Top, Tüfek ve Süngü

Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815

Kitap YAYINEVİ

Top, Tüfek ve Süngü
Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815

KİTAP YAYINEVİ – 15
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 5

TOP, TÜFEK VE SÜNGÜ / JEREMY BLACK (ED.)
YENİÇAĞDA SAVAŞ SANATI 1453-1815

ÖZGÜN ADI
EUROPEAN WARFARE 1453-1815
European Warfare 1453-1815 WAS FIRST PUBLISHED 1999 BY MACMILLAN PRESS LTD.

GİRİŞ VE DOKUZUNCU BÖLÜM © JEREMY BLACK,1999;
BİRİNCİ BÖLÜM © THOMAS F. ARNOLD, 1999; İKİNCİ BÖLÜM © RONALD G. ASH, 1999;
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM © PETER H. WILSON, 1999; DÖRDÜNCÜ BÖLÜM © RICHARD HARDING, 1999;
BEŞİNCİ BÖLÜM © GÁBOR ÁGOSTON, 1999; ALTINCI BÖLÜM © BRIAN L. DAVIES, 1999;
YEDİNCİ BÖLÜM © MNUD J. V. JESPERSEN, 1999; SEKİZİNCİ BÖLÜM ©J. MICHAEL HILL, 1999
©2002, KİTAP YAYINEVİ LTD.

ÇEVİREN
YAVUZ ALOGAN

YAYIMA HAZIRLAYAN
ZUHAL BİLGİN

DÜZELTİ
NİHAL BOZTEKİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
SALOMON VAN RUYSDAEL, *Köy Köprüsünde Piyadeleri Bozguna Uğratan Süvari Birliği*, AYRINTI

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.

1. BASIM
OCAK 2003, İSTANBUL

ISBN 975-8704-9-05

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOĞUL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZAGRA İŞ MERKEZİ
B BLOK NO: 1 MASLAK-İSTANBUL
TEL: 0212 285 11 96

Top, Tüfek ve Süngü

Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815

Editör
Jeremy Black

Çeviren
Yavuz Alogan

Kitap Yayınevi

İçindekiler

Jeremy Black / Giriş 7
Thomas F. Arnold / 16. Yüzyıl Avrupa'sında Savaş: Devrim ve Rönesans 30
Ronald G. Asch / 1598-1648 Otuz Yıl Savaşları Dönemi 52
Peter Wilson / 1648-1789 Eski Rejimde Savaşlar 76
Richard Harding / 1453-1826 Deniz Savaşları 104
Gábor Ágoston / 1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları 128
Brian L. Davies / 1453-1815 Rus Askeri Gücünün Gelişimi 154
Knud J. V. Jespersen / 1500-1800 Baltık'ta Savaş ve Toplum 189
J. Michael Hill / 1453-1815 Kelt Savaşları 209
Jeremy Black / Devrim ve Napoleon Savaşları 233
Notlar ve Kaynakça 256
Katkıda Bulunanlar 280
Dizin 282

Jeremy Black

GİRİŞ

Erken modern Avrupa savaşlarının çağdaş imgeleri, 16. ve 17. yüzyıl savaşlarında, mızraklı ya da tüfekli askerlerin oluşturduğu dama tahtası karelerine benzeyen yerleşme düzenleri ile 18. yüzyıl savaş alanlarındaki ağızdan dolma tüfekli askerlerin hat düzenlerine odaklanır. Bu imgeler modern sinema ve televizyon filmlerinde de canlandırılmıştır. Barry Lyndon'da denizde düzgün bir hat oluşturmuş gemiler dalgalarla boğuşur. Bu imgeler savaşı kolayca anlaşılabilir hale getirse de, askeri düşünce biçiminin, orduların ve savaş harekâtının daha geniş kapsamlı anlamına ilişkin soruları önemsemez. Üstelik savaşın harekât yanına ilişkin anlatılar olarak ele alındığında bile bu imgelerin yanıltıcı olabileceği de ayrı bir sorundur. Giriş bölümü, askeri düşünce biçimini, orduları ve savaş harekâtını ele alacak ve aynı zamanda Avrupa savaşlarında ayırt edici olanın üzerinde durmaya çalışacak. Bu, bize erken modern Avrupa'da askeri bir devrimin olup olmadığı sorununu, konuya ilişkin tarih yazıcılığı üstünde fazla durmadan ele almanın bir yolunu sağlıyor.

1.

Askeri düşünce biçimleri, savaşın işlevsel ve etkili olduğu çerçevenin sınırlarını çizdiği için önemlidir. Orduların ve donanmaların mutlaka belli usullere bağlı kalarak davranmaları gerekmediği gibi, bazı konularda çatışma çıkarken başka bazılarında çıkmamasının da belirgin bir nedeni yoktur. Bu konular daha ziyade, daha geniş kültürel varsayımları ve pratikleri yansıtır; askeri yetenek bakımından savaşta da barışta da hayati önem taşıyan, kayıplara ve üzüntülere, acıyı ve ölümü hem kendisi hem de karşı taraf için göze almaya, hiyerarşiye, itaat ve disipline, hizmete her an hazır olmaya ilişkin bakış açıları da...

Bilim adamları askeri tarihi tartışırken bu konular genellikle öne çıkmaz. Nitekim erken modern Avrupa askeri tarihi, 1560-1660'ta mı yoksa daha erken bir tarihte mi gerçekleştiği tartışmalı olan sözde "askeri devrim"[1] ve daha genel olarak da dönemin silahları ve taktikleri açısından

ele alınır. Bu yanıltıcıdır, çünkü ikinciler işlevseldi; değişebilir amaçlara hizmet etmek ve bunu toplumsal ve kültürel kavramları yansıtacak şekilde yapmak için tasarlanıyorlardı. Üstelik savaşa bakış açısında, savaşmanın araç ve yöntemlerine uygun bir değişiklik olduğunu ya da bu bakış açısının kendisinin bir devrim geçirdiğini göstermek de zordur.

Tom Arnold'un Rönesans'ın askeri bir boyutu olduğunu ileri sürmesi gibi, dikkat kültürel varsayımlar ve uygulamalar üzerinde odaklanırsa, savaş, askeri tarih diye etrafı dikenli telle çevrili bir konunun parçası olmaktan çıkar, dönemin genel tarihinin bir yönü haline gelir. Bu yaklaşım yerindedir, çünkü savaş gerçekten de hem genel tarihin merkezinde yer almaktaydı, hem de onun bir ürünüydü. Böylece askerlik toplumun doğasını yansıtmış, eylemleri de hem insan hayatına hem de çevreye ilişkin geçerli tutumları örneklemiş oluyordu. Öldürme doğal olmayan bir olay olmak yerine, sivil toplum tarafından suç, sapkınlık ve kargaşa karşısında bir zorunluluk addediliyordu; uluslararası ilişkilerdeki anlayış da aynı paraleldeydi. Acıyı ve yokluğu sineye çekmek çalışmanın alelade bir parçası, askerlik de bunun bir başka yönüydü. Hoşnutsuzluğa ve başkaldırılara[2] rağmen askerlere kendi koşulları ya da eğitimleri konusunda fikirleri sorulmuyordu. Onların toplumsal üstlerinin emrinde ve denetimi altında hizmet edecekleri varsayılıyordu.

Savaş, hükümdarlar ve çoğunluğunu soyluların oluşturduğu subay sınıfı için bir şan ve şeref kaynağıydı. Subay sınıfı dikkatleri hizmetin bu türüne çekerek özel statüsünü haklı çıkarıyordu, ancak komuta sadece bir ideoloji meselesi değildi; hem bir görev, hem de bir zevk, yani Avrupa'nın büyük toprak sahiplerinin en büyük etkinliği ve dinlencesi olarak görülüyordu. Dönemin ikinci yarısında, askeri yöneticilerin yerini kraliyet ordularının belirgin komuta yapıları aldıkça ve bu yapılara soylular hâkim oldukça bu durum daha da yaygınlaştı. Subaylık hiyerarşisi ve kolektif disiplin "işledi" ve askerlik hizmeti açısından aristokratik bir şeref ve işlev tanımına dayandığı için büyük ölçüde etkin oldu. Aristokratik boş zaman etkinlikleri değişen askeri ihtiyaçlara yanıt veriyordu. At üstünde mızrak dövüşünün aşamalı olarak sona ermesi, yeni tabanca kullanım biçimlerinin icat edilmesi ve piyade savaşının gelişiyle birlikte turnuvalar da değişti.[3]

Savaşın kendisi de doğal görülüyordu. Modern terimlerle söylenecek olursa, savaş hegemonik bir güçten yoksun bir uluslararası sistemin zorunlu ürünüydü. Ne var ki o dönemin insanları için savaş, çıkarları savunmanın ve hedeflere ulaşmanın en iyi aracı olarak gayet doğaldı. Bu türden hedeflere diplomasi yoluyla daha iyi ulaşılabileceği fikrinin, çatışmayı mutlaklaştıran bir toplumda fazla taraftarı yoktu. Savaşçı ruh savaşı teşvik etti ve çatışmanın sıklığı güce başvurmanın doğal görülmesini sağladı.[4]

Bu durum etkin bir askerliğin zorunlu olmasını sağladı ve yerel düzeyle sınırlı olanlar dışında genel bir polis gücünün yokluğu, bu eğilimi daha da güçlendirdi. İç muhalefetle, özellikle elit düzeyin altından geliyorsa başa çıkmak için güce dayanma (bu iç polisiye işlevi literatürde pek yer almasa da), askeri ihtiyaçlar, harekât ve değişimin bağlamı bakımından çok önemliydi.

Bu dönemde kültürel bağlam büyük bir değişikliğe uğradı mı? Ölüme ilişkin tutuma bakılırsa, bu tür bir değişime dair bulgular pek azdır. Üstelik ilk olarak devlet kurmanın, ikinci olarak da, Reform hareketinden ve Fransız Devrimi'nden kaynaklanan "Din Savaşları"nın yarattığı ideolojik gerilimlerin etkisini anlalmak da zordur. Özellikle, hem karar alıcılar hem de sıradan askerler düzeyinde bu değişikliklerin savaş eğilimini ne kadar artırdığı belirsizdir. İdeolojik gerilimler pekâlâ uzlaşmayı zorlaştırmış ve 1585-1609, 1618-48 ve 1792-1815'te tekrarlanan çatışmalara hizmet etmiş olabilir. Bu gerilimler, 1580'lerin ortasından itibaren, İspanya Kralı II. Felipe'nin Fransız Din Savaşları'nda doğrudan bir rol oynadığı ve İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in Felemenk isyanına yardımcı olmak için Felipe'ye karşı güç gönderdiği zaman görüldüğü gibi, başka devletlerin iç işlerine müdahaleyi de teşvik etti. Bu gerilimler savaş için gerekli kaynakları seferber etmenin iç sınırlarının üstesinden gelmeyi de kolaylaştırmış olabilir. Ayrıca daha ısınmış bir atmosfer, askerlerin savaş üzerindeki tekelinin kırılmasını da sağladı. Bu, Calabria ve İspanya'da halkın Napoleon güçlerine karşı direnişinde açıkça görüldü, ama Cenevizlerin 1746'daki Avusturya işgaline karşı ayaklanması ve Avusturya'nın kenti yeniden ele geçirme girişimine karşı verdiği sonraki başarılı direniş gibi pek çok örnek de vardı.[5]

Halkın katılımı devlet kurmanın askerlik üzerindeki genel etkisine ters düşüyordu. Sorun, kabaca ifade etmek gerekirse, devletin resmi olmayan etkinliği sınırlamaya çalışarak ve aynı zamanda kendi gücünü ve prestijini artırmak için askeri güç kullanarak, resmi askeri etkinliğin denetimini ele almasıyla ilgiliydi. Ne var ki bu, daha karmaşık ve toplumsal sistemden soyutlanamayacak bir sürece ilişkin şematik bir değerlendirmedir. "Devletler", toplumun dışında olmak şöyle dursun, toplumsal yapıları, uygulama ve tutumları yansıtıyordu ve artan hükümet denetimi genellikle toplumsal elitlerle işbirliği aracılığıyla gerçekleştirilen ve buna önemli ölçüde bağlı olan bir süreçti. Bu işbirliği, Büyük Petro'nun bir rütbeler tablosu (1722) aracılığıyla toplumu devlet hizmetine göre sınıflandırma ve Napoleon'un, askerlik hizmetinin önemli bir rol oynadığı yeni bir imparatorluk aristokrasisi yaratma girişimiyle zirveye ulaştı. Aristokratik subaylık bu kadar ünlü olmayan ordularda da önemliydi: 1776 sonrasında, İspanyol subaylarının yaklaşık % 90'ı soyluydu. Bu tür subaylık, aristokratların eğitimleri sırasında askeri sanatlara duydukları ilgiyi teşvik ederek aristokratik tavrı etkiledi. Parma dükü tarafından 1601'de kurulan Cizvit okulunun ders programında silah eğitimi, binicilik ve savaş düzeninde hareket gibi konular yer alıyordu.

Hükümetin askeri gücünün artması, elitleri zorlamaktan daha büyük ölçüde onları yanına çekme meselesi olduğu için, resmi olmayan askeri etkinliği sınırlamak zorlaşıyordu. Askeri girişimcilik daha düzenli askeri kanallar aracılığıyla, özellikle aristokratik bir askeri alay sahipliği sistemi[6] sayesinde yeniden yönlendirilebiliyordu, ancak elitlerin karıştığı kan davalarını, haydutluğu ve düelloları önlemek daha zordu.

Devlet denetiminin yaygınlaşması denizlerde daha kolaydı, çünkü donanmalar büyük miktarda sabit ve yinelenen harcamaları gerektiriyor ve sınırlı sayıda limandan yönetiliyordu. Ayrıca, Avrupa kıyılarının büyük bir bölümü, özellikle Atlantik kıyıları, yola gelmez deniz kuvvetlerini teşvik etmek istemeyen az sayıda gücün denetimi altındaydı. Akdeniz'de durum farklıydı, ama orada bile net sonuç, deniz gücünde bir yoğunlaşma ve karadakinin çok üstünde bir hükümet denetimiydi. Nitekim İngiliz adalarında karada çıkan Kral II. James yanlılarının ayaklanmalarıyla karşılaştırılabilir herhangi bir deniz ayaklanması yoktu.

Özel deniz kuvvetleri vardı, ancak devletler onları, hükümet izniyle korsanlık yapma yetkisine bağlamaya çalıştılar. Akdeniz dışındaki Avrupa sularında korsanlık savaş gemilerinden çok tüccarlar için sorun oluşturuyordu ve korsanlığın büyük bir bölümü büyük devletlerin yetki alanı dışında gerçekleşiyordu.[7] Aslında büyük korsan güçleri Kuzey Afrika'nın Berberi ülkelerine aitti.

Donanma örneğinde, askeri teknoloji ve harekâta ilişkin kaygıların yol açtığı askeri model değişimini göstermek mümkündür. Bu modelde, 16. yüzyılda, barış zamanının ticari faaliyetlerinden çok, savaş için yapılan ve donatılan, alanında uzmanlaşmış büyük savaş gemilerinin ortaya çıkışı, değişimin esas nedeni olacaktı. Yakın mesafeden topçu düellosu yapabilme yeteneğine sahip bu gemilerin yapımı ve bakımı pahalıydı ve bu maliyete ancak büyük devletler katlanabiliyordu. Üstelik Fransızların 1690'ların ortasında fark ettikleri gibi, bu girişimin büyük devletler için bile dikkate değer zorlukları vardı. Sonuç olarak potansiyel deniz kuvvetlerinin sayısı sınırlıydı ve denizci devlet artık ticari bölge ya da limanla sınırdaş değildi.[8] Ne var ki bu değerlendirme, neden belirli devletlerin deniz kuvvetlerini geliştirmeyi tercih ettikleri ve bunun için büyük yatırımlar yaptıkları sorusunu ihmal ettiği için kusurludur. [Deniz kuvvetlerini geliştirme tercihinde] Kimlik ve imaj sorunları büyük bir rol oynadı ve ticari çıkarlara önem veren siyasal kültürler muhtemelen bu gelişmeye en uygun olanlardı. Ancak bu yaklaşımı da dikkatle ele almak gerekir, çünkü deniz gücünde esas mantık ticaret yapmak değil güçlü olmaktı.

Askeri düşünce biçimine yapılan her vurgu, savaşın sadece teknolojik bir olaymış gibi değerlendirilmesine yönelik bir eleştiri olarak görülemez; aynı zamanda dikkati askeri güç ve etkinlikteki değişimin nedenlerine çeker. Esas olarak teknoloji ve eğitim ile bunların yaygınlaşmasının hızını ve nedenlerini temel alan yayılmacı bir model yerine, dikkatleri, farklılıkların karmaşık ve çoğu kez belirsiz nedenlerden kaynaklandığı, daha değişken bir askeri topografyaya yöneltmek mümkündür. Bu sadece Avrupa'daki uygulamaların neden başka yerlerdeki uygulamalardan farklı olduğunu açıklamak bakımından değil, aynı zamanda, bizatihi Avrupa tarzı savaşın türdeşlikten nasıl ve neden bu kadar uzak olduğunu açığa çıkarmak bakımından da önemlidir.

Ne var ki bu kitaba katkıda bulunanlar, öteki askeri tarihçilerle aynı sorunla, yani dönemin değişkenliğine en iyi betimsel ve açıklayıcı biçimin nasıl getirilebileceği sorunuyla karşı karşıya kalırlar. Her şematik model yanıltıcı olacaktır; tabii bunun gibi, farklı askeri olay ve durumların yalnızca bir listelenmesi de. Kısa bir dönemden, sözgelimi tek bir betimsel değerlendirmenin yanıltıcı da olsa uygun bulunabileceği bir yüzyıldan hareket edilmesi halinde zorluklar daha da artar ve bunun yerine, bu kitapta yapıldığı gibi daha uzun bir zaman dilimi kapsanmaya çalışılır. Böylece değişimi zaman boyunca tartışmak konusu daha da zorlayıcı bir hal alır. Bu daha da önemli bir sorundur, çünkü gerek Avrupa içindeki, gerekse küresel olarak belirli askeri yöntem ve sistemlerin karşılaştırmalı üstünlüğündeki değişiklikler zamanla meydana gelmiştir. Bu değişiklikler üzerine yapılacak her tartışma, karşılaştırmalı üstünlüğü neyin oluşturduğuna dair bir anlayış gerektirir.

2.

Askeri örgütlenmeyi toplumsal ve siyasal açıdan yerli yerine oturtmak gerekir. En önemli nokta genellikle unutulur. Askeri örgütlenme,sonuçlarının çoğuna kadınlar katlanmak zorunda kalsalar da, esas olarak tarih boyunca bir erkek faaliyeti olmuştur. Bu durum artık değişmektedir. Bunun nedeni, kısmen günümüzde insan gücünün öneminin azalmasıysa da, esasen işlevsel olmaktan çok ideolojik kaygılardır. Erken modern dönemde böyle bir değişiklik olmadı ve bu hem devletlerin elindeki askeri kaynakları, hem de savaş imgesini etkiledi.

Donanma örgütlenmesinin toplumsal ve siyasal karakteri kara savaşlarınınkinden farklıydı. Nicholas Rodger, İngiliz donanmasının gelişimine ilişkin değerli araştırmasında, karasal askeri sistemlerin, örgütsel ve siyasal bağlamda, deniz gücüne uymayan ve aslında etkili de olmayan bir otoriterlik gerektirdiğini ve bunu körüklediğini öne sürmüştür. Rodger, Felemenk Cumhuriyeti (modern Hollanda) ve İngiltere, (daha sonra Britanya) örneğinde olduğu gibi, mutabakat gerektiren uygulama ve kurumların, bir deniz gücü beslemeye hazır olmak açısından hayati olduğunu belirtir.[9]

Ne var ki Rodger'ın yaklaşımı hem genel anlamda, hem de ayrıntılarda tartışmaya açıktır. Bu yaklaşım Avrupalı olmayan bütün deniz güç-

lerini dışlamakta, Avrupa içinde bile verdiği örnekler bakımından ister istemez sınırlı kalmaktadır. Sözgelimi Rusya 18. yüzyılda güçlü bir donanma kurdu ve İsveç Kralı III. Gustav örneğinde olduğu gibi mutabakatla ilgisi olmayan İskandinavyalı hükümdarlar deniz gücüne büyük yatırım yaptılar. Ayrıca Rodger İngiliz donanmasının gelişiminden hareketle geliştirilebilecek karşıt olguları hakkıyla ele almayı başaramaz. Mutabakatçılığa yaptığı vurgu, baştan çıkarıcı ama aynı zamanda ampirik ve metodolojik tartışmaya açık Whigci bir teleoloji sunar.

Askeri örgütlenmenin kısmen gücün beslenmesi, kullanılması ve denetimi anlamında bir uygulama olarak anlaşılması halinde, denizdeki durum karadakinden hiç kuşkusuz farklıydı. Bir kere güç/sayı oranı çok farklıydı ve her savaş gemisinin güç projeksiyonu (ve maliyeti) 16. yüzyıldan itibaren barut-silah teknolojisinde art arda gelen ilerlemelerle giderek arttı. 18. yüzyılda tekil bir savaş gemisi bütün bir kara ordusundan daha büyük bir topçu gücüne sahipti. Donanmanın örgütsel gelişim kronolojisi John Lynn'in[10] yakınlarda taslak halinde çıkardığı Batı'daki orduların gelişim kronolojisinden farklıydı, çünkü profesyonelleşme, uzmanlaşma, makineleşme ve devlet denetimi, Batı donanmalarında 16. ve 17. yüzyıllarda daha belirgin hale geldi ve bu durum o zamandan beri özünde değişikliğe uğramadı.

Böylece Lynn'in modern Batılı ordu için hayati saydığı teknik uzmanlaşma denizde daha erken başladı. Askere alma uygulaması tıpkı karadaki gibi zorunlu askerlik sistemini gerektiriyordu, ancak bu sistem denizde daha erken sona erdi ve donanma hizmetinin daha profesyonel olmasının bir sonucu olarak gönüllü hizmet ön plana çıktı. Subay sınıfının birbirine bağlılığı ve üzerindeki devlet denetimi, denizde karadakinden daha büyüktü. Bunun nedeni büyük ölçüde, denizde askeri girişimin daha küçük bir rol oynamasına karşılık, asıl beklenenin ve zorunlu olanın profesyonellik olmasıydı. Bu, seyir becerileri, ateş kontrolü, lojistik, savaş kalitesinin ve birimlerin iç bağlılığının sürdürülmesi için de geçerliydi.

Kara ve deniz arasındaki farklılıkların vurgulanması, erken modern "askeri devrim" gibi, belirli betimleyici ve çözümleyici modellerin zamanlaması ve uygunluğuyla ilgili soruları da beraberinde getirir. "Mo-

dern," yani uzmanlaşmış donanmalar örneğinde, uygun model, ordular için ancak daha sonraları geçerli olacak devlet güdümlü ve merkezileşmiş modeldir; gene de genel toplumsal davranış örüntülerinin askeri örgütlenmeyi nasıl etkilediğini, yapılarını ve uygulamaları nasıl zorladığını sormak hâlâ akla yakındır. Temelde, devlet güçleri içindeki denizcilere, tıpkı karacılar gibi, harekâta onay verme gibi bir rol biçilmemişti. Özellikle ödeme ve yiyecek tedariki gibi hizmet koşulları hakkında bir sözleşme yapılabilirdi, ancak bu durum 17. yüzyılın ortalarından itibaren, askerler üzerindeki hükümet denetimi arttıkça ve hizmet koşulları iyileştikçe ortadan kalktı. Kaldı ki, devlet güçleri içinde yer alan karacıların ve denizcilerin yaptıkları sözleşmeler harekâtı kapsamıyordu.

Bu durum, Avrupa sistemi içindeki paralı askerler, düzensiz birlikler, yağmacılar ve korsanlar gibi bağımsız ya da özerk bir dizi gücün durumundan çok farklı olduğu gibi, Avrupalı olmayan çok sayıda gücün durumuna da hiç benzemiyordu.[11] Avrupa askeri örgütlenmesinde meydana gelen değişikliklerden biri, feodal uygulamaların zayıflamasıyla birlikte devletin yapısı ve gücü tanımlandıkça ve ortaya çıktıkça, sözleşmeciliğin ortadan kalkmasıydı. Bu süreç, geç 18. yüzyılda, tüzel kurumların özerkliği önce "aydın despotlar"ın, ardından daha vahşi bir biçimde Fransız Devrimi'nin ve daha sonra da yayılan Fransız gücünün saldırıları karşısında yeni bir güç ve hız kazandı. Prusya'nın "Büyük" II. Frederick'i (1740-86) gibi "aydın despotlar", güçleri abartılmış olsa da, kendi orduları, hem askerleri hem de subayları üzerinde, 16.ya da 17. yüzyıldaki öncellerinden daha büyük bir denetim kurdular.

Sözleşmeciliğin karada ve denizde ortadan kalkması askerliğin yarattığı genel denetim sorununun sadece bir yönüydü. Konuyu bir tipoloji ve askeri örgütlenme kronolojisi içinde bütünleştirmek zordur, çünkü belirli iç siyasal gelişmelere cevaben ortaya çıkan koşullar, belirli ülkeler arasında çok büyük farklılık gösteriyordu. Her askeri örgütlenme kuramı içsel ve dışsal denetim sorunlarını dikkate almak zorundadır.

Lynn'in modeli örgütlenme konusuna yeterince ağırlık verir. Erken modern dönem için "çekirdek ordu matrisi" olarak "tam sözleşme"den "muvazzaflığa", oradan da "genel zorunlu askerliğe" doğru kayan

bir gelişim örüntüsü önerir. Bunlardan ilki, 16. yüzyıl Fransa ve daha sonra İspanya'sı, ikincisi, geç 17. ve erken 18. yüzyıl Fransa'sı ve yüzyılın ortalarından itibaren de Prusya tarafından örneklenirken, sonuncuya örnek devrim Fransa'sından gelir. Erken bilginler, sözgelimi Michael Howard[12] gibi Lynn de esas olarak Avrupa devletleri arasında, özellikle de Fransa-Almanya bölgesinde merkezlenen paradigmatik bir model sunar. Onunki, Fransa ve Prusya arasında 1757'de yaşanan Rossbach Savaşı'ndan çıkardığı açılış örneğinde vurguladığı gibi, simetrik savaş baskılarının, esas olarak benzer güçlerin çatışmasının bir değerlendirmesidir.

Gene de böyle bir paradigma, hem Avrupa'nın dünya içindeki askeri konumunu, hem de bizatihi Avrupa savaşlarını açıklamakta yardımcı olmadığı gibi, belirli dönemler için geçerli olabilen, ancak genelde yararsız olan paradigmatik bir yaklaşımı da gerektirir. Askeri tarza ilişkin her türlü sınıflandırma ve çözümlemenin simetrik savaşın yanı sıra asimetrik savaşı da kapsayabilmesi gerekir. Bu, Avrupa'nın askeri tarihi için de geçerlidir. Son iki bin yılda, hatta daha öncesinde, Avrupa devletlerine Avrupa "dışından" gelen halkların tekrarlanan saldırıları olmuş ve bunlar Romalı-Hıristiyan bağlantısına uygun biçimde yorumlanmıştır. Thomas Arnold'un denemesi Osmanlı Türklerinden gelen meydan okumanın önemini hatırlatmak bakımından değerlidir.

Bu, sadece Avrupa'ya karşı seferber edilen sayısal güç anlamında değil, aynı zamanda etkili ve 18. yüzyıla kadar varlığını sürdüren farklı askeri yöntemler anlamında da bir meydan okumaydı. Aslında, gerek Türklerin ve gerekse Avrupalıların büyük seferlere çıkma ve bunları finanse etme yetenekleri arasında, 17. yüzyılın ortalarına, hatta daha sonrasına kadar, fazla orantısız bir durum yoktu. Türkler kendi birliklerini besleme ve donatma konusunda etkiliydiler ve lojistik uygulamaları harekât yetenekleri bakımından önemliydi. Bu yüzden asimetriye yapılan vurgu yerindedir. Örgütsel ya da başka türlü, her paradigmanın sadece Avrupa içindeki askeri rekabeti temel alması tartışmalıdır.

Bu çözümleme, bu tür çatışmaların –Lynn'in deyişiyle coğrafi "çeper"deki çatışmalar– Avrupa "çekirdeği" üzerinde, kendi içindeki gelişmelere prim veren bir modelin iddia edebileceğinden daha etkili olduğu

öne sürülerek daha da ileriye götürülebilir. Özetle, dışarıdan, bu dönemde Türklerden gelen tehdit ve meydan okumalarla başa çıkmak için tasarlanan yöntemler ve örgütler, sadece 17. yüzyılda Venedik, Avusturya, Polonya ve Rusya gibi, Osmanlı İmparatorluğu'yla sınırdaş olan bütün ülkeleri kapsayan bir terimle, "çeper" devletleri değil, aynı zamanda "Avrupalı olmayan" devletlerle doğrudan karşı karşıya gelmeyecek kadar uzakta olan devletleri de etkilemiş olabilir. 17. yüzyılda Avusturya ve Polonya, esas olarak Avrupa savaşları içinde hafif süvari rolünü koruyan çok önemli aracılar olarak davrandılar. Avrupa içindeki bu askeri merkez-çeper konusu, kısmen, Batılı çözümlemelerde Doğu'nun ilkelleştirilmesinin bir yönüdür. Bu ilkelleştirme Doğu Avrupa'nın algılanışını hatalı biçimde etkilemiştir ve etkilemektedir. 18. yüzyılda Rusya'da ve daha küçük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nda, karada ve denizde, silah, uzman ve komuta kullanımı bakımından askeri etkinin akış yönü, gerçekten de batıdan doğuya doğruydu. Ne var ki bu akıştan bir askeri yetenek hiyerarşisi çıkarırken ihtiyatlı olmak gerekir. Ayrıca piyade kollarının Türklere karşı savaş sırasında oluştuğu da öne sürülmüştür.

Brian Davis'in denemesi Rusya'nın kaydettiği askeri gelişmelerin canlılığını hatırlatması bakımından değerlidir ve kitabın yapısına dikkat edildiğinde, bu noktanın daha da ileri götürülebileceği ortaya çıkar. Dört kronolojik bölüm esas tematik yaklaşımı, yani zaman içinde meydana gelen değişimi ortaya koyar, ancak bunlar bütün bir dönem içinde belirli alanlarda odaklanan diğer beş bölümle tamamlanır. Donanmayla ilgili bölüm bir yana bırakılırsa, diğer dört bölüm, dikkati Türkiye, Rusya, İskandinavya ve Brötanya'ya –Avrupa askeri tarihine ilişkin değerlendirmelerde yeterince dikkate alınmayan bölgeler– çekmek üzere konmuştur. Bu listeye, sözgelimi, İngiltere ve Polonya[13] da eklenebilir ve bu yaklaşım bir paradigmatik/yayılmacı model varsayımının tehlikesini hatırda tutmaya yarar. Kelt Savaşı'yla ilgili bölümünde, Michael Hill, İskoçya ve İrlanda'daki askeri sanatların ayırt edici özelliğinin, piyadenin taktik esnekliğle birleştirilen şok taktikleri olduğunu öne sürer.

Kitap, farklı biçimde, sözgelimi askeri kollara –süvari, piyade,[14] topçu[15] vb.– ya da savaşın çeşitli yönlerine –askere alma, lojistik vb.– ya da

savaş biçimlerine –meydan savaşları, kuşatmalar[16] vb– göre düzenlenebilirdi. Ne var ki bu tematik yaklaşımlar zaman ve mekân değişimlerine ayrılan dikkati azaltma eğilimi gösterir. Bu tür değişimler ise durağan sayılabilecek bir yorumdan önemli ölçüde sıyrılmayı sağlar.

3.

Ordular ve donanmalar hedefleri olan örgütlenmelerdir ve onların yetenek ve etkinliklerini değerlendirirken, bu hedeflerin nasıl değiştiğini ve bu değişikliklerin uyum sağlama yönünde ne gibi baskılar yarattığını ele almak gerekir. Özetle, silahlardaki iyileştirmeleri ya da sayılardaki artışı açıklamak üzere, daha geniş bağlamı dikkate almaksızın, talep odaklı bir değerlendirmenin arz odaklı bir değerlendirmeyle birlikte yapılması gerekir.

Toprakların genişletilmesi bu dönem boyunca önemli bir temaydı, ama aynı zamanda uluslararası ilişkilerdeki tehdit edici gelişmelerin önlenmesiyle de ilgiliydi. İkinci boyut çeşitli adlar altında karşımıza çıkabilir, ki bunların en hafifi güçler dengesini koruma, ama daha çok sürekli bir tedbiri elden bırakmama kaygısıdır. Bu kaygı, uluslararası ilişkilerdeki belirsizlikle ülke içindeki duruma ilişkin kaygılar birleştiği zaman yükselirdi. Bu durum, özellikle 1560-1648 yıllarını kapsayan ve "Din Savaşları" dönemi olarak anılan dönem ile gene Fransız Devrimi için geçerli olmuştu. İç huzursuzlukların dışarıdan körüklenmesi yalnızca bu dönemlerle sınırlı değildi, ancak bu dönemde, hem müdahaleye gelen kısıtlamalar önemli ölçüde azaldığı, hem de ideolojik etkenler hanedana ya da ulusa olan sadakat duygusunu sarstığı için özelikle güçlendi.

Bu sarsılma silahlı kuvvetlerin denetimindeki zorlukları artırdı. 1797'de Britanya'daki donanma isyanlarında görüldüğü gibi, silahlı kuvvetler anlaşmazlık durumunda tehlikeli olabiliyordu. Yurttaşlarına karşı harekete geçmeleri istendiği zaman, birliklerin ne denli güvenilir olabileceği hakkında kuşkular doğabiliyordu. Bu durum başka bölgelerden kiralanan adamlara güvenilmesine yol açtı. Nitekim Oranj'lı III. William ve Hanoverliler 1689-1746'da İngiliz adalarındaki II. James taraftarı isyanı bastırmak için İngiliz birliklerinin yanı sıra Danimarkalı, Felemenk ve Hesse'li birlikler kullandılar.[17] Bu türden askeri kaynak aktarımı sadece isyanı bastırma gereğiyle yapılmadı; aynı zamanda farklı bölgelerden gelen

askerlerin özel niteliklerini de –motivasyon, eğitim ve silah bakımından– yansıtabiliyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda İspanyol askeri sistemi, imparatorluk içindeki birimleri uzak bölgelerde hizmet etmeleri için harekete geçirme, sözgelimi İtalya'dan getirilen askerleri Benelüks ülkelerindeki savaşa kaydırma yeteneğine dayanıyordu.[18]

Din iç huzursuzlukların odak noktasında yer alabiliyor ve bunları artırabiliyordu. Bu, hükümdarların dönem boyunca askere alma ve kullanma sırasında dikkat etmeleri gereken bir konuydu. Huzursuzluk olasılığı silahlı kuvvetlerin gelişimine ve yapısının güçlendirilmesine karşı takınılan tutumları da etkiledi. Dış sınırlardan uzakta bulunan tahkim edilmiş mevzilere ağırlık verilmesi, esasen huzursuzluk kaygılarının bir sonucuydu. Nitekim XIV. Louis Marsilya'da bir kale yaptırdı. İspanya Kralı II. Carlos, 1678 isyanının bastırılmasından sonra Messina'da yapılan yeni kaleye sürekli bir garnizon yerleştirdi.

Basit biçimde ifade etmek gerekirse, Din Savaşları dönemi, Avusturya Habsburglarının kalıtsal topraklarındaki gibi önemli heterodoks dinsel hareketlerin olduğu yerlerde, yerli askerlere duyulan güveni azalttı ve askerlikte güvenilirlik en önemli koşul olduğu için bazen paralı ve/veya yabancı birliklerin kullanılmasını teşvik etti. Bu sorun, 17. yüzyılda, özellikle 1620'lerde Fransa'da ve Avusturya Habsburglarının kalıtsal topraklarında Protestanların özerkliğinin bastırılmasından sonra ve 1640 ve 1650'lerde Avrupa'nın büyük bir bölümünde yaşanan ve 17. yüzyıl ortaları iç istikrar bunalımı denen sürecin ardından önemini kaybetti.

Değişen durum, iç istikrarın askeri eylem ve örgütlenme için o zamana kadar taşıdığı önemi azaltmakla birlikte, iç istikrar Brötanya (1675), Bohemya (1680) ve Güneybatı İngiltere'de (1685) meydana gelen isyanların bastırılmasında askeri birliklerin kullanılmasının da gösterdiği gibi, bir etken olmaya devam etti. Polis güçlerinin yokluğu askerlerin sık sık polisiye amaçlarla kullanılmasına yol açtı, ancak pek çok yerde, özellikle sınır bölgelerinde, krallık denetimi öylesine sınırlıydı ki ordu her bakımdan uygun çözümdü. Nitekim Savoy-Piedmontlu II. Victor Amadeus, 1681'de Mondovi'de tuz vergisi yüzünden çıkan ayaklanmayı bastırmak için 3000 adam kullandı. Ukraynalı lider Mazepa'nın 1708'de karşı saflara geçmesi

üzerine, Büyük Petro on Rus ağır süvari alayını sürekli olarak Ukrayna'ya yerleştirdi.[19] Bu uygulamaya, Zaporojyeli Sich'in yok edilmesi ve Hetmanate'nin Kazak alaylarının Rus komutanlara boyun eğmesi eşlik etti.

17. yüzyılın ortalarından sonra ayaklanma korkusunun azalması, ister sınırlı sürelerle zorunlu askerlik yapma yoluyla ister gönüllü olarak sağlansın, yerli askerlere güvenin artmasına yol açtı. Ancak Macaristan ve Highland İskoçya'sı gibi hükümet denetiminin sınırlı olduğu yerlerde bu durum pek geçerli değildi. Avrupa'nın büyük bir bölümünde, 17. yüzyıl başlarından 1740'ların ortalarına kadar yaşanan nüfus azalması ya da durgunluk, yerli güçlere daha fazla güven duyulmasını sağladı. Askeri piyasa, nüfus artışının yaşandığı 16. yüzyıldaki kadar hareketli değildi ve buna koşut olarak içerideki asker gücünün denetimi ve istihdamı daha önemliydi. Bu eğilim, hem "askeri" etkenleri –barutlu silahların en iyi şekilde kullanılması için eğitim ihtiyacı– hem de "siyasal" bağlamı –özellikle XIV. Louis'nin saldırgan eğilimleri, Rus Romanovların ve Avusturya Habsburglarının yayılmacı planlarından kaynaklanan daha büyük boyutlu bir uluslararası rekabeti– yansıtan "muvazzaf" (sürekli) ordular üzerindeki güçlü vurguya çok şey borçludur. Oysa, sözgelimi, 16. yüzyılın ikinci yarısında Fransa ve Avusturya Habsburgları büyüyen ve tehditkâr güçler olmamış ya da bu şekilde algılanmamışken, 17. yüzyıl ve özellikle 1680'lerin ortasından 1720'lerin sonlarına kadar olan dönem için durum farklıydı. Almanya içinde, XIV. Louis'le ve Türklerle yaşanan sürgit çatışmalar, 1660'lardan itibaren orta ve küçük bölgelerin askerileşmesini teşvik etti.[20]

Askere alma sistemleri 20. yüzyıldaki kadar etkin değildi. Bunun nedeni, kısmen, devletin elindeki iletişim imkânlarının sınırlı ve polisiye gücün zayıf olmasıydı. Bununla birlikte, zorunlu askerliğin yaygınlaşması, askerlik hizmetine ve savaşa ilişkin toplumsal siyaseti değiştirdi. Bu askerlik türü hükümdarların kendi orduları üzerinde daha doğrudan bir denetim kurma süreci bakımından çok önemliydi. 1693'te her Prusya eyaletine belirli sayıda asker vermesi emredildi. Bu emir genellikle yoksul köylülerin zorla askere alınmasıyla yerine getirildi. Aynı yıl Fransız milis birlikleri savaş bölgelerine gönderildi; bu birlikleri 1688'den itibaren, askere alınan bekâr köylü delikanlıları doldurmaya başladı. Zorunlu askerlik uy-

gulaması 1701'de Danimarka'da, 1704'te İspanya'da, bir sonraki yıl Rusya'da ve 1771'de Avusturya ve Bohemya'da başlatıldı; 18. yüzyılda ve daha sonra Napoleon Savaşları sırasında daha da yaygınlaştırıldı. Prusya'da 1727 ile 1735 arasında bir kanton sistemi kuruldu. Her alay, barış döneminde hizmet ettiği garnizon şehrinin çevresinde yer alan bir sürekli hizmet bölgesine tayin edildi. Alaylar ömür boyu hizmet edecek askerleri şehirden sağlıyorlardı. Bu sistemler, sözleşmeli bir askerlik hizmeti yaklaşımını benimsemeye paralı askerler kadar yatkın olmayan köylülük üzerindeki denetimi artırdı.[21]

Bu askere alma uygulamaları, devletin artan askeri gücünün, bazen oldukça kaba bir biçimde bu gücün yegâne göstergesi olarak kullanılan birlik sayısındaki artış kadar önemli bir başka yönüydü. 1660-1760 döneminin askeri değişim bakımından taşıdığı önemin bir nedeni budur. Yeni askere alma sistemlerine aristokrat subaylar aracılık etti, ancak bunlar hükümet adına güçlendirilmiş bir denetimi yansıtıyorlardı. Bu uygulamanın etkisi, daha önceki "Din Savaşları" dönemiyle devrim ve Napoleon Savaşları (1792-1815) sırasında izlenen ordu denetim siyasetleri karşılaştırıldığında kısmen görülebilir. 1792-1815'te, 1620'lerde ve 1630'larda Avusturyalılar adına ordular kuran bağımsız girişimci Wallenstein'ınkinin bir benzeri, hükümet denetimini gerek siyasal gerekse harekât bakımından zayıflatacak askeri bir girişim sistemi yoktu.[22] Hükümet denetimi stratejik terimlerle düşünme ve davranma yeteneği bakımından çok önemliydi. Napoleon mareşallerini, her birinin kendi ordusuna sahip olduğuna dair herhangi bir duygu beslemeksizin yönetebildi.

Stratejik düşünme yeteneği pek yeni sayılmazdı, ancak bu dönemde Avrupa ordu ve donanmalarını niteleyen disiplinde, planlamada ve örgütsel süreklilik ile tahmin edilebilirlikteki artış, stratejik kavramların uygulanmasını kolaylaştırdı. Dönemin askeri güçlerinin artan etkinliği Büyük Petro yönetimindeki Rusya ve 1740'tan itibaren de Prusya tarafından belirgin biçimde kanıtlandı, ancak başka örnekler de vardı. İspanyol ordusu 1670'lerde çok zayıflamıştı, ancak 1717'de Sardunya Adası başarılı biçimde işgal edildi ve İspanyollar 1734'te Napoli ve Sicilya'yı ele geçirdiler. Eski *tercios* örgütlenmesi 1702-04'te yeni alay, tabur ve bölüklerle yer de-

ğiştirdi ve birliklere subay atama yetkisine sadece kral sahip oldu. 1710'larda İspanyol donanması da yeniden canlandırıldı.

Kuşkusuz, 1660-1760 yıllarında meydana gelen değişimlerin karakterini abartmak yanıltıcı olur. Ateşli silahlarla doğru nişan almak zordu. Denizde, "hiçbir taktik sistem, seyir halindeki savaşçıların birbirini dik açılarla gören eksenler üzerinde hareket etmeleri ve baltalarla savaşmalarıyla ilgili temel sorunu çözemiyordu."[23] Hem kara hem deniz savaşları, iklim ve hava koşullarının getirdiği kısıtlamalar, durumlar ve rastlantılardan hâlâ önemli ölçüde etkileniyordu. Rüzgârın savaş gemilerinin manevra yeteneğinin yetersizliğiyle birleşmesi halinde, deniz savaşları çoğu kez savaş emirlerinin dışında gelişiyor ve savaş bir kez başladığında, amiraller ancak sınırlı bir denetim kurabiliyorlardı. Hava koşullarından kara harekâtları da büyük ölçüde etkileniyordu. 2-3 Aralık 1787'de Avusturyalıların Belgrad'a yaptığı sürpriz saldırı, askerlerin büyük bir kısmı siste yollarını kaybettiği için başarısızlığa uğradı veya 1798'de Fransız işgalindeki Papalık Devletleri'ne karşı girişilen Napoli istilası sırasında yağmur yolları bataklığa dönüştürerek harekâtı engelledi.

Ordular büyüdükçe lojistik destek sorunları da arttı ve yeterli gıda maddesi tedarikindeki başarısızlıklar hem askerlerin gücünü azalttı, hem de morallerini bozdu.[24] Gıda maddesi ya da cephane üretimini kolayca artıramayan toplumlar lojistik taleplerin baskısı altında kalıyordu. Aslında rezerv oluşturma konusunda sorunu yaratan şey, tarımda üretkenlik düzeyinin düşüklüğüydü. Sonuç olarak sürekli bir çatışma döneminde devletlerin askeri etkinliklerini sürdürme yeteneği, başta hava koşulları olmak üzere kontrol edilmesi sınırlı etkenlerden etkileniyordu. Lojistik zorluklar stratejik saldırıya ağırlık verilmesine yol açtı, çünkü bu durumda işgal edilen bölgelerin ekonomilerinden, yağmalama ya da "salma" –yakıp yıkma tehdidi altında zorunlu vergi– yoluyla yararlanmak mümkün oluyordu. Ne var ki ilerleyen ordular, özellikle tarım alanlarının az olduğu bölgelerde gıda maddesi sıkıntısı çekebiliyorlardı. Bu sorun, 1687 ve 1689'da Kırım Hanlığı'ndaki Rus ilerleyişinin durdurulmasında yardımcı oldu.

Maliyeti [düşman topraklarına] aktarma sistemi hem savaşın yıkıcılığını artırdı, hem de toprak üzerindeki denetimi yitirmemeyi daha önem-

li hale getirdi. Orduların kendi topraklarında savunma savaşına zorlanmaları halinde savaşın yükü daha da artıyordu. İspanyol Veraset Savaşı sırasında, Almanya (1704), İtalya (1706) ve Benelüks ülkelerinden (1706) çıkarılan Fransızların durumu, bu olumsuz etkiye örnektir. Maliyet aktarımı, savaş yüklerinin büyük kısmının savaşan güçlerin köylülerinin sırtına binmesine de yol açtı. Savaşın toplumsal siyasetinin belkemiğini bu oluşturuyordu, ancak kırsal yıkım köylülerin rant, haraç ve vergi ödeme gücünü azalttıkça, maliyetler [mecburen] daha geniş bir alana yayıldı.

Bu maliyetler makineleşmemiş tarımsal bir ekonominin kendini yenileme yeteneği ve bu toplumların acıya ve ani ölümlere alışkanlık ölçüsü dikkate alınarak en aza indirilebilir. Ne var ki hiçbir şey, savaşın insani ve toplumsal maliyetini, kayıpları ve yıkımları azaltmaz. Askerlerin günlükleri ve mektupları onların yaşadığı yaralanma korkusuna tanıklık eder.[25] Florentine Giovanni Ferretti'nin *Harlequin Returning from the Wars*'ta [Savaşlardan Dönen Soytarı] betimlediği, sakat, topal, silahlı ve dilenerek geçinen eski asker, günlük hayatın her anında karşımıza çıkan bir imgeydi. Erken modern dönem tutumları üzerine yakın dönemde yapılan araştırmalar, sözgelimi, yüksek çocuk ölümü oranlarının duyguların nasırlaşmasına yol açmadığını ya da kayıp duygusunu azaltmadığını göstermiştir. Böylece savaş, şansın ve çoğu kez de kötü talihin kol gezdiği bir zihin dünyasının oluşmasına neden oldu; dünyanın insan denetiminin dışında görüldüğü bir ilahi kaderciliği teşvik etti. Savaş hayatın eza ve cefalarından biri olarak sunuldu.

Çatışmaların yarattığı etkilerin bu yönü, erken modern dönem Avrupa'sında, artan bürokratikleşme ve savaş planlamasına yapılan olağan vurguya ironik bir kontrpuan oluşturur. Niyet ile sonuç arasındaki bu uçurum bütün savaşlarda görülür, ancak bu, bürokratikleşmenin ne kadar abartıldığını göstermek bakımından kayda değerdir. Deniz savaşı örneğinde yönetim yeteneği ve planlamayı vurgulamak daha uygundur. Ancak bu durumda bile, çatışmanın gerilimi altında donanmaların potansiyellerini açığa çıkarmalarının zor olduğu görülüyordu. Minorka önlerinde Fransızlarla girişilen kararsız çatışmaların (1756) da gösterdiği gibi, 18. yüzyılın en önde gelen deniz gücü Britanya bile, savaşın başında zaferden

kolayca emin olamıyordu. Tekil gemilerin bölükleri askere kendi isteğiyle ya da zorla alınmış acemilerden ibaretti, kaptanlar gemilerinin ve tayfalarının seyir kapasitelerini henüz ölçüp geliştiriyorlardı ve amiral hâlâ, kendi komutanlıklarından pek emin olmayan kaptanlarının yeteneklerini anlamaya ve geliştirmeye çalışıyordu. Gerek 1756'da gerekse 1778'de Britanya donanmasının bileşenleri ciddi bir uyum eksikliği sergiliyordu. Bu durumda işlerin kötüye gitme olasılığı, sözgelimi, Boscawen ve Hawke'nin 1759'da, iyi eğitimli ve deneyimli takımlar ve yeteneklerine güvenebilecekleri kaptanlarla kazandıkları Lagos ve Quilberon Körfezi savaşlarına göre çok daha yüksekti.

Karada, özellikle savaş zamanında durum, yönetimdeki gelişmelerin ve askeri devrim(ler)in teleolojik dilinin ortaya koyabildiğinden çok daha karışıktı. Aslında, planlı eylem bir yana, kazanan, genellikle eksikliklerin yol açtığı engellerle daha az karşılaşan taraf oluyordu; sorunların üstesinden gelmek en önemli komutanlık becerisiydi. Bu hem seferler hem de savaşlar için geçerliydi. Savaş meydanında, çatışmanın yarattığı belirsizliğin orta yerinde yedekleri elde tutmak ve kullanmak büyük önem taşıyordu. Ne var ki bu durum belli bir ölçüde değişimi engellemiyordu.

Asker sayısının artması ve silahlardaki gelişmeler komuta sorunlarını etkiledi. Bu etkenlerin gerek betimlemede gerekse çözümlemede öncelikli olarak ele alınmaması gerektiği, ama oynadıkları rolü ihmal etmenin de yanıltıcı olacağı açıktır. Bu, özellikle değişim tartışmalarının büyük kısmı, silahlar, ordu büyüklüğü ve tahkimat tipi üzerinde döndüğü için böyledir. Geoffrey Parker'ın belirttiği gibi, topun kuşatma sanatı üzerindeki etkisi –hem kuşatanlar hem de kuşatılanlar için– yeni bir tahkimat sisteminin –*trace italienne*– geliştirilmesi biçiminde olmuş ve bu da daha geniş kuşatma hatları, dolayısıyla daha çok askeri birlik gereksinimini ortaya çıkarmıştı; görüldüğü gibi bunlar birbiriyle bağlantılıydı.[26]

Bu türden iddialar, bu dönemde askeri bir devrimin ya da devrimlerin varlığı, niteliği ve etkisi üzerine yapılan ve çok sayıda katılımcının yer aldığı tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Silahlara ve tahkimata yapılan vurgu, Avrupa ve dış dünya arasındaki askeri avantaj dengesinin bu dönemde dramatik bir değişime uğradığı iddiası açısından da

önem kazanmıştır.[27] Ayrıca, teknolojik gelişmelerin yönlendirdiği ya da en azından izin verdiği askeri bir devrim kavramı, hem Avrupa gücünün yayılmasını anlamlı kılıyormuş, hem de barutun etkisini Avrupa tarihine yerleştiriyormuş gibi gözükür.

Ne var ki zamanlama gene bir sorundur ve barutlu silahların hangi yönlerinin en önemli olduğunu düşünme ihtiyacı ile bağlantılıdır. Gerek Afrika'da gerekse Hindistan'da çakmaklı tüfek daha önceki ateşli el silahlarından ya da toplardan daha önemliydi. Sonuç olarak, bu örneklerde, geç 17. ve 18. yüzyılların önemini belirtirken barutlu silahların rolü üzerinde odaklanmak daha uygundur. Kıtadaki askeri değişim üzerine yapılan çalışmalarda genellikle görüldüğü gibi, Avrupa'da ateşli silahların kullanıldığı çatışmalara çakmaklı tüfeğin girişini ve yayılmasını önemsememenin ne denli akla yakın olduğu belirsizdir.

Kaba bir teknolojik determinizmin askeri tarihe uygun olmadığı açıktır. Bu yaklaşım askeri yetenek ve kazanımın daha karmaşık karakterini göz ardı eder ve teknolojiyi bağımsız bir değişken, hemen anlaşılabilen ve kolayca uygulanabilen bir değişken olarak görme hatasına düşer. Ayrıca Avrupa askeri ortamının öylesine çokyüzlü bir yapısı vardı ki, silah ve taktik alanında uygun olabilen ya da uygun olduğu düşünülen bir şey, diğer yüzlerde mutlaka uygun olmayabiliyordu. Bu durum özellikle karada, ama aynı zamanda, çok daha büyük ölçüde bir standartlaşmanın olduğu denizde geçerliydi. Bununla birlikte Atlantik güçlerinin karakteristik derin deniz savaş gemilerinin, 18. yüzyılda Rusya ile İsveç'in rekabet ettiği Finlandiya Körfezi'nde görüldüğü gibi, sığ kara sularında kullanımı sınırlıydı. Buralarda kadırgalar ve firkateynler Atlantik'tekinden daha büyük bir rol oynuyordu.

Karada piyade, süvari ve kuşatma sanatı bakımından ateş gücü ile şok taktikleri arasında bir gerilim vardı ve farklı seçenekler sadece bazı generallerin (Gustaf Adolf, XII. Charles, Saxe, Büyük Frederick, Rumiantsev ve Suvorov gibi) görüşlerini değil, askeri toplumdaki daha büyük varsayımları yansıtıyordu. Seçenekleri belirleyen teknoloji değildi. Bu tür kültürler yeterince ilgi görmemiştir, ancak saldırıya yapılan vurgunun Kelt, İsveç, Rusya, Polonya ve Türk orduları örneğinde sık sık görülmesi kayda değerdir. Ne var ki, 1740'ların önde giden Fransız generali Saxe'nin ve Büyük

Frederick'in sözleri, 1690'lardan itibaren ateş gücünde görülen artışın, çakmaklı tüfeklere takılan yuvalı süngülerin yaygınlaşması sayesinde, Batı Avrupa'da stratejik ve taktik saldırıyı engellemediğini açıkça ortaya koyar. Şok, süvari taktikleri örneğinde de ateş gücüne ağır bastı. Gene şok, Türklerin Viyana (1683), Zenta (1697) ve Belgrad'da (1717) Avusturyalılar ve 1770 ile 1774'te Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmasında görüldüğü gibi, Avrupalı olmayanlara karşı kazanılan zaferlerde de büyük bir rol oynadı.

Şoka yapılan her vurgunun ateş gücünün rolünü azaltması gerekmez. Bunun bir nedeni, ateş gücünün saldırı hazırlığı için kullanılabilmesiydi. Ne var ki bu, taktik başarıya ateş gücünü en üst düzeye çıkaran teknolojik (silahlar) ve örgütsel (taktik, talim, disiplin) etkenler açısından yaklaşmanın sınırlı olduğunu akla getirir. Talim ve disiplinin esas amacı savunmaydı: Bir birliği ölüm karşısında, kayıplara bakmaksızın bir arada kalmaya hazırlamak. Ateş gücüne karşı şok –saldırının etkililiği ya da kayıp verdiren etkililik– sorunu, bir birliğin kayıp verirken de hareket yeteneğini sürdürebilmesi ve komutanına itaat edebilmesi kadar önemli değildi.

Ateş gücünün önceliğine getirilen bu eleştiri, dikkati önce çok sayıdaki, genellikle saldırıya uğramış büyük mevzilere (1741 Prag örneğindeki gibi), ikinci olarak en son tahkimat tekniklerine uygun biçimde güçlendirilmemiş sayısız mevziye çekerek, meydan savaşından kuşatmaya kadar genişletilebilir. İkincisi, kapsamlı bir biçimde gerçekleştirilemeyecek kadar pahalıydı. Ayrıca tahkim edilmiş mevzilerin toprak denetimini sağlamadaki etkililiği ve askeri harekâtlardaki önemi, Avrupa'nın farklı bölgelerine göre değişiyordu.

War in History dergisi, yakınlarda erken modern Avrupa askeri gelişmelerinin bir sentezine ulaşma konusundaki sorunları açıkça örnekleyen iki önemli ve düşündürücü görüşe yer verdi. Robert Frost, "Avrupalıların, askerlik sanatının imkânlarını o zamana kadar görülmemiş biçimde genişletmelerinde olduğu gibi, icatların büyük hızı"nı vurguladı ve şöyle devam etti:

> Değişimin yörüngesi ve kronolojisi yerel siyasal ve jeopolitik koşullara göre değişti, ancak bütün toplumlar er ya da geç bu meydan oku-

mayla yüz yüze gelmek zorunda kaldılar; bazılarının geçici ya da sürekli olarak yetersiz kalması Askeri Devrim fikrini zayıflatmaz.[28]

Ne var ki, bir önceki yazıda David Parrott uyarıyordu:

> Askeri kuramcıların ve sahadaki komutanların Batı geleneğinde göze çarpan noktaları tutarlı biçimde benimsediklerini ve değerlendirdiklerini, Avrupalı "ilerici" hükümdarların savaşın yerleşik Batılı ilkelere uygun biçimde yapılmasını kolaylaştırmak için kendi devletlerini modernleştirdiklerini ve toplumlarını yeniden biçimlendirdiklerini varsayan Whigci tuzağa düşmek kolaydır. Bu değerlendirmede önemsenmeyen, Batılı savaşın üstün askeri sistemlerin ilerici evrimiyle olduğu kadar, döneme uyma, önyargı ve kibirle de ilgili olan boyutudur.[29]

Parrot'un yorumu, askeri değişimin meydana geldiği süreci düşünürken dikkatli olma konusunda değerli bir rehber oluşturur. Askeri gelişmeyi yönlendiren rekabetçi bir devletler sistemi modelini kullanmak ve yinelenen tercih unsurunu, bu seçenekleri oluşturan ve uygulayan bireylerin, grupların ve kurumların ve aynı zamanda belirli teknikler için yapılan eğitimin rolünü unutmak gayet kolaydır. Dikkatin Avrupa savaş tarzlarına yöneltilmesi halinde bu etkenin önemi artar, çünkü gene seçeneğin rolünü vurgulamaya yarayan silah, silah sistemleri, taktik ve stratejilerin varlığı hatırlanır. Erken 16. yüzyıl yorumcuları, paralı asker ya da milislerin, mızraklı ya da kılıçlı adamların, tüfeklilerin ya da ağır süvarinin değerini, bunların en iyi ne şekilde kullanılıp bir araya getirilebileceğini tartışabiliyorlardı. İki yüz elli yıl sonra, geç 18. yüzyılda, yorumcular askeri, hatta karşı askeri kolu dikkate alabilir oldular.[30]

Tartışmanın ve seçim yapmanın rolü pek çok bakımdan değerlendirilebilir. Bunlar modern çözümlemeyi karmaşık hale getirse de Avrupa kültürünün dinamik yönünü, göreli tartışma özgürlüğünü hatırlatır. Bu özgürlük kuşkusuz sınırlı ve kısıtlıydı –cinsiyetle, toplumsal, iktisadi ve siyasal etkenlerle– ama gene de dünyanın herhangi bir başka yerine kıyasla

daha büyük olduğu görülür. Basılmış kitaplar cahil ya da yoksul için sınırlı değerdeydi, ancak askeri gelişme açısından büyük önem taşıyordu. Bunu açıkça görmek mümkündür. Silah, taktik, talim, tahkimat ve kuşatma sanatı üzerine basılı elkitapları, teknikleri, sözlerden ya da elyazmalarından çok daha hızlı biçimde yayıyordu. Askeri konularda ilk Rusça kitap, *Uchenie i Khitrost' ratnogo stroeniya pekhotnykh lyubei* 1647'de yayımlandı. Bir piyade elkitabında eğitim üzerinde duruluyor ve talim öğretimi için çok sayıda taslak ve plana yer veriliyordu. Elkitabı, özgül konuların yanı sıra, askeri eğitimin ve askeri becerinin bilgiyle birleştirilmesinin önemini vurguluyordu. Elkitapları, aynı zamanda hem askeri etkinliğin artırılmasına yardımcı olacak, hem de askeri kaynakların kullanımı için önem taşıyacak ölçüde bir standartlaştırma fırsatı veriyor ve bunu mümkün kılıyordu.

Okur yazarlık ve basılı yapıtların başka değerleri de vardı. Bunlar askeri örgütlenme ve yöntemlere ilişkin tartışmaları besledi ve bir sistem anlayışını teşvik etti. Okur yazarlık ve basılı yapıtlar, komuta, kontrol ve askeri yönetim bakımından önemliydi. Böylece askeri kaynakların niceliği ve durumuyla ilgili araştırma zorluğu azaldı. Askeri istatistiklere ulaşmak kolaylaştı. Rus Ordonatı'nın resmi raporu, *Kniga Pushkarskogo prikaza, za skepoyu d'yaka Volkova* (1680, Topçu Sınıfının Kitabı, Bakan Volkov'un Yetkilendirmesiyle), o sırada üretilen bütün silahları ve cephaneyi listeliyordu. Şehirlere yerleştirilen top sayısı 3575 parça olarak belirtiliyordu. Diğer 400-500 sahra topu muhtemelen ordunun arazideki bölümüne ayrılmıştı. Okur yazarlık ve basılı kitaplar, değişik yerlerdeki kaynakların ve ihtiyaçların, farklı mevkilerdeki askeri branşların ve farklı mahallerdeki güçlerin pozitif etkileşimine de yardımcı oldu. Bu, askeri gelişimin ön cephesinde olmayan ordular için bile geçerliydi: "Habsburg yönetiminin çöküşünden hemen önce [1700] İspanyol monarşisi görece güçlü, işlevli bir askeri yapısı ya da 'sistem'i olan, şaşırtıcı biçimde bütünleşmiş ve tutarlı bir savaş makinesi olmaya devam ediyordu."[31]

Teleolojik bir yaklaşımı benimsemek ve kitaplardaki tartışmanın askeri etkinliği kaçınılmaz biçimde takviye ettiğini öne sürmek yanıltıcı olur. Bunların çoğu basmakalıptı ve Saxe'nin 18. yüzyılda mızrağı yeniden canlandırma çabası gibi bazı yeni önermeler de yararsızdı. Bilim tarihi

üzerine yapılan çalışmalar her türlü basit çizgisel ilerleme varsayımına karşı uyarılar taşır. Yeni fikirler yararlı olsa bile, yayılma ve uygulama konusunda hâlâ büyük sorunlar vardı.

Basılı kültürün uygulamalı bilim ile askeri uygulama arasında dinamik bir ilişkinin kurulmasına yardımcı olduğu kabul edilmiştir. Bu, Tartaglia'nın 1530'larda top mermisi yörüngelerinin geometrik modelleri ve Galileo'nun boşlukta balistik hareket ilmi gibi eserleriyle birlikte balistik ve tahkimat için de geçerli oldu. 1530'larda topçu ateşini ölçme olanaklarına büyük bir ilgi vardı. 1660-1760 yüzyılı özellikle önemliydi, çünkü bu dönemde Newtoncu bilimle askeri mühendislik, topçu ve askeri düşünce arasındaki bağlantıya tanık olundu. 1742 ve 1753 arasında Benjamin Robins ve Leonhard Euler'in balistik alanında devrim niteliğinde buluşları oldu. Robins yüksek hızlı mermilerde havanın direncini kavramayı ve ölçmeyi sağlayan yeni araçlar icat etti. Yiv etkisine ilişkin anlayışı da geliştirdi. *Neue Gründsatze der Artillerie*'nin (1745) yazarı Euler de 1753'te ses hızının altındaki balistik hareket denklemlerini çözdü ve yayımladığı tablolarda bazı sonuçları özetledi.

Bu teorik ve ampirik avantajlar balistiğin tahmin gücünü büyük ölçüde artırdı ve topçuluğun bir zanaattan, öğretilebilen ve öğretilmesi gereken bir bilime dönüşmesine yardımcı oldu. Bu avantajlar topçu kullanımını ve askeri eğitimi etkiledi.[32] 1744'te Napoli'de bir topçu okulu, on yıl sonra da bir mühendislik akademisi açıldı ve bu ikisi, 1769'da *Reale Academia Militare* içinde birleştirildi. Okulda, çeşitli sınıflara ayrılan subaylık öğrencilerine, balistik, taktik, deneysel fizik ve kimya öğretiliyordu.[33]

Bilimsel ilerleme her zaman doğrudan yardımcı olmuyordu. XIV. Louis döneminde Fransız hükümeti kuramsal bazda bir donanma kurmaya çalıştı, ancak manevra, yelkenlerin yerleştirilmesi ve dümenlerin konumuna ilişkin kuramsal ilkeleri matematiksel bir biçimde açıklaması, savaş gemilerinin iyileştirilmesine en küçük bir katkıda bile bulunmadı. Savaş gemilerinin yapımı, çıraklık yaparak eğitilen tersane işçilerinin eski uygulamalarıyla sürdürüldü. *Art des Armées Navales*'in (1697) yazarı Cizvit Paul Hoste şu sözlerle şikâyet ediyordu: "İyi bir gemi şans eseri yapılıyor, çünkü halen gemi yapanlar okuma yazma bilmeden gemi yapanlardan daha

usta değiller." Hoste'nin gemilerin neden alabora olmadığına dair açıklamasındaki hata ironiktir. 18. yüzyılda ilerlemeyi sağlayan, mekanik ilkelerin araştırılması değildi, çünkü "bilimin içeriği, sınırlı ve kısıtlamalarla dolu, betimsel ve belirsiz gemi yapım dünyasından, [matematikçilerin tanımladığı] soyut kavramların daha yaygın kullanımına doğru uzun bir yol katetti." Burada belirleyici olan, gemi mühendisliği mesleğinin gelişmesiydi. Bu gelişme, genel matematik kültürüyle gemi yapımında geçerli olan eski kuralların incelenmesini, en iyi uygulamayı bulmak üzere birleştirdi.[34] Ayrıca üstün İngiliz gemi yönetimi Fransız gemilerinin üstünlüğünü elinden aldı.

Belirtildiği gibi, askeri devrim kavramı bir sorunsaldır ve bu devrimin ne zaman olduğunu saptamak için bilimsel uygulamanın zirveye ulaştığı dönemin kronolojisini çıkarmak, ancak sınırlı bir değer taşıyabilir. Askeri değişimin diğer yönlerinde görüldüğü gibi, erken gelişmeler daha sonra yaşanan hızlı değişimden daha önemli olmuş olabilir, ancak tam tersini öne sürmek de mümkündür. Bununla birlikte, geç 17. yüzyıldan itibaren bilimsel icat ve uygulamalarda tam da böyle bir hızlanma olduğunu belirtmek gerekir. Uzmanların kaleme aldıkları bölümlere geçmeden önce, dönemin uluslararası ve iç siyasetlerinde, kültüründe ve günah çıkarma eğiliminin gelişiminde, dönemin toplum ve insanlarının deneyiminde savaşın büyük bir önem taşıdığını vurgulamak gerekir. Nedensellik ilişkileri karanlık, belirsiz ve çelişkili olabilir, ancak askeri hazırlık ve çatışmanın önemi kuşku götürmez.

Thomas F. Arnold

16. YÜZYIL AVRUPA'SINDA SAVAŞ: DEVRİM VE RÖNESANS

Savaşlarda Devrim Yüzyılı mı?

Tarihçiler, 16. yüzyılın Batı dünyasının savaş tarihinde devrimci bir dönem –hatta devrimin kendisi– olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusunu, kırk yıldır –Michael Roberts'in 1956 tarihli "Askeri Devrim, 1560-1660" başlıklı makalesi erken modern bir askeri devrim fikrini ilk kez tanımlayıp ortaya attığından bu yana– tartışmaktalar.[1] Son on yılda, özellikle Geoffrey Parker'ın *The Military Revolution*'ının (Askeri Devrim, 1. bs. 1988; 2. bs. 1996) ardından, konuya yönelik ilgi sadece daha da yoğunlaştı. Artık 16. yüzyıl Avrupa'sında savaş konulu hiçbir inceleme, hatta bu sınırlı bölüm bile, bu önemli tarih yazımı sorunu karşısında bir tavır almaktan kaçınamaz. O halde şunu sormak gerekir: Bir erken modern askeri devrim oldu mu ve esas olarak 16. yüzyılda mı oldu?

Bu soruya verilecek yanıt ister istemez şimdiye kadar yapılan tartışmaların gözden geçirilmesini gerektirir. Özlü bir biçimde ifade etmek gerekirse, Michael Roberts'in özgün tezi, geç 16. ve erken 17. yüzyıllarda dört devrimci eğilimin varlığını saptıyordu: Birincisi, adam adama çatışmanın yarattığı hayhuyla değil de, düzenli ateş gücüyle verilen bir meydan savaşı için silahlanan ve talimden geçirilen disiplinli piyadenin –mızraklılardan çok tüfekliler– üstünlüğü; ikincisi, bu yeni tarz, genellikle tüfekli orduların büyüklüğündeki belirgin artış; üçüncüsü, şiddetli bir seferin tam doruk noktasında verilecek bir kader savaşı için tasarlanan, daha cesur, daha dramatik stratejilerin ortaya çıkışı ve dördüncüsü, bu geniş orduların ikmali ve bakımı için daha geniş, daha güvenilir ve yetkili komiserliklere ve askeri bürokrasilere duyulan ihtiyaç. Roberts'in uzmanlığının 17. yüzyıl İsveç imparatorluk deneyimi olduğu dikkate alınırsa, onun bu devrimci trendlerin –taktik, stratejik ve idari– tam bir ifadesini, Gustavus Adolphus'un ordularında ve seferlerinde, özellikle hükümdarın 1630-32'deki ünlü Almanya işgalinde bulması şaşırtıcı değildir. Bu askeri devrimin önemli unsurları (kit-

lesel tüfek ateşiyle oluşan "hat taktikleri" gibi) geç 16. yüzyılın ünlü reformcularına kadar izlenebilirse de –1590'larda İspanyalı Felipe'ye karşı savaşan Protestan Felemenk ordusunun reformcusu Nassau Kontu Maurits'in piyade taktikleri örneğinde olduğu gibi– Roberts'in denemesinin başlığındaki kritik tarih 1560 değil 1660'tı. Nitekim, denemesinin son paragrafında şu sonuca varıyordu:

> [Avusturya Habsburg İmparatoru] II. Maximilian'in [ölümü 1576] orduları, taktik, strateji, bileşim ve ruh bakımından, Benedek ve Radetzky'e tamamen yabancı bir fikirler dünyasına aittir. [Prusyalı] Büyük Elektör'ün [ölümü 1688] ordularıyla Moltke ve Schlieffen'in orduları arasında kopmaz bir bağ vardır. Modern savaş sanatı 1660'ta doğmuştu.[2]

Bu yüzden de, Roberts'in özgün düşünüşünde askeri devrim aslında bir 17. yüzyıl tarihi sorunudur (ve kuzeyli ve Protestan Avrupalıların bir başarısıdır). Roberts, her şeyin ötesinde, kronolojik açıdan, bu askeri dönüşümün geniş bir modern Avrupa tarihi şeması içindeki uzun vadeli önemini vurgulamıştır. Roberts'in makalesinin bitiriş sözleriyle söyleyecek olursak, bu askeri devrimin sonucunda, " 20. yüzyıl uçurumuna giden geniş ve düz yol açılmıştır."[3]

Roberts'in erken modern askeri devrim kavramı, Geoffrey Parker tarafından, önce 1976 tarihli bir makalede, daha sonra da *The Military Revolution*[4] başlıklı kitabının iki baskısında geliştirilerek kullanıldı ve dönüştürüldü. Parker, 1976 tarihli makalesinde, Roberts'in tezindeki geniş kategorileri kabul ediyor, ancak onun, ilk önce Kuzeyli, Protestan orduların tam olarak ve önemli ölçüde dönüştüğü biçimindeki saptamasına karşı çıkıyordu. Katolik ve Habsburg ordularının 1560-1660 boyunca sergilediği sürekli başarıya (1634'te Nördlingen'de bir İsveç ordusuna karşı kazanılan ezici Katolik Habsburg zaferine yaptığı açık göndermeyle) dikkat çeken Parker, askeri devrimin başlangıcını, İspanya'nın 1570'lerden itibaren Hollanda'daki Felemenk isyanını sınırlamak ve geriletmek için gösterdiği –tam olarak başarılı olmasa da– muazzam çabaya kadar geri götürür. Üs-

telik Roberts'in "askeri devrimin başlangıç noktası olarak 1560 yılını seçmesinin bir talihsizlik" olduğunu ve "betimlediği gelişmelerin pek çoğunun Rönesans İtalya'sındaki savaşları da nitelediğini" söyleyerek, onun kronolojisini daha da doğrudan bir dille eleştirir.[5] Roberts'in askeri devrimi, kökleri 16. yüzyıla uzanan bir 17. yüzyıl zaferiyken, Parker, bu devrimi, 15. yüzyılda filizlenen tam bir 16. yüzyıl olgusu haline getirir.

Parker, 1976 tarihli bu denemesini, sorunu enine boyuna ele aldığı ilk kitap olan *The Military Revolution*'ın 1988 baskısında da sürdürdü. (Bu kitabın 1996 tarihli ikinci baskısı, eleştirilerin yanıtlandığı bir "Sonsöz" dışında herhangi bir değişiklik içermez.) Parker'ın artık iyice olgunlaştırdığı askeri devrim tezi –ki artık konuya ilişkin tartışmaların temel noktasını oluşturmaktadır– kronoloji bakımından (ikmal ve lojistik hakkındaki önemli bir bölüm 17. yüzyıldaki gelişmelere ayrıcalık tanısa da) kesinlikle 16. yüzyılı esas alır. Roberts'in özgün tezinden sonra askeri devrim tartışmalarının ayrılmaz bir parçası haline gelen, 16. yüzyılın sonlarından itibaren piyadenin tüfek talim ve taktikleri konusunda ayrıntılı bir tartışmaya giren Parker, bunun yanı sıra, barutlu silahların kullanımıyla ortaya çıkan, aynı ölçüde temel –ya da devrimci– teknik ve taktik değişikliklere de dikkat çekmiştir; bu değişikliklerin kimileri 16. yüzyılın daha da erken dönemlerine tarihlenir. Bütün bunların en önemlisi Parker'ın, kuşatma savaşının bütün bir dönem boyunca taşıdığı önemi (bütün tarihçilerin kabul ettiği gibi, büyük ölçekli kuşatmalar büyük meydan savaşlarından çok daha fazlaydı) ve ortaçağ kale ve şehirlerinin ince uzun kuleleri ve perde duvarları yerine alçak, kalın tabya ve surlara dayanan, yeni ve modern bir askeri mimari tarzının özel önemini vurgulamasıdır. Parker'ın belirttiği gibi, yüzyılın başlarından itibaren, önce İtalya'da, daha sonra bütün Avrupa'da, yassı topçu platformunu komşu tabyaların cenah ateşinden ustalıkla koruyacak biçimde yerleştirilen doğru tabya, tahkimatın hem teorisini hem de pratiğini tümüyle değiştirmişti. Sonuçta oldukça ilginç ve dikkat çekici fiziksel değişiklikler ortaya çıktı: Tabya askeri mimarinin hâkim formu ya da biçimi haline geldikçe, Avrupa kent ve kaleleri de yıldız ya da kar tanesi biçiminde tasarlanmaya başladı. Avrupa kentlerinde görülen bu mimari dönüşüm, askeri devrim tartışmalarının dışında da gayet iyi incelenmiştir. Ancak Par-

ker, tabya savunmasına ve ele geçirilmesine dayanan, zengin donanım gerektiren, yeni tip kuşatma savaşı gereksinimlerinin, daha büyük ve yapısal trendleri ortaya çıkardığını ileri sürdü: Temelde, geniş kuşatma hatlarında (saldırıda) ve çok sayıda dost şehir ve kaledeki garnizonlarda (savunmada) duyulan asker ve erzak ihtiyacı, Roberts'ten bu yana her erken modern askeri devrimin dikkat çekici bir özelliği olarak görülen büyük ordu olgusuna yol açarak, her türlü savaşı sürdürmek için gerekli olan toplam asker sayısını yukarı çekti. Parker, tabya tahkimatının sonuçlarını vurgulamanın yanı sıra, gövdesinin her iki tarafına yerleştirilmiş (büyükçe bir kaledeki kadar çok sayıda) topu bulunan, çok katlı ve geniş bordalı savaş gemisini de 16. yüzyılın önemli bir teknik buluşu olarak görür. Bu geniş bordalı savaş gemilerinin, tabyalı büyük kaleler ve yüzyılın diğer önemli ve yeni maddi teknikleri (gene, özellikle piyade atış talimi) ile birlikte, Parker'ın yeniden yorumladığı askeri devrimin yegâne önemli sonucu olarak belirttiği noktaya, yani dünya üzerindeki savaş alanlarında yeni kurulmuş bir Avrupa hâkimiyetine yaptığı katkı, kritik önemdedir. Avrupalılar artık, uzun menzilli ve güçlü biçimde silahlanmış üç direkliler ve kalyonlarla, arzuladıkları her limanda ya da her kıyı şeridinde, kelimenin yalın anlamıyla hak iddia etmek üzere mola vererek (ve artlarında bir kale bırakarak) uzak kıtalara doğru yedi denizde korkusuzca yelken açabiliyorlardı. İktisadi üstünlük denizlerdeki ve karalardaki bu askeri üstünlüklerin ayrılmaz parçasıyken, iç bölgelere doğru yayılma (yakın ya da uzak vadede) fırsatları da değerlendiriliyordu. Böylece, Portekiz, İspanya, Felemenk Cumhuriyeti ve İngiltere gibi –dünya şartlarında– küçük, fakat askeri bakımdan gelişmiş Avrupa devletleri, yerküredeki okyanusaşırı ticareti başlattılar ve fiilen yönettiler. Roberts'e göre erken modern askeri devrim Avrupa içinde modern savaşın tohumlarını atmıştı; Parker'e göre ise erken modern askeri devrim modern dünya düzeninin doğuşuna yol açtı. Aradaki kapsam farkı dikkat çekicidir. Parker askeri devrimlerin sadece modernin ortaçağa karşı gerçekleştirdiği bir Avrupa devrimi değil, aynı zamanda Avrupa'nın Avrupalı olmayana karşı gerçekleştirdiği bir devrim olduğunda ısrar eder. Roberts, 1956 tarihli makalesinin (yukarıda adı geçen) son paragrafında, erken modern savaşta ortaya çıkan köklü değişikliklerin yolunun doğrudan doğruya 1870'e ve

Ağustos 1914'e çıktığını gösterdi; Parker'ın tezi ise, aynı gelişmelerin –ya da daha doğrusu, yenilenmiş ve geliştirilmiş bir 16. yüzyıl askeri devriminin– eski ve yeni sömürgeciliğe ve hatta 20. yüzyılın şu son günlerindeki küresel düzeni besleyen günümüz güç siyasetlerine yol açtığını ima etti. (Batılı askeri güçlerin Batılı olmayana karşı en son ve kesin zaferi olan 1991 Körfez Savaşı'nı ya da Irak örneğindeki Batılı askeri güçler denilen şeyi bir düşünün.) Tıpkı Parker'ın yeniden kurguladığı gibi, erken modern askeri devrim, modern dünyanın biçimlenişinde Sanayi Devrimi'yle aynı safta yer alan tarihsel süreçtir.

Parker'ın tezi, genel olarak benimsenmesine karşın, eleştiriden payını almıştır. Ne var ki Parker'ın vardığı esas sonuca, yani Avrupalıların Avrupalı olmayanlar üzerinde gelecekte kuracakları askeri hâkimiyetin ilk ipuçlarını 16. yüzyılda gösterdikleri görüşüne yöneltilen eleştiriler pek azdır. Eleştiriler daha çok, Parker'ın tabya tahkimatları ile orduların büyüklüğünde meydana gelen artış olgusu arasında kurduğu bağlantı gibi ayrıntıda kalan görüşleri ile gene onun önemli ya da devrimci değişimler kronolojisi üzerinde odaklanmıştır. Aslında tarihçiler –ki genellikle en fazla kişisel bilgiye sahip oldukları alanları ele alırlar– bir yüzyılı ya da birbirini izleyen onyılları öne çıkardıkça, askeri bir devrimin zamanlaması, tartışmaların en baskın sorunu haline gelmiştir. Parker'ın *The Military Revolution*'ının ilk baskısından önce bile, Günther E. Rothenberg, 17. yüzyıl savaşı üzerine yazdığı 1985 tarihli bir makaleye, erken modern dönemde Avrupa'da bir "askeri devrim" olduğu kavramının genel kabul gördüğüyle başlıyor, ancak "bu gelişmenin tam olarak ne zaman gerçekleştiği konusunda" görüş ayrılığı olduğuyla devam ediyordu.[6] Daha önce açıklandığı gibi, Parker için devrim, 16. yüzyılda, topçu tabyaları, disiplinli ateş gücü ve uzun menzilli, geniş bordalı gemilerle başlar. Parker'ın eleştirmenleri –daha doğrusu onun görüşlerini geliştirenler– ise başka dönemlerde odaklanır. Hem Roberts'ın hem de Parker'ın görüşlerini inceleyen Jeremy Black 16. yüzyılın göreli önemini bütünüyle reddeder ve bunun yerine "icatların ve gelişimin geç 15. ve gene geç 17. yüzyılda yoğunlaştığı"nı öne sürer.[7] Black, özellikle "süngünün ortaya çıkışı ve mızrağın yavaş yavaş ortadan kalkışı nedeniyle büyük önem taşıyan" ve sayıca az olsa da egemen büyük devletlerin (Fran-

sa, Avusturya, Rusya, Prusya ve Britanya) doğuşuyla modern Avrupa çatışmasının jeopolitik çerçevesinin oluştuğu, 1660 sonrası yarım yüzyılı vurgulama eğilimindedir.[8] Ortaçağ uzmanları, kendi uzmanlık alanlarında bulunan, önceki yüzyılların belirleyici icatlarını öne sürerek tartışmaya katılırlar. Clifford Rogers, biyologların "noktalı denge evrimi" kuramını model alarak, 14. yüzyılın başlangıcına kadar uzanan bir dizi askeri devrimden oluşan titizlikle hazırlanmış bir kronoloji sunmuştur.[9] Rogers, genel bir durgunluk ya da çok yavaş seyreden bir değişim manzarası içinde ayırt edilen, birtakım köklü değişim zirveleri saptar: Bunlardan birincisi, erken 14. yüzyılda İngiliz uzun yaylı askerleri ile yaya şövalyelerinin ve Flaman, İskoç ve İsviçreli mızraklıların başarıları üzerinde yükselen bir "piyade devrimi"dir (mızraklılar için y. 1302-15; İngilizler için çıkardığı kronoloji bu kadar belirli değildir); ikincisi, ilk kez yaklaşık 1420'ler ile 1440'lar arasında Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde görülen, güçlendirilmiş ve çok sayıda toptan kaynaklanan bir "topçu devrimi"dir ve üçüncüsü de, erken modern askeri mimarinin bilinen hendekleri, surları ve tabyalarıyla, y. 1420-y. 1440'ın erken "topçu devrimi"ni kesin olarak etkisiz kılan, erken 16. yüzyıl (1520'den sonra) "topçu tabyaları devrimidir."[10] Bir tarafta devrim kronolojisini 17. yüzyılın sonuna çeken Black ve öte tarafta onu 14. yüzyılın şafağına iten Rogers ile 16. yüzyıl, savaş tarihinde bir dönüm noktası olarak görülmekten yavaş yavaş çıkar. Ancak, çelişkin teknik icat örnekleri çeşitli değişim kronolojilerini desteklemek üzere sunuldukça, tarih yazıcılığı bakımından yararlı bir askeri devrim fikrinin kendisi, bir kopma noktasına kadar gelmiştir. Çelişkin iddialara ilişkin çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, hem erken 14. yüzyılda mızrağın ortaya çıkışının (Rogers), hem de geç 17. yüzyılda mızrağın yok oluşunun, geçmişten gerçek devrimci kopuşlar olması pek mümkün değildir. Bu türden çelişmeler dikkate alındığında, ortaya konan bütün kronolojileri kapsayan büyük bir birleşik erken modern askeri devrim kuramı oluşturmanın mümkün olmadığı görülür. Bu durumda kocamış savaş atını çayıra salmak ya da kasabın avlusuna göndermek daha iyidir. Bert Hall, yakınlarda yaptığı, geç ortaçağ ve erken modern Avrupa'da meydana gelen taktik ve teknolojik gelişmelere ilişkin kapsamlı araştırmasında, Rogers'ın evrimci modelini daha ileri götürerek şu sonuca

varmıştır: "Tarihsel zamanın belirli bir anını işgal eden tek bir 'askeri devrim' anlayışının ötesine geçmek gerekir. 14. yüzyıldan erken 17. yüzyıla kadar uzanan çok daha uzun bir dönemde, bir dizi askeri dönüşüm gerçekleşmiştir."[11] Böyle bir sonuç, askeri devrimin aslında, artık tekmeleyip durmaktan vazgeçebileceğimiz ölü bir at olduğunu kibarca bildirmenin yanı sıra, 16. yüzyılın, Avrupalıların teknik askeri bilgi ve yeteneklerini evreler halinde biledikleri, keskinleştirdikleri, değiştirdikleri ve modernleştirdikleri üç ya da dört ardışık yüzyıldan sadece biri olduğunu ortaya koyar.

Gerçek Devrim: Doğu'ya Karşı Batı

Ancak bu sonuç sorunun özünü gözden kaçırır. Parker'ın *The Military Revolution*'da yaptığı gibi, Avrupa, Avrupalı olmayana karşı biçimindeki daha kapsamlı bir sorun üzerinde odaklanıldığında, 16. yüzyıl Avrupa savaşlarının açık devrimci doğası kesin bir biçimde doğrulanır. Burada, 16. yüzyılın harekât deneyimi, –seferler ve savaşlar– daha öncesiyle, yani ortaçağ yüzyıllarıyla tam bir zıtlık oluşturur ve hâlâ geçerli olan uzun vadeli bir örüntü başlar. Parker, Avrupalıların açık denizlerde (geniş bordalı seyir gemileri) ve uzak kıyılarda (tabyalı büyük kalelerden oluşan üsler) kazandıkları yeni askeri başarılar üzerinde durur; ancak Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasında, en önemlisi Akdeniz ve Balkan askeri sınır bölgelerinde yapılacak bir inceleme 16. yüzyılın kritik, devrimci önemini daha da dramatik biçimde aydınlatır. 1291'de Akra'nın (Filistin'de bir zamanların etkin Haçlı varlığının son dayanağı) ve 1453'te İstanbul'un düşüşü (uzun süredir can çekişen Bizans İmparatorluğu'nun ölümü) arasında, Avrupalı olan ve olmayan dünya arasındaki göreli güç dengesi ikincisi lehine sürekli bir değişim geçirdi ve 1453'ten sonra hızla yükselen Türk dalgası, Batılı, Katolik Avrupa'nın kıyılarına vurdu. Bu Türk tehdidinin çok ağır olduğunu belirtmek gerekir. Haç ve hilal arasındaki sürekli savaşın arka planında sadece bir akın ve misilleme oyunu değil, aynı zamanda iki uygarlığın, iki savaş tarzının çatışması vardı.

Batı Avrupa için ağır sınavlar 15. yüzyılın son onyıllarından itibaren başladı. 1480'de bir Türk armadası, Osmanlı egemenliğindeki Arnavutluk'tan dar Brindisi Boğazı'yla ayrılan İtalyan çizmesinin tam topuğunda

bulunan, Apulia'daki mükemmel konumlu İtalyan kenti Otranto'yu ele geçirdi. Napoli kralının önderliğindeki İtalyan müttefiklerden oluşan karma bir ordu bu Türk girişimini başarıyla durdurdu ve 1481'de Otranto'yu geri aldı, ancak İtalya'nın kısmi işgaliyle sınırlı kalsa da fiilen gerçekleşen bu özgül deneyim, genel Türk tehdidini ciddi bir biçimde güçlendirdi. "Fatih" II. Mehmed'in 1481'de, Avrupa için bir şans olan ani ölümü, İtalya'yı yeni bir saldırıdan kurtardı. Bununla birlikte, en azından İtalyanlar arasında, zaman zaman kapıldıkları panikleri ateşleyen sahici bir Türk gücü hayaleti ve gerçek bir korku sürdü. Bir keresinde bizzat Papa'nın deniz kıyısında atla gezerken, bir villa civarında Müslüman korsanların eline düştüğü söylentisi yayıldı. Bir keresinde de, Türk ordusunun işgaline ilişkin söylentiler İtalya'nın kuzey doğusundaki Friuli bölgesinde yaşayan yoksul insanları öylesine korkuttu ki, onları parçalatmak için köpekleriyle birlikte gelen Türk atlıları tarafından kovalandıkları hayaline kapılarak kitle halinde kaçıştılar. Gene de böyle bir istila olasılığı asla boş bir hayal ürünü değildi; nitekim Osmanlı akıncıları 1463 ve 1469'da Piave'ye kadar gelmişlerdi. Gerçek felaketler de oluyordu. 1499'da bir Türk filosu Venediklileri Zonchio'da (Adriyatik ile Batı Akdeniz'i birbirine bağlayan stratejik Brindisi Boğazı'nın Yunan tarafında kalan bugünkü Navarino) darmadağın etti. Yüzyılın dönümünde yaşanan bu endişelere ve yenilgilere rağmen, Avrupa üzerinde kalıcı bir Türk istilası, Osmanlı tahtına bir kez daha gözlerini Batı'ya diken bir sultanın, "Muhteşem" Süleyman'ın çıktığı 16. yüzyıla kadar gerçekleşmedi. Bu dönemde ise bir kez başlayan saldırı sürekllilik kazandı. Süleyman 1521'de Belgrad'ı aldı; 1522'de St. Jean Şövalyeleri'ni (1480'de yapılan vahşi kuşatmaya dayanmışlardı) Rodos Adası'ndaki kalelerinden sürüp çıkardı; 1526'da Mohaç'ta Macar Kralı II. Lajos'un ordusunu ve krallığını dağıttı ve 1529'da Viyana'yı kuşattı, kenti az kalsın ele geçirecekti. Avrupa felaketin eşiğine gelmişti.

Ancak 1529 Türk dalgasının en yüksek noktasıydı; 1560'larda ve 1570'lerin ilk yıllarında gerçekleşen bir dizi destansı çarpışma, Avrupa'nın silah kullanmaktaki becerisinin artan etkinliğini, hatta göreli üstünlüğünü kanıtladı. Her şeyden önce, sultanla başa çıkacak kaynaklara sahip büyük bir Avrupa devleti vardı artık: Habsburg İspanya'sı. Osmanlı gücünün ba-

tıya doğru yayılması gibi, İspanya gücü de, 1492'de İber Yarımadası'ndaki (Granada) son Müslüman devletin düşüşüyle birlikte doğuya doğru genişlemişti. 1496'dan itibaren Napoli Krallığı'na da boyun eğdiren İspanya'nın kadırga filoları ve orduları bir dizi eşgüdümlü amfibik harekâtla Kuzey Afrika kıyıları boyunca önemli liman kentlerinin çoğunu ele geçirdi: 1497'de Melilla, 1509'da Oran, 1510'da Bougie ve Trablus, 1535'te Bizerta ve Tunus. Kuşkusuz seferlerin tümü başarılı değildi. 1541'de muazzam bir İspanyol ordusu Cezayir kentini kuşattı ama ele geçiremedi ve Magrip üzerinde asla gerçek bir İspanyol nüfuzu kurulamadı; kıyıdaki üslerin ve yöresel temsilcilerin ötesinde, sadece akıncı gruplar vardı. Bu sıcak, bazen sıkıcı, bazen tehlikeli, kötü donanımlı, kuşatılmış Afrika kaleleri (gelecek yüzyılların Avrupa sömürgelerinde kurulacakların öncüleri) pek popüler değildi; buralarda moral genellikle zayıf olduğu gibi, Sicilya, Napoli ve İspanya'yla iletişim de yetersizdi. Kuzey Afrika'daki bu İspanyol üslerinin büyük bir bölümünün sonunda kaybedilmesi (Fas kıyısındaki Melilla ve Ceuta'nın bugüne kadar İspanyol kalmasına rağmen) şaşırtıcı değildir.

Berberi kıyısında gerçekleştirilen bu dağınık ve sınırlı İspanyol saldırılarından daha önemlisi, Avrupa'nın savunma yeteneğinde görülen genel gelişmeydi. Burada anahtar, birbirini karşılıklı olarak destekleyen, topçu saldırısına görece dayanıklı ancak iyi gizlenmiş, bütün saldırı yollarını yaylım ateş altına alabilecek toplarla takviye edilmiş alçak tabyalar temelinde yükselen yeni Avrupa askeri mimarisiydi. Böylesine bilimsel –buradaki bilimsel sözcüğü tamamen doğrudur– bir sisteme karşı Türkler sistematik bir cevap veremediler ve top bataryalarına karşı kitlesel, ama gelişigüzel bir biçimde yönelen insan dalgalarının saldırısına güvendiler. Artık çok genişlemiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun –Anadolu, Mısır, Levant, Suriye, Irak ve Balkanlar'ı bir araya getiren bir imparatorluk– muazzam kaynakları bile, Avrupa'nın tahkimat bilimindeki avantajının üstesinden gelemezdi. Bu taktik ve stratejik avantaj, güçlü savunma noktalarının Türklerin ilerleyişini durdurmak için kullanılabilmesini sağlıyordu. Bu Avrupa avantajının en ünlü kanıtı 1565 Malta Kuşatması'nda ortaya çıktı. Birkaç bin St. Jean Şövalyesi ve Haçlı zihniyetiyle savaşan gönüllü, yeni ve karmaşık savunma tarzını uygulayarak, bir İspanyol kurtarma ordusu karaya çıkıp da Türkleri

geri çekilmeye zorlayana kadar, yaklaşık dört ay süren şiddetli Osmanlı kuşatmasına dayandı. Tabyalarla donatılmış modern kalelerin önemi, 1537 yazında, Türklerin Venediklilere karşı gerçekleştirdiği Korfu Kuşatması'nın başarısızlığıyla da kanıtlandı. Bu kuşatma başarıya ulaşmış olsaydı, o yılın başlarında Apulia'ya çıkan binlerce Türk atlısını (1480'in gölgeleri!) kesinlikle gerçek bir Türk istilasının izlemesi işten bile değildi. Malta ve Korfu'da yapılanlar her yerde yapılabilirdi. Türk tehdidine en çok maruz kalan devletler, kendi mimar ve mühendislerine kulak vererek kaynaklarını gelişmiş kale sistemlerinin yapımına akıttılar: Avusturya, Tuna havzasını; Venedik, Adriyatik önlerinden Girit ve Kıbrıs'a kadar kendi adalar zincirini ve ana üslerini; İspanya Batı Akdeniz'deki bütün kıyılarını ve limanlarını tahkim etti. Sonuçta, Türklerin Avrupa içlerine sızdıkları açık surları kuşatan etkin bir askeri sınır oluştu. Ne var ki modern kale aşılmaz bir siper değildi. Kıbrıs adasındaki, usulüne uygun olarak yapılmış, geometrik olarak mükemmel ve bu örnekte on bir tabyayla çepeçevre kuşatılan ilk Avrupa şehrinin, 1565'ten beri Venediklilere ait Lefkoşa kale kentinin kolayca kaybedilmesi, kalelerin sınırını ortaya koydu. Örnek alınan duvarlarına rağmen Lefkoşa 1570'te Türklerin eline geçti: Kent, yetersiz biçimde savunulmasının yanı sıra, Osmanlı topraklarına çok yakın, Venedik'e ise çok uzaktı. Tahkimat, tek başına stratejik durumu bütünüyle denetleyemiyordu. Ancak Avrupa tahkimatları başarısız olduklarında bile stratejik amaca hizmet edebiliyordu. Bir örnek, Türklerin 1566'da Macaristan'daki Zigetvar kuşatmasıdır. Türklerin harekât bakımından kazandıkları zafer, önceki yıl Malta'da uğradıkları başarısızlıkla kıyaslandığında moral bakımından da, stratejik olarak da fazla tatminkâr değildi. Zigetvar'da küçük bir Macar garnizonu sürekli bombardımana ve üç kitlesel yeniçeri saldırısına direnerek, modern bir kaleyi bir aydan fazla bir süre boyunca savundu. Bu arada, yetmiş iki yaşında olmasına rağmen harekâtı savaş alanından yöneten Sultan Süleyman çadırında öldü. Zigetvar, 8 Eylül'de (Türklerin Malta'yı boşatmalarının birinci yıldönümü) düştüğü zaman, Türk ordusu ağır kayıplar vermiş, sultan ölmüş ve sefer yılı sona ermişti. Bütün bunlar –Malta, Korfu, Lefkoşa, Zigetvar ve diğer pek çok yerleşimin tarihlerinin bir ortalaması– dikkate alındığında çıkan sonuç, 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sur-

lardan –ve.tabyalardan– oluşan bir savunma tahkimatları kordonunun, Osmanlı'nın batıya doğru ilerlemesini durdurduğudur. O sırada bu, gerçekten de bir devrimdi.

Tahkimat, 16. yüzyılda Türk'ün karşısında Avrupa'nın kozuydu, ancak Avrupa'nın başka alanlarda da teknik üstünlükleri vardı. Deniz savaşlarında, birleşik ve müttefik İspanyol, Venedik ve Papalık kadırga filosunun 1571'de İnebahtı'da kazandığı büyük ve ünlü zafer, aynı sularda Türklerin 1538'de (Preveze Savaşı) ve 1499'da (Zonchio) kazandıkları zaferlerin sonuçlarını ve anılarını sildi. İnebahtı, 1560'ta Tunus civarındaki Cerbe'de İspanyol filosunun yok edilişinin öcünü de aldı. 1530'lar ile 1560'lar arasında Batı Akdeniz'de –sadece Müslüman korsanlar değil– Türk savaş filoları da cirit atıyordu. Kıyı şeridinde hiçbir yer güvenli değildi. 1543'te Türkler –amansız biçimde Habsburg karşıtı olan Fransız müttefiklerin yardımıyla– Nice'i yağmaladılar ve İspanyollar ve müttefiklerinin (Ceneviz, Toskana) gemilerine sistemli bir biçimde saldırdıkları bir harekât üssü olarak burayı bir süre elde tuttular. Aynı yıl içinde Calabria'daki Reggio'yu yağmaladılar. 1555'te bir Türk filotillası Toskana kıyılarına ve Elbe Adası'na (Siena'daki İspanya-Floransa işgaline karşı süren Fransa-Siena direnişine bir destek olmak üzere) asker çıkardı, ancak burada Cosimo de' Medici'nin yerel güçleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Türk filosu 1558 yazında bir kez daha Toskana kıyılarında görüldü. Osmanlı filoları 1529, 1535 ve 1540'ta uzak Batı Akdeniz'in İspanya ve Balear adalarını kapsayan kıyılarında pek çok harekât düzenledi. Granada'daki Müslüman Mustaribler [Hıristiyanlaştırılmış Endülüs Müslümanları] 1568 yılının yılbaşında İspanyol Katolik yönetimine isyan ettiklerinde, II. Felipe'nin sarayına –ve Roma'ya– hâkim olan asıl korku, büyük bir Türk deniz müdahalesiydi. Hıristiyanların korkuları hiç temelsiz değildi: İsyana Cezayir ve İstanbul'dan asker ve tüfek biçiminde, küçük ölçekli ama sürekli bir destek vardı ve isyan ancak 1570'te şiddetli bir gerilla savaşı ve isyancılara sempati duyan Mustarib ailelerin acımasız –ama zorunlu– kitlesel sürgününden sonra bastırılabildi. Granada'ya 1569'da yapılan büyük ölçekli Türk müdahalesi 1492 İspanyol fethini pekâlâ tersine çevirebilirdi. İnebahtı'dan önce, Türk deniz gücü Sultan'ın kara güçleri kadar etkindi. İnebahtı'dan sonra ise Osmanlı donan-

ması Akdeniz üzerindeki eski hâkimiyetine bir daha asla kavuşamadı: 1574'te başarılı bir harekâtla Tunus'un ele geçirilmesi kuğunun son ötüşünden başka bir şey değildi. 1571'den önce bile bazı Avrupalılar, Osmanlıların deniz savaşlarındaki teknik üstünlüklerinden kuşku duymaya başlamışlardı. Venedik'te yayımlanan 1567 tarihli bir risalede, Matteo Cicogna adlı biri, Türklerin "kötü yapılmış, topçu donanımı yetersiz gemilerle [*brutti vasselli*] seyrettiğine", ancak tekil olarak "ölümüne savaştıkları"na dikkat çekiyordu.[12] Cesaretleri ve sayıları yeterliydi, ancak Avrupa gemileri ve gemi yapımcılığı büyük bir fark yaratmaya başlamıştı. Daha küçük ama daha iyi silahlanmış bir Hıristiyan filosunun büyük başarı kazandığı İnebahtı, karada olduğu gibi denizde de dalganın döndüğünün kanıtıydı. Türk donanması uzun vadede, Batı karşısında, 1827'de Navarino'da –İnebahtı'nın savaşının verildiği sularda– ve 1853'te Sinop'ta görüldüğü gibi, daha büyük yenilgilere uğrayacaktı.

Malta ve İnebahtı'daki Hıristiyan zaferlerine denk düşen büyük bir kara savaşı yoksa da, yeni Avrupa savaş taktikleri, teknik üstünlüğün karada da Batı'ya geçmekte olduğunu gösteriyordu. Avrupa'nın savaş alanındaki başarıları, Osmanlı'nın sayısal üstünlüğünün önemli olmadığı koşullarda, küçük ölçekli karşılaşmalarda –yukarıda sözü edilen, 1555'te Toskana'da bir Türk kara birliğinin yenilgisi gibi– görülüyordu. Büyük ve dikkat çeken bir zafer kazanılmadıysa da, yüzyılın sonunda en azından Avrupa'nın güveni yerine geldi. 1587'de yayımlanan bir eserde, Fransız Protestan kaptan François La Noue, Kuzey Afrika'daki bir İspanyol kahramanlığına değinirken, kare düzeni almış, 2500 mızrağı ve 1500 arkebüzü olan, dengeli bir güce sahip iki piyade birliğinin, güçlü bir düşman süvarisi karşısında ve açık bir zeminde üç Fransız milini [yaklaşık 15 km.] güvenli bir biçimde nasıl katettiğini anlatıyordu.[13] Düzenli yürüyüş, savaş ve ateş gücü yönetim sistemlerinin 16. yüzyılda kaydettiği gelişmeden önce, bu tür her harekât büyük olasılıkla bir felakete yol açar, Avrupa piyadesi hafif atlıların, özellikle yanıltma hareketleri ve dönüşler yapan kitlesel atlı okçuların karşısında perişan olurdu. (Geç ortaçağda Türklerle karşılaşan ve 1396'da Nikopolis'te [Niğbolu] çok büyük bir bozguna uğrayan Avrupa ordularının kaderi genellikle bu olmuştu.) Aslında La Noue'nin taktik modeli –sayıları ne

olursa olsun sert "yerli" savaşçıları yaklaştırmamak için savunmada disiplini ve saldırıda ateş gücünü kullanan, nizami bir Avrupa piyadesi– sömürge savaşının standart harekât yönteminin bir ön tasarımı yerine geçti. 1798'deki Piramitler Savaşı'nda, kare düzeni uygulayan Fransız piyadesi (köşelere yerleştirilmiş topçuyla) sayıca üstün ve iyi donatılmış Memlukleri yenilgiye uğrattı. Fransızların kaybı sadece 300 kişiydi. Tam bir yüzyıl sonra, Sudan'daki Omdurman'da İngilizler ve İngilizlerin eğittiği Mısırlılar, 48 ölüden ibaret ihmal edilebilir bir kayıpla, 10.000'den fazla dervişi makineli tüfek ateşiyle biçtiler. Sömürge çağında bu ve benzeri tek yanlı Avrupa zaferleri, taktik doktrin ve tutumlara, özellikle de 16. yüzyılda başlayan nizami düzene ve ateş gücü yönetimine bağlıydı. (Sudan Seferi'nin yapıldığı daha geç bir tarihte bile, Avrupa tarzı piyade, sayıca üstün ve kuşatma taktiği izleyen "yerli" düşmana karşı "kare düzeni"yle savaşıyordu.) 16. yüzyıldaki hiçbir büyük meydan savaşı, Avrupa taktiklerinin artan üstünlüğünü yansıtmadığı halde –ve Hıristiyan orduları 1578'de Fas'taki Alcazarquivir ve 1596'da Macaristan'daki Mezokeresztes'te [Haçova] Müslüman düşmanlar tarafından büyük yenilgilere uğratılırken– geleceği gene de Batı'nın talim, disiplin ve taktik doktrini belirledi. 16. yüzyıldaki bu değişimin asıl devrimci önemi gözden kaçmamıştır. Michael Roberts erken-modern askeri devrim formülasyonunu ortaya atmadan yıllar önce, 1924'te, İngiliz ortaçağ savaş tarihinin öncüsü Charles Oman, yazılarının bir yerinde, "16. yüzyıl askeri devrimi"ne değinmişti; bu devrim sayesinde yeni bir disiplin kazanan, tüfek ve mızrakla silahlanan Avrupa piyadesi, Osmanlı yığınlarını tek başına durdurmayı öğrenmişti.[14]

Askeri Rönesans

Batı'nın tahkimat ve kuşatma sanatı, deniz savaşı ve piyade taktikleri alanlarında kazandığı bu yeni ve giderek artan üstünlük, bu gerçek 16. yüzyıl askeri devrimi, nasıl açıklanır? Avrupa'nın oluşum halindeki teknik üstünlüğünün kaynağı, sanıldığı gibi öncelikle teknolojik, sadece bir top ve tüfek meselesi değildi. Ateşli silahların yıkıcı gücüne, Osmanlı sultanları da herhangi bir Avrupa prensliği kadar erken bir tarihte şahit olmuştu. Topçu gücünün ilk kez kanıtlandığı yerlerden biri, duvarları 1453'te top ate-

şiyle yerle bir olan İstanbul'du. Top ve arkebüzlerle silahlanmış yeniçeriler, Sultan Süleyman'ın 1526'da Mohaç'ta Macarlara karşı kazandığı zafere somut katkı yapmıştı; bu büyük savaşta silahsızlandırılanlar Hıristiyanlardı. Ve 16. yüzyılın boyunca Müslüman ordular, tıpkı Avrupalılar gibi, teknolojik bakımdan fazla gelişmemiş halkları yenmek için ateşli silahlardan acımasızca yararlandılar: İranlılar 1528'de Özbekleri yenilgiye uğrattılar; 1526'dan (Panipat Savaşı) itibaren Moğollar Babürlüleri dağıttılar ve Faslılar 1590'larda alt Sahra'daki Songhai'yi (Timbuktu'da) fethettiler. Müslüman Doğu'daki atölyelerin, Batı'daki silah imalatı ve dökümhane merkezlerini niteleyen yaratıcılığa asla ulaşmadıkları doğrudur, ancak Avrupa'nın açıkça daha yaratıcı silah kültürünün bu dönemde marjinal bir farkın ötesine geçebildiğini göstermek zordur: Temel silahlar –fitilli tüfekler ve ağızdan doldurulan top– erken 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Doğu'da da Batı'da da esas olarak aynıydı. Ateşli silahların ve topların sayısı bakımından, Doğu'nun silah stoku aşağı yukarı Batı'nınki kadardı. Sadece (salt teknolojik etkenlere daima duyarlı olan) deniz savaşlarında, top sayısı ve toplam gülle ağırlığı bakımından gemiler arasında dikkat çekici bir Avrupa üstünlüğü söz konusuydu. Gene, ham teknolojik bilgi Batı'dan Doğu'ya kolayca akabiliyordu: Top kalıbı, topla nişan alma, harita yapımı ya da diğer yararlı askeri sanatlardaki uzmanlıklarını satmaya istekli Hıristiyan dönmeler her zaman vardı. Ayrıca başta Osmanlı sultanı olmak üzere Doğulu prensler, kiralık Batılı uzmanlara cömertçe kesenin ağzını açabiliyorlardı. Türklere hizmet sunan, Batı teknolojisini özümlemiş tek bilgin, Boğaziçi'ne köprü kurmayı öneren Leonardo da Vinci değildi.

Avrupa'nın üstünlüğü, kelimenin saf anlamıyla teknolojik olmasa da teknik boyutta yatıyordu. Bu üstünlük, Avrupalıların ateşli silahlar ve bunların kullanımı konusundaki farklı düşünce tarzlarından kaynaklanıyordu. Doğu ve Batı arasındaki fark, Avrupalıların ateşli silahların devrimci potansiyelini kullanmak üzere geliştirdikleri doktrin ve taktiklerde yatıyordu. Geç 16. yüzyıl Japonya'sının oluşturduğu olası ve geçici istisna dışında, herhangi bir başka uygarlığın aksine, Avrupalılar barutlu silahları mevcut askeri kültürlerine eklemekle yetinmediler. Avrupa'da şu eğilim 15. yüzyıldan beri vardı: El silahı taşıyanlar yay kullananlarla birleşti ve eski

mancınıkların yerini alan top üstün bir katapult gibi kullanıldı. Avrupa'nın dışında, Osmanlı ordularında –ayrıca İran Safevileri ya da Moğol ya da Ming Çin'inde- savaşçılar barutlu silahları kısa sürede benimsediler ve bu silahları kendi güçleri içinde değerlendirdiler, ancak bu benimseme, savaşa ilişkin yeni bir düşünüşün kıvılcımını ateşlemedi. Bu, yalnızca Avrupa'da (muhtemelen yine Japonya istisnadır) oldu ve Avrupa içinde de gerçek dönüşüm, gerçek devrimci hareket, ancak erken 16. yüzyılda gerçekleşti.

Erken 16. yüzyıl Avrupa'sını askeri uzmanlık ve değişimin potası haline getiren şey üç koşulun birleşmesiydi: Bunlardan birincisi güçlü, estetik bakımdan heyecan verici (kötü kokulu, tüten, gürültülü, pahalı), ancak kültürel olarak hâlâ biraz yabancı bir askeri teknolojinin, barutlu silah teknolojisinin savaşlardaki can sıkıcı varlığı; ikincisi, sadece Osmanlı tehdidinden değil, her büyük Avrupa devletini karıştıran birbiriyle bağlantılı bir dizi savaştan kaynaklanan ağır bir askeri kriz ve üçüncüsü, Avrupa'nın toplumsal elitinin geniş kültürü içinde doğan bir akım, yani savaş sanatı da dahil olmak üzere her âdetin ve sanatın toptan ve yeniden kavramlaştırılmasına yol açan ve bunu teşvik eden –hatta gerektiren– Rönesans. Bu üç trendin birincisi, güçlü barutlu silahların varlığı, sanıldığından daha fazla açıklama gerektirir: Önemli olan ateşli silahların ve topun sadece fiziksel varlığı değil, aynı zamanda Avrupa'nın hâkim sınıfının zihniyetindeki varlığıdır. Teknolojik gelişimin uzun, tedrici ve artık iyice kavranmış süreci içinde, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren barutlu silahlar artık ilave yenilikler olmaktan çıkıp, savaşın zorunlu araçları haline geldi. Ne var ki 16. yüzyılda bile, geleneksel Avrupa askeri elitine mensup bazı kişilerin zihninde barut konusunda süregelen bir güvensizlik –ya da tiksinti– vardı. Bir bilinçlilik ve centilmenlik örneği olan, atlara, kılıçlara, teke tek dövüşe ilişkin yüzyıllar öncesinden gelen şövalyece bir askeri kültürü temsil eden Fransız şövalyesi Bayard, ateşli silahları yakışıksız bularak küçümsüyordu, tıpkı mızrakla biniciye değil de, ata nişan almak gibi ucuz bir hileyi küçümsediği gibi. (Burada Bayard'ın 1524'te girdiği bir çatışmada bir arkebüzle öldürüldüğünü belirtmek gerekir.) Ancak Bayard daha yaşarken bile geçmişin bir kalıntısıydı; 16. yüzyılda Avrupa'nın kalıtsal askeri sınıfının pek çok mensubu, çoktan birer ateşli silah tutkunu haline gelivermişti. İmparator

I. Maximillian, Ferrara Dükü Ercole gibi pek çok prens, sahip oldukları ve her bir parçasına ayrı bir isim verdikleri geniş top parklarının üstüne titrer, atlarına ve av köpeklerine gösterdikleri özeni, kendilerine ait büyük silahlardan esirgemezlerdi. Savaşta olduğu kadar barışta da yapılan top atışı selamı, kalelerden, denizdeki gemilerden, teftiş edilen ordulardan varış ve ayrılış törenlerine, doğum ve evlenme günlerine kadar güçlülerin hayatındaki önemli anlara, tumturaklı ve etkileyici bir gösteriş ve ışık katıyordu. Avrupalı soylular küçük silahlardan da hoşlandılar. İmparator V. Charles, bazı aristokratlar kısa namlulu el silahlarının sadece katillere yakıştığı eleştirisini sürdürseler de, saat ve tabanca mekanizmalarıyla (bu kez silah çakmağı, saat benzeri bir mekanizmayla ateşleniyordu) uğraşmayı bir hobi haline getirdi. Gerçek bir "subay ve centilmen"in bir sosyal eşitine karşı, savaşta herhangi bir açıklama yapmaksızın ateşli silah kullanabilmesi zaman alacaktı. Tabancanın orta sınıflara inmesi, subayın kemerinde taşınacak ve centilmenin düellosunda kullanılacak şekle girmesi ise kuşaklar sonra gerçekleşti ve uzun silahlar, tüfekler, asla kibar araçlar haline gelemedi. Ve 20. yüzyıla doğru Avrupa ordularının toplumsal hiyerarşisi, süvariyi piyadenin ve piyadeyi de meslek okulundan mezun silahçı ve mühendislerin üzerine çıkardı. Bununla birlikte, ateşli silahların tam anlamıyla kabulünde ortaya çıkan gerçek ve derin kültürel duraksamaya (Japon samurayının önyargılarına çok benzer bir duraksama) rağmen, 16. yüzyılda Avrupa'nın askeri ve siyasal hâkim sınıfı, top ve tüfeği savaşın esas araçları haline getirmeye –hatta coşkuyla– hazırdı. Bu çarpıcı modern tutum 1500'den önce savaşlarda bir devrime izin verecek ölçüde yaygınlaşmadı.

Erken 16. yüzyılın siyasal koşulları da önemli askeri değişimlere ve aslen Avrupalı bir uluslararası savaş sanatının doğmasına yol açtı. Bu doğum, İtalyan savaşlarının özgül koşulları içinde oldu. Bu savaşlar 1494'te Napoli krallığının talebi üzerine İtalyan yarımadasına bir Fransız yürüyüşüyle başladı. Tek başına ele alındığında bu olay bir yenilik taşımaz, ancak Fransızların Napoli'yi işgali, büyük ve küçük İtalyan devletleri arasındaki askeri dengeyi –1450'lerde kısmen İstanbul'un düşüşünden sonra algılanan bir Türk tehdidi nedeniyle oluşan diplomatik ve siyasal *modus vivendi*'yi [geçici anlaşma] – altüst etti ve İspanya kralı ile Kutsal Roma Germen

imparatoru dahil hemen her Avrupa gücünün müdahalesine yol açtı. Kalıcı bir barış ancak 1559'da sağlandı. Bu arada, savaşlar süreklilik kazanmadıysa da (etkinlik 1520'lerde zirveye ulaştı) iki ya da üç kuşak boyunca İtalya, bütün Avrupa için, o günlerin deyişiyle bir "savaş okulu" oldu. "Alınan dersler" –modern askeri jargonla– türdeş askeri doktrinlerin oluşmasını teşvik etti. Aslında olan, savaşların mevcut çeşitli ulusal ya da etnik savaş tarzları arasında açık ve vahşi bir rekabet halini almasıydı; askeri kültür açısından İtalya tam bir eritme potasıydı.

Öncelikle, askeri kamplar renkli bir derlemeye benzerdi: Yayları ve el silahları olan İtalyanlar; mızraklar, baltalı harbeler [ucu baltalı kısa mızrak] ve iki elle kullanılan kılıçlar taşıyan İsviçreliler ve Alman *landsknecht*'leri [Alman paralı piyade eratı]; Yunanistan ve Arnavutluk'tan gelen, mızraklarla silahlanmış hafif atlılardan oluşan Venedikli *stradiot*'lar; cirit atmada hünerli İspanyol hafif süvarisi; ok ve yaylarla silahlanmış çok sayıda muhafız. Ancak savaşın kendisi, bazı savaş tekniklerinin öne çıkmasını sağladı. Galiplerden biri İtalyan tahkimat sistemiydi. Kule benzeri tabyalarla ilk deneyimler İtalyan savaşlarından önce yaşanmıştı; şimdi, bütün Avrupa yeni model askeri mimarinin üstünlüğünü görebiliyordu. Önce, 1530'dan itibaren, bütün İtalyan devletleri en önemli savunma hatlarını coşkuyla yeniden kurdular. Daha sonra hemen hemen her Avrupa ulusu İtalyan mühendisleri kiraladı ve yeni askeri mimari Avrupa'nın geri kalan kısmına, yüzyılın ortalarında İspanya, Avusturya ve Fransa'ya; daha sonra da İtalyan seferine karıştıkları ölçüde diğer bölgelere doğru –İngiltere, Kuzey Almanya– yayıldı.

Uluslararası bir piyade disiplininin oluşumu, uluslararası bir askeri mimarinin oluşumu kadar önemliydi. İtalyan Savaşları kısa süre içinde İsviçre tarzının ve bu tarzın ilk taklitçileri olan Alman *landsknecht*'lerinin üstünlüğünü ortaya koydu; onların belirleyici özelliği, el silahlarında uzmanlaşmış daha küçük bölüklerle desteklenen, yerleşik bir disiplinli mızraklılar düzeniydi. Gözlemciler –1495'te Milano'daki Novara duvarlarının önünde resmi geçit yapan bir Alman kolordusunu inceleyen Venedikli memur Alessandro Benedetti gibi– onların birlikte hareket etme, safları bir arada tutma, çeşitli hareketleri ve değişik askeri düzenleri icra etme yetene-

ğine şaşıyorlardı. Benedetti'nin "yeni askeri düzen" (*nova pugnatium instituto*) dediği şeyin taklidi yaygın bir hayranlık uyandırıyordu.[15] Benedetti'nin kuzeydeki yeni disiplin tarzını övdüğü sıralarda, pratik İspanyol general Gonsalvo de Cordoba, Güney İtalya'da, Fransızların hizmetindeki İsviçre mızraklıları tarafından küçük bir yenilgiye uğratıldıktan sonra, emrindeki İspanyol piyadesini İsviçre tarzında (ama kendi yorumuyla: "Kılıç ve kalkanlı adamlar"ın bir düşman kuvvetinin uzun ve taşınması zor mızraklarının arasına girmesi ve onu içerden dağıtması; bu özel savaş tarzı, 1512 Ravenna Savaşı'ndan sonra ortadan kalktı) yeniden eğitiyordu. İspanya, Napoli ve daha sonra Milano'nun denetimini ele alarak İtalya'daki konumunu güçlendirirken, askere alınan İtalyanlar –her zaman bir miktar askerin elde tutulması gerekiyordu– İspanya'dan gelen düzenli askerlerle aynı tarzda eğitildi. (İtalya'daki uzun süreli birliktelik, kuşkusuz bir kültür alışverişine yol açtı: Napoli'de İspanyol askerleriyle İtalyan kadınlardan olma pek çok çocuk, şaka kabilinden, "yeniçeriler" diye anılıyordu. –Bu erkek çocuklar ergenlik çağına geldiklerinde Katolik kral adına askere alınırlardı.) İsviçre örneğini temel alan, ama artık İsviçre dağ vadilerinin özel savaş kültürüyle bağlantılı ya da ona bağımlı olmayan yeni piyade disiplini, resmi taklit dışındaki yollarla da yayıldı. Bir hizmetten diğerine geçen tekil paralı askerler –özellikle çavuşlar ve diğer kıdemliler– sahip oldukları bilgiyi de beraberlerinde taşıdılar. Venedikli günlük yazarı Marin Sanuto, her türden iki örneği kapsayan "Nuh'un Gemisi orduları"nın kendi çağındaki örneğini yazdı: Bir birlik Alman ya da İtalyan olarak anılsa da, tekil askerler Avrupa'nın her yerinden gelebiliyorlar, sözgelimi İrlandalılar İspanyol hizmetinde ya da İskandinavyalılar Felemenk hizmetinde olabiliyorlardı. (Her iki örnek de geç 16. yüzyılda yaygındı ve yeni disiplinin, iç kısımlardaki savaşlarla siyasal bağlantısı olmayan Avrupa eteklerine yayılmasına yardımcı oldu)[16] Bu askerler talim ve disiplinin ayaklı sentezleriydi.

Nihayet ve en önemlisi, basılı kitap devrimi, piyade doktrininin yayılmasını ve türdeş hale gelmesini, başka hiçbir şeyle karşılaştırılamayacak ölçüde teşvik etti. İlk basılı talim kitabı – "Vallo's" olarak bilinen küçük ve pratik bir el kitabı– 1521'de Napoli'de İtalyanca basıldı. Basılı talim kitapları yüzyılın ortalarından itibaren öyle hızla yayıldı ki, yüzyılın sonlarında bir

İngiliz, gene basılı bir eserde, savaşı sadece sayfalardan öğrenen ve elde kitap, talim yaptırmaya kalkışan hemşehrilerinden şikâyet edebiliyordu. Zekice hazırlanmış değişiklikler olsa da bütün bu kitaplar esas olarak aynı nokta üzerinde duruyorlardı: Disiplinli ve düzenli modern piyade, mızrak hücumundan çok ateş gücüyle savaşmaya hazır, mızrak savuran ve ateş eden bir güçtü. Artık Avrupa'nın sadece bazı bölgeleri değil kendisi, kendi savaş tarzına sahipti.

Peki ama herkes, özellikle karar verici elit, Avrupa'nın askeri kurumlarının böylesine radikal biçimde yeniden yapılanması konusunda neden bu kadar uğraşıyordu? Dünya tarihi, atalarının kahramanlık geleneklerini değiştirmektense yenilmeyi ve ölmeyi tercih eden inatçı askeri kültür örnekleriyle doludur. (Bu senaryoya Afrika ile Kuzey ve Güney Amerika'nın hemen her yerinde rastlanır) Avrupa'nın, dünyadaki insanlarla kıyaslandığında, neden böylesine çizgi dışı bir tarzda davrandığını açıklayabilmek için, erken 16. yüzyıl Avrupa'sının daha geniş entelektüel kültürünü hatırlamak gerekir. Açıkça belirtmek gerekirse, Avrupa'nın askeri eliti –aslında ortaçağ şövalyelerinin torunları– artık ortaçağ şövalyeleri gibi düşünmüyorlardı. Atalarının askeri âdetleri Avrupalılar için hâlâ saygındı, ama kutsal ve dokunulmaz değildi (Şövalye Bayard ve onu izleyen Don Kişot'lar dışında). 16. yüzyıl soylu askerinin zihnini meşgul eden, Roma savaş tarzıydı. Hem basılı eserlerde hem de uygulamada gelişme gösteren gerçek bir askeri rönesans vardı; Avrupa'nın askeri önderleri Fransız tarihçi Frédérique Verrier'nin "l'humanisme militaire" [Fr. askeri hümanizm] dediği ortamda bir kültür banyosu yapıyorlardı.[17] Bu hümanist ruh 16. yüzyılın dönümünde hâlâ yeniydi ve ciddi biçimde sadece İtalya'da, yani yaklaşan büyük askeri karşılaşma ve rekabetin gerçekleşeceği yerde, etkindi. 1500'de, eğitimli bir İtalyan prensi antik askeri tarihin klasiklerine açık olabiliyordu; ayrıntılarda değilse de en azından ruhta ve genel hatlarda.

Bu yeni zihniyetle ilgili ipuçları da vardı. Lombardiya-Mantua'daki Gonzaga –yorgun mirasyedilerden değil, önemli paralı komutanlardan oluşan bir aile– sarayında, tam bir ortaçağ teması olan yuvarlak masa şövalyelerinin turnuvasını betimleyen 15. yüzyıl Arthuryen freskleri tamamlanmadan örtüldü; bir geç 15. yüzyıl Gonzaga'sı, sarayını Sezar'ın zaferle-

rini anlatan bir dizi yağlıboya tabloyla dekore etmeyi tercih ediyor, sanatçısı Andrea Mantegna (sıradan değil, moda yaratan bir ressamdı) Romalı askerlerin teçhizat ve kostümlerini büyük bir özenle, hatta doğru görüntüyü vermek için arkeolojik bir bakışla resmediyordu. Günümüzde Roma askeri olarak düşündüğümüz şey, hâlâ Rönesans İtalya'sında canlanan bir ilgiye dayanır. Bir diğer ipucu: 1460 civarında bir minyatür sanatçısı, büyük paralı askerlerin komutanı Francesco Sforza'yı (kariyerini Milano dükü olarak noktaladı) eski tip kaslı göğüs zırhından oluşan bir Romalı general giysisi içinde ve içlerinde Hannibal, Jül Sezar ve Epominandas'ın yer aldığı ünlü eski generallerden oluşan bir komiteyle konuşurken resmetti. Sforza bu ünlü generallerin tavsiyelerinden ne bekliyordu? Erken 16. yüzyılda bir asker, Roma örneği üzerinde düşünmek için bir okur –ya da en azından Latin klasiklerine aşina– olmak zorunda değildi. *Alla antica* haline gelmiş bir modern zırh –geçit resmi malzemesi olmakla birlikte gerçek çelikten yapılan gerçek zırhlar– modası vardı. V. Charles böyle bir kostüm giyiyordu. İtalya'da 16. yüzyılın bazı önemli asker kişileri, Ercole (Herkül) d'Este ve Alessandro (İskender) Farnese gibi antik savaş kahramanlarının isimlerini aldılar. Ve yüzyılın dönümünde Roma tarzı çok kısa saç moda oldu. Romalılar gibi giyinip kuşanan erkekler –Grek kahramanlarının isimlerini taşıyorlardı– mesleki bakımdan antik kişilikler gibi davranmakta, özellikle anakronik bir yan görmüyorlardı. (kiliselerin dış görünüşünden paraların yüzeyine kadar kendi kültürel dünyalarındaki üslubu antik örnekler belirlediği için.) Aynı şekilde Roma ve Grek savaşlarına da öykündüler. Bunun örnekleri harekâtlarda görülüyordu: Prospero Colonna'nın 1522'de Milano'yu ele geçirdiği başarılı sefer, muhtemelen Jül Sezar'ın Galya Savaşı sırasında gerçekleştirdiği Alesia kuşatmasındaki anlayışı temel aldı. Çağcıllar kesinlikle antik bir bağlantı görüyorlardı: Hümanist tarihçi Francesco Guicciardini, dikkatli ve ihtiyatlı Colonna'yı, Romalı büyük komutan Fabius gibi "Cunctator" [oyalayıcı] unvanıyla şereflendirdi. Ancak bu klasik canlanmaya kalıcı önemini kazandıran, İtalyan savaşları ve talim alanlarının pek çok erken 16. yüzyıl tanığının, gördüklerini ve yaşadıklarını o sevgili antik kitaplarından öğrendikleriyle karşılaştırmalarıydı. Bu nedenle, Machiavelli İsviçre tarzı piyade taktiklerini incelerken, aklına hemen antik

çağın mızraklı Grek falanksı gelmekteydi: Aslında İsviçre vadilerinin, antik günlerin taktik erdemlerini her nasılsa olduğu gibi muhafaza ettiği düşüncesinde biraz aşırıya kaçtığı görülür. Bu bağlantıyı kuran yalnızca Machiavelli değildi: 1495'te Alman mızrak ve tabanca taliminden çok etkilenen Alessandro Benedetti, gördüklerini antik savaş terimlerini kullanarak Latince betimledi. Modern ve antik olanın kaynaşması aşikar bir uygulamaydı: Machiavelli'nin 1521'de yayımlanan ilk kuramsal talim kitabı *Art of War*'da (Savaş Sanatı) önerdiği tam da budur. Bu yaklaşım aynı yıl Vallo'nun tamamen pratiğe dönük tezinde de görüldü: Kuramcıların ve pratisyenlerin düşünceleri atbaşı gidiyordu. Bu düşünceler, 1534 ile 1536 arasında, Fransa Kralı I. Francois –İspanyol güçleri tarafından 1525'te Pavia'da kesin bir yenilgiye uğratıldığı ve aşağılayıcı biçimde teslim alındığı için hâlâ acı çekiyor ve askeri şan kazanma isteğiyle yanıp tutuşuyordu– gerçekten muazzam bir girişime, antik Roma lejyonlarının yeniden kurulmasına büyük meblağlar yatırdığı zaman birleşti. Yeni Fransız lejyonları disiplinlerini daha çok İsviçre örneğine borçluydu. Entelektüeller de, Livy, Polybius ve Aelian gibi antik kaynaklardan azar azar bilgi topluyorlardı. Bu lejyonların zamanla hem azaldığı hem de normal alaylara dönüştüğü görülür. Ancak Francois'nın muazzam deneyimi, tam bir askeri rönesansın parlak bir örneğini, Avrupa'nın askeri ve siyasal elitinin kendi askeri kurum ve âdetlerini yeniden biçimlendirmek için topyekûn duyduğu isteği oluşturur. Bu insani eğilim, yani antik metinler temelinde *toto* ve *ab ovo* [toptan ve en başından] yeniden inşa etme arzusu, birkaç saplantılı ve inatçı hükümdarla sınırlı değildi. 1529'da Venedik'in yaşlı yöneticileri –ciddiyetleri ve mali konulardaki kurnazlıklarıyla dikkati çekerlerdi– bir Roma *quingueremе*'i [beş sıra kürekle çekilen savaş kadırgası] yapımına büyük miktarda para yatırdılar. (Büyük teknelerin denizdeki denemelerde tatminkâr olmadığı görülmüştü.) 1590'larda bir Aelian okumasından esinlenen Nassau Kontu Maurits, Felemenk ordusunun ateş disiplinini bütünüyle antik bir model üzerinde yeniden düzenledi ve Roma'dan esinlenerek gerçekleştirdiği reformlar sonuç verdi. Tarihçiler, Maurits'in deneyimini yeni bir çağın şafağı olarak görme eğilimindedir, ama o, aslında en az yetmiş yıldır aynı imkânı araştırmış olan askeri entelektüeller topluluğunun bir parçasıydı.

Bu bölümdeki görüşlerin en başına dönersek, Türk tehdidi ile askeri rönesans arasında doğrudan bağlantılar vardı: Bunlar bir arada 16. yüzyılın gerçek askeri devrimini oluşturdular. Kuşkusuz Türk deniz gücünden gelen tehdit, Venediklileri antik Roma kadırgalarını yeniden yapma olasılığıyla ilgilenmeye yöneltti ve zamanın bazı askeri entelektüelleri her zaman bir hayalet gibi beliren Türk tehdidiyle kendi çalışmaları arasında bağlantı kurdular. İlk büyük balistik kuramcısı olan Tartaglia'nın savaştan nefret etmesi için nedenler vardı: 1512'de henüz bir çocukken, yerlisi olduğu Brescia şehrini yağmalayan Fransız askerleri tarafından fena halde dövülmüştü. Bu olay, kullandığı takma ismin, "kekeme" anlamına gelen *tartaglia*'nın da gösterdiği gibi, onda sürekli bir konuşma bozukluğuna yol açtı. Ancak Türklere karşı geleceğin Haçlı Seferlerinde Hıristiyan topçuluğunu geliştirebileceği umuduyla balistik üzerine yazdığı tezi 1537'de yayımladı (ve Tartaglia ithafında İngiltere Kralı VIII. Henry'yi Haçlı Seferine çıkmaya teşvik etti). Francesco Patrizi'nin 1595 tarihli tezi, *Paralelli Militari* –Nassau Kontu Maurits'in Hollanda'da kendi paralellerini çizdiği sırada yayımlandı– açıkça yeni tarz piyade disiplininin özünü, Türk'e karşı savaşta taşıdığı üstünlüklerle bağlantılı olarak ele alıyordu. Kapak sayfasına göre kitap, "Antik dünyanın ateşli silahlarımıza uyarlanan çeşitli âdet ve kuralları"nı açıklıyor ve "bu doğru savaş sanatının gücü sayesinde az sayıda adam büyük Türk yığınlarını yenilgiye uğratabilir" deniyordu.[18] Batılı devlet adamları ve entelektüeller, Avrupa işlerine dalmış olmalarına rağmen, sultana bağlı büyük kâfir yığınlarının at kılından dokunmuş sancaklarını, hilalli sancaklarını ve pirinç zillerini asla unutamadılar. Askeri devrim biraz da bu yığınlarla savaşmak için ortaya atıldı ve savaş meydanında bu yığınların hakkından gelinebileceğini kanıtladı.

Ronald G. Asch

OTUZ YIL SAVAŞLARI DÖNEMİ 1598-1648

Siyaset ve Silahlı Çatışma: Savaşın Kökenleri

Avrupa'nın pek çok bölgesi için 1598-1648 yılları neredeyse sürekli bir savaş dönemiydi. 1618'den sonra Orta Avrupa, sadece Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun imparatorluk ve prensliklerini değil, Hollanda ve İspanya'yı ve çatışmanın daha sonraki evrelerinde Danimarka, İngiltere, İsveç ve Fransa'yı da kapsayan Otuz Yıl Savaşları'na gömüldü. Her ne kadar 17. yüzyılın ilk on yılı uzun sürmüş birçok silahlı çatışmanın bitişine tanık olduysa da, 1618'den önceki yıllar da özellikle barışçı bir dönem olmamıştı. Fransız Din Savaşları sırasında İspanya'nın Fransa'ya müdahale girişimi 1598'de Vervins Barışı'yla önlenmişti. İngiltere ile İspanya arasındaki, başlangıcı 1585'e kadar uzanan savaş, Anglo-İspanyol rekabetiyle çok yakından bağlantılı olan, İrlanda'daki Dokuz Yıl Savaşları'nın (1594-1603) bitişinden bir yıl sonra, 1604'te sona ermişti. İspanya ile onun Benelüks ülkelerindeki "isyancı" eyaletleri arasındaki çatışma da 1609'da on iki yıllık bir ateşkesle kesintiye uğramış ve imparator ile sultan arasında 1593'te başlayan uzun savaş 1606'da Zitvatorok'ta yapılan antlaşmayla sona ermişti. Türkiye ile Avusturya Habsburgları arasındaki barış huzursuzluk içinde sürdü, küçük ölçekli çatışmalar devam etti, Transilvanya prensi Türk desteğiyle Otuz Yıl Savaşları'na birçok kez müdahale etti, ama gene de 1606'da, pek kolay yürümese de düşmanlıklara önemli ölçüde son veren bir kesinti gerçekleşti.[1]

Ancak daha küçük çatışmalar, Avrupa'da 1598 ile 1609 arasında yavaş yavaş gerçekleşen sancılı barışı tehlikeye atmaya devam etti. 1600 gibi erken bir tarihte Fransa, Savoy dükünün yönettiği, Alplerin kuzeyinde, Rhône Irmağı'nın batı şeridindeki eyaletleri (Bresse, Bugey, Gex) silah zoruyla işgal etmişti. Savoy, bu işgali bir yıl sonra kabullendi. 1612 ile 1617 arasında Savoy, erkek varis bırakmadan ölen Mantua Dükü Francesco Gonzaga'nın mirası yüzünden yeni bir silahlı çatışmaya girdi. Savoylu

Charles Emmanuel, Gonzaga mirasının bir bölümünü oluşturan, Savoy topraklarındaki Montferrat bölgesi üzerinde hak iddia etti. Bu iddiasından ancak 1617'de, İspanyol baskısı karşısında, Fransa'dan fazla destek bulamayacağını anladığı zaman vazgeçti.

Gonzaga mirası için verilen savaş, boyutları sınırlı bir çatışmaydı, ancak Kuzey İtalya'da gerçekleşen her olay, büyük bir Avrupa savaşını başlatma yönünde doğrudan bir tehdit oluşturuyor, Fransa, İspanya'nın hâkim olduğu İtalya üzerinde 15. yüzyılın sonunda başlayan nüfuz iddialarından, 16. yüzyılın ikinci yarısında da asla vazgeçmiyordu. Esas olarak, 1610'da IV. Henry'nin ölümünden sonra Fransa büyük bir savaşa girişemeyecek kadar zayıfladığı için, Kuzey İtalya'daki karşılaşma daha ciddi bir Avrupa çatışmasına yol açacak şekilde tırmanmadı.[2]

1600 ile 1618 arasında, Aşağı Rhine da İtalya gibi sorunlu bir bölgeydi. Burada son Cleves dükünün 1609'daki ölümü az kalsın büyük bir Avrupa savaşına yol açıyordu. İspanya'nın ya da Felemenk Cumhuriyeti ve Fransa'nın desteğini kazanmaya çalışan çeşitli Alman prensleri mirasta hak iddia ettiler. Aslında IV. Henry, fanatik bir Katolik tarafından katledildiği 1610'da, ordusunun başında olduğu halde anlaşmazlığa müdahale etmek üzereydi.[3] Nihayetinde Baltık da, çeşitli güçler arasındaki gerilimlerin 1618'den önce tekrar tekrar canlandığı bir başka bölgeydi. Son olarak, 1611-13'te, İsveç'le kısa bir karşılaşmadan sonra Danimarka, bu ülkedeki üstünlüğünü kabul ettirmişti. Polonya ve İsveç 1600'den itibaren aralıklarla savaşmışlardı. Düşmanlıklar 1605'ten sonra yatışmış ve zaman zaman geçici ateşkes anlaşmaları yapılmış olsa da, bunlar 1617'de yeniden alevlendi. Yeni bir ateşkes anlaşmasını, 1620-22'deki çatışmalar izledi ve bu dönem 1629'a kadar sona ermedi. Aynı dönemde Rusya ve İsveç arasında da, 1614'ten 1617'ye kadar süren bir savaş yaşandı.[4]

Demek ki Otuz Yıl Savaşları başlamadan önce, irili ufaklı pek çok bölgesel çatışma olmuştu. (Yukarıda sadece en önemlilerine değinildi.) 1609'da İspanya ile Felemenk Cumhuriyeti ya da 1598'de İspanya ile Fransa arasında yapılan ateşkes anlaşmalarında görüldüğü gibi, barışı sağlamak neden bu kadar zordu ve yapılan anlaşmalar neden bu kadar istikrarsız oluyordu? Bu soruya verilebilecek açık bir yanıt, en azından kut-

sal Roma Germen İmparatorluğu dışında, çelişen hukuksal iddiaları olan hükümdarlar arasındaki anlaşmazlıkları çözümleyebilecek herhangi bir kurumun bulunmaması nedeniyle, belli başlı Avrupa güçlerinin savaş yeteneğindeki artışın –sözgelimi, büyüyen mali kaynaklar ve silahlı kuvvetlerin hizmetinde bulunan asker sayısındaki artış gibi– kaçınılmaz biçimde silahlı çatışmaya yol açtığıdır. İmparatorluğun yapısı 1590'lar ile 1618 arasında tedricen bozulmadan önce, Almanya'daki en üst hukuk mahkemeleri anlaşmazlıkları çözecek merciyi oluşturuyordu. Ne var ki bir dizi çatışma açısından tam tersi bir yanıt vermek, yani savaşlara güç artışının değil mevcut devlet ve siyaset sistemlerinin zayıflığının yol açtığını ya da bu durumun, savaş bir kez patlak verdiğinde düşmanlıkların tırmanmasından ve uzamasından sorumlu olduğunu söylemek daha makuldür. Bu görüş, yakınlarda, savaşları esas olarak uzun süreli devlet kurma sürecinin bir parçası olarak yorumlayan Alman tarihçi Johannes Burckhardt tarafından geliştirilmiştir.[5]

Daha büyük Avrupa devletlerinin çoğu aslında karma monarşilerdi, yani aynı hanedana sadakat borcu olan, ancak kendi özel anayasal geleneklerine göre hüküm süren çok sayıda tekil krallık ve prenslikten ibaretti.[6] Avrupa'da İspanyol imparatorluğu ve Avusturya Habsburglarının dominyonları bu türden karma monarşilerin en bilinen örnekleridir, ancak İngiltere, İskoçya ve İrlanda'yı birleştiren Stuart monarşisi ile Danimarka, Norveç, Schleswig ve Holstein'a hükmeden Danimarka monarşisi de karma devletler olarak görülebilir. Bu tür siyasal yapıların sorunu, bunları daha da kenetlemek yönünde yapılan her girişimin kolayca ters etki yaratabilmesiydi. Tekil eyaletlerin hanedan merkezine beslediği sadakatin derecesi ise, yükseltilen vergilerle ya da zorlanan dinsel itaatla sınandığı zamanlarda ortaya çıktığı gibi tartışmalıydı. İspanya bu sorunla 1560'ların başı gibi erken bir tarihte Hollanda'da karşılaşmıştı. Daha sonra, 17. yüzyılın ilk yirmi yılı içinde Rudolf, Mathias ve II. Ferdinand gibi imparatorlar birbiri ardınca kendi dominyonlarındaki merkezileştirme siyasetlerine karşı benzer bölgesel direniş biçimleriyle karşılaştılar. Otuz Yıl Savaşları'na yol açan şey, 1618'de Bohemya'da patlak veren isyandı. II. Ferdinand isyanı tek başına bastırabilecek kaynaktan ve askerden yoksundu. Dış yardım sağlamak için

İspanya ve Bavyera'ya başvurmak zorunda kaldı. Bu karar Bohemya Savaşı'nı kısa sürede bütün Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun ve –doğrudan ya da dolaylı olarak– büyük Avrupalı güçlerin karıştığı bir mücadeleye dönüştürdü.[7] Hatta I. Charles çok daha sonra, 1630'ların sonunda ve 1640'ların başında, önce İskoçya'da daha sonra İrlanda'da çıkan ve 1642 İngiltere İç Savaşı'nı tetikleyen isyanlarla yüz yüze geldi.[8]

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu bir karma monarşi olarak betimlenemez. Daha çok, bir devletler federasyonundan daha büyük, ancak bu dönemde ulusal çaptaki idari ve mali yapıları sayesinde merkezi ve yerel hükümetler arasında kurumsallaşmış bir bağlantı kuran Fransa ya da İngiltere gibi devletlerin varlığı dikkate alındığında, tekil bir devletten daha küçük, *sui generis* bir siyasal sistemdi. Bununla birlikte siyasal merkez, yani imparatorluk sarayı ile çeper, yani imparatorun doğrudan denetiminin dışında kalan prenslikler ve imparatorluk kentleri arasındaki ilişki, öteki monarşilerin çoğunda olduğu gibi, Almanya'da da siyasal sürtüşmenin başlıca nedeniydi. Sonunda bu durum Bohemya isyanıyla birleştiğinde, erken 17. yüzyılın en büyük askeri çatışmasına, Otuz Yıl Savaşları'na neden oldu. Bu bakımdan hayati önem taşıyan iki sorudan biri, imparatorun, Emperyal Diet'in [danışma meclisi] desteği olsun ya da olmasın, dinsel siyaset konularında tekil prensliklere tanınan seçenekleri ne ölçüde sınırlama yetkisine sahip olduğu, diğeri de imparatorluğun kendi temel yasalarına ilişkin yorumunun ne ölçüde bağlayıcı olması gerektiğiydi.[9]

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile İspanyol ve Avusturya Habsburglarının dominyonları gibi karma monarşileri etkileyen iç gerilimler, kategorileştirilmesi zor savaşlara neden oldu. Bunlar iç savaş mıydı yoksa devletlerarası çatışma mı? Aslında bu dönemde iç savaşlar ve "uluslararası" savaş iç içe geçmişti: Barışın bu kadar zor sağlanmasına yol açan nedenlerden biri. 18. yüzyıl savaşları bazı bakımlardan Avrupa devletlerinin güç ve statü için savaştıkları, iyi kurulmuş bir oyunun hamleleri olarak betimlenebilirken, erken 17. yüzyıl savaşları bizatihi oyun kurallarının anlaşmazlık konusu olduğu çatışmalardı. Sözgelimi, imparatorun meşru tebası olan Alman prensleri Fransa ya da İsveç'le bir ittifak kurabilir miydi ya da vatan hainliği veya başka bir ağır suçla itham edilmeksizin imparatora

karşı savaş açabilirler miydi? Bu gibi sorular dönemin sonunda Osnabrück ve Münster'deki barış müzakerelerinde büyük zorluklara yol açacaktı. Vestfalya Barışı *ius ad bellum*'a, yani savaş açma hakkının daha açık tanımlanmasına katkıda bulundu, ancak Alman prensliklerinin statüsüne hiçbir açıklık kazandırmadı. Prenslikler, bütünüyle egemen olmaksızın kendi dış siyasetlerini belirleme hakkı gibi bazı yetkiler kazandılar, çünkü hâlâ imparatorluğa ve onun hükümdarına sadakat beslemek zorundaydılar.[10]

1648'den önceki yıllarda, Avrupa siyaset sahnesinde bağımsız bir birim olarak görünmek bir derebeyine tabi prensler ve soylular için gayet doğaldı. Bohemya soyluları 1619'da kendi krallarını tahttan indirdiler (1581'de İspanyol Habsburglarının imparatorluğundan ayrılan Felemenk eyaletlerinin oluşturduğu daha eski örnekten söz etmeye gerek yok) ve Fransız Huguenot'ları 1620'lerde XIII. Louis'ye karşı silah zoruyla kendi imtiyazlarını savunmaya çalıştılar ve 1627-28'de İngiltere'den destek gördüler. Katalonya soyluları 1640'larda İspanyalı IV. Felipe'ye karşı ayaklandılar ve Fransa'dan yardım gördüler. 1638'e kadar XIII. Louis'nin varisi sayılan Orléans dükünün de uzun bir süre içlerinde yer aldığı nüfuzlu Fransız soyluları, 1630'lar ve 1640'larda, özellikle de Fransa Habsburglarla savaşırken patlak veren 1648-53 *fronde*'leri (isyanlar) sırasında ve sonrasında, İspanya ile zaman zaman işbirliği yaptılar.[11]

Pek çok Avrupa devlet ve monarşisindeki iç istikrarsızlık, askeri çatışmaların ya da bu çatışmalardaki tırmanışın önemli bir nedeniydi, ancak mezhep uyuşmazlıkları devletlerin kendi içlerindeki ve aralarındaki mevcut gerilimleri artıran bir etken olarak daha da önemliydi. Aslında bu durum iç çatışmalar ile Avrupa siyaseti arasında kesin bir bağlantı olduğunu kanıtladı. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu içinde Protestanlar (özellikle Kalvenciler) ile Katolikler arasındaki çatışma olmasaydı, Otuz Yıl Savaşları'nı anlamak mümkün olmazdı. Dinsel hasımlar arasındaki yaygın güvensizlik ve kin, imparatorluğun anayasal sorunlarına siyasal bir çözüm bulunmasını zorlaştırıyordu. 1618'den önce ya da savaşın ilk yarısında, imparatorun otoritesinin –ya da çoğunlukla karar aldığı sürece Emperyal Diet'in– mezhep meselelerinden daha hararetli biçimde çatışma konusu olduğu bir başka alan kesinlikle yoktu.

Bununla birlikte, Almanya'nın dışında ve hatta imparatorluğun içinde, aynı mezhebe mensup prensler arasında çatışmaların istisna olmadığı da unutulmamalıdır. Fransa ve İspanya muhtemelen 1610-24 yılları dışında hemen her an, fiilen savaş halinde değilse de, savaşın eşiğindeydi. Her ikisi de Lutherci ülkeler olan Danimarka ile İsveç arasındaki ilişkiler de bundan daha iyi değildi: Otuz Yıl Savaşları sırasında çok yakın işbirliği içinde olan Bavyera dükü (daha sonra Elektör) ile Avusturya Habsburgları pek çok konuda tam bir görüş birliği içinde değillerdi. Bavyeralı Maximillian, imparatorun Almanya'da mutlak hükümdar olmasını istemediği gibi, Orta Avrupa'daki İspanyol siyasetine göstermelik olmayan bir destek vermeye de hazır değildi.[12] Protestan kamp içinde Saksonya elektörü Habsburg yanlısı bir siyaset izliyordu. Bu örnekte, hepsi de koyu bir Lutherci olan önde gelen Sakson teologların Kalvenciliğin her türlüsüne duydukları amansız nefretin de siyasette bir etken olarak rol oynadığını belirtmek gerekir; 1620'lerin başlarında radikal Protestanların önderi Elektör Palatine bir Kalvenciydi.[13]

Ne var ki Tazmin Fermanı ile Prag Barışı arasında geçen dönemi (1629-35) bir yana bırakırsak, Almanya'da savaş asla doğrudan bir dinsel çatışma olmadı. Pek çok Protestan prens tarafsız kaldı ya da dönemin büyük bölümünde imparatorla işbirliği yaptı. Almanya dışında dinin dış siyaset ve savaş üzerindeki etkisi genellikle daha da geri planda kaldı. 1630'da Almanya'ya yapılan İsveç müdahalesi, Almanya'da yayımlanan İsveç yanlısı broşürlerde gerçek din özgürlüğüne karşı bir savaş olarak yorumlanmış ve aslında böyle bir savaşın bazı özelliklerini sergilemiş olsa da, İsveç'in Habsburg-Polonya kara ve deniz işbirliğinden duyduğu korku ve tüm Baltık ticaretinin denetimini güvence altına alma arzusu, Gustavus Adolphus'un müdahale kararını vermesinde Protestanlığın oynadığı rolden daha –en azından başlangıçta– büyük bir önem taşıyordu.[14]

Bir diğer örnek, İspanya ile Felemenk Cumhuriyeti arasındaki savaştır. Cumhuriyet'in ve İspanya'nın kendi siyasetine meşruiyet kazandırmak için dinsel ideallere büyük bir içtenlikle sarılmasına rağmen, iktisadi çıkarlar (sözgelimi, İspanya'nın Scheldt Irmağı girişindeki Felemenk ablukası sürdükçe imkânsız olan Antwerp limanını yeniden açma arzusu),

Avrupa dışındaki ticari ve sömürgeci çatışmalar, prestij ve statü sorunları, İspanya ile Felemenk arasındaki çatışmanın yeniden alevlenmesinde son tahlilde muhtemelen daha önemli bir rol oynadı ve 1621'de ateşkesin uzatılmamasıyla sonuçlandı.[15] Ne var ki pek çok ülkede dinsel bağlılıklar, dış siyasette her türlü kitle ya da elit desteğinin yegâne güvenilir temeliydi. Savaş, İngiltere'de olduğu gibi parlamentolar ya da meclisler tarafından konan vergilerle finanse edildiği için, bu destekten vazgeçmek zordu. Bir hükümetin fiilen benimsediği hedeflerin, Richelieu'nün İspanya karşıtı siyasetinde olduğu gibi, dinsel terimlerle haklı çıkarılması mümkün olmadığında, ciddi bir sorun oluşabiliyordu.

Fransız-İspanyol çatışması pek çok bakımdan özel bir vakaydı. Bir yanda, geç 15. değilse de 16. yüzyıla kadar uzanan klasik bir hanedan anlaşmazlığından kaynaklanıyordu. Valois –1589'dan önceki Fransa kralları olarak Burbonların öncelleri– ve Habsburg hanedanları, son bağımsız Burgondiya dükünün 1477'deki ölümünden sonra Burgondiya mirası üzerinde ve 1490'lardan itibaren Kuzey İtalya'da anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Öte yanda, Fransa ile İspanya arasındaki çatışmanın uzun vadeli unsurları üzerinde durmaya gerek yoktur. 1624 ile 1642 arasında Fransız siyasetinden sorumlu olan Kardinal Richelieu, İspanya ile topyekûn bir savaşa girişmekten kaçındı. Fransa'nın İspanyol imparatorluğunun kaynaklarıyla yarışamayacağını ve sadece para desteği almak yerine, İsveç gibi Protestan bir güçle açık bir ittifak kurmanın, ki Habsburg hanedanıyla yapılacak topyekûn bir savaşta bu kaçınılmaz görünüyordu, Fransa gibi Katolik bir ülke için hem içte hem de dışta her türlü sorunu yaratacağını hissediyordu. Gene de Richelieu 1629'da Mantua'da İspanya'yla savaşa girdi. Son Gonzaga dükü ölmüştü ve potansiyel varis görece en iddialı, soylu bir Fransız olan Nevers düküydü. İspanya, Nevers'in Gonzaga dominyonları olan Mantua ve Montferrat'ya sahip olmasını önlemeye çalıştı. İspanya'ya, Protestan devletlerden yardım istemeden İtalya'da saldırma ve anlaşmazlığı İtalya'yla sınırlı tutma imkânının belirmesi dikkate alındığında, bu gelişme Richelieu için kaçırılmayacak bir fırsattı. Gonzaga mirası üzerinde kopan anlaşmazlık aslında 1630-31'de büyük ölçüde Nevers ve Fransa lehine çözümlendi, çünkü İspanyol kuzeniyle ittifak kuran imparator, Almanya'daki mütte-

fiklerinin artan muhalefetiyle karşılaştığı ve İsveç müdahalesi tehdidiyle yüz yüze geldiği kritik bir anda Madrid'i terk etmişti.[16]

Bununla birlikte savaş, Fransız ordusunun dövüş kapasitesinin çok sınırlı olduğunu da kanıtlamıştı. Bu nedenle İspanya ve Fransa'nın 1635'te, bu kez bütün cephelerde açık bir savaşa girmesi hiç de yadırganır bir sonuç değildi. Esas olarak hem Richelieu hem de İspanya adına hareket eden Conde Dükü Olivares, kendilerini güçlü değil, tam aksine hemen yara alabilir hissettikleri için –bir tür en kötü durum senaryosundan esinlenerek– bu kararı aldılar. Fransa 1630'ların başında Lorraine'de ve komşu Alman bölgelerinde Habsburglara karşı açık bir savaş yürütmüştü. Olivares, güvenilir bir müttefik olmadığını 1630-31'de kanıtlamış olan imparatorun tam desteğini, ancak bu ilan edilmemiş küçük ölçekli savaşı uygun bir anda topyekûn bir askeri karşılaşmaya çevirerek kazanabileceğini hissetti. Mart 1635'te Moselle'deki Fransız birliklerine saldırıp çatışmayı tırmandırdığında, bir yanda Fransa, öte yanda bütün Alman prenslikleri ve imparator arasında bir savaşın kaçınılmaz hale geleceği bir durum yaratmayı umuyordu.

Richelieu *à l'outrance* [ne pahasına olursa olsun] bir savaşa girmekte gönülsüz olmakla birlikte, İspanyol provokasyonunu göz ardı edemezdi, çünkü 1628 sonbaharından beri bütün siyasal kaderini İspanya karşıtı kavgacı bir dış siyasete bağlamıştı. Süreç içinde Fransa'da pek çok düşman edinmişti: Mezhep temelli bir dış siyasetin içtenlikli savunucuları, mali ve idari refom taraftarları ve "soulagement du people" [halkın yatıştırılması], yani ağır bir baskı altında bunalan insanların rahatlatılması için yüksek vergilere karşı çıkan herkes. Bu siyasetin başarısızlığa uğraması halinde Richelieu'nün muhalifleri günü kazanmış olacaklardı, çünkü kardinal, XIII. Louis'nin içten desteğinden asla bütünüyle emin olamıyordu.[17]

Böylece iç meseleler ve dış siyaset sorunları erken 17. yüzyılda kopmaz biçimde birbirine bağlı kalmaya devam etti. Bu durum sadece Fransa için geçerli değildi ve bu dönemin askeri çatışmaları, bir güç sorunu olmaktan çok, çoğu Avrupa devletinin ve monarşisinin iç istikrarsızlığının ve zayıflığının bir sonucuydu.

Savaşların Yapısı: Taktikler, Strateji ve Sayılar

Erken 17. yüzyıl genellikle savaşların önemli değişikliklere uğradığı bir dönem, erken modern çağın "askeri devrim"inde gerçekten önemli bir evre olarak görülmüştür.[18] İsveçli Gustavus Adolphus'un biyografi yazarı Michael Roberts, yıllar önce, bu askeri devrimin İsveç kralının geçekleştirdiği reformlarla zirveye ulaştığını öne sürdü. Kral, daha 1609'dan önce, İspanya'ya karşı savaşırken, Felemenk ordusunda yapılan iyileştirmeleri daha da mükemmel hale getirmişti. Roberts'e göre, İsveç piyadesi diğer ordulardan daha eğitimli ve disiplinli olduğu gibi, daha yüksek bir ateş gücüne sahipti ve savaşta da daha esnekti, çünkü savaş sırasında yaklaşık altı hattan oluşan görece küçük birlikler halinde konuşlanabiliyordu.[19] Dönemin en iyisi olan İspanyol piyadesi, önceleri muazzam *tercio*'lar, yani derinliği otuz sıraya kadar çıkan bir kare düzeni içinde savaşma geleneğine sahipti. Ancak bu konuşlanma örüntüsü Otuz Yıl Savaşları'nın başlangıcında önemli ölçüde değişikliğe uğradı.[20] Ayrıca –Roberts bu noktayı kuvvetle vurgular– Gustavus Adolphus süvari hücumunun savaş alanındaki rolünü yeniden canlandırdı. Atlıların piyade birliklerine, hatta düşman süvari düzenine tırıs koşuyla saldırıp tabancalarını boşaltmaları ve mümkün olduğunda geri çekilmeleri kuralken, Gustavus, iddiaya göre, muhtemelen ilk yaylım ateşinin ardından askerlerini yalınkılıç ve dörtnala hücuma geçiriyordu.[21] Görünüşe bakılırsa bu taktik değişiklikte, Doğu Avrupa savaşlarında karşılaştığı Polonya süvari alaylarından esinlenmişti.

Ne var ki, daha yakın zamanda yapılan araştırmalar, İsveç atlılarının *caracole*'yi, yani ateşli silahlarla ve görece yavaş bir tırısla yapılan saldırıyı asla bütünüyle terk etmediklerini göstermiştir; aslında, başlıca ya da tek silah olarak *arme blanche*'la [süvari kılıcı] dört nala saldırı İsveç süvarisinde 1680'lere kadar âdet olmadı. Ne var ki Gustavus Adolphus zaman zaman hücuma kalkan süvari birliğinin sadece ilk safına (iki değil) tek tabanca ile ateş açtırıyordu. İkinci ve sonraki saflar saldırıda sadece kılıç kullanıyorlardı. Bununla birlikte hâlâ dolu olan tabancaları, düşmanla göğüs göğüse savaş sırasında yararlı olabiliyordu.[22]

Öte yandan Gustavus Adolphus'un 1631'de Breitenfeld'deki rakibi Tilly'nin taktik yaklaşımı, İspanyol ordusunda eğitilmiş olmasına karşın, ara sıra iddia edildiği gibi miyadını doldurmuş değildi. Tilly, ağır ve hantal piyade karelerine, kararlı ve cesur ama eski kafalı ve hayal gücünden yoksun Katolik generalin öne sürdüğü klişeden daha az bağımlıydı.[23] İsveç ordusuna kesin üstünlük sağlayan, piyadenin topçuyla ve süvarinin hem tüfekçiler hem de hareketli topçuyla ortak harekâtıydı. Ama kuşkusuz bu icat da, 1632'de Lützen'deki Wallenstein'ın imparatorluk güçleri gibi başka güçler tarafından kısa sürede taklit edildi. İsveç ordusunun Almanya'daki üstünlüğü, 1645'te Breitenfeld ya da Jankov gibi savaşların ve başka birçok küçük zaferin kanıtladığı gibi, muhtemelen İsveç devletinin dönemin diğer devletlerine göre savaşa tutarlı bir biçimde uygun örgütlenme tarzından kaynaklanıyordu. İsveç ordusuna görece ucuz ancak güvenilir alaylar sağlayan bir askere alma sistemi vardı; bu askerler dinsel ve ulusal duygularla harekete geçiriliyordu.[24] Dönemin büyük bir bölümünde, İsveç askerlerinin kuzey krallığı için savaşan askerlerin sadece küçük bir azınlığını oluşturduklarını kabul etmek gerekir. Ordunun büyük bölümünü, çoğu Alman olan paralı askerler oluşturuyordu (savaşların çoğunda % 90 kadar). Ancak İsveç askerleri, Almanya'ya müdahalenin başladığı 1630-31'de ve gene 1634'teki Nördlingen yenilgisi sonrası gibi kritik dönemlerde, böyle anlarda daima kaçma eğilimi gösteren paralı askerlerin aksine, geçici engeller karşısında hemen morali bozulmayan seçkin bir vurucu güç idiler. Savaşa iyice ısınmış askerlerden oluşan bu yedek güç sayesinde İsveç, başka güçlerin, sözgelimi Danimarka'nın uğradığı yenilgilerden kurtulmayı başardı; o Danimarka ki, IV. Christian ordusunun Lutter'de Katolik Birliği karşısında ezici bir yenilgiye uğramasından üç yıl sonra, 1629'da savaştan çekilmek zorunda kalmıştı.[25]

Öte yanda, ilk kez 1590'larda Felemenk ordusunda görülen ve daha sonra İsveç tarafından mükemmelleştirilen taktik yenilikler, Otuz Yıl Savaşları'nın sonuçları üzerinde sadece sınırlı bir etki yarattı ve büyük ölçekli bir askeri devrime ulaşamadı. Aslında, Geoffrey Parker gibi, tahkimat tekniklerinde 16. yüzyılda gerçekleşen nihai değişikliklerin, bu tür savaş meydanı taktiklerinden daha önemli olduğu öne sürülebilir. Parker'a

göre, karmaşık bir tabya ve sur hendeği sistemi olan ve ilk kez 16. yüzyılın birinci yarısında İtalya'da geliştirilen yeni bir kale tipi, savaşlarda çok daha etkin bir devrim yaptı. İtalya dışında *trace Italienne* olarak bilinen bu kale tipi, yavaş yavaş Avrupa'nın öteki bölgelerinde de görüldü, ancak çeper bölgelere, sözgelimi İrlanda'ya ulaşması 17. yüzyılın ikinci yarısını buldu. Duvarları ağır topçu bombardımanına dayanabilen bu tür kaleler, geçmişe kıyasla çok daha fazla sayıda profesyonel eğitim görmüş askeri gerektiren çok uzun kuşatmalardan sonra ele geçirilebiliyordu.[26] Meydan savaşlarının etkisi çok sınırlıydı, çünkü bu savaşlarda kazanılan zaferler, sayısı ne olursa olsun, neredeyse zaptedilemez biçimde tahkim edilmiş düşman şehirlerindeki garnizon birliklerinin direnişini kıramıyordu. Böylece savaşlarda üstünlüğü, uzun kuşatmalar ve bir yıpratma stratejisi ele aldı.[27] Bu betimleme Hollanda'da verilen savaşlara gayet uygundur. Özellikle 80 yıllık çekişmenin ikinci yarısında, 12 yıllık ateşkesin 1621'de sona ermesinin ardından İspanya ile Felemenk orduları arasında, pek büyük bir meydan savaşı yaşanmadı. Bunun yerine kuşatmalar, mevzi savaş ve ticari ambargo, ırmakların ve limanların abluka altına alınması, korsanlar aracılığıyla deniz ticaretine saldırı gibi düşmanı yıpratmaya yönelik diğer yöntemler uygulandı.[28] Ancak Almanya'da, 1618 ile 1648 arasında yapılan savaş kesinlikle bu tür bir savaş değildi. Otuz Yıl Savaşları'nda, tam aksine, meydan savaşları ve orduların zaman zaman yüzlerce mili bulan uzun mesafeleri hızla katetmeleri çok yaygın biçimde yaşandı. Stratejik önemi olan çok sayıda kale olduğu için bu gerekliydi. Sözgelimi, 1638'de Fransa'nın beş ay süren uzun bir kuşatmanın ardından Breisach'ı ele geçirmesi, Güney Almanya'daki Fransız harekâtlarının daha sonraki başarısı bakımından çok önemliydi. Gene de Almanya'daki savaşları, bir yanda Lutter, Breitenfeld, Lützen, Nördlingen ve Jankov gibi büyük savaşlar, bir yanda da, yerel düzeyde köylerin ve küçük şehirlerin ateşe verildiği, yağmalandığı ya da haraç vermeye zorlandığı veya düşman ikmalinin süvari birlikleri tarafından ele geçirildiği küçük ölçekli savaşlar niteledi.

Hollanda'daki savaşların çerçevesini oluşturan, büyük kalelerden ve tahkim edilmiş şehirlerden meydana gelen ve ilerleyen orduların karşılaştığı doğal engellerin (deniz ve pek çok suyolu) etkisini artıran yoğun şe-

beke, Almanya'da mevcut değildi. Pek çok kent tahkimatı ömrünü doldurmuştu ve bu nedenle saldırı ya da kısa bir bombardımanın ardından ele geçmeleri görece kolaydı. Ve tahkim edilmiş şehirlerin stratejik rolü ne olursa olsun, siyasal ve iktisadi ağırlığı, daha kentleşmiş Felemenk Cumhuriyeti'ne göre çok daha azdı. Burada, hiç olmazsa en önemli eyalet olan Hollanda'da kentsel ticaret ve sanayi, diğer pek çok ülkenin aksine, tarımdan çok daha fazla değer üretiyordu. Şehirlerin sınırlı iktisadi ve toplumsal önemi, Almanya'da 1618 ile 1648 arasındaki savaşlara kuşatmanın hâkim olmamasının bir diğer nedeniydi.[29]

Ayrıca Almanya'da savaşta kazanılan bir zafer, düşmanın kara ordularının yok edilmesinin ötesinde ciddi siyasal yararlar vaat ediyordu. Almanya'da pek çok prens ve özgür kent, savaşın uzun bir dönemi boyunca ya tarafsız kaldı ya da taraflardan birine gevşekçe bir bağ ile bağlandı. Bu durum, her ikisi de önemli birer elektörlük olan Brandenburg ve Saksonya için de geçerlidir. Brandenburg ve Saksonya elektörleri gibi prensler kesin görünen bir zaferin ardından hemen saf değiştirdiler. Böylece savaş meydanında kazanılan bir zafer, doğrudan askeri sonuçlarının ötesine geçen önemli bir psikolojik etki yaratmış oluyordu. 1634'te Nördlingen'de yaşanan yenilginin ardından, İsveç'in Almanya'daki askeri mevziinin neredeyse topyekûn çöküşü de nihai olarak psikolojik terimlerle açıklanmalıdır, çünkü İsveç'in 1634 öncesi müttefiklerinin neredeyse tamamı, imparatorla barış arayışı içinde Saksonya'ya katılmıştı. Bu durumda, yüksek riske ve ağır kayıplara rağmen iki ordunun karşı karşıya geldiği meydan savaşları hâlâ önemini koruyordu. Yaklaşık 1635'ten sonra, meydan savaşlarının taşıdığı önemin lojistik nedenlerle azaldığı kabul edilir. Artık harekâtları, tamamen tahrip edilmediği için katkıların artırılabileceği bölgelerin denetimi üzerinde yoğunlaştırmak gerekiyordu. Bu koşullar altında, düşmanı kesin olarak yenilgiye uğratmak için tasarlanan ileri saldırılarla savaş meydanında zafer kazanmak zorlaştı.[30]

Aslında savaşın son evresinde, 1635'ten sonra, neredeyse bütün orduların, tahkim edilmiş yerleri –tahkimatları döneme uygun olmasa da– kuşatmak ve ele geçirmek için gereken sayıda askerle büyük saldırı harekâtlarına girişme ve geniş düşman bölgelerini sürekli olarak fethetme ka-

pasitesi önemli ölçüde azaldı.[31] Konuşlandırılan birliklerin sayısı dikkat çekici bir küçülme eğilimine girdi. Sözgelimi bütün savaş sırasında Alman topraklarında verilen en büyük savaş olduğu kabul edilen Breitenfeld'de, yaklaşık 41.000 İsveçli ve Sakson asker, 31.000 imparatorluk askeri ile savaştı. Ne var ki 1635'ten sonra, imparator gibi İsveçliler de, savaşa nadiren 15.000'den fazla asker gönderebildiler ve gönderebildikleri asker sayısı 20.000'i aşamadı. Almanya dışında tekil savaşlara katılan asker sayısı daha büyüktü. Sözgelimi, Rocroi'da (1643) 27.000 İspanyol askeri 23.000 Fransız askeriyle savaştı, ancak savaşın burada yol açtığı hasar, ikmal daha kolay örgütlenebildiği için, genellikle Almanya'nın pek çok bölgesindeki kadar büyük değildi.[32]

Savaşa katılan orduların küçüklüğü, ordulara para ve erzak sağlayan ikmal yolları ve bölgelerin güvenliğini sağlayan garnizonlarda daha çok sayıda askerin tutulması gereğinden kaynaklanıyordu. Almanya'daki askeri ve siyasal mücadelenin 1635'ten sonra dönüştüğü uzun yıpratma savaşlarında süvari, garnizon dışı hizmette ağır basan kol haline geldi. Bindirilmiş birlikler, daha çok ikmal maddesi, özellikle hayvan yemi gereksinmelerine karşın, daha geniş bir bölgeden gıda maddesi toplayabiliyor ve hızla bütünüyle tahrip olmamış bölgelere hareket edebiliyorlardı. Almanya'daki pek çok orduda artık yaya asker kadar, hatta daha fazla atlı vardı. Oysa savaşın ilk yıllarında süvari, savaşan güçlerin normal olarak % 15- 25'i ya da en çok % 35'i kadardı.[33]

17. yüzyılın ilk yarısındaki orduların büyüklüğünü saptamak kolay değildir. Pek çok asker, bazen bütün bölük ve alaylar sadece kâğıt üzerindeydi. Alaylara komuta eden albaylar ve bölüklerden sorumlu yüzbaşılar, birliklerinin tam kadro olduğu izlenimini yaratmayı faydalı bulurlardı, çünkü ancak bu durumda azami erzak, cephane ve asker ücreti koparabilir, var olmayan askerlere düşen payı ise cebe atarlardı. Namevcutların ve firarların özellikle yaygın olduğu kabul edilen Fransız ordusunda, piyade bölükleri başlangıçta kâğıt üzerinde 120 kişiydi. 1630 ve 1640'larda bu rakam resmi belgelerde bile 50'ye, 1645-46 döneminde ise 40'a indi. Ancak gerçek güç daha da azdı; zaman zaman 15 ya da 20'den fazla değildi. Nitekim kâğıt üzerinde 200.000'den fazla, hatta 1640'ların sonlarında

270.000 kişilik bir gücü olan Fransız piyadesi, savaşa 170.000'den fazla asker gönderemediği gibi, işlerin kötüye gittiği 1640 ile 1643 arasında, bu sayı 100.000'in altına düştü. André Corvisier'ye göre, Almanya'da, Kuzey Fransa'da, Güneydoğu Fransa'da ve Katalonya'da bulunan Fransız ordularının gücü, 1639-40'ta ve gene 1645-46'da, süvari dahil yaklaşık 200.000 kişiye ulaşmış olabilir. Ne var ki, John A. Lynn'in daha kuşkucu değerlendirmelerinde, 1630'ların sonlarındaki azami güç 125.000 ya da en çok 152.000 kişi olarak verilir. Yüzyılın başlangıcında ordunun barış zamanı gücünün yaklaşık olarak 10.000'den fazla olmadığı dikkate alınırsa, bu önemli bir büyüklüktü. Ancak bu sayı uzun bir zaman dilimi boyunca muhafaza edilemiyordu.[34] Sefer başlar başlamaz, özellikle hemen bir başarı sağlanamaz ve lojistik sorunlar çözülemezse, ki çoğu kez böyle oluyordu, firar, ölüm ve hastalık, sayıları azaltıyordu.[35]

150.000 (ya da en çok 200.000) civarında bir asker sayısının, 1620'lerde ve 1630'larda Avrupa'daki birleşik İspanyol orduları için azami sayı olduğu görülür.[36] Görünüşe bakılırsa 1620'lerin ikinci yarısında Wallenstein'ın komutasında 100.000 ile 150.000 arasında asker vardı.[37] Kendi birliklerini muhtemelen diğer Avrupa güçlerinden çok daha etkin biçimde finanse etmeyi başaran ve resmi sayıların diğer ülkelere kıyasla daha güvenilir olduğu Felemenk Cumhuriyeti'nde daimi ordu, İspanya'yla savaş 1621'de yeniden başladığı sırada 55.000 kişiden oluşuyordu. (Bu, Felemenk ordusunun 1609 ateşkesinden önce, savaşın son yıllarında sahip olduğu büyüklüktü.) 1620 ve 1630'larda bu daimi ordu, zaman zaman sadece bir sefer için kiralanan ya da Cumhuriyet için çalışan askeri girişimcilerin silah altına aldığı çok sayıda paralı asker hesap dışı bırakılırsa, azami 75.000 kişiye çıkıyordu. Paralı askerler de hesaba katıldığında, ordunun savaş gücü 1629'da 128.700 kişiden oluşuyordu.[38] Gustavus Adolphus 1630'da Almanya'ya müdahale ettiğinde, emrinde yaklaşık 70.000 kişilik bir ordu vardı (hepsi o sırada Almanya'da olmasa da). Breitenfeld zaferinden sonra daha çok paralı asker alınabildi ve kral müttefik askerlerini de kapsayan 200.000 kişilik bir ordu kurmayı tasarladı. Aslında, Almanya'daki İsveç ordusu Mart 1832'de yaklaşık 120.000 kişilik bir güce sahipti. (Bu gücün sadece % 10'u yerli İsveç ya da Fin askerlerinden

oluşuyordu.) Fazladan 20.000 kişiyi bir araya getiren Saksonya elektörünün birlikleri bu orduyu destekledi.[39]

Bu muazzam orduları Almanya'da tutabilmek, Otuz Yıl Savaşları'nın ikinci yarısında giderek zorlaştı. Sözgelimi, Bavyera komutası altındaki birlikler ve imparatorun diğer müttefikleri dahil (ancak Saksonya elektörünün Macaristan'daki birlikleri ve buradaki imparatorluk garnizonları hariç) farklı imparatorluk ordularının sayısı, 1644'te yaklaşık olarak sadece 70.000 kişiydi. Bu birlikler savaşın sonuna kadar güçlerini aşağı yukarı korudular ve İsveç ordusu da bu evrede daha büyük değildi.[40]

Maliye, Savaş ve Devletin Dönüşümü

Birliklerin sayısı ne olursa olsun, fon ve malzeme eksikliği savaşları sürekli olarak zorlaştırıyordu. 16. yüzyılın ilk yarısında savaş finansmanı, tarihin diğer dönemlerinden muhtemelen çok daha büyük ölçüde ve sürekli olarak eksideydi. Geleneksel varsayıma göre, devletin erken modern dönemdeki büyümesi, daha çok savaşın isterlerine bir yanıttı. Dönemimiz için bu sadece kısmen geçerlidir, çünkü devletler artık kendi idari ve mali sistemlerinde büyük değişiklikler yapmadan, büyük ölçekli savaşlara girişmek için gerekli yöntem ve araçlara sahiptir.[41] En kolay çözüm, savaş görevini askeri girişimcilere emanet etmekti. Tek bir askeri sefer ya da bir seferler dizisi için gerekli asker alımını yapan ve bu askerleri donatan kişiler vardı. Bu kişilerin masrafını ödeyerek askere aldıkları alaylar ya da bölükler pek çok bakımdan onların malıydı. Yaptıkları harcamaların şu ya da bu biçimde geri dönmesini umabilirlerdi. Askerleri için (kâr etmek için sadece kâğıt üzerinde var olanlar dahil) ücret ve erzak koparmak imkânsız hale geldiğinde en basit yöntem, gerekli katkıyı ve malzemeyi alaya ya da bölüğe tahsis edilen bölgeden sağlamaları için onları serbest bırakmaktı. Katkı sağlamak çoğu kez savaş sırasında işgal edilen şehir ve köylerin yağmalanması ya da fidyeye bağlanması anlamına geliyordu. Zamanın hükümdarlarının kendi subaylarına olan borçlarının karşılığı olarak ödül adı altında verdikleri müsadere edilmiş mülkler de olası bir mali kaynak oluşturuyordu.[42]

Ordu düşman bölgesinde faaliyet gösterdiği sürece bu sistem gayet iyi işliyordu. Bu durumda, genellikle oldukça zengin soylulardan olu-

şan askeri girişimciler, onları kiralayan prense yoksun olduğu fon ve kredi imkânlarını sağlıyorlardı. Ne var ki sonunda faturayı ödemek zorunda kalan, işgal edilen bölgelerin halkı oluyordu. Öte yanda, askeri girişimcilerin kurduğu ordunun yenilgiye uğraması ya da imha edilmesi durumunda, bu ordunun albay ve yüzbaşılarının alacaklarının ödenmesi konusunda ısrarcı olmaları mümkün olmuyordu. Ordunun dost eyaletlere çekilmek zorunda kalması ya da buralardan asla ayrılamaması halinde sorun daha da karmaşık bir hal alıyordu. Bu durumda, devletin askere alma ve donatma işini askeri girişimcilerin üstlenmesi sayesinde ilk planda kaçındığı parasal maliyetler, kısa sürede şu ya da bu biçimde toplumsal maliyetlere dönüşüyordu. El konan ayni ürünler ile yerel nüfustan istenen nakdi katkılar ve her türlü hizmet, bu toplumsal maliyetin aldığı biçimlerden sadece biriydi. Bir diğeri, askeri girişimcilere nakit ödeme yerine tanınan hukuki, siyasi ve iktisadi imtiyazlardı. Bu tür ödüller, bizatihi askeri yönetim ve savaşın, 17. yüzyılın ilk yarısında yavaş yavaş özelleştirildiği İspanya'da özellikle yaygındı. Çünkü giderek derinleşen mali kriz, askerlere erzak, silah ve cephane sağlayan müteahhitlere ve asker toplayan büyük soylulara, eski kraliyet kent ve kasabaları üzerinde geniş iktisadi tekeller ya da yargılama hakkı sağlamaktan başka türlü ödeme yapmayı imkânsız hale getiriyordu.

Erken 17. yüzyılın askeri girişimcileri arasında komutanların sadece tekil alayları değil bütün orduları askere alması özel bir durumdu: Almanya'da en iyi bilinen örneklerden bazıları Albrecht von Wallenstein (1583-1634), Kont Ernst von Mansfield (1580-1626) ve Bernhard von Weimar (1604-39) idi. Wallenstein'ın 100.000'den fazla askeri vardı ve gücünün zirvesinde olduğu 1620'lerin sonunda bu sayı yaklaşık 150.000'i buluyordu. Birliklerinin denetimindeki bölgeleri sistematik ve acımasız bir biçimde sömüren Wallenstein, bu muazzam orduya görece etkin biçimde ödeme yapmayı başarmakla birlikte, Bohemya, Moravya ve Silezya'da yükseltilen vergiler de Wallenstein ordusunun finansmanına hizmet etti. Ne var ki Wallenstein'ın sistemi ancak birlikleri hareket halindeyse işliyordu. Bu kadar çok sayıda askeri, biraz dağınık da olsa, bir yerde ya da bir bölgede tutmak imkânsızdı; bu nedenle bütünüyle savunmacı bir strateji izle-

mek zordu. Wallenstein'ın, imparatorun siyasal önceliklerinin değiştiği 1630'da azledilmesinin bir nedeni buydu. Aralık 1631'de imparatorluk ordularının başkomutanlığına yeniden atandığında, imparatorun beklentilerini karşılamayı başaramadı ve kendi siyasal hedeflerini izlemek gibi tehlikeli bir eğilim sergiledi. Sonunda imparator onu öldürttü, çünkü bir kez daha görevden azledilmesinin çok tehlikeli olacağı görülüyordu. Bunun bir nedeni de imparatorluk hazinesinin ona olan borçlarını bütünüyle ödemesinin son derecede zor olmasıydı.[43] 1634'ten sonra 18.000 kişilik bir orduyla Fransa'ya hizmet eden Bernhard von Weimar'ı ise farklı bir kader bekliyordu; ancak Haziran 1639'da doğal nedenlerden dolayı ölümü, tahtın kesinlikle işine geldi, çünkü ölümünden önce hizmetlerinin karşılığı olarak Alsace'ın Landgraviate'si üzerinde hak iddia ediyordu.[44]

Wallenstein ve Bernhard von Weimar'ın ölümlerinden sonra askeri girişimcilerin rolü bir kez daha azalmakla birlikte, alay düzeyinde değişik ölçülerde varlığını sürdürdü. Ayrıca, Wallerstein'ın dayandığı katkı sistemi de değişti. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun, imparatorluk denetimindeki ya da imparatorla ittifak halindeki bölgelerinde, 1635 tarihli Prag Barışı'yla birlikte katkılar için yeni bir yasal temel hazırlandı. 1640-41'de Elektörler Konseyi ve Regensburg Dieti, imparatorun ordularını finanse etmek için resmi vergiler getirdiler ve çeşitli imparatorluk mahfili meclisleri ya da en azından hâlâ belirli bir bağlılığı sürdüren ve imparatorla işbirliği yapmaya istekli mahfil meclisleri de aynı yolu izlediler.[45] Görünüşe bakılırsa bu sistem 1640'ların ortalarına kadar gayet iyi işledi. Yakınlarda yapılan araştırmalar, Bavyera elektörünün, diet ve mahfil meclislerinin resmi değerlendirmeleri gereğince Suab ve Bavyera imparatorluk mahfillerinde (Bavyera mahfili elektörlüğün kendisinden çok daha büyüktü) yükseltilen katkılar sayesinde, kendi ordusunu başarıyla finanse edebildiğini kanıtlamıştır. Aslında, Bavyeralı Maximillian, diğer komutanlar gibi ordusunu topraktan geçindirmeyi umuyordu. Kendi hazinesinden ancak, birlikleri savaşmak ya da bir şehri kuşatmak için toplandığında para harcıyordu, çünkü yedek fonlar olmaksızın bu türden saldırı harekâtlarını gerçekleştirmek imkânsızdı. Bu gibi durumlarda dominyonlarının orduya yaptığı katkı ise hayli sınırlıydı.[46]

İsveç, Alman seferinin dayandığı mali sistemi, Nisan 1633'te kendi Alman müttefiklerinin çoğunun katıldığı Heilbornn Birliği'ni kurarak daha sağlam bir yasal zemine oturtmaya çalıştı. Ne var ki Nördlingen Savaşı'ndan sonra birliğin çökmesi üzerine İsveçli komutanlar, birliklerinin işgal ettiği bölgeleri sömürmek gibi daha ilkel bir sisteme dönmek zorunda kaldılar. Sonuçlar, 1634'ten sonra İsveç ordusunda, ücretlerin ödenmemesine bir tepki olarak baş gösteren isyanların da kanıtladığı gibi, pek iç açıcı olmadı. Bununla birlikte İsveç, iç vergileri artırarak sağladığı gelirin pek azını yatırdığı halde, Almanya'daki savaşı 1648'e kadar sürdürmeyi başardı. Savaşın son yıllarında İsveç krallığının olağan bütçesinin sadece % 4'ü Almanya'daki savaşa harcanmıştı.[47] Gereken fonların Fransız sübvansiyonları ve İsveçli ya da yabancı finansörlerden alınan borçlarla sağlandığı kabul edilir. İsveç krallığının, savaşın sonuna kadar subay ve askerler (ödenmeyen ücretler vb) ile orduya erzak sağlayan müteahhit ve tüccarlara muazzam meblağlar borçlandığını belirtmeye gerek yoktur. Bu olgu, imparatorun ödeyeceği tazminatları, Osnabrück müzakereleri sırasında önemli bir sorun haline getirdi.[48] Bununla birlikte İsveç örneği, "savaşın kendini beslemesi" ilkesine güvenen görece yoksul bir ülkenin, ülke içindeki vergi mükelleflerine aşırı derecede yüklenmeden büyük bir savaşı 20 yıl kadar finanse edebildiğini gösterir.

Ne var ki askeri girişimcilik ve işgal edilen ya da müttefik eyalet ve prensliklerde yükseltilen katkılar, savaşı finanse etmenin tek yolu değildi. Bazı ülkeler, artırılan iç vergi ve borçlanmaya güvendiler. Bu durum, sözgelimi, Felemenk Cumhuriyeti için de geçerlidir. Felemenk, büyük iç isyanlara meydan vermeden ya da tekrarlanan veya süreklilik kazanan mali iflas tehdidiyle yüz yüze gelmeden, iç vergileri savaş finansmanının başlıca kaynağı haline getirmeyi başaran yegâne büyük gücü oluşturuyordu. Orta eyaletler, özellikle Hollanda, kentleşmiş ve ticarileşmiş bölgelerdi. Avrupa'nın iktisadi bakımdan en ileri bölgelerinden biri olan Hollanda'nın en büyük şehri Amsterdam, sadece uluslararası bir ticaret merkezi değil, aynı zamanda Alpler'in kuzeyindeki Avrupa para piyasasının da en önemli merkeziydi. Amsterdamlı bankerler Avrupa'nın yarısına kredi sağlıyorlardı ve Felemenk devleti bu nedenle düşük faiz oranlarıyla kolayca

borçlanabiliyordu. Amsterdamlı tüccarlar, rantiyeler ve finansörler Felemenk Cumhuriyeti'ne fon sağlamaktan çok memnundular. Cumhuriyet'in mali durumu sağlamdı ve iç kreditörler Hollanda meclisleri ve Felemenk Genel Meclisi aracılığıyla borçlularının bütçe ve siyasetlerini denetleyebilmek gibi büyük bir avantaja sahipti.[49]

Fransa da savaşı vergi yoluyla finanse etmeye çalıştı, ancak pek başarılı olamadı. Hükümdarlık, nüfuzlu aristokratların önderliğinde bölgesel isyanlar çıkarmaya eğilimli Fransız soylularına güvenmediği için, en azından 1635'ten sonra tam bir askeri girişimcilik sisteminden kaçındı. Aristokratik himayenin ordudaki yaygınlığına ve komutanlıkların kural olarak satılmasına rağmen, kral yasal olarak tümünü denetliyordu ve alaylar tam anlamıyla albayların kendi malı haline gelmedi. Uğradıkları kayıpları artan katkılarla karşılama şansı –en azından resmi olarak– tanınmaksızın ve alayların ilk fırsatta dağılmayacağına ya da başka birliklerle birleşmeyeceğine (yeniden tertiplenme) dair herhangi bir garanti olmaksızın, subayların kendi bölük ve alaylarını büyük ölçüde kendi ceplerinden finanse etmeleri bekleniyordu. Sonuç, Fransız subaylarında ortaya çıkan düşük moral, yaygınlaşan devamsızlık ve yozlaşma ile kâğıt üzerinde başka paralı ordulardan daha sıkı bir kraliyet denetimi altında olan Fransız ordusunun savaşma kapasitesinin, uzun bir süre hasımlarının altında kalmasıydı.[50]

Birlikleri vergilerle finanse etme girişimi de bütünüyle başarılı değildi. Kuşkusuz, vergilerden sağlanan kraliyet geliri çok büyük ölçüde arttı. 1620'lerde, kraliyet gelirleri henüz artmaktayken, Paris'teki merkezi hazine her türlü gelirden yılda yaklaşık 43 milyon *livres tournois* alıyordu; bu sayı 1630 ile 1939 arasında 92 milyon, 1640 ile 1649 arasında ise 115 milyon *livre*'ye çıktı.[51] Gümüş oranının ve *livre tournois*'nın satın alma gücünün düşmekte olduğunu dikkate alsak bile, bu artış çarpıcıdır. Bu gelirlerin gerçek değerini belirlemek için tahıl esas alındığında, doğrudan ve dolaylı Fransız vergileri 1620'de yaklaşık 4,9 milyon hektolitreyi ve 1640'ta 9,2 milyon hektolitreyi buluyordu. Bir değerlendirmeye göre, Richelieu'nün 1624'te kralın birinci bakanı olmasından önce, vergilerini ödemek için yılda 10 ile 15 gün kadar çalışmak zorunda olan bir Fransız köylüsü, 1641'de, yani kardinalin ölümünden kısa süre önce yaklaşık 35 gün çalışmak zorundaydı.[52]

Bütün bu sayılar, Richelieu döneminin ve Otuz Yıl Savaşları'nın sonraki yıllarının, Vestfalya Barışı'nın imzalandığı ve *fronde* (isyan) yüzünden vergi düzeyini daha da artırmak için yapılan bütün girişimlerin sona erdiği 1648'e kadar, Fransız tahtının mali durumu açısından devrimci bir dönem olduğunu gösterir. Yirmi yıl içinde, tahtın gelirleri gerçek anlamda ikiye katlandı. Para birimleri açısından bu artış daha da yüksekti. Otuz Yıl Savaşları'na katılan bütün Avrupa devletleri içinde, savaşın etkisiyle vergi yükü bakımından muhtemelen en derin dönüşümü geçiren ülke Fransa oldu.

Fransız örneği, denizaşırı kolonilerden büyük miktarda gelir sağlanmaksızın ya da savaş maliyetinin çoğunu işgal edilen düşman ya da tarafsız bölgelere yüklemeksizin, savaşları uzun bir dönem boyunca iç vergilerle finanse etmenin ne anlama geldiğini gösterir. Fransa için yegâne kredi alma yönteminin, yeni vergi uygulamalarından sağlanan gelirin belirli bir oranına ya da tamamına el koyma hakkı gibi krallık haklarının ya da memuriyetlerin satışı olduğu açıktı.[53] Fransa tahtı, Huguenot'lara karşı verilen Mantuan Savaşı ve 1631 ile 1636'da İspanya'ya karşı girişilen örtülü savaş sırasında, kendi siyasetini finanse etmek için genellikle bu sisteme dayandı. Memuriyetlerin ve ilgili kraliyet haklarının satışından sağlanan gelir, düzenli kraliyet gelirlerinin % 55'i gibi, doğrudan vergi gelirlerinden çok daha fazla bir miktara, tüm zamanların en yüksek düzeyine ulaştı. Bu, doğrudan vergilerin 1620'lerin sonundan itibaren artmadığı anlamına gelmez, ancak çok önemli bir payın, yeni vergilerin muhtemelen daha da büyük bir bölümünün, devlet memurlarına ve ek vergilerin devralıcılarına, *droits aliénés* [devir hakları], gittiğini gösterir.[54]

Ne var ki 1634'te, yaklaşan İspanya'yla açık savaş tehlikesiyle birlikte, taht siyasetini değiştirdi: Özel taraflara tahsis edilen ek vergiler büyük ölçüde kaldırıldı. Bu hakları satın alanların zararı yetersiz de olsa karşılandı; yani aslında hükümdarlık 1634'te kısmi bir iflas ilan etti. Böylece vergi düzeyi ve daha da önemlisi tahtın vergilendirmeden sağladığı gerçek gelir daha da yükseldi. Ancak yeni mali siyaset vergilerin büyük bir bölümünü yüklenmek zorunda kalan köylü nüfus üzerinde hatırı sayılır bir baskı yarattığı gibi, aynı zamanda kazanılmış hak sahiplerini, yani (eski) *droits aliénés* ve genelde kalıtsal olan devlet memuriyetlerini ellerinde tu-

tanları karşısına aldı. Sonuçta, artan vergiler genellikle devlet memurları ve bölgesel elitler tarafından körüklenen sert bir direnişle karşılaştı. 1630'ların daha sonraki yılları ise, Fransız monarşisinin temellerini tehdit eden ve fiilen toplanan vergi miktarını kuşkusuz azaltan bir dizi bölgesel isyana tanık oldu. En vahim bölgesel ayaklanmalardan biri, 1639'da, Normandiya'da ancak 10.000 düzenli askerle bastırılabilen *Nu-Pieds* [yalınayaklılar] ayaklanmasıydı.[55] 1640'tan sonra vergileri artırmak için yapılan her girişim, köylülüğün ve yerel elitlerin direnişi karşısında çöktü.[56] Böylece Fransa'nın mali durumu, 1640'larda hiçbir biçimde sağlıklı bir yapıya kavuşamadı. Önceki yıllarda vergilerin yaygınlaştırılması, idari reform projelerinin çoğunun terk edilmesi gibi yüksek bir bedelle gerçekleştirilebilmişti. Fransız vergi sisteminin bazı eyaletlere ve imtiyazlı toplumsal gruplara pek çok ayrıcalık tanıyan son derece mantıksız ve verimsiz olan temel yapıları, genelde hiç değişmeden kalmıştı.

Aslında, 1640'larda Fransa, tıpkı İspanya gibi, savaşın sürekli artan mali gereklerinin karşılanması bakımından her şeye rağmen gemisini kurtarıyordu. Bununla birlikte, Fransa'da devletin gücü ve vergi toplama becerisi savaş sırasında bütün engellere rağmen artarken, İspanya için tam tersi geçerliydi. Burada, özellikle İspanyol monarşisinin merkezi olan Kastilya'da yaşanan derin iktisadi ve demografik kriz, tahtın vergi gelirlerini artırma gücünü zayıflattı. İktisadi kriz, İspanya'da vergi yükünün büyük bir bölümünü dolaylı vergiler biçiminde taşıyan şehirleri daha sert vurduğu için çok daha vahimdi.[57] Ayrıca Güney Amerika'dan yapılan gümüş ithalatından sağlanan kraliyet geliri de, ölçüsü hâlâ tartışmalı olsa da, azaldı.[58] Hükümdarlık gelirlerindeki durgunluk ya da azalma (gerçek değerlerle) İspanya'nın kredi bulma yeteneğini de azalttı; geçmişte İspanya, 16. yüzyılın ortalarından itibaren devletin uzun süreli iflaslarına rağmen ödünç para verecek banker bulma konusunda asla gerçek bir sorunla karşılaşmamıştı, çünkü kraliyet gelirlerinin her yıl (en azından nominal olarak) artacağına dair yaygın bir beklenti vardı; böylece gelecekteki gelirler borçlanma yoluyla önceden tahsil edilebiliyordu.[59]

Kastilya'da 1630'ların son yıllırında kredi kolaylıklarının ve vergi gelirlerinin azalmasıyla birlikte, İspanyol krallığı da, Otuz Yıl Savaş-

ları'nın öteki katılımcılarının daha önce kullanmış olduğu çarelere başvurmak zorunda kaldı. 1635'ten sonra İspanya ve Fransa arasında sınır boylarında savaş başladığında, sınır eyaletlerinden, bu bölgelere yerleşen birliklerin beslenmesine nakdi ve ayni katkıda bulunmaları istendi. Reddetmeleri halinde, birlikler zor kullanacak ya da köy ve şehirleri yağmalamak için serbest kalacaklardı. Bu tür önlemler 1640 Katalan isyanına yol açtı.[60] Bununla birlikte, savaşın 1640'tan sonra, öncesine kıyasla İspanya topraklarında daha yoğunlaşması üzerine –İspanyol birlikleri Katalonya'daki savaşa ek olarak 1640'tan sonra Portekiz'e karşı da savaşıyorlardı– birliklerin faaliyet gösterdikleri bölgelerin içinde ya da yakınlarındaki yerel katkıları artırma sistemi sürdürüldü. Bu durum, İspanya'nın, mali durumundaki ve kredi sistemindeki çöküşe rağmen, savaşa (Portekiz'le savaş 1668'e kadar sürdü) devam edebilmesini sağladı. Savaşın gidişatı içinde İspanya oldukça incelmiş vergilendirme ve kredi sisteminden, savaşı finanse etmek için başvurulan görece daha ilkel formlara doğru yavaş yavaş geriledi. Askere alma ve birliklerin desteklenmesi gibi daha önce kamuya ait olan hak ve hizmetlerin, sırasıyla soylu ve nüfuzlu kişilerle özel sözleşmecilere gittikçe artan oranda devri, bu gerilemeyi daha da hızlandırdı.[61] Bu kişiler kapsamlı yasal ve iktisadi imtiyazlar kazandılar. I. A. A. Thompson'un belirttiği gibi, İspanya, daha doğrusu Kastilya, savaşı ancak hükümdarlığın elinde kalan yegâne sermayeyi, yani kendi otoritesini "tasfiye ederek" ve savaşın parasal maliyetlerini, vergilerle toplumsal maliyetlere dönüştürerek, yani ayni ve nakdi katkılar ve çeşitli hizmetler biçiminde halkın sırtına yükleyerek ve soylu ve nüfuzlu kişiler ile askeri sözleşmecilere imtiyazlar tanıyarak sürdürebildi.[62]

Thompson'a göre bu savaş biçimi, İspanya 1635'ten sonra, en azından İber Yarımadası üzerinde genellikle bir savunma savaşı verdiği, böylece savaş faaliyeti yerel düzeyde örgütlenip finanse edilebildiği için mümkün olabiliyordu.[63] Ne var ki bu açıklama ancak kısmen ikna edicidir; çünkü Orta Avrupa'da hüküm süren askeri girişimcilik sistemi, savaşın toplumsal maliyetlerini esas olarak işgal altındaki yabancı eyaletlerin halkına yüklemiş olduğu halde, birçok bakımdan, en az İspanya'da uygulanan yöntemler kadar savaşı özelleştirme eğilimini taşıyordu. Burada Fransa ile İs-

panya arasındaki farkı açıklayan önemli bir nokta, Fransa'nın 1598'den önce, neredeyse 40 yıl süren bir iç savaş yaşamış olması ve 1650'lerin sonlarına kadar yeni bir nüksün pek mümkün görünmemesiydi.[64] Paralı ordular kuran bir aristokrasi ya da başını alıp gitmiş bir askeri girişimciliğin herhangi bir diğer biçimi, Din Savaşları travmasını hatırlattığı için Fransa'da kabul edilemezdi. Oysa, 1520'lerin Communeros ayaklanmasından beri ciddi bir iç savaş görmemiş olan Kastilya'da, büyük aristokratik aileler bir hizmetli soylular sınıfı olarak yükselmişlerdi ve bu nedenle devletin birliği için fazla bir tehdit oluşturmadıkları görülüyordu.[65]

İsveç, Felemenk Cumhuriyeti, Fransa ve İspanya, savaş ile devlet ve toplumun değişimi arasındaki etkileşimin zıt örneklerini temsil ederler. Alman prenslikleri ek farklılıklar taşır. Burada, savaş dönemine özgü acil önlemler ve orduların, ister dostane ister hasmane bir tarzla topladığı önemli miktardaki katkılar, 1648'den sonraki siyasal gelişmelerin –daha yüksek bir vergi düzeyi ve eyalet meclislerinin, yerel yönetimde değilse de[66] yüksek siyasetteki rollerinin azaltılması ve İngiltere'nin 1640'larda bir iç savaşla parçalanması– önkoşullarını tanımladı. İngiltere'de, "Vergi devleti kronolojik olarak 1640'larda kökleşti: bu kökler, yapısal olarak yerelde, yerel devlet memurlarının faaliyetlerinde yatıyordu."[67] Burada yerel elitleri vergilendirmeye yönelik tutumlarını gözden geçirmeye ve geleneksel irat arttırma sistemlerini yeniden örgütlemeye zorlayan, bir bakıma kralın merkezileştirme siyasetine karşı gerçekleştirdikleri isyanlardı. Aksi halde krala karşı verdikleri savaş, kaynakların yetersizliği yüzünden çökecekti. Nitekim bu, yukarıdan dayatılan yüksek vergilere karşı kopan isyan, 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılın başında Avrupa'nın en etkin vergilendirme sistemlerinden birinin temelini attı. Bu bakımdan İngiliz örneği, belki de en iyi Felemenk Cumhuriyeti'ndeki gelişmelerle kıyaslanabilir, ancak daha geniş Avrupa bağlamı içinde alışılmışın oldukça dışındadır.

Erken 17. yüzyılda savaşın devlet oluşumu üzerindeki etkisi belirsizliğini korumaktadır. Bazı örneklerde, uzayan savaş daha önce kamuya ait olan işlev ve görevlerin, İspanya'da olduğu gibi sözleşmeye bağlanmasına ve siyasal otoritenin yerelleşmesine yol açtı. Başka örneklerde, anayasal yapıları ve mali sistemi çok derinden etkilemedi, çünkü savaşın

maliyeti kısmen ya da topyekûn fethedilen ya da işgal edilen eyaletlere kaydırıldı. Savaşın doğrudan siyasal merkezileşmeye ve bir tür "mutlakiyete" yol açtığı belki de tek ülke Fransa'ydı. Ancak burada bile süreç, rüşvet yiyen bir bürokrasinin ve sayısız mali ve yasal imtiyazın varlığını sürdürmesi, hatta aslında güçlenmesiyle belirlendi. Bu olgular daha çok, savaşın, onu finanse edecek gerçekten etkin bir sistemin önüne çıkardığı mali kriz engelinin bir sonucuydu. Bu dönemde gerçekten etkin bir finansman sistemini önemli ölçüde yaratmayı başaran sadece tek bir Avrupa ülkesi vardı: Avrupa güçlerinin, görünüşe bakılırsa, en az savaşçısı olan Felemenk Cumhuriyeti.

Peter Wilson

ESKİ REJİMDE SAVAŞLAR 1648-1789

Eski Rejim Savaşlarının Özellikleri

İngiliz ve Hanover piyadesinden oluşan büyük bir askeri kol 11 Mayıs 1745 günü saat 11.00 sularında günümüzün Fransa-Belçika sınırı yakınlarındaki Fontenoy köyü dolaylarında mevzilenmiş Fransız hattına yaklaştı. Hasımlar arasındaki mesafe 30 metreye indiğinde, bir İngiliz subayı öne çıktı ve iddiaya göre, büyük bir içtenlikle Fransızları ilk ateşi açmaya davet etti. Bu öykü, neredeyse kesinlikle uydurma olmasına rağmen, eski rejim Avrupa'sındaki savaşları gayet iyi anlatır.

Bu dönemdeki çatışmaların, daha önceki ve sonraki savaşlarla kıyaslandığında, neredeyse tüm dünyada daha sakin, dar ve sınırlı olduğu düşünülür.[1] 16. ve erken 17. yüzyılların savaşları özellikle vahşi bulunur, ama aynı zamanda, yeni taktiklerin ve silahların geliştirilişi ve daimi orduların ortaya çıkışı düşünüldüğünde, askeri icatların da bir kaynağı olarak görülür. Aynı şekilde Devrim ve Napoleon Savaşları da (1792-1815) kitlesel yurttaş ordularının, büyük stratejilerin ve askeri kararlılığın oluştuğu yeni bir çağın şafağı olarak nitelenir. Her iki dönemde de savaş, tarafların duygularını ayaklandıran temel konular, birinci dönemde din ve iç siyasal iktidar, ikincisinde ise ulusçuluk ve devrimci ideoloji üzerinde dönmüştür.

Bu askeri etkenler, bu dönemlerin Avrupa tarihinin müstesna dönemleri sayılmasını gerektiren daha büyük toplumsal, siyasal ve iktisadi yönlerle ilişkilidir. Nitekim mezhepler çağı (1517-1648) denen dönemdeki din savaşlarının ve iç savaşların yerini, mutlak monarşiler döneminde göreli bir sükûnet aldı. Bu, tebaaların elinden monarşiye karşı çıkacakları askeri araçları alarak ve monarşilerin güçlerini kendi hanedanlarını korumak için verdikleri sınırlı dış savaşlara yönelterek, şiddeti tekelleştirdi. Orduların ayrıcalıklı, aristokratik bir elitin emrinde kalmaya devam ederken, siyasal ve iktisadi ayrıcalığı olmayanlardan asker toplayarak, korumak için para aldığı kesimlerden koptuğu biçiminde bir genel kanı vardır. Fransız Devrimi'yle birlikte gelen değişiklikler, eski rejimden arta kalanları zayıf-

lattığı gibi, bu yapıları da altüst etti. Bu gelişmeler siyasal ve toplumsal tarihin yanı sıra askerlik için de yeni bir çağın başlangıcını haber veriyordu.

Burada Avrupa tarihindeki bu standart dönemselleştirmenin geçerliliğini tartışmaya ya da bununla askerlik ve daha geniş tarihsel değişim arasındaki dolaylı ilişkiyi yeniden incelemeye gerek yok. Ancak önemli bir noktanın belirtilmesi gerekiyor. Avrupa'nın gelişimiyle ilgili diğer pek çok genelleme gibi, eski rejim savaşlarının sınırlı olduğu da, öncelikle Fransız ve Alman tarih yazıcılığına dayanır. Gerek siyasal yapıları genellikle askeri olarak belirlenmiş yapılar olarak gören Alman geleneği, gerekse XIV. Louis Fransa'sının, Avrupa'nın başlıca mutlak monarşisi ve büyük gücü olarak tarihsel üstünlüğü veri alındığında, mutlakiyet ile sürekli, profesyonel ordular arasındaki bağlantı, bütün kıtanın tanımlayıcı özelliği varsayılmıştır. Prusya'nın daha sonraki yükselişi ve ordusunun genel bir Avrupa modeli olarak yarattığı etki, ancak bu noktanın pekişmesine hizmet eder.[2]

Aynı şekilde Kuzeybatı ve Orta Avrupa'da yapılan seferleri bütün eski rejim savaşlarının paradigması olarak görme yönünde bir eğilim vardır. Olağanüstü biçimde dokümanlaştırılan, sadece Prens Eugene ve Maurice de Saxe gibi büyük Alman ve Fransız generallerinin kahramanlıkları değildir; bu coğrafi alan Britanya'nın, Yarımada Savaşı'ndan önceki kıta kara savaşlarına sınırlı katılımına da tanık olmuştur. Marlborough düküne ve sonraki, daha başarısız İngiliz generallerinin komutasındaki güçlere duyulan anlaşılabilir ilgi, Anglofon araştırmaların aynı bölgelerde yoğunlaşmasına, hatta İspanya'ya erken 18. yüzyılda yapılan İngiliz askeri müdahalesinin görece ihmal edilmesine yol açmıştır. Bu nokta dönemin, bir bütün olarak gerçekten önemli özelliklerini oluşturan yönlerin aydınlatılması bakımından değer taşır. Ne var ki, zaman ve mekân değişmelerini göz ardı ederek, buna ters düşen diğer gelişmeleri, özellikle Fransız modellerini değerlendirip karşılaştıran bir eğilim de kaçınılmaz olarak var olmuştur.

Doğu Avrupa perspektifinden ya da kıtanın kuzey ve güney eteklerinden bakıldığında, standart şemanın pek mantıklı olmadığı görülür. Zaman aralığını tanımlamak ve betimlemek için kullanılan siyasal olaylar Fransız ve Alman tarihinden türetilir ve başka yerlere uygulandığı zaman ancak kısmen anlam taşır. Orta Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdi-

ren ve Felemenk Cumhuriyeti'nin İspanyol yönetiminden bağımsızlığını onaylayan Vestfalya Barışı (1648) diğer büyük çatışmaları sona erdirmedi. Fransız-İspanyol düşmanlığı 1659'a kadar devam etti ve Vestfalya Anlaşması'nın Baltık bölgesiyle ilgili şartları bile 1653'e kadar tam olarak uygulanmadı. Bu bölgeye denizden girişin yanı sıra kârlı ırmak geçiş ücretleri ve kıyı boyunca alınan gümrük vergileri üzerinde kopan anlaşmazlıkların sadece iki yıl sonra yeniden alevlenmesi, erken 16. yüzyıldan beri süren bölgesel iktidar mücadelesinin yeniden başladığını değil, halen sürmekte olduğunu gösteriyordu. Bu çatışmalar, Baltık ve Karadeniz arasındaki, Fransa'nın tamamından daha geniş bir bölgenin denetimi için Polonya ve Rusya arasında süren benzer düşmanlıklarla ilgiliydi. Batı etkilerine giderek açılmalarına rağmen, ne Polonya ne de Rusya, Fransız ve Alman modellerinin kopyası haline geldi. Yeni fikirler yerli geleneklerin arasına sızsa da, her iki ülke de yenilik yapma ve Polonya için sonu felaketle bitse de, farklı askeri yolları izleme yeteneğine sahipti. Gerek Baltık gerekse doğu çatışmaları, 1718-21'in karmaşık barış anlaşmaları İsveç'in görece zayıflığını ve Rusya'nın bir dünya gücü olarak ortaya çıkışını ilan edene kadar devam etti.[3]

Aynı şekilde Fransız Devrimi'nin çağ açan niteliğinin de, bir pan-Avrupa perspektifinden bakıldığında sorgulanması gerekir. Evet, devrimcilerin Fransız monarşisine son verip sonunda tüm Avrupa'yı çiğneyerek süreç içinde siyasal haritanın büyük bir bölümünü yeniden çizdikleri doğrudur. Belli başlı güçlerin tümü, ya Fransız yöntemlerini toptan benimseyerek ya da mevcut reform süreçlerini hızlandırarak uyum sağlamak zorunda kaldılar. Ne var ki ne Fransa ne de onun devrimi değişimin tek kaynağıydı. Rusya ve özellikle de Avusturyalı Habsburg monarşisi, Osmanlı Türkleriyle yaptıkları uzun savaşlar sırasında, askeri gelenekler üzerindeki etkisi sık sık gözden kaçırılan bir deneyim edinmişlerdi. Özellikle Avusturya'nın coğrafi konumu, Fransa gibi geleneksel batılı düşmanlarla çatışmalardan edinilen deneyimi, Macar isyancılar ve Osmanlı orduları karşısında çok farklı koşullar altında öğrenilen derslerle birleştirerek, askeri yapıya bir Janus yüzü* kazandırdı. Bu anlamda Habsburg ordusu, do-

* Eski Roma'nın biri öne, diğeri arkaya bakan iki yüze sahip koruyucu tanrısı –ç.n.

ğu ve batı etkisinin her iki yöne yayılmasını sağlayan bir kanal oluşturdu. Sözgelimi, ordunun, başlangıçta Türklere karşı geliştirilen hafif piyadesi (*grenzer*) ve süvarisi (*hussar*), Batı'da yaygın biçimde taklit edilerek kullanıldı. Benzer biçimde, Avusturya'nın disiplinli taktikleri ve kitlesel ateş gücü karşısında, Türkler de, Fransa ve uzman Alman dönmeleri ile işbirliği yaparak kendi güçlerini dönüştürmek zorunda kaldılar.[4]

Habsburglar ile sultan arasındaki uzun mücadele, din savaşları çağının Katolikler ile Protestanlar arasındaki Vestfalya uzlaşmasıyla sona ermediğini gösterir. 1683'ün büyük Türk saldırısı sırasında kuşatılan Viyana'nın kurtarılması, İnebahtı'da (1571) yaşanan büyük Hıristiyan deniz zaferine eşit bir başarı olarak yüceltilen bir pan-Avrupa girişimiydi. İzleyen savaşlar, Habsburg sarayının başlangıçtaki Kudüs'ü kurtarma umudundan vazgeçmesinden çok sonraları bile, hâlâ bir barok Haçlı ruhu sergiliyordu. 1787-92'de yapılan 18. yüzyılın son Türk savaşında[5] bile, her iki taraf da büyük bir kararlılık ve acımasızlıkla savaşmış ve ele geçirilen kentlerin sivil halkını katletmişti.

Britanya bile olağan genellemelere kolayca uydurulamaz. Bunun nedeni kısmen, asla bir mutlak monarşi olmamasına rağmen, Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri haline gelmesidir. Aslında İngiliz deneyimi, Felemenk Cumhuriyeti'yle birlikte, mutlakiyet ile askeri güç arasında bir bağlantı olduğuna dair standart görüşü önemli ölçüde düzeltme imkânı sağlar. Felemenk, kendi Orange sülalesinin ve önceki İspanyol derebeylerinin monarşik iddialarını boşa çıkarırken, İngiltere 1660 restorasyonundan sonra bile mutlakıyetçi Fransa'dan farklılığını korumaya devam etti. Zaten her iki devlet de 1648'de, özellikle denizde önemli birer güç haline gelmiş ve büyük potansiyele sahip mali-askeri altyapılar geliştirmiş bulunuyordu. Hükümdarlığın yenilenen mutlak krallık ideolojisini vergileri meşrulaştırmak ve ticari itibarını sürdürmek için kullanan Fransa'nın aksine, hem Britanya hem de Felemenk Cumhuriyeti, toprak sahibi ve ticaretle uğraşan elit arasında görece geniş bir mutabakat sağlayacak resmi mekanizmalar yarattı. 1688 siyasal anlaşmasından sonra kökleşen bu İngiliz tarzı yaklaşım, devletin 16. ve erken 17. yüzyılda birçok Avrupa devletini zayıflatmış olan elit karşı çıkışlarına meydan vermeden, büyüyen bir

ekonomi kurmasını sağladı. Britanya adasının konumu bu mali gücün, içeride büyük bir askeri kuruma ihtiyaç duyulmaksızın askeri güce dönüştürülmesini sağladı. Siyasal nüfuz ve deniz gücünün yanı sıra nakit sübvansiyonlar da, Britanya'ya Fransa'nın üstün insani ve maddi kaynaklarını dengelemek için ihtiyaç duyduğu kıtasal müttefikleri kazandırdı.[6]

Bununla birlikte İngilizlerin istisnai durumu fazla ileri götürülmemelidir. Daimi ordusu görece büyüktü ve savaş zamanında daha da büyütülüyordu. Ordu aynı zamanda, kıtasal güçlerden pek farklı olmayan bir tarzda, kamu düzeninin bir muhafızı olarak konumlandırılmıştı ve yine, bağlı İrlanda ve İskoçya krallıklarında İngiliz hâkimiyetine olan siyasal muhalefeti ezmek için kullanıldı. Aynı şekilde mutlakıyetçilik, geleneksel temsili kurumları frenlemeye ve ortadan kaldırmaya çalıştığı yerde bile, meşruiyetini ve mutabakatı güçlendirecek mekanizmalardan yoksun değildi. Saray himayesi ve kraliyet yönetiminin görünüşteki kamusal temsiliyeti üzerinde odaklanan bu mekanizmalar, büyük savaşların sürekli baskısına rağmen Avusturya monarşisinin sahip olduğu esnekliğin gösterdiği gibi, nispeten başarılı olabiliyordu. Ne var ki bu yapılar, II. Joseph (1780-90) gibi reformcu hükümdarların başka servet kaynaklarını harekete geçirmesini zorlaştıracak kadar hantal ve esneklikten görece yoksundu. Geç 18. yüzyıl Fransa'sında yaşanan deneyimin grafik olarak gösterdiği gibi, bu yapıların işlemez olduğu yerlerde mutlakıyetçiliğin onların yerine koyabileceği fazla bir şey yoktu.

Sonuç olarak, sınırlı savaşlar biçimindeki ortodoks yorum, zamana göre yaptığı kıyaslamalar dikkate alındığında yeterince kesin görünmez. Silah teknolojisinin bariz önemi veri alındığında, savaş üzerine yazılanlar, "yıkımda görülen ilerleme"nin kronolojisini çıkarma eğilimindedir. Bu da, modern silahların öncellerinden çok daha büyük bir yıkım potansiyeline sahip olduğuna dair, doğru ama yanıltıcı öncülü temel alan sahte bir teleolojidir. Teknoloji daha geniş bağlamından koparılamaz ve savaşların tarihini silahların gelişimi çevresinde yazmak bir çarpıtmaya yol açar. Sözgelimi, modern silah sistemleri olağanüstü pahalıdır, ancak süper güçler de dahil olmak üzere çoğu devlet, 18. yüzyıl Avrupa'sına kıyasla bütçelerinin oransal olarak daha az bir bölümünü savunmaya ayırmaktadır.[7] Ayrıca, teknolojik gelişme ve imalat yeteneğinin genel düzeyi

ile karşılaştırıldığında, eski rejimin silahları açıkça dönemin en ileri aşamasında ya da çağdaş bir yazarın belirttiği gibi, "bir uçak gemisinden çok bir uzay mekiği kategorisi"ndeydi.[8]

Savaş ve Toplum

Önceki kısımda ortaya konulan temalar, savaşın ve onun toplumla ilişkisinin yarattığı daha kapsamlı etki incelenerek sürdürülebilir. Bunlar yeni araştırmaların açtığı alanlardır. Asker-sivil ilişkilerinin var olması için, önce askerlerin ayrı bir toplumsal grup oluşturması gerekir. Bu süreç, geç 15. yüzyılda, giysileri, tutumları ve davranışlarıyla toplumun geri kalan kısmından ayrılan profesyonel paralı askerlerin giderek yaygınlaşmasıyla başladı. Erken modern savaşların iktisadi, duygusal, ekonomik ve çoğu kez yasal nedenlerle belirli bir yere bağlı olan kırsal nüfus yığınlarının aksine, pek çok askeri istikrarsız bir istihdam kaynağından diğerine koşan bir göçmen durumuna düşürerek, bu uçurumu derinleştirdi. Silahların ve askeri zorunlulukların yanı sıra devletin askerlerin davranışını düzenleme ve denetleme girişimleri de askerlerin toplumdan ayrışmasını kolaylaştırdı. Erken 16. yüzyılda ayrı yargı kurumlarına bağlanan askerler, gittikçe artan disiplin yasalarına ve 1580'lerden itibaren yeni bir itaat ve tabiyet duygusu kazandırmayı hedefleyen ve belli fiziksel hareketleri gerektiren farklı talim biçimlerine maruz kaldılar.

Devletin, askerleri daha uzun dönemler boyunca silah altında tutma gücünün artmış olması, otoritesini dayatma arzusunda azalmaya yol açmadı. Tam aksine, askeri nüfus daimi ordularda sürekli istihdam edilerek daha yerleşik hale geldikçe, denetim sistemi katılaştı. Talim ve disipline yapılan erken vurgu, 1648'den sonra, askere alma, hizmet koşulları, giyim, konaklama ve terhisle ilgili pek çok kuralın belirlenmesine yol açtı. Eşzamanlı olarak üniformalar standart hale geldi ve erken 18. yüzyılda bu uygulama subayları da kapsadı. 1720'lerde, pek çok ordu temel idari sistemlerini oturtmuş olduğu için, yenilik ve deneyim dönemi esas olarak tamamlandı, düzenleyici kurallar hem sıklık hem de hacim bakımından azaldı. Kurallar hâlâ tekrara ve tadilata maruzken, temel biçim bir sonraki yüzyıla kadar değişmeden kaldı.

Askerler farklı bir grup olarak seçilip ayrılırken, onları erken modern toplumun geri kalan kısmından tecrit edilmiş ya da koparılmış olarak görmek hatalı olur. Birincisi, askerler zaten çokkatmanlı bir toplumsal sistem içinde yer alan pek çok gruptan birini oluşturuyorlardı. Soylular dahil nüfusun bütün kesimleri belli davranış kurallarına tabiydi ve değişen derecelerde ayrıcalık ve sorumluluklara sahipti. Bu kurallara uymayı, sadece kilise ve devlet değil, üniversiteler, manastırlar ve kent loncalarının iç yönetimlerindeki gibi kendi yarı özerk yargı sistemlerine sahip olan grupların kendileri de zorluyordu. Dolayısıyla bir ordunun iç yapısı, kendi hiyerarşisi içinde, âdetler, yargı ve cezalandırma kurallarıyla benzersiz biçimde askeriydi, ancak öteki toplumsal grupların temel yapılarından tamamen farklı değildi.

Ayrıca, kendi farklılığının bilincinde olmakla birlikte hiçbir ordu toplumun diğer kesimlerinden tamamen kopuk değildi. Örgüt olarak ordular süreklilik kazansa da, personellerinin bileşimi sürekli bir dalgalanma gösteriyordu. Çoğu ordu, muhafaza etmeye çalıştığı, uzun süredir hizmet eden bir çekirdeğe sahipti, ancak safların geri kalan kısmı, askerliği hayatındaki pek çok istihdam kaynağından biri olarak gören adamlarla doluydu. İsveç, Prusya ve daha sonra Danimarka ile Avusturya gibi sınırlı askere alma biçimlerine başvuran devletler bile, tasarruf etmek için yılın büyük bir bölümünde askerleri sivil ekonomiye döndürme eğilimindeydiler. Geri kalan profesyoneller genellikle haftada sadece iki ya da üç gün görev yapıyor, diğer günlerde uşaklık, inşaat işçiliği, işportacılık ve çoğu kez yasadışı tüccarlık yaparak yetersiz ücretlerine katkı sağlıyorlardı.

Ayrıca askerlerin çoğu evliydi ya da uzun süreli gayri resmi ilişkileri vardı ve askeri yapıların sürekliliği arttıkça bu ilişkileri sürdürme imkânı da arttı. Geç 18. yüzyılda Prusyalı erlerin neredeyse yarıdan fazlası evliydi. Resmi kısıtlamalara rağmen bu oran öteki ordularda genellikle daha da yüksekti. Askerlerin şehir ya da köylerde konaklaması sivillerle daha fazla günlük ilişki kurmalarına yol açtı. Fransa, kısmen pek çok sınır şehrini askeri tesise dönüştüren güçlü kale yapım programı sayesinde, görece erken bir tarihte ordusunu kışlalarda barındırmaya başladı. 1742'de 300'den fazla şehirde kışla vardı ve 1775'te bu kışlaların toplam kapasite-

si 200.000 kişiye ulaştı. Bu sayı barış zamanında silah altında tutulan asker sayısına eşitti.[9] Ancak bu istisnai bir durumdu ve çoğu asker Britanya'da olduğu gibi hanlarda ya da şehrin çeşitli yerlerine dağılmış veya tahkimatlar boyunca kümelenmiş kulübe ve barakalarda kalıyor veyahut sık sık rastlandığı gibi doğrudan yoksul kasaba sakinlerinin evlerine ya da köylülerin çiftliklerine yerleşiyordu. Ayrı bir askeri varlık olmaktan çok askerlerle sivilleri kaynaştıran garnizon şehirleri olgusu, 1790'ların kışla yapım programlarına kadar varlığını sürdürdü.[10]

Bu temas noktaları ters yönde de işleyebiliyordu. Kıta devletlerinin çoğu kriz zamanlarında sahra ordusunu desteklemek ya da gücünü artırmak için yedek olarak milisleri kullanıyordu. Milisler ya Bavyera ve diğer pek çok Alman bölgesinde olduğu gibi geçici olarak düzenli güçler içine alınıyor veya sahra askeri olarak tertip ediliyor ya da Fransa, İspanya ve İtalya'da olduğu gibi garnizon görevi ve yurt savunması için ikinci hat birlikleri olarak seferber ediliyorlardı. Her durumda, terhis edilen profesyonel askerlerle birlikte geçici ya da sürekli olarak sivil topluma dönen, bu arada silah kullanma ve askeri hizmet bilgisini de beraberinde götüren milislerin eğitilmesi ve hizmete alınması, devletin şiddet üzerinde tekel kurma ve toplumu militerlikten uzaklaştırma girişimleriyle nitelenen bir çağda oldukça şaşırtıcıdır.

Bu durum, bazılarının öne sürdüğü gibi, 18. yüzyıl toplumunun militer olup olmadığı sorusuna yol açar. 1648'den sonra çoğu Avrupalının, orduların sürekliliğini ve savaşın uluslararası anlaşmazlıkları çözmenin bir aracı olarak geçerliliğini kabul ettiğini gösteren hatırı sayılır bulgular vardır. Bu insanlar istemeyerek de olsa, erken 17. yüzyılı niteleyen şiddetli ayaklanmalara başvurmaksızın, ağır mali yükleri ve insan gücü taleplerini karşıladılar. Bu davranış, yeni ve disiplinli güçlerin erdemlerini abartmak için, düzensiz askerliğin ve Otuz Yıl Savaşları'nda yaşanan dehşetin abartılmış imgelerini kullanarak isteklerini kabul ettirmeye çalışan devletin çıkarlarına kesinlikle uyuyordu.

Askerce düşünce tarzı, muhtemelen en çok toplumsal elit, özellikle de eski aristokrasi içinde güçlüydü. Eski aristokrasi, geç 17. ve erken 18. yüzyıllarda çoğu ülkede daha önceki paralı yüzbaşıların önemli bir bölü-

münü oluşturan ve soylu bir aileden gelmeyen subayları yerlerinden ederek, komuta mevkileri üzerinde yeniden denetim sağlamıştı. Aristokrasinin subay atamaları üzerinde kurduğu bu yarı tekel, soylu ayrıcalıklarının savunulması bakımından hayati önem taşıdığını kanıtladı ve özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da, soyluların devlet hizmeti kavramını yeniden benimseyerek mutlakiyetle uzlaşmalarını sağladı.[11]

Bu gelişmenin, özellikle Prusya'da, devletin daha sonra Almanya'nın hâkimiyetine girmesinde önemli bir tarihsel etken olduğu öne sürülmüştür.[12] Soyluların askere alma sürecinde bir paya sahip olmalarının yanı sıra komuta ve yönetimi de elde tutmaları, askeri tutumları siyasal yetkecilikle birleştirdi; öyle ki ulusal savunmayı sürdürme araçları, dar ve toplumsal bakımdan muhafazakâr bir elitin hâkimiyetini sürdürme araçları haline geldi. Özetle toplum, iktidarda bulunanların çıkarlarına uygun biçimde militerleşti. "Toplumsal militerleşme" olgusu, hiç kuşkusuz özellikle 1789 öncesi dönem için abartılmıştır ve Prusya örneğinin genelleştirilmesi yönünde, her zaman kaçınılamayan bir tehlike vardır. Son araştırmalar, bu konuda bile, sınırlı sayıda askere sahip ünlü Prusya Kanton sistemi ile Junkerlerin kendi sosyoekonomik konumlarını ve siyasal nüfuzlarını savunmaları arasında doğrudan bir bağlantı olmadığını ortaya koyar.[13]

1789 öncesi asker-sivil ilişkilerinin yeniden incelenmesi de, eski rejimin Fransız devrim orduları karşısında duramaması konusuna getirilen standart açıklamaya gölge düşürür. Bizatihi bir yenilik olarak görülmemesi gereken silahlı yurttaşlar kavramını savunan devrimcilerin, ortak ulusçuluk ideolojisi aracılığıyla insan hakları ve anayurt savunmasını birleştirerek, ordu ile toplum arasındaki uçurumu kapattıkları farz edilir. Bunların çoğu, devrimcilerin ve ardından Avrupalı liberallerin sarf ettikleri sözlerin, özellikle de doğrudan bir monarşiyle değil de liberal ve temsili bir meclis dolayımıyla sağlanan ulusal egemenlik retoriğinin, hiç eleştirilmeden kabul edilmesinden kaynaklanır. Kendi iddialarına meşruiyet kazandırmak isteyen devrimin, itibarını kaybetmiş monarşilerin sözde hizmetkârı olan eski rejim ordularını zayıf göstermesi doğaldı.

1789'dan sonra pek çok değişiklik olduysa da, bunlar süreklilik arz eden önemli unsurları görmemize engel olmamalıdır. İngiliz ordusu da-

hil eski rejim ordularının çoğunun askere alma temeli genellikle sanıldığı kadar dar değildi. Personelde görülen dalgalanmalar dikkate alındığında, doğrudan askerlik deneyimi yaşamış olanların toplam nüfusa oranı % 3'ü bulabilir. Bu arada belli başlı güçlerin barış zamanında elde tuttukları kuvvetler bunun yarısı ya da biraz fazlası kadardı. Bu sayı bir sonraki yüzyılın düzeyine oldukça yakındır. Askerlerin çoğunlukla yoksul ya da mülksüz sınıflardan gelmesine karşılık, subayların dar ve ayrıcalıklı bir elitten seçilip alınması, liberal görüş açısından kınansa da, eski rejimdeki toplumsal güç dağılımını yansıtır.

Yeterince temsil edilmeyen, mülk sahibi olan ama soylu olmayan "orta sınıf" idi ve savaşın denetimini ele geçirme konusunda özellikle bastıran da bu gruptu. Devrim ve devrim sonrası siyasal oluşumlar bu gruba daha büyük bir nüfuz kazandırdı, ancak orduların geniş toplumsal bileşimini fazla değiştirmedi. Fransız askere alma sistemi, 1790'larda henüz genelleşmemişti; uygulamada hâlâ hüküm süren muafiyetler ve askerlikten kaçma yolları vardı. Bu tür muafiyetler erken 19. yüzyıl sistemlerinin çoğunda kabul görüyordu ve burjuvazi subaylık mevkilerini daha çok elde etse de, 1815'ten sonra pek çok ülkede bu da kısmen tersine döndü. Askerler ile siviller arasındaki kimi önemli bağlar, 1789'dan sonra aşınmaya başladı; özellikle 19. yüzyılda, ordularının siyasal güvenilirliğinin yıkıcı toplumsal unsurlarla temas ederek zarar görmesinden korkan hükümetlerin hızlandırdığı kışla inşaatları bunda etken oldu.

Avrupa Ordularının Büyümesi

Daimi ordunun evrimi, pek çok 16. yüzyıl hükümdarının, saray ve kalelerin korunması için ücret ödediği paralı asker bölükleri kadar eskilere giden uzun ve karmaşık bir süreçti. Ancak bunlar nihai biçimini ancak 1648'den sonra kazandı. Geç 17. yüzyıl Avrupa'sının büyük bir bölümünde, önde gelen askeri güç ve örnek, tartışmasız Fransa'ydı. Fransa, kıtanın en büyük ve tek sürekli gücünü yaratmak için 1660'larda elindeki güçlerin yönetimini ve yapısını yeniden örgütledi. Savaş bakanları Le Tellier ve Louvois'nın yönettiği bu reformlar, Habsburg Avusturya'sı ve İspanya ile 1635-59'da girilen çatışmalarda, mevcut mali-idari yapının artan talepleri karşıla-

maktaki yetersizliklerinin doğurduğu sorunlara doğrudan bir tepkiydi. Merkezileştirilen ve doğrudan kraliyet otoritesine bağlanan bu yeni yapı, Fransız askeri girişimlerini zayıflatan yolsuzluk ve israfı azalttı ve XIV. Louis'nin, savaş meydanlarına önceki hükümdarların askerlerinden hem nicelik hem nitelik açısından daha üstün güçleri sürmesini sağladı. Ne var ki bu süreç Bourbon monarşisinin çöküşünden önce bir türlü tamamlanmadı ve Fransız mutlakıyetinin, siyasal otoritesini ayrıcalıklı çıkar gruplarının yönetiminden ve gereğinde yatıştırılmasından alan yapısıyla sürekli olarak kısıtlandı.

Ordusunun sayısal üstünlüğüne rağmen Fransa 1648'de, elinde sürekli güç bulunduran tek devlet değildi (bkz. Tablo 3.1). Büyük sayıda asker bulunduran Avusturyalılar da, eski rejim boyunca en büyük Alman ordusunu çıkarmaya devam etmişlerdi. İspanya gibi eski rejimlerin yanı sıra İsveç, Danimarka, İngiltere ve Felemenk Cumhuriyeti gibi yeni ve oluşum halindeki güçler de önemli askeri güçlere sahip oldular. Ne var ki Fransa dışında hiçbiri, erken 17. yüzyıl savaşları sırasında geliştirilen yapıları reformdan geçirmeyi ya da modernleştirmeyi başaramadı. Bunun yerine daha fazla türdeşlik ve devlet denetimi sağlamaya yönelik, sınırlı ya da kesintili çabalarla, mevcut fon, askere alma ve örgütlenme sistemlerini muhafaza etti.

Önemli değişiklikler ancak bu orduların 1667'den sonra "yeni model" Fransız güçleriyle karşılaşmaları üzerine gerçekleşti. Bu güçler Miras Savaşı'nda (1667-68) İspanya'yı hızlı bir yenilgiye uğrattıktan sonra, daha ağır bir sınav olan Felemenk Savaşı'nda (1672-79) yeni başarılar kazandı. Bu savaşlarda XIV. Louis, Fransız monarşisinin son 250 yılının en büyük toprak kazanımlarını elde etmesini sağladı. İspanya ve Avusturya gibi yerleşik güçler gerilemekle kalmadı, Felemenk de yakın zamanlarda geliştirdiği savunma sisteminde ciddi eksiklikler olduğunu gördü. Aynı şekilde Otuz Yıl Savaşları'nda kazandığı başarılardan dolayı reformlardan vazgeçen İsveç, 1675'te görece önemsiz bir güç olan Brandenburg-Prusya tarafından yenilgiye uğratıldı ve kendi Alman mülklerini geçici olarak kaybetti.

Fransız gücünün –1648'de XIV. Louis, Roma İmparatorluğu'ndan beri Avrupa'da görülen en büyük orduya sahipti– kaydettiği gelişmenin yanı sıra, yenilginin yol açtığı şok, bu devletleri 1679'dan sonra kendi güçlerini reformdan geçirmeye ve büyütmeye zorladı. Sonraki on yılda, 1720'le-

re kadar, Avrupa daimi ordularının çoğunu biçimlendiren hummalı bir faaliyete tanık oldu. Bu sürece siyasal açıdan genellikle daha mutlaki bir yönetime geçiş eşlik etti. Sözgelimi, İsveç'te 1680'den sonra yapılan askeri reformlar, askeri büyüme için sağlam bir mali kaynak oluşturmak amacıyla feragat edilen kraliyet topraklarının geri alınmasını gerektirdi. Danimarka da benzer bir süreçten geçti ve her iki monarşi de yürütme yetkilerini artırmaya çalıştı. II. James'in İngiliz ve İskoç ordularını yeniden örgütlemesi ve genişletmesi de parlamentonun mali denetimini azaltma çabalarıyla ilişkiliydi. Oysa Felemenkler, cumhuriyetçi hükümetlerinden vazgeçmeksizin kendi kara ve deniz güçlerinde reform yapmayı başardılar.[14]

Türk tehdidinin ortadan kalkması bu gelişmelere Orta Avrupa'da yeni bir hız kazandırdı. Avusturyalılar daha 1681-82'de, ordularını büyütmek için barış zamanında bile nadir görülen adımlar atmışlardı. Türklerin başkenti kuşatması, hâlâ 16. yüzyıldaki gibi örgütlenmiş olan, büyük bir Polonya gücüne dayanan, gerçekten uluslararası bir çabayla püskürtülebildi. Hıristiyanların Viyana'nın dışındaki Kahlenberg tepesinde kazandığı zaferdeki Polonya katkısı önemliydi, ancak Polonyalı soyluların tahtın istediği savaş vergilerini reddetmesi, ağırlıklı olarak hâlâ merkezileşmemiş olan savunma sisteminin reformu önledi. Hükümdarın çeşitli aristokrat asker gruplarını kendi küçük kraliyet ordusuyla bütünleştirmedeki yetersizliği, Polonya-Litvanya devletler topluluğunun güçlü hamilere ve siyasal direniş hakkını da kapsayan yüksek bir siyasal özerkliğe sahip yapısıyla, iyice katlandı. Hem Rusya'nın hem de Avusturya'nın, Türk gücünün zayıflamasından yararlanmak için harekete geçtiği 1690'larda Polonya dezavantajlı bir durumdaydı. Gelecek on yıl bir zamanların bu güçlü devletinin Büyük Kuzey Savaşı (1700-21) sırasında, yabancı ihtirasların at oynattığı bir savaş alanına dönüştüğüne tanık olacaktı. Özellikle Rusya'dan gelen sonraki müdahale askeri reformu önledi ve Devletler Topluluğu'nu, haritadan silinmesine yol açan üç "bölünme"yi (1772, 1793, 1795) önleyecek araçlardan yoksun bıraktı.[15]

Avusturya ve Alman devletleri arasındaki zıtlaşma bundan daha büyük olamazdı. Burada, Fransız ve Türk tehditlerinin birleşmesi, 1683-1718 döneminde, Alman militerleşmesine hız kazandıran ve geleneksel temsili

Tablo 3.1 *Başlıca Avrupa Ordularının Etkin Güçleri 1650-1790*

Yıllar	Fransa	İspanya	Avusturya	Prusya	Öteki Alman devletleri	Danimarka-Norveç	İsveç-Finlandiya	Polonya-Litvanya	Savoy-Piedmont	Felemenk Cumhuriyeti	Britanya
1650	125500	100000	33000	800	15000	-	50000	10400	18000	30000	70000
1660	50000	77000	30000	12000	20000	25000	70000	40000	5400	-	16000
1667	85000	30000	60000	14000	58000	25000	-	-	-	70000	15000
1670/72	76000	-	60000	25700	60000	39600	-	-	26200	37000	10000
1675/78	253000	70000	60000	45300	120000	44000	63000	66000	6000	70000	15000
1682/83	130000	-	60000	25000	87000	54000	-	18000	7500	50000	6000
1688/90	273000	30000	70000	29000	87000	32000	65000	38000	8670	50000	43000
1695/97	340000	51000	95000	31000	150000	36000	90000	38000	23000	63000	68700
1702/05	220500	20000	100000	40600	170000	32000	110000	35000	26550	74500	71400
1710	255000	50000	120000	43800	170000	74000	38800	12000	22400	76800	75000
1714	150000	-	130000	46000	120000	74000	50000	20000	22500	-	16400
1730	205000	-	130000	66900	85000	56000	-	20000	24000	-	23800
1735	309400	-	200000	76000	150000	56000	-	20000	43000	-	34400
1740	201000	67000	108000	77000	115000	50000	15000	20000	28300	30000	40800
1745	345000	-	200000	135000	150000	50000	-	20000	55000	90000	53100
1756	290000	-	156000	137000	120000	70000	47000	16800	-	-	47500
1760/61	347000	59000	201000	130000	165000	70000	53000	20000	-	36000	99000
1770	160000	30000	151000	160000	110000	60000	-	20000	35000	30000	31000
1789/90	136000	85000	314800	195000	106000	74000	47000	20000	24000	36000	38600

Bu tablo sahra ve garnizon birliklerini kapsamakta, ancak milisleri ve sömürge güçlerini dışlamaktadır. Alman (1714'ten sonra Prusya dahil) ve İskandinav kurumlarının hatırı sayılır bir bölümünün belirli bir süre için hizmet dışı bırakıldığı dikkate alınmalıdır. Ülke dışından toplanan, ancak ordunun sürekli ve ayrılmaz bir unsurunu oluşturan alaylar kapsanmış, ancak yedekler ile İngiliz ve Felemenklerin mali bakımdan desteklediği müttefikler dışlanmıştır. Tabloda yer verilmeyen küçük güçlerle ilgili ayrıntılar bütünlüklü değildir, ancak şöyle özetlenebilir: (a) Portekiz: Resmi gücü bütün dönem boyunca ortalama 30.000 kişidir, ancak bu sayının sadece yarısı faaldir; (b) Venedik: 1650-1718'de kara güçleri ortalama 20.000'in üzerindedir, ancak bunların çoğu yabancı yedeklerden oluşuyordu. Bu sayı daha sonra 6000'e indi; (c) Napoli-Sicilya: 1735'ten sonra bağımsız bir devlet haline geldi, ancak birliklerinin çoğunun ücreti 1748'e kadar İspanya tarafından ödendi. Etkin güç 25.000 civarındaydı; (d) Papalık devletleri: 1708'de Avusturya'ya karşı verilen kısa savaş dışında gücü nadiren 5000'i aşıyordu.

kurumlar pahasına daha fazla yetki isteyen prenslerin taleplerini meşrulaştıran, neredeyse sürekli bir iki cepheli savaşla sonuçlandı. Bununla birlikte Alman bölgelerinin, Avusturya ve Brandenburg-Prusya dışında neredeyse hiçbiri, bağımsız bir askeri rol oynayabilecek kaynağa sahip değildi. Bu olgu onları Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun sağladığı kolektif çerçeve içinde işbirliği yapmaya zorladı. Habsburglar ve Prusyalı Hohenzollern hanedanları bile, kendi otoritelerini sürdürmek ve güvenliklerini sağlamak için imparatorluğun ortaçağa ait anayasasına bel bağladılar. Bu siyasal etkenler, esas olarak Batı'daki Fransız tecavüzlerini durdurmak için başlatılan, 1681-82'de tamamlanan ve 1683'te Türklere karşı seferberlik sırasında kullanılan kolektif savunmanın reformuna yol açtı. Reform, prensler ile Habsburglar arasında varılan ve imparatorluğun geleneksel yapısını güçlendiren siyasal uzlaşmayı korumak uğruna, tek bir Alman ordusunun getireceği potansiyel askeri üstünlüğü feda etti. Bu kararla uygulamada, Alman daimi ordularının imparatorluğa değil prenslere ait olduğu onaylanmış oluyordu. 1680'lerde Bavyera, Saksonya, Hanover ve Hessen-Kassel gibi daha geniş bölgelerin birleştirilmiş orduları, nakit para yardımları ve siyasal tavizler karşılığında, Habsburgların yanı sıra İngiliz, Felemenk ve Fransızlara yedek güç hizmeti vererek, özellikle uluslararası bağlamda Almanya'nın prenslikler mutlakıyetini savunmaya yaradı.[16]

1667'den beri süren savaşlarla gelen askeri büyüme 1713-21 barış anlaşmalarıyla birlikte sona erdi. Büyük güçler sadece mali bakımdan tükenmekle kalmamış, silahlı güçleri de, çoğunlukla örgütlenme kapasitelerini aşacak biçimde büyümüştü. Daha geç 18. yüzyıl savaşlarında büyük güçleri sahaya sürebilen Fransa, 1690'larda ulaştığı azami gücü asla aşamadı. Bu arada gerek İsveç gerekse Felemenk orduları önemli ölçüde zayıfladı. Rusya bir yana bırakıldığında, sadece Avusturya ve Prusya, özellikle siyasal hasımlarının 1740'tan sonra silahlı çatışmayı tırmandırmasıyla ordularını genişletmeyi sürdürdüler. Her iki devlet de komşularından daha fazla toprak aldıkça, iç idari reformları daha büyük kaynaklarla birleştirerek büyümeyi kolaylaştırdı.

Bu genel gelişmelerin bir özelliği de, standartlaşma yönünde artan eğilimdi. Ordular sadece daha resmi ve sürekli bir iç örgütlenmeye uyum

sağlamakla kalmadı, bu yapılar bütün kıtada giderek birörnek hale geldi. 1650'lerde, özellikle hükümdarlar ile halklar arasında dinsel uyum varsa, daha zayıf devletlerin kendi örgütlenmelerini, taktik doktrinlerini, hatta üniformalarını başat bölgesel güçlerinkine benzetmesi yönünde belirgin bir eğilim oluştu. Protestan İsveç ile Felemenk Cumhuriyeti, Britanya ve Kuzey Almanya bölgeleri, özellikle Brandenburg üzerinde ilk etkileri yaratırken, Katolik Avusturya da güney ülkeleri için model oluşturdu. Katolik İspanya'nın askeri mirası bağımsızlıklarını muhafaza etmiş olan İtalyan bölgelerinde hâlâ varlığını koruyordu, ancak Fransız ve daha sonra Avusturya etkilerine yol vermekteydi. Fransız uygulamalarının taklidi XIV. Louis'nin zaferleri ve siyasal nüfuzuyla birlikte arttı ve İspanya 1700'den sonra kendi güçlerini Fransız yardımıyla yeniden örgütledi. Ne var ki muhalif Huguenot azınlığın 1685'te sürülmesi, Fransız fikirlerini Protestan güçlere, özellikle Brandenburg'a yaydı ve Savoy-Piedmond ile Felemenk Cumhuriyeti gibi çeşitli devletler bir süre için mülteci alaylarına sahip oldular. Büyük Frederick'in önce Avusturya Veraset Savaşları'nda (1740-48) Avusturya'ya, daha sonra Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-63) Fransa'ya karşı kazandığı zaferler Prusya'yı kıta çapında bir model haline getirene kadar, bu örüntü özünde varlığını sürdürdü. Alman subaylarının özellikle Rusya, ama aynı zamanda 1770'lerde Amerikan sömürgecileri tarafından istihdam edilmesi, Prusya etkisinin Orta ve Batı Avrupa'nın ötesine yayılmasına yardımcı oldu.

Bu gelişmeler veri alındığında, askeri örgütlenmenin ayrıntılarını bütün kıtada uygulanan haliyle tartışmak mümkündür. Bütün Avrupa ordularının çekirdek unsuru, en küçük resmi birim ve bütün büyük askeri oluşumların temel yapı taşı olan bölüktü. Bölük, başlangıçta ya daha güçlü bir askeri girişimcinin (ya da albayın) taşeronu olarak ya da doğrudan bir prensin ya da hükümetin emriyle hareket eden paralı bir yüzbaşının askere aldığı adamlardan oluşan bir yapıydı. Yüzbaşılar, 18. yüzyıla kadar pek çok ülkede, para karşılığında başka birine devredilebilen bölüklerinin tertiplenmesinde, yönetiminde ve ekonomisinde önemli ölçüde özerkliğe sahiptiler. 1650'lerden itibaren, bütün askeri birimlerin genel iç yönetiminde olduğu gibi, bu uygulama da, artan bir merkezi gözetim ve denetime ta-

bi tutuldu, ancak yüzbaşıların özerkliklerini kaybetme derecesi geç 18. yüzyılda bile büyük bir değişkenlik gösteriyordu. Pek çok örnekte, özellikle Avusturya, Britanya ve Fransa'da, yüzbaşıların denetimi devlete değil, bölüklerin oluşturduğu alaylara komuta eden albaylara geçti.[17]

Sonraki yazarlar, özellikle liberaller ve ordu mensupları, bu ayrıcalık ve ticari girişimcilik sistemini, askeri ve ulusal etkinlik bakımından çürümüş ve zararlı bir uygulama olarak kınadılar. Yolsuzluğa, en azından bölük komutanlarının devlet maliyesini dolandırmasına açık olmasına rağmen bu sistem gene de eski rejimin doğasını temsil ediyor, onun hem toplumsal eşitsizliğini hem de pek çok iktisadi ilişkisinin sözleşmeli niteliğini yansıtıyordu. Sadece yüzbaşı kendisini istihdam eden hükümdar ya da cumhuriyetle sözleşme yapmakla kalmıyor, asker de kendi bölük komutanıyla hizmetin süresini, her iki tarafın hak ve görevlerini belirleyen benzer bir anlaşma imzalıyordu. Milislerden düzenli oluşumlara adam aktarma gibi sınırlı zorunlu askerlik uygulamalarına başvuran devletlerde bile, askere alınanlara küçük bir para ödeniyor ve kendilerine düşmanlıklar sona erdiğinde terhis edilecekleri sözü veriliyordu. Derece derece daha açık piyasa kapitalizmi biçimlerine geçen Avrupa ekonomisindeki genel trendin aksine, askerlerin hizmet ilişkileri ekonomik baskıdan ekonomi-dışı baskıya doğru bir değişim geçirdi. Yoksulluk ve eksik istihdam erkekleri gönüllü askerliğe yöneltti ya da onları 1789 öncesinin tüccar zihniyetli devleti için potansiyel birer asker haline getirdi. Fransız Devrimi'nin ortaya attığı "genel askerlik" ideali iktisadi güçleri ihmal ediyor ve herkesi, en azından ismen hizmete zorluyordu.

Bölüğün büyüklüğü önemli değişiklikler gösteriyordu. 17. yüzyıl ortalarında, ortalama bölük büyüklüğü piyade için yaklaşık 200 kişiydi, ancak sayılar 1670'lerde azalmaya başladı ve Fransa, İngiltere ve daha sonra İspanya kısa sürede 40 ile 70 kadar askerden oluşan çok daha küçük birimleri tercih eder oldular. Bu küçülme hem çağdaş taktik doktrini hem de eski rejim ordularının doğasını yansıtıyordu. Piyadenin ateş gücünün isabeti ve denetimi üzerindeki vurgu arttıkça, subay/er oranının subaylar lehine değişmesi gerekti. Bu arada, savaş finansmanının yıllardır süregelen sorunları, çoğu devleti, ilk fırsatta çok sayıda eri terhis ederek ve tecrübeli su-

bay ve erlerden oluşan bir çekirdek kadroyu gerektiğinde takviye edilmek üzere muhafaza ederek, ordularını küçültmeye zorladı. Erken 18. yüzyılda Avrupa standardı, bölük başına yaklaşık yüz kişiyi kapsıyordu. İçlerinde bir yüzbaşı, iki ya da üç küçük rütbeli subay, yaklaşık on onbaşı ya da çavuş, bir bölük cerrahı ve birkaç mızıkacı yer alıyordu. Sadece Prusya ve Avusturya gibi zorunlu askerliğe ağırlık veren devletler daha büyük ordular bulundurmayı tercih ettiler. Bölükler, taktik ve idari amaçlarla gruplanarak, üst rütbeli subaylardan oluşan küçük bir kurmay heyetini, yazıcıları ve genellikle bir bandoyu kapsayan alaylar halinde örgütlendi. Alayların büyüklüğü önemli ölçüde değişiyor, seçkin muhafız birlikleri içinde yirmi bölüğe kadar çıkabiliyordu. Tabur, ara bir örgütlenme düzeyi, bazen de alayla özdeş bir yapı olarak 1700'de ortaya çıktı, ancak genellikle beş ya da on bölükten oluşan daha küçük bir grup olarak hareket etti.

Bölük aynı zamanda süvari örgütlenmesinin de temel birimini oluşturuyordu. Ancak bunlar sadece 30 ile 100 kişiden oluşan küçük birliklerdi. Böylece süvari alaylarının sayısı nadiren 800 kişiyi geçerken, yaya askerlerin sayısı 2500'ü bulabiliyordu. Süvari toplam gücün altıda biriyle dörtte birini oluşturuyordu, ancak zayıf ve yoksul ordular, barış zamanlarında tasarruf sağlamak için süvari alaylarının büyük bölümünü yaya olarak tutardı. Bu önlem, zaten sorunlu olan süvari eğitimini zorlaştırıyordu, çünkü süvariler kırsal konaklama yerlerine dağılıp atlarını ahıra çekerken, piyadeler genellikle belli başlı şehir ve kalelerin bölük büyüklüğündeki müfrezelerinde barındırılıyordu. Bu sorunlar, orduların, eğitimsiz yeni askerlerin katılımı ve ulaşım hayvanlarının kiralanması ya da satın alınması yüzünden zaten azalmış olan hareket etme yeteneğini iyice köreltiyordu.

Belki de en büyük değişim, lonca benzeri ortaçağ yapısından çıkıp, tamamen profesyonel ve sürekli bir unsur olma yönündeki dönüşümünü bütün ordularda tamamlamakta olan topçu sınıfında yaşanıyordu. Topçu sınıfının görevi, ekipmanın imalatı, onarımı ve depolanmasından meydan ve mevzi (kuşatma) savaşlarında kullanımına ve bunlara ek olarak, geçici ve sürekli tahkimatların, köprülerin, tahkimat hendeklerinin ve lağımların tasarımını ve yapımını gerektiren ilgili mühendislik hizmetlerine kadar uzanan geniş bir teknik uzmanlık alanını kapsıyordu. 1650'den önce bu

görevlere resmi bir örgütsel yapı kazandıran pek az ordu vardı. Bunun yerine, topçular önemli kalelere dağıtılıyor ve gerektiğinde sivil ekonomiden kiralanan uzmanlardan yararlanılıyordu. 17. yüzyılın daha ileri tarihlerindeki uzun süreli savaşlarla birlikte Fransız askeri reformları da, lojistik destek ve ulaştırma birliklerinin yanı sıra, ayrı sahra ve garnizon topçu birlikleri, mühendis, tombazcı, kazıcı ve lağımcı birlikleri kurarak ayrı branşların evrimini teşvik etti. Toplumsal olarak değerli görünmeseler de bu branşların tümü, her askeri örgüt için hayati kabul edildi ve genellikle subayların mesleki ve teknik eğitiminde en ön safta yer aldı.

Uluslararası Çatışma

Bu ordular, hem iktisadi zenginliğe ve sömürge servetine ulaşmak, hem de Avrupa'nın Vestfalya sonrası devletler sisteminin yapısını belirleyecek siyasal üstünlüğü ele geçirmek için büyük mücadeleler verdiler. Papa ve Kutsal Roma Germen imparatorunun manevi ve dünyevi hükümranlığını temel alan eski evrenselcilik anlayışı, dinsel hizipleşme ile 16. ve erken 17. yüzyılların savaşları yüzünden zayıflamıştı. Felemenk ve İsveç'in bağımsızlığı 1648'de uluslararası kabul gördü. Yirmi yıl sonra, küçük bir dünya gücü olarak yeniden ayrı bir varlık kazanmak üzere, neredeyse doksan yıl süren İspanyol hâkimiyetini yıkan Portekiz de onlara katıldı. Fransa ile İspanya ve Avusturya Habsburgları arasındaki rekabet devam etti, ama bu kez bir egemen devletler hiyerarşisi içinde üstünlük kazanma çabası üzerinde yoğunlaştı. Daha küçük güçler, bu yeni Avrupa düzeninin tam birer üyesi olarak kendi konumlarını sürdürmek ve aynı zamanda bölgesel hâkimiyet kurmak için savaştılar.

Egemenlik genellikle krallık ve kişisel yönetimle tanımlandığı için, devlet egemenliği uğruna verilen mücadele uluslararası çatışmanın esas olarak hanedanlıklarla ilgili doğasını gösterir. Venedik, Cenova ve Felemenk cumhuriyet rejimlerinde bile, siyasal iktidar cılız temsili meclislerin yanı sıra, bir saray ve kalıtsal soyluluk aracılığıyla sergileniyordu. Aynı şekilde, Polonya kralı ve Kutsal Roma Germen imparatorunun tacı ile krallık ve imparatorluk unvanları, kalıtsal bir kraliyet yönetiminin yokluğuna rağmen, her iki siyasi topluluğun egemenliğini de simgeliyordu. Yeni ulusla-

rarası düzende edinilen konum hâlâ hükümdarın prestij ve statüsünün yanında tartışmalı bölgeler üzerindeki, gene hanedandan gelen miras haklarına dayanan iddialarını gerçekleştirmekteki ustalıklarına dayanıyordu.[18]

Ancak toprak konusu, Avrupa savaşlarının nedenlerini ve doğasını yapısal olarak, maddi kaygıların ya da daha temel bir üretim tarzının mı belirlediği sorusuna yol açar.[19] Bir çatışmanın ilk hedefinin toprağın denetimi olduğu, stratejik şehirlerin ele geçirilmesi ve elde tutulmasının askeri başarının başlıca ölçüsünü oluşturduğu kesindir. Mezhep yakınlıkları, erken 18. yüzyıla kadar uluslararası ittifakları etkilemeye devam ettiyse de, 1648 öncesinde baş hedeflerden biri olan, belirli bir dini muhalif bir nüfusa zorla kabul ettirme uygulaması genellikle ortadan kalktı. Ayrıca, çoğu resmi bir siyasal gücü olmayan köylülerden oluşan milyonlarca sıradan Avrupalının emeği olmaksızın hiçbir büyük savaş mümkün değildi. Dönemin jeopolitik değişimleri, toprak, nüfus ve vergilendirilebilir servetin siyasal prestij ve askeri başarı için şart olduğunu gösteriyordu. Venedik, İsveç ve Felemenk Cumhuriyeti gibi hepsi bir zamanların önde gelen güçlerini oluşturan küçük devletler 1648'den sonra marjinalleşirken, Brandenburg-Prusya ve Savoy-Piedmond gibi yeterince yerel kaynağı olmayan devletler, daha büyük komşularıyla yarışabilmek için aşırı önlemlere başvurmak zorunda kaldılar. Aydınlanma felsefesinin yanı sıra uluslararası güçler dengesine ilişkin mekanik kuramların yayılması, devlet adamlarının dünyayı daha akılcı ve maddi bir bakış açısıyla görmelerini teşvik etti. Ancak savaşlar, kişisel ya da kamusal kazançlar şöyle dursun, sadece maddi zenginlikle ilgili değildi. Hanedan iddialarının ve kraliyet haklarının yerine getirilmesi, Avrupa siyasal elitinin gözünde çatışmaları meşrulaştırmanın ötesinde, savaşa girmenin özünü oluşturuyordu. Prestij ve şeref onların "sembolik sermaye"lerini temsil ediyor, hayatlarına anlam kazandırıyor ve maddi kaygılar kadar somut bir önem taşıyordu.

Ne var ki bu etkenlerin varlığı, kararların alındığı toplumsal olarak dışlayıcı dünyayla birleştiğinde, dönem savaşlarının sadece bir "kral sporu", soyluların oyalanmasını sağlayan bir tür mevsimlik av türü olduğu gibi genel bir sonuca varmamıza yol açmamalıdır. Monarşik yönetim, birkaç ayrıcalıklı bireyin taşıdığı zaafların olaylar üzerinde büyük bir etki yaratma-

sına izin veriyor ve İsveçli XII. Charles gibi güçlü kralların aldıkları kararlar bütün bir nüfusu feci çatışmalara sürükleyebiliyordu. Bununla birlikte, pek az kişi bir kapris uğruna savaşa gitmeyi göze alabiliyordu, çünkü hareket özgürlüğünü sınırlayan pek çok pratik ve ideolojik engel vardı. Bu sadece kaynakları harekete geçiren mekanizmaların hantallığından ve etkisizliğinden değil, mutlakıyetin ana hedefinin savaş değil barış olmasından da kaynaklanıyordu. Onun yüksek siyasal iktidar iddiası, iç savaşlar ve dinsel boğuşmalarla geçen onyılların ardından ülke içinde sükûneti görece muhafaza etme yeteneğine dayanıyordu. Savaş, hatta oldukça pahalı olan savaş hazırlığı bile, bu hassas iç dengeyi bozma tehdidini taşıyor, bu nedenle savaşla oyun olmuyordu. Bu düşmanlıklar başladıktan sonra görülen ve çoğu sefer için geçerli olan ertelemeleri açıklar. Eski rejim ordularının kış seferine çıkma yeteneği Gustavus Adolphus ya da Napoleon ordularınınkinden daha az değildi, ancak lojistik ve mali yüklerin azaltılması ve şerefli bir barış için uygun zamanın kollanması için, bu tercih edilmiyordu.

Bunun istisnaları, geç 17. yüzyılın Anglo-Felemenk savaşlarında ve kuzey güçlerinin Baltık bölgesini denetlemek için verdikleri uzun mücadelede görülür. Baltık coğrafyası zenginliğin Sound halici ve belli başlı ırmak ağızları gibi bariz stratejik noktalarda yoğunlaşmasına neden olmuştu. Bölge ticaretinin yanı sıra sömürgelerle yapılan okyanus ticareti de güçlü çıkar gruplarının elindeydi ve bunlardan bazılarının daha büyük iktisadi avantajlar sağlamak için savaşı kışkırttıklarına dair bulgular vardı. Sözgelimi, servet ile askeri gücün merkantilist bir bileşimini savunan ve dünya piyasalarında daha büyük bir pay edinmek için zorun gerekli olduğuna inanan İngiliz girişimciler, Cumhuriyetçi Devletler Topluluğu'nun 1652-54'te Felemenk Cumhuriyeti'ne karşı verdiği savaşı destekledi. Ne var ki çatışmanın ticarete verdiği büyük zararın yanı sıra muazzam maliyeti de, Üçüncü Anglo-Felemenk Savaşı (1672-74) sırasında fikirlerin değişmesine yol açtı. Bu sırada ticaret çevreleri, II. Charles'ı, tahtın gücünü artırmayı amaçlayan bir çatışmayı haklı çıkarmak için merkantilist söylemi sinsice kullanmakla suçluyorlardı.[20]

Aslında savaş kararlarını etkileyen, ticaretin ve yeni kazanılan toprakların sağladığı küçük mali avantajdı ve çağın önde giden merkantilist si-

yaset adamı Colbert'in XIV. Louis'nin hizmetinde olması şaşırtıcı değildi. Mali kaygılar devletin askeri gücü üzerine yapılan tartışmalara da yansıdı. Burjuva grupları da dahil olmak üzere resmi konumu olmayan kişilerin, devletin şiddet üzerindeki tekelini denetleme girişimleri, dış savaşları kendi çıkarları için kullanmayı değil, bu savaşların mali yükünü kendileri için avantajlı olacak şekilde yeniden dağıtmayı amaçlıyordu. 1648 öncesi dönemin aksine bu siyasal mücadeleler, İskoçya, İrlanda ve Macaristan gibi, merkezi bir devletin kendi mali-askeri yapısıyla bütünleştirmeye çalıştığı tarihsel özerklik alanları dışında, görece barışçı olmaya devam etti. Savaş artık devletlerin içinde değil, esas olarak devletler arasında veriliyor, bölgesel sınırların çizilmesine, savaş ile barış ve savaş ile ayaklanma arasındaki uluslararası yasalar ve diplomatik protokollerle belirlenen ayrımın keskinleşmesine yardımcı oluyordu.[21]

Taktikler ve Savaş Deneyimi

Savaş, devletin kaynakları seferber etme ve orduları örgütleme yeteneğinden daha fazlasını gerektirir; aynı zamanda, savaş meydanındaki şiddetli karşılaşmayı ve bireysel savaş deneyimini de kapsar. Eski rejimin stratejisi, mutlakıyetin barış hedefini, insan hayatını korumanın felsefi ve pratik nedenleriyle birlikte sürdürürken, siyasal hedeflere ulaşmak için manevra ve caydırmanın önemini de vurguluyordu. Ne var ki, son kertede bütün ordular savaş için vardı ve taktik doktrinler de kesin bir zaferi kolaylaştırmayı amaçlıyordu. Ancak diğer dönemlerin aksine bu amaç, karşıt güçlerin fiziksel imhası değil, onları zaferi kabule zorlayabilecek bir başarının açık farkla kazanılması anlamına geliyordu.

Çağdaş askeri teknolojinin doğası ve savaş bölgesinin topografyasıyla birleşen bu düşünceler, savaş meydanındaki konuşlanmayı ve eylemi belirledi. Komutanlar süvariye uygun açık bir alan ve etkin bir ateş sahası bulmaya çalışırken, savaşların çoğu pratikte meskûn yerlerin yakınlarında gerçekleşti, çünkü buraları esas hedefleri, para ve hayatı sürdürme imkânlarının esas kaynaklarını oluşturuyordu. Turin (1706), Belgrad (1717) ya da Prag (1757) gibi pek çok önemli meydan savaşı hayati önem taşıyan kentleri ya kurtarmak ya da zaptetmek için verildi ve neredeyse her eylem ismi-

ni, savaş sırasında önem kazanan bir köyden ya da daha geniş bir yerleşim yerinden aldı. Irmaklar, ormanlar ya da tepeler gibi doğal özellikleri olan bu yerleşim yerleri, zamanın izin verdiği ölçüde siperler ve diğer sahra tahkimatlarıyla güçlendirildi. Büyük Macar Ovası'nın açık arazisinde hareket eden Alman birlikleri, orduları daima büyük oranda süvari içeren Türklerden korunmak için, taşınabilir ahşap engelleri kullandılar.

Konuşlanma esas olarak çizgiseldi, hem saldırıda hem de savunmada derinlikten çok genişliği vurguluyordu. 56.000 kişilik güçlü Franco-Bavyera ordusu Blenheim'da yaklaşık 5 km.'lik bir cepheyi işgal etti (1704); cephedeki insan gücünün alana oranı neredeyse yüzyıl boyunca değişmedi. Daha iyi alaylar genellikle ön safa yerleştiriliyor, ikinci saf yaklaşık 300 adım[22] geride tertipleniyordu. Bu aralık etkin desteği kolaylaştıracak kadar yakın, ancak ön saftakilerin tüfek atışı sırasında yanlışlıkla vurulmasını önleyecek kadar uzaktı. Ordu sayısal olarak düşmanından daha zayıfsa, ikinci saf birliklerinin arasındaki aralıklar birinci saf birliklerinin arasındaki aralıkların iki katı, hatta genellikle daha fazlası kadar geniş oluyordu.

Kısmen, ihtiyaç duyulan bölgelere ulaştırılmalarındaki zorluklar yüzünden, yedeklere nadiren rastlanıyordu. Aslında, çoğu kez generaller arasındaki kişisel kıskançlıkların ağırlaştırdığı komuta ve kontrol sorunları, taktik buluşların en büyük engeli ve yenilgilerin başlıca sorumlusuydu. Bu zorluklar birlik konuşlandırma düzeyine kadar yayılıyor ve komutanların farklı arazi tiplerini kullanma ya da bunlardan kaçınma tarzını etkiliyordu. Daha sonraki bazı varsayımların aksine, çizgisel düzenler aşırı derecede sıkı değildi ve engebeli ya da ormanlık bir arazide de işe yarıyordu. İki örnek vermek gerekirse, Friedlingen (1702) ve Lobositz (1756) meydan savaşları, piyade saflarının ağaçlarla kaplı tepelerden düşman mevzilerine saldırmasıyla verildi. Bu tür eylemlerden genellikle sakınılması, subayların görüş mesafesinden çıkan askerlerin hemen kaçabilecekleri korkusundan ötürü değildi.[23] O kara barut çağında ancak sınırlı bir menzile sahip ve yanlış anlaşılmaya açık bütün emirlerin, sözlü ve görsel işaretlerle verilmesi gerekiyordu. Ayrıca, sıkı askeri düzenler dağıldığı takdirde birimin iç tutarlılığını tehdit ediyor ve tekil askerleri, özellikle silahları bireysel savaşa uygun olmadığı için zor durumda bırakıyordu.

Bu etkenler, taktik birliklerin büyüklüğünü, sırasıyla süvari birlikleri ve taburlar olarak tasarlanan 150 süvari ya da 500 piyadeyle sınırladı. Alayların bölükler halindeki idari örgütlenmesi genellikle taktik amaçlarla kaldırıldı. Süvari birlikler halinde tertiplenirken, piyade müfreze ya da tümen denilen ateş ekipleri içinde dağıtıldı. Alayların tugaylar içinde gruplandırılması sadece komuta kolaylığını amaçlıyordu ve genellikle Fransa ile Almanya'daki bazı geç 18. yüzyıl denemelerine kadar süreklilik kazanamadı.

Ateş gücüne yapılan vurgu geç 17. yüzyılda artarken, piyade saflarının sayısı 1740'larda, beş ya da altıdan üç ya da dörde indirilerek saflar biraz daha genişletildi. Prusyalıların Yedi Yıl Savaşları'nda iki sıradan oluşan safları kullanması taktik avantajdan çok insan gücü yetersizliğinden kaynaklanan bir zorunluluktu. Yönetmelikler ayrıntılarda önemli farklılıklar göstermekle birlikte, çoğu adam başına ön tarafa en fazla 50 cm., sıralar arasında ise bunun iki ya da üç katı boşluğa izin veriyordu. Böylesine sıkı düzenleri muhafaza etmenin zorluğu, hareket hızını dakikada azami 75 ile 80 adıma indirgedi.[24]

Hem konuşlanma hem de eğitim ateş gücünü en üst düzeye çıkarmayı amaçlıyor, ancak tekil yönetmelikler bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda ayrılıyordu. Orduların çoğu, saflar halinde gerçekleştirilen ve bir sıra piyade tüfeğini ateşlerken diğerlerinin tüfeklerini doğrulttukları ya da doldurdukları, belirli bir ateş formunu kullanmaya devam etti. Müfreze ateşi, safın tekil bölümlerinin sırayla ateş etmesini gerektiriyordu. Amaç, en az bir ekibin her an ateş ediyor olmasını sağlamaktı. Bu sistemi hangi ülkenin keşfettiği konusunda bir anlaşmazlık vardır, ancak geç 17. yüzyılda Felemenk, hemen sonra da Britanya ve Brandenburg tarafından kullanıldığı kesindir. Bu sistemin safların ateş açmasına göre en önemli üstünlüğü, sürekli tüfek atışı sağlanmasından çok, küçük müfrezeler üzerinde daha büyük denetim imkânı vermesiydi.

Meydan savaşı koşullarında müfreze ateşi bile zorlukla sürdürülüyordu. Başarılı örneklerden biri Mollwitz Meydan Savaşı'nda (1741) yaşandı. Burada yıllardır talim yapan ancak meydan savaşı deneyimi olmayan bir Prusya ordusu, çok sayıda acemi askerden oluşan daha küçük bir Avusturya gücüyle karşılaştı. Genellikle, her adamın tüfeğini doldurduk-

tan hemen sonra ateş etmesiyle tüfek atışı duruyor, bu da subayların atışı yönetmelerini ya da sona erdirmelerini zorlaştırıyordu. Bunu teknik etkenler de zorluyordu. Geç 17. yüzyıl tüfekleri görece hâlâ derme çatmaydı ve daha sonra demirden yapılmış barut iteleme çubuğunun kullanılması bile çakmaklı tüfeğin atış isabetinde fazla bir ilerleme sağlamadı. Dolayısıyla, talimlerde toplam atış sayısı üzerinde duruluyor ve eğitim gören askerin ideal koşullarda dakikada beş atış yapması isteniyordu. Hedefe atış, teknik ilerlemelerin bunu gerçekçi bir amaç haline getirdiği 1790'lara kadar teşvik edilmedi.

Yakın mesafeden açılan tüfek ateşi Malplaquet'de (1709) gerçekleştirilen kısa bir müsademenin gösterdiği gibi öldürücü olabiliyordu. Burada İngiliz ordusunun içindeki bir İrlanda alayı 100 adımdan yapılan her 15 atışta bir düşmanı öldürmüştü. Ne var ki, çoğu kuramcıya göre olağan hız her 250 ya da 400 atışta sadece bir kayıptı. Bu, teknik sınırlamalardan çok ateş kontrol sorunlarıyla ilgili bir etkendi.[25] Pek az ordu, düşmanın etki mesafesi olan 160 adıma gelmesini bekleyecek kadar disiplinliydi. Genellikle 300 adımdan ya da Yedi Yıl Savaşları'nda sık sık görüldüğü gibi, tamamen etkisiz olan 800 adımlık mesafeden ateş açılıyordu. İlerleyen birlikler genellikle tam etki mesafesinde duruyor, subayları emretse de emretmese de ateş açıyorlardı. Taraflardan birinin morali bozulup geri çekilmedikçe, sadece 50 adımdan yapılan bir saldırı nadiren görülüyordu. Resmi yönetmeliklerde savaş kazanan süngü hücumları periyodik olarak vurgulansa da, göğüs göğüse savaş genellikle ancak kaçmakta olan düşmanı izlerken ya da binalara ve diğer sabit mevzilere saldırırken gerçekleşiyordu.

Süvarinin taktik rolü daha da değişkendi. Bu değişkenlik, süvari kolunun her biri farklı eğitim, teçhizat ve üniformayla nitelenen ayrı tiplere bölünmesinden de anlaşılabilirdi. Genellikle metal göğüs zırhı ve miğfer giyen zırhlı süvari, bindirilmiş düşmanları yenilgiye uğratmak ve dağılan ya da kaçmakta olan piyadeye saldırmak üzere şok birlikleri olarak eğitilirdi. Ağır süvariye de genellikle benzer görevler veriliyor, ancak üç Fransız alayının bir piyade saldırısını desteklemek için yaya olarak savaştığı Guastella'da (1734) görüldüğü gibi, bunlar bindirilmiş piyade olarak eğitiliyor ve

konuşlandırılıyorlardı. Erken 18. yüzyılda ortaya çıkan üçüncü atlı tipi, bir yüzyıldan fazla bir süredir Habsburg güçleri içinde hizmet vermiş olan Macar hafif süvarisini örnek aldı. Bunlar savaştan önce keşif yapmakta, yanı sıra düşman ordusunun cenahlarını taciz etmekte kullanılıyordu.

Bütün süvari taktikleri at gücünün fiziksel özelliklerine dayanıyordu. Bu özellikler, tırıs koşuda dakikada 300 adım ve dörtnala koşuda 500 adım koşabilen atlı birlikleri, piyadeden daha hareketli kılıyordu. Hızla ilerleyen bir süvari birliğinin sesi ve görüntüsü büyük bir moral etki yaratıyor ve aslında şok taktiklerin üstünlüğünü savunanlar bunun bir düşman gücünü dağıtmak için yeterli olduğuna inanıyorlardı. Ne var ki atlar düşmanın tüfek ve top ateşi için büyük bir hedef oluşturuyor ve özellikle teçhizatla birlikte 100 kg.'ı aşan bir yük taşıdıkları için kolayca tükeniyorlardı. Süvarinin genellikle bir buçuk saatlik bir tırıs koşunun ardından dinlenmesi gerekiyordu. Bir Prusya zırhlı atının ortalama ömrünün sadece dört buçuk yıl olması, koşulların güçlüğünü gösterir.[26]

Topçunun kullanımı zamanla büyük bir değişim geçirdi. Bu değişim hem teknik gelişmeleri hem de örgütsel yenilikleri yansıtıyordu. On iki librelik mermi atan top standart savaş silahıydı ve azami menzili en az 2 km., ancak etki mesafesi genellikle 680 m. kadardı. Orduların çoğu, piyadelerini etki mesafesi yaklaşık 500 m. olan ve tabur topu denilen silahlarla donattılar. Bu silahlar genellikle uzak hedeflere som bir gülle atıyor, daha yakın menzile de ayarlanabiliyordu. İkinci durumda, ateşlendiği zaman içindeki parçaları çevreye saçan, gevşek biçimde paketlenmiş bir tür teneke kutu atıyor ve böylece öldürücü bir büyük av tüfeği gibi kullanılabiliyordu. Patlayıcı mermiler 1650'lerden itibaren yaygınlaştı, ancak bunlar obüs gibi uzmanlık gerektiren silahlarla sınırlıydı ve mermileri araya giren engellerin ve tahkimatların üzerinden aşırtmak için kullanıldı.

Topçunun hareket kabiliyeti, erken 16. yüzyıldan itibaren, farklı metaller ve daha hafif top arabaları yaygınlaştıkça önemli ölçüde gelişti. Atın çektiği top dakikada yaklaşık 300 adım katedebiliyordu. Bu hız, insan gücüyle çekilen topunkinin yaklaşık iki katıydı. Ancak insan gücüyle çekilen topun hızı bile, yürüyüş halindeki piyadenin hızından daha yüksekti. Top ateşi en çok sabit hedefler üzerinde yoğunlaştığında ve duman ya da

fiziksel manialarla engellenmediği zaman öldürücü oluyordu. Piyade arasında dağıtıldığı zaman topun etkisi azalıyordu, ancak bu durum, özellikle 1750'lerden itibaren, her ordunun top sayısında sürekli bir artışla telafi edildi. Avusturya'nın 1768 tarihli seferberlik planlarında her 229 adama bir top düşüyordu. Bu, yüzyılın başındaki ortalamanın % 400 oranında arttığını ifade eder. Top sayısındaki artış daha fazla at ekibi ve ulaşım aracı gerektirerek, zaten zor olan lojistik sorunları daha da ağırlaştırdı. Bir sahra ordusunda yük ve top atlarının askerler kadar çok olduğu dikkate alındığında, bu etkenler, güçlerin sınırlı harekât yarıçaplarını ve bahar ve yaz ayları dışında harekât yapma zorluklarını açıklar.

Birbirine yaklaşan iki düşman safının standart görünümü çoğu savaşın temel örüntüsünü oluştururken, özellikle farklı arazi yapılarının ve sahra tahkimatlarının varlığı sayısız çeşitlemelere yol açtı. Komutanların çoğu, düşman karşısında avantaj sağlamak için ilk konuşlanma ve ön manevra konusunda sanıldığından ve istendiğinden daha geniş bir hayal gücüne sahipti. Ünlü bir örnek, Büyük Frederick tarafından geliştirilen eğik düzendir. Bu düzende ordunun ana gövdesi, nihai saldırı için bir kanat üzerinde yoğunlaşıyordu. Ne var ki bu pratikte nadiren işledi ve sonuç alacak fiili bir konuşlanmadan çok, savaş öncesi bir manevra olarak kaldı.

Bununla birlikte, Prusyalıların yanı sıra, Fransızlar ve Avusturyalılar da 1740'lardan itibaren, topluca devrim ve Napoeon Savaşları'nın habercisi olan yeni taktikler geliştirdiler. Her üçü de, saldırıları seçilmiş noktalarda yoğunlaştırmak için birbirine yakın ve derinlemesine dizilmiş dört ya da beş kısa saftan oluşan birlikler kullandı. En dikkat çekici örnek Avusturyalılar tarafından Hochkirch'te (1758) verildi, ancak bu sistem Freiberg'de (1762) Prusyalılar ve pek çok kez Fransız generalleri tarafından da uygulandı. Fransızlar askeri kolları taktik düzeyi daha düşük birlik düzeninde kullanırken, Prusyalılar hızlı konuşlanma için daha süratli olan atlı topçuyu geliştirdiler. Avusturya'nın doğudaki Türklerin yanı sıra batıdaki konvansiyonel Avrupa ordularına karşı verdiği savaşlar da yeniliklere yol açtı. Gene sömürge çatışmalarında kazanılan İngiliz, Fransız ve Alman deneyimi ve özellikle Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1776-83) yenilikler getirdi. Ne var ki bu yeniliklerin tam anlamıyla geliştirilmesi ve Avrupa savaşla-

rını dönüştürmek için gerekli olan acımasızlıkla ve yeni örgütlenme biçimleriyle birleşebilmesi için 1789 sonrasını beklemek gerekti.

Çatışmaların çoğu büyük meydan savaşları değil, bütün eski rejim seferlerinde görüldüğü gibi, sürekli bir ileri karakol ve keşif savaşı sırasında yaşanan küçük çarpışmalardı. Özellikle Kuzey İtalya ve Benelüks ülkelerinin daha kentleşmiş ve iyi tahkim edilmiş bölgelerinde yapılan kuşatmalar da önemliydi. Teknik etkenler kuşatmaların zaman içinde önemli benzerlikler kazanmasına yol açtı. Koruyucu siperler yavaş yavaş tahkim edilmiş mevzilere doğru gelişti, ancak bu mevziler de, top ateşi ya da lağımcılık karşısında geriledi.[27] Önemli şehirlerde garnizon kurma ihtiyacı mevcut sahra güçlerini ve böylece büyük çatışmaların yaşanması ihtimalini önemli ölçüde azalttı. Garnizon sistemi köylerdeki küçük müfrezeleri kapsayacak şekilde ya da toprak siperlerden oluşan hatlar boyunca genişletildi. Bu eğilimin özellikle 18. yüzyılın son savaşlarında, Avusturya ve Prusya arasında yaşanan Bavyera Veraset Savaşı (1778-79) ve Türkiye'ye Avusturya-Rusya saldırısı (1787-92) sırasında daha belirgin hale geldiği görülür. Sonuncusunda, Avusturyalılar, 1787'de, 1350 km.'lik bir hat boyunca konuşlandılar. Böylesine uzun bir cephe, savaş tarihinde belki de ilk kez görülüyordu. Kordon savunması da denilen bu strateji, birlik yoğunlaşmalarını önledi ve eski rejim ordularının, güçlerini özel saldırılar için gruplayan devrim Fransa'sı karşısındaki zafiyetini artırdı.

Eski Rejimin Mirası

1648-1789 döneminde, Avrupa savaşlarında önemli gelişmelere tanık olundu. Bunların ilki yapısaldı ve şiddet üzerindeki tekelin kesinlikle devlete geçişini, devlet aygıtlarının sürekli olarak kara ve deniz güçleri içine yerleşmesini ve bunlara süreklilik kazandıran bürokratik altyapıları kapsıyordu. Bu gelişme hem ordunun yapısını hem de savaşın kendisini değiştirdi. Uluslararası ve iç çatışma, ikincisinin yaygınlığını yitirmesiyle birlikte iyice farklılaştı. Ordu artık dış tehditlere yönelirken, statükoya yönelik iç tehditler, çoğu 19. yüzyılın ortalarına kadar tam olarak gelişmeyen, daha barışçı savuşturma taktikleriyle karşılandı. Savaş, hâlâ hanedanlık terimleriyle tanımlanan devlet siyasetinin giderek daha belirgin bir aracı haline

geldi. Siyasal anlaşmazlıklar savunma masraflarının bölüşülmesi üzerinde odaklandı. Bu, 1789'da Fransa'da görüleceği gibi, toplumsal düzenin bütününe yönelik radikal eleştirileri kışkırtacaktı.

Bu arada ordular daha profesyonelleşerek 1789'dan sonraki yapılarını niteleyecek bir iç örgütlenme ve davranış kalıbı edindiler. Taktik yenilikler muharebe deneyimini ve savaşın gidişatını yavaş yavaş dönüştürüyordu. Bu gelişme, siyasal hedef eksikliğinden çok, şiddet üzerindeki ahlaki ve pratik kısıtlamalar yüzünden sınırlı kaldı. 1789'u izleyen olaylar gerçekten de derin bir değişime yol açacak, ancak pek çok şey özünde aynı kalacaktı.

Richard Harding

DENİZ SAVAŞLARI 1453-1815

İstanbul'un 1453'te düşüşü ile 1815'te Napoleon Savaşları'nın sona erdiği dönem arasında, deniz Avrupa açısından eşi görülmemiş bir önem kazandı. Deniz ticaretinin ve savaşlarının etkileri tanınmayacak ölçüde değişti. Deniz savaşının amacı denizlerde serbest geçişi güvence altına almaktı. 1453'te bu konu İtalya'nın kent devletleri ya da Hansa Birliği dışında kimsenin fazla ilgisini çekmiyordu, ancak 1815'e gelindiğinde, artık deniz savaşı Avrupa'daki bütün devlet adamlarının hesaplarında yer almaktaydı. Avrupa donanmaları dünyanın bütün okyanuslarında faaliyet gösterecek ve yeryüzündeki bütün toplumları etkileyebilecek güçteydi.

Bunun başarılmasını sağlayan araçlar modern dünyanın oluşumuna ilişkin anlayışımız bakımından önemlidir. Pek çok soru henüz yanıtlanmamıştır. Teknolojik gelişme ile örgütlenmedeki değişim arasındaki ilişki karanlık ve teknolojinin Avrupa'ya nasıl yayıldığı belirsizdir. Deniz savaşının toplumsal ve kültürel etkisi ancak kısmen incelenebilmiştir ve bunun çeşitli devletler için taşıdığı iktisadi önem yeterince araştırılmamıştır. Sorular listesi azalacak yerde, her kuşak geçmişe ilişkin sorulara yenilerini ekledikçe artmaktadır. Bu bölümün amacı bu soruların bazılarını, deniz savaşlarında görülen büyük gelişmenin bağlamına yerleştirmektir.

Akdeniz örgütlü deniz savaşları konusunda geçmişi en eski yerdir. Mısırlılar, MÖ 3000 yılından itibaren Küçük Asya'ya asker nakletmek için kadırga kullanmaya başladılar.[1] Büyük ölçüde deniz ticaret yollarına ve kıyı devletlerine bağlı olan Akdeniz uygarlığı, kentlerdeki zanaat ve sermaye altyapısı sayesinde, hızla özel bir savaş gemisi geliştirdi: kürekli savaş kadırgası. Ama kadırga filoları uzun mesafeli ya da sürekli bir deniz denetimi sağlayamıyordu. Bir kadırgada bulunması gereken çok sayıdaki kürekçi ve askere ilaveten yük taşıma kapasitesinin de küçük olması, uzun yolculukları olanaksız hale getiriyordu. Kadırga filoları karadan görüş mesafesinin dışına nadiren çıkabildiler. Mürettebatı yenilemek için yerel limanlara uğ-

ramak zorundaydılar ve başlıca işlevleri orduları desteklemek ya da sahil ticaret yolları boyunca seyreden ticaret teknelerini savunmaktı.

Müslüman ticari ve siyasi gücünün, 11. ve 13. yüzyıllar arasında evreler halinde çöküşü, Hıristiyan güçlerin, Hıristiyan ve Müslüman korsanların sürekli saldırılarına maruz kalmalarına rağmen, ticaret yollarına hâkim olmalarını sağladı.[2] Büyük Venedik ticaret imparatorluğu, esasen Adriyatik'ten Levant'a kadar kıyılar boyunca benekler halinde dizilmiş pek çok üsten oluşuyordu. Bir de, Haçlılardan miras kalan, görünüşte kutsal topraklara giden haç yollarını koruyan St. Jean Şövalyeleri gibi askeri düzenler vardı. Güçler dengesini altüst eden kritik olay, 1453'te İstanbul'un düşmesi oldu. Türk deniz gücüne ilişkin araştırmalar henüz hâlâ emekleme aşamasındadır. Bu göçebe toplum, her nasılsa Anadolulu tersane işçilerinin becerilerini örgütleyip özümlemeyi ve bunu pratik top bilgisi ve korsan topluluklarının deniz savaşı gelenekleriyle birleştirmeyi başardı. 1453 ile 1560'lar arasında Türk deniz kuvvetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmasına hizmet etti. 1499-1502 Türk-Venedik Savaşları başlıca Venedik ticaret yollarının Türklerin eline geçmesini sağladı. 1503'te Türk donanması üç yüzden fazla tekneden oluşuyordu. Bu, Doğu Akdeniz'deki bütün Hıristiyan devletleri korkutacak bir sayıydı. 1517'de Mısır'ın fethi Türklerin Levanten ticaret yollarına hükmetmesini sağladı.[3] Bu başarı Hıristiyanlara karşı teknik üstünlükle kazanılmadı. Esas etken, sultanın imparatorluğunun çeşitli deniz kaynaklarını ezici bir tekne sayısına dönüştürme yeteneğiydi. Bunun nasıl gerçekleştiği hâlâ yanıtlanmamış önemli bir soru olmaya devam eder. Türk deniz gücünün zayıflaması da eşit derecede önemli bir sorun oluşturur. 1565'te Malta'da yaşanan terslik ve 1571 İnebahtı yenilgisi belirleyici olaylar olarak görülmese de, bir deniz imparatorluğunu kadırga güçleriyle sürdürmenin zorluğunu ortaya koyar. Gelibolu ve İstanbul'dan Orta Akdeniz'e uzanan yolların uzunluğu ve sultanın Kuzey Afrika'daki vasalları üzerindeki siyasal denetiminin zayıflığı, Osmanlıların, Hıristiyan güçlerin ortaçağda Levant'ta yaşadıkları sorunun aynısıyla yüz yüze geldiklerini gösteriyordu. Başat kadırga teknolojisi ve siyasal denetim mekanizmaları, deniz gücünün uzak mesafelerdeki yerel düşmanlar üzerine gönderilmesine uygun değildi.[4]

Bundan çok önce Venedikliler ticaret yollarının, özellikle İskenderiye'den gelen hayati tahıl yolunun korunmasını Türklere bırakmak zorunda kalmışlardı. Venedikliler için, kendi refahlarına yönelik en büyük tehdit Hıristiyan dindaşlarından –Toskanalılar, İspanyollar ve özellikle İngilizler ile Felemenklerden– geliyordu. Doğu Atlantik'in güçlü gelgit akıntılarına ve rüzgârlarına sahip denizcilik ortamında, kadırgalar ne ticaret ne de savaş yapabiliyordu. Oysa yelkenli gemi ya da sefer gemisi, yüksek bordası, geniş kargo kapasitesi ve seyir gücüyle her ikisi için de idealdi.[5] Bu gemilerin evrimi deniz gücünün gelişiminde hayati önem taşımıştır. Bunlar evreler halinde hantal, tek direkli teknelerden, *carrack* denilen üç direkli gemilere dönüştü. Bu gemiler yük taşımacılığına uygundu ve askeri amaçlara kolayca uydurulabiliyorlardı. Başlıca denizcilik taktiği düşmanı bordalamaktı. Baş ve kıç taraflarına ek kaleler yapılarak yükseltilen gemiler, düşmana yukardan ok atmaya ve bir borda harekâtıyla saldırmaya elverişli hale geliyor, bu yapı teknenin savunulmasını da kolaylaştırıyordu. Hükümdarlar deniz gücüne ihtiyaç duyduklarında, gemiler denizci camiasından alınarak kolayca seferber edilebiliyordu. İngiltere'de, güney sahilindeki Cinque Ports hükümdara, düzenli olarak, yerel özgürlükler karşılığında kendi amaçları için kullanabileceği gemiler sağlardı. Bu durumda Venedik ya da Türk modelindeki pahalı cephaneler gereksiz kalıyordu. Zaman zaman, Fransız kralının 1293'te Rouen'de kurduğu tersane, Clos des Galées ya da 15. yüzyılda Hamble Irmağı'ndaki İngiliz dış limanı gibi daha resmi denizcilik kurumları oluştuysa da, bunlar deniz kuvvetlerinde büyük ölçekli yatırımlara yol açmadı.

Akdeniz ve kuzey sularında verilen deniz savaşlarında kara askerlerine özgü beceriler gerekiyordu. Okçular bordadaki piyadeye, girdiği kader savaşında destek olurdu. Kadırga kürekçilerinin özel denizcilik becerileri taşıması gerekmiyordu ve deniz yolları da genellikle sahillere yakındı. Pek kestirilemeyen Atlantik sularında ise yelkeni ustalıkla kullanması gereken adamlara ve bazı denizcilik becerilerine ihtiyaç vardı. Gene de, her iki bölgedeki deniz savaşları daha çok gemi gemiye savaşın sınırlı koşulları içinde verilen bir tür kara savaşıydı. Ancak 1470 ile 1570 arasında büyük değişiklikler oldu.

Bu değişikliklerin ilki 1470'lerden itibaren okyanus gemiciliğinin gelişmesiydi. *Carrack*'ın yanı sıra *caravel* denilen başka tipte bir gemi geliştirildi. Başlangıçta bir balıkçı teknesi olan *caravel* baş ve kıç tarafında yelken taşıyan ve kıyı sularında manevra kabiliyeti yüksek bir Latin yelkenlisiydi. Portekiz *caravel* ve *carrack*'ları 15. yüzyılın son çeyreğinde Afrika kıyılarında ve daha sonra Hint Okyanusu'nda seyretti. Nihayet sefer gemisinin seren yelkeni, kadırga ve *caravel*'in latin yelkeniyle birleşti ve mizana direğinde latin yelkeni, ön ve ana direkte ise seren yelkeni olan oldukça standart bir model yaratıldı. Açavele gönderli yelkenin geliştirilmesi *carrack*'a ek manevra yeteneği kazandırdı. Yüzyılın sonunda İspanyolların Amerika'ya ve Portekizlilerin Hint Okyanusu'na yaptığı seyahatler, denizcilerin önüne yeni talepler çıkardı. Okyanus seyahatleri daha usta bir denizcilik gerektiriyordu. Zamanla adamlardan ve gemilerden beklenenler, teknelerde ve deniz yaşamında değişikliklere yol açtı. Seyahatler yıllarca sürebiliyor ve adamlar aylarca teknelerde kapalı kalıyorlardı. Denizcilerin çalışma ortamındaki bu değişikliğe gösterdikleri tepki hakkında pek az şey bilinmektedir, ancak bu gelişme denizcilerin hayata bakışlarında yeni bölgesel farklılıklar yaratmış olabilir. Atlantik denizcilerinin hayatları evlerinden uzun süre uzak kalmalarıyla ve seyahat ettikleri gemilerde odaklanan yeni toplumsal bağlarla belirleniyordu.[6] Uzun mesafeli ticarette, belirli yollar ya da yeni keşfedilen pazarlar için yapılan rekabete katılan gemi sayısı arttıkça, barışçı ticaret ile korsanlık arasındaki fark ister istemez belirsizleşti. 16. yüzyılın ortalarında Akdeniz kumaş üretiminin çöküşü, İngiliz ve Felemenk teknelerinin bölgeye girmesini teşvik etti. Yüzyılın sonunda patlak veren tahıl kıtlığı, Felemenk, Alman ve İskandinav gemilerinin burada ticaret yapmaları için yeni bir vesile oldu. Kuzeyin bu yelkenli gemileri bölgedeki yasal ticarette önemli bir rol oynadı ve Toskana grand dükünün, Venedik'le rekabet edecek bir Kuzey İtalyan antreposu haline getirmek için Leghorn'u bu gemilere açma kararı, bu ticareti güçlendirdi.

İkinci önemli değişiklik, 1570'lerden itibaren gemilerde ucuz demir topun kullanılmaya başlamasıydı. Toplar 14. yüzyıldan beri gemilere konabiliyordu, ancak Venedik kadırgalarının pruvalarında güçlü ve ağır toplar taşımaya başlaması 1470'leri buldu. Böylece kadırgaya, yelkenli geminin

sağlayamadığı ateş gücü ve manevra yeteneği kazandırıldı. Gemiler pruvada ya da kıçta koruma amaçlı ağır silahlar bulunduruyorlardı, ancak top 16. yüzyılın ikinci yarısına değin, saldırganları caydırmak isteyen ortalama tüccarın rahatlıkla alabileceği kadar ucuzlamadı. Deniz topçuluğundaki gelişme, profesyonel deniz topçusunun becerilerinin önemini artırdı. Topu, bordalamaya engel olacak biçimde kullanma yeteneği, piyade savaşındaki beceriler kadar yüksek bir değer kazandı. Ancak ikincisi her askerin deneyebileceği bir şeyken, topçu becerileri ancak denizde kazanılabiliyordu.[7]

Üçüncüsü, deniz faaliyetlerinin finansmanında devlete ya da tahta düşen rolün artmasıydı. 16. yüzyılda İsveç, Danimarka, İngiltere, Fransa ve daha sonra Birleşik Hollanda eyaletleri deniz güçlerini sürdürmek ve geliştirmek için önemli miktarda fon ayırmaya başladılar. Bunun nedenlerine ilişkin genelleme yapmak kolay değildir. Baltık güçlerini harekete geçiren etken, kazançlı tahıl, balık ve deniz ürünleri ticaretinin denetiminden sağlanan kârlar olabilir. Portekiz için Uzakdoğu baharat ticareti üzerindeki kraliyet tekelini sürdürme kararı önem taşıyabilir. İngiltere için sebep Fransa'yla karada rekabet edememesi olabilecekken, Fransa için İngiltere'ye saldırmanın tek yolunun Manş'ı geçmek olduğu ileri sürülebilir.[8] Sebebi ne olursa olsun bu gelişmeler, donanmaların yapısında yavaş ama önemli bir değişime yol açtı. Sahillerde, deniz işlerinden anlayan kişilerin yönetiminde sürekli hizmet olanakları oluşturuldu. Bunlar kraliyet donanmalarının büyümesinden, kiralık tüccarların etkin biçimde kullanımından ve denizcilik alanında artan yatırımların yönetilmesinden sorumluydular ve kraliyet sarayı ile denizci camia arasında hayati bir çıkar ve bilgi ilişkisi kurulmasını sağladılar.

Bu üç etken bir araya gelerek denizlerdeki güç dengesini yavaş yavaş değiştirdi. Kent devletlerinin ve Haçlı denizcilik yöntemlerinin karşısına, gittikçe artan bir meydan okuma dikildi. Danimarka ve İsveç 1530'larda, Lübeck'in deniz gücü olan başat Hansa kentini yenilgiye uğrattılar.[9] 1560'larda İngiliz deniz gücü de Hansa'dan ayrıcalıklar kopardı.

Akdeniz'de, daha çok kadırga güçlerinden oluşan İspanyol kraliyet gemileri, İspanya ile Napoli'deki Habsburg Krallığı arasındaki denizlere hâkim oldu. Venedik ticareti, Akdeniz'i kasıp kavuran İspanyol, Malta ve

Toskana gemilerine boyun eğdi. Türk donanmasının 1571'de İnebahtı'da uğradığı yenilgi, Doğu Akdeniz'deki korsanlığı denetlemek için Türk deniz kuvvetlerine bağımlı olan Venedik ekonomisini daha da zayıflattı. Venedik ticaret imparatorluğunun refahına inen son darbe, İngiltere ve Hollanda'nın *bertone* denilen, iyi silahlanmış seren yelkenli gemilerinden geldi. Bunlar, ticaret ve yağmacılık amacıyla Ege ve Levant'a seyahat etmeden önce, Leghorn ve Berberi kıyılarından erzak temin ediyor ve ticaret yapıyorlardı. Venedikli yetkililer kadırganın *bertone*'yle denk olduğuna inanıyorlardı, ancak olaylar yanıldıklarını gösterdi.[10] Aynı şekilde Levant'taki Türk deniz hâkimiyeti de bu müdahaleler karşısında zayıfladı. Venedik de Türkiye de 17. yüzyılın sonunda yelkenli savaş gemileri yaptılarsa da, Levanten sularında bir daha hâkimiyet kuramadılar. Bunun nedenleri hâlâ ciddi bir araştırmayı gerektirmektedir.[11]

1600'de iyi silahlanmış, finanse edilmiş ve desteklenmiş yelkenli gemilerle yapılan okyanus denizciliği Avrupa diplomasisi üzerinde büyük etkisi olan ayrı bir denizci camiası yaratmıştı. Habsburg İspanya'sı, daha çok Amerikan gümüşünden kaynaklanan serveti sayesinde Avrupa'nın en güçlü devleti haline gelmişti. Felemenk isyanı (1567-1609) mali bakımdan deniz ticareti sayesinde sürdürülebildi. Kıtasal gücü 1453 ile 1558 arasında çökmüş olan İngiltere, kendini büyük bir deniz gücü olarak yeniden yapılandırdı. İngiliz kralı 1588'de İspanyol armadasına karşı etkin bir deniz savunma gücünü seferber etmeyi başardı. Sir Francis Drake gibi adamların komutasındaki İngiliz gemileri 1560'lardan itibaren İspanyol gemilerine ve yerleşim yerlerine saldırdılar. İngilizler arasındaki yaygın bir inanca göre, sonuç alıcı ya da İspanya'ya zarar verici olmasa da, 1571-73, 1585-86'da Karayiplere ve 1587'de Cadiz'e yapılan dramatik saldırılar, İngiliz düşüncesinde büyük bir değişim yaratmıştı. 1600'de İspanya, deniz savunma sistemlerini önemli ölçüde iyileştirmişti ama, 1596'da sürüklendiği iflas da kısmen yabancı müdahalelerini karşılayamamasından kaynaklanmıştı. 1609'da çeşitli devletler, kraliyet ve tüccar teknelerini tek bir donanma halinde birleştirerek denize büyük bir güç çıkaracak duruma gelmiş, uzak mesafelere uzun dönemli saldırı harekâtları yapmanın yollarını bulmuşlardı. Bütün bu gelişmelerin altında deniz ticareti ya-

tıyordu. Gümrük vergileri ve ticaretin sağladığı nakit para pek çok devlet için önemliydi.

Ne var ki, 16. yüzyılın ikinci yarısında verilen savaşlar, gelecekteki gelişmeler için kusursuz bir örnek oluşturmuyordu. Denizcilik kaynaklarının savaş için en iyi nasıl örgütleneceği ve geliştirileceği hâlâ belli değildi. İki ayrı trend vardı: ticaret camiasının daha sık seferber edilmesi ve hükümdarlığın ya da devletin sahip olduğu uzmanlaşmış savaş gemilerinin sayısının artırılması. İyi silahlanmış ticaret gemilerinin seferber edilmesi devletin donanmasındaki gemi sayısını azami düzeye çıkarmasını sağlıyordu. Dünyanın en büyük yelkenli ticaret donanmasına sahip olan Felemenkler ve İngilizler özellikle tercih ediliyordu. Özellikle savaş için yapılan gemilere kıyasla daha dayanıksız olmalarına rağmen, ticaret gemilerinin hem manevra yeteneği hem de sayısı çok yüksekti. Bordalama taktiklerinin hâkim olduğu bir savaşta, sıra göğüs göğüse çarpışmaya geldiğinde sayılar uzman savaş gemilerinden daha önemliydi. Ne var ki onların asıl önemi korsan olarak oynadıkları rolde yatıyordu. Felemenk, Fransız ve İngiliz korsanlar İspanya'ya karşı verilen deniz savaşında, düzenli donanmadan daha tutarlı bir rol oynadılar; ticareti engellediler ve İspanya'nın ikmal hatlarını kestiler. Ticaret filosu, korsan, kıyı yağmacısı ve konvoy eskortu olarak 19. yüzyıla kadar deniz gücünde önemli bir rol oynadı, ancak savaş filosu içindeki rolü 1650'den sonra iyice belirsizleşti.

Kraliyet savaş gemileri hakkında yanıtsız kalan pek çok soru vardı. Denizdeki top sayısının artışı gemi tasarımıyla ilgili sorunlara yol açtı. Bazıları, yüz yüze savaşta topçulara ve bordacılara avantaj sağlayan yüksek baş ve kıç kaleleri olan *carrack* tipi teknelerden yanaydı. Diğerleri, daha yüksek manevra yeteneği olduğu için geminin bütün bölümlerine top yerleştirmeyi mümkün kılan daha alçak ve kalesiz, ancak "süratli" kalyonları tutuyordu.[12] 1620'lerde kalyon bütün Avrupa'da ortodoks düşünceye hâkim oldu, ancak gemilerin büyüklüğü ayrı bir konuydu. İngilizler, büyük, ağır silahlı tekneleri tercih ediyorlardı. Peter Pett'in doksan top taşıyan *Sovereign of the Sea (Denizler Hâkimi)* adlı gemisi 1637'de tamamlandı. Gücü, büyüklüğü ve dekorasyonu onu, krallığın denizlerdeki gücünün muhteşem bir ifadesi haline getirmişti. Fransa'da *Grand Saint Louis* (1627) ve

İsveç'te *Wasa* (1628) benzer anlamlar kazandı. Gene de bu gemilerin değerine ilişkin ciddi sorular vardı. Seyir kaliteleri yeterince iyi değildi. *Wasa*, ilk seferinde, daha Stockholm limanının dışına bile çıkamadan battı ve *Sovereign*'in 1650'lerde, bir savaş gemisi olarak ne kadar yeterli olduğu daha sınanmadan tadilata uğraması gerekti. İhmal edilmemesi gereken propaganda değeri bir yana, bu büyük savaş gemilerinin esas önemi, benzer gemilerle savaşmakta ya da belirli iktisadi ya da siyasal baskı noktalarında yüzen bataryalar olarak hareket etmekteydi. Sound halici 1600 ile 1650 arasında bu baskının ana noktası oldu. Değerli Baltık ticaretinin tamamının bu dar su kanalından geçmesi gerekiyordu. Her iki yönde hareket eden ağır silahlı savaş gemilerini atlatmak mümkün değildi ve bunlar ancak benzer savaş gemileriyle püskürtülebilirdi. Böylece Danimarka, erken bir tarihte "savaş gemisi bağımlısı" haline geldi. Başka yerlerde bu türden büyük teknelere daha az talep vardı. Ticarete yönelik esas tehdit, daha küçük, hızlı ve yüksek manevra yeteneğine sahip "firkateyn" tipi gemilerden geliyordu. İspanyol korsanlar Flaman limanlarından yola çıkıyorlardı. Berberi korsanlar kuzeyde İrlanda Denizi'ne kadar çıkıyor ve Felemenk savaş gemileri, Karayip, Biscay ve Akdeniz gibi uzak denizlerde cirit atıyorlardı. Kuzey Avrupa'da derin gövdeli savaş gemilerini barındırabilecek az sayıda liman vardı. İspanya zaman zaman bazı büyük kalyonlarını Flanders'e giden birliklere ve paralara eşlik etmesi için gönderiyor, ancak bu gemiler orada uzun süre kalmıyordu.

Büyük savaş gemilerinin harekât menzili de sınırlıydı. Bunların trafiği kesme gücü önemliydi ve istisnai koşullarda belirleyici olabiliyordu. 1648 ve 1660'da Londra'ya yönelen abluka tehditleri İngiliz siyasetinde önemli bir konu oluşturmuştu.[13] Ne var ki bu filoların ikmal üsleri kente sadece birkaç mil mesafedeydi. Aynı şekilde, Batı Baltık'ı denetleyen Danimarka ve İsveç savaş gemileri de yerel ikmal kaynaklarına sahipti. Oldukça kısa deniz mesafeleri bile savaş filolarının uzun süreli harekâtını imkânsız kılıyordu. Düzensiz erzak tedariki ve stok yenileme ile kıyıda rüzgâr altında kalma tehdidi, sürekli harekâtları çok zorlaştırıyordu. 1653 ve 1673'te İngilizler kendi filolarını Felemenk kıyıları önünde tutamamışlardı. Aynı şekilde Felemenkler de 1667'de Thames'ın ağzında tutunamamışlardı.[14]

Büyük savaş gemisi kıstırıldığında kolay hedef olabiliyordu. Denizde boşalan topu tekrar tekrar doldurmak zaman kaybına neden oluyor ve büyük savaş gemisi bununla uğraşırken, daha küçük ticari savaş gemileri yaklaşarak kendi toplarını ateşleyip geri çekilebiliyor ve refakatçilerinin benzer saldırılarına fırsat yaratabiliyorlardı. Bu arada Ekim 1639'da yetmişin üzerinde gemiden oluşan bir İspanyol armadası, Downs'ta, yüzden fazla Felemenk gemisiyle karşı karşıya geldi. Felemenk gemileri Armada güçlerinin arasına girdi ve pek çoğunu bordalayarak ele geçirdi. Birinci Felemenk Savaşı (1652-54) sırasında, güçlü İngiliz gemileri pek çok kez, daha kalabalık Felemenk gemileri tarafından tecrit ve tehdit edildiler. Bu savaşlarda her iki tarafın ateşlediği güllelerin toplam ağırlığı arasında, belli gemilerdeki topların çıplak sayısı arasındaki kadar fark yoktu. Yangın gemilerine karşı büyük savaş gemileri de hassastı. Çok sayıda küçük düşman teknesinin kıstırdığı büyük savaş gemisi, bir yangın gemisi tarafından tuzağa düşürülüp yakılabiliyordu. 1638'de İspanyol filosu Gueterias'ta demirlemişken Fransızların baskınına uğradı ve yangın gemileri tarafından ağır biçimde tahrip edildi.[15] 1672'de Southwold Savaşı'nda Sandwich kontunun bayrak gemisi *Royal James,* daha küçük Felemenk gemileri tarafından tuzağa düşürüldü ve bir yangın gemisi tarafından imha edildi. Bu, düşman filosuna dalarak göğüs göğüse savaşma taktiği, dönüştürülmüş tüccar ya da hafif savaş gemilerinden oluşan bir filo için çok uygundu. Bu taktik hafif teknenin avantajını en üst düzeye çıkarıp karmaşık işaretleşme ve uzun süreli eğitim ihtiyacını en aza indiriyor, bordadan saldıran denizcilerin gücüne dayanıyor, çağın bordalama ve piyade savaşının en etkili ve şerefli savaş tarzı olduğuna dair duygularına uygun düşüyordu.

İngilizler daha büyük savaş gemisi bulundurabilme üstünlüğüne sahipti. Derin su limanları ve gelişmiş denizcilik altyapısı bu teknelerin yapımını kılıyordu. İngilizler, fırkateynin daha alçak ve zarif hatlarını, eski *carrack* tipi büyük geminin boyutlarıyla birleştiren gemi tasarımında deney kazanmışlardı. Sonuç, manevra yeteneği görece daha yüksek, uzun ve ağır silahlı bir savaş gemisiydi. Bu tekneler gemi gemiye savaşta, Felemenk savaş gemilerinden, Birinci Anglo-Felemenk Savaşı (1652-54) sırasında dönüştürülen ticari gemilerden ve fırkateynlerden üstündü. Esas

tehlike, savaş gemilerinin Felemenklerle yakın savaşa girmesi halinde göğüs göğüse savaş taktiklerinin, daha güçlü top bataryalarının sağladığı avantajı ortadan kaldırmasıydı. Büyük savaş gemisi bütün potansiyelini ancak, savaşta üstün yapısından ve ateş gücünden tam olarak faydalanılabildiği zaman gerçekleştiriyordu.

Bu iki trendin –ticari savaş gemilerinin seferber edilmesi ile uzmanlaşmış büyük devlet teknelerinin yapımı– yükselişe geçtiği nokta üç Anglo-Felemenk Savaşı (1652-54, 1664-67 ve 1672-74) oldu. İngilizlerin uzmanlaşmış savaş gemileri daha fazlaydı, ancak her iki taraf da özel savaş gemilerini ve dönüştürülmüş ticari gemileri seferber etmişti. Birinci savaş sırasında her iki taraf da kendi filolarının ve taktiklerinin üstünlüklerini ve mahsurlarını tanıdı. Felemenkler, güçlü düşmanlarıyla sayısal üstünlük ve cesaretle baş edemeyeceklerini gördüler. Aynı zamanda tüccar kaptanların, güçsüz gemileriyle İngilizlere her koşulda saldıracak cesarete sahip olmadıklarını ya da bunu istemediklerini anladılar. Tüccar kaptanlara güvenilemeyeceğini İngilizler de gördü. Her iki taraf da göğüs göğüse savaşta gemilerinin yolu kesildiği ya da desteksiz kaldıkları için felaketin eşiğine gelmişlerdi. Artık askeri disiplinin sağlanması gerektiğini biliyorlardı. Bunu sağlayacak yöntemlerden biri tüccar kaptanların yerine deniz subaylarının geçmesiydi. Bir diğeri, savaşta tüccar teknelerine duyulan bağımlılığın azaltılmasıydı. Bunların yanı sıra, Felemenkler daha güçlü ve daha ağır silahlarla donatılmış, çatışmadan sonra onları elden çıkarabilecek yerel amiralliklere değil genel meclise ait olacak bir savaş gemisi yapım programını da başlattılar.

Bu savaşın yol açtığı en önemli değişiklik, tek ileri hat düzeninin geliştirilmesiydi. Ağır topun gemilere yüklenmesinden beri, etkin top ateşinin bir düşman teknesini batırmasa da felce uğratabileceği kabul edilmişti. İspanyol kalyonları top ateşini daha küçük korsanlara karşı etkin biçimde kullanmışlardı. Sorun, düşük ateş hızı nedeniyle daha hızlı düşman teknelerinin savaş gemisinin çevresinde, onun ateşini ve top takımını bölecek şekilde dolaşabilmesiydi. Gemilerin ilerleyen bir hat halinde hareket etmesiyle birlikte, hassas kıç bölgesi korunmuş oluyor ve disiplinli hat düşmanın top bataryalarının oluşturduğu uzun bir hatla

karşılaşmasını sağlıyordu. İleri hat 1630'larda biri demirlemiş ve öteki saldıran iki filo arasındaki savaşlarda kullanılıyordu, ancak seyir halindeki iki filo tarafından kullanılışı, ilk kez Haziran 1653'teki Gabbard Savaşı'nda, muhtemelen kazayla oldu. Hafif rüzgâr Felemenklerin İngilizlerle kapışmak için boca yönünden yaklaşmasını imkânsız kılıyordu. Rüzgârı arkalarına alan İngilizler bu sayede, debelenmekte olan Felemenk güçlerine rahatlıkla ateş açabildiler. Birkaç hafta sonra gerçekleşen Scheveningen Savaşı'nda (Ağustos 1653) hat daha saldırgan bir biçimde kullanıldı. İngiliz filosu ileri hat halinde, her iki yanından düşmana ateş ederek Felemenk filosunun içine daldı. Filo düzeni ve gemilerinin yüksek ateş gücü sayesinde, Felemenk gemileri arasında üç gedik açtı. Felemenkler İngilizlere hemen yaklaşmaları gerektiğini anladılarsa da, topçu ateşi yüzünden yanaşamadılar.[16]

İkinci Savaş patlak verdiğinde Felemenkler daha güçlü savaş gemileri yapmış ve 1666'da savaş hattını, düşmana yaklaşmak için temel taktik düzen olarak benimsemişlerdi. Her iki tarafın nihai hedefi sakatladığı düşmana borda etmekti, ancak kurallar, öteki düşman gemileri hâlâ bir tehdit oluştururken bordalama amacıyla hattan çıkmayı yasaklıyordu. 3 Haziran 1665'te Lowenstolf önlerinde yapılan savaş, 1-4 Haziran 1666'da verilen Dört Gün Savaşı ve 25 Temmuz 1666'da verilen St. James Günü Savaşı, tam bir filo hattı düzeni içinde değil, daha çok hat halinde birbirinin ardından hareket eden filolarla yapıldı. Üçüncü Savaş sırasında da benzer taktikler kullanıldı. Ancak hattın önemi aşikârdı ve çok geçmeden hem kuram hem uygulama, hat savaşını mükemmelleştirme konusuna odaklandı. Ticari savaş gemileri gelişen ateş savaşlarına dayanamayacak kadar küçük ya da zayıf oldukları için yavaş yavaş hattan tasfiye edildiler. Subayların henüz yeterince deneyim kazanmamış olduğu bir sırada, hat deniz savaşının şaşırtıcı koşullarında asgari kaptan inisiyatifi ve işaretleşme gerektiren yalın bir taktikti. Bütün filo için sağlam bir savunma, düşmana karşı azami ateş gücü sağlıyor ve düşman gemilerine borda ederek nihai zafer kazanmayı hâlâ mümkün kılıyordu. Kaptanlara verilen emirler çok daha kesin hale geldi. İkinci sancaktar ve kaptanların yüz yüze çatışmalarda dikkatle korunan bağımsızlığı sıkı disiplin kurallarıyla kısıtlan-

dı. Artık istenen, yaklaşırken disiplin, çatışma anında atış ustalığı ve son aşamada, amiralin karar vermesi halinde, bordalamaydı.

1670'ler ile 1690'lar arasında, deniz savaşları daha da uzmanlaşmış bir askeri etkinlik biçimi haline geldi. Yelkenli savaş gemisi donanmanın hayati bir parçasını oluşturuyordu. Bu gemilerin büyük sayılarda kullanımı, disiplin ve kimi askerlik becerileri gerektiriyordu, ancak istenen pek çok beceri daha önce hiç bilinmiyordu. Zamanla bu gemilerin çevresinde tam bir toplumsal, teknik ve iktisadi yapı oluştu. Savaş gemisinin neden tam da bu dönemde başat tekne tipi haline geldiği tam olarak bilinmemektedir. Teknoloji, kralların prestiji ve savaşların denizci camiasını geliştirmesi gibi etkenlerden söz edilebilir. 16. yüzyıldan itibaren hükümet iznine sahip olan ve olmayan korsan gemileri, tüccarları, yağmacılarla savaşabilecek hafif savaş gemilerinin eşlik ettiği konvoylar kullanmaya zorlamıştı. Bu konvoylar ticaret yollarının tıkanma noktalarında –Sound halici, Kuzey Denizi ve boğazlar– toplandıkça çok cazip hedefler oluşturuyordu. Büyük savaş gemileri eskortları püskürterek konvoyları tahrip edebiliyordu. Onların ateş gücüyle ancak benzer savaş gemileri başa çıkabiliyor ve tüccarları koruyabiliyordu. Bu tıkanma noktalarında meydana gelen Anglo-Felemenk Savaşları ve Danimarka-İsveç Savaşları (1643-45, 1652-60 ve 1675-78) savaş hattını yaratan yeni taktiklerin ve gemi tasarımlarının test edildiği zeminleri oluşturdu.

Savaş filosu hattı iyice yerleştiğinde, devletler yeni taleplerle karşılaştı. Görkemli savaş gemisi daima devlet gücünün başlıca sembolü olmuştu ve her zaman hükümdar adına hareket eden aristokrasinin komutası altındaydı. Öte yandan, bu gemileri idare etmek saray mensuplarında genellikle bulunmayan yüksek düzeyde teknik beceriler gerektiriyordu. Devletler deniz subayı sınıfının toplumsal ve teknik isterlerini karşılamanın yollarını bulmak zorunda kaldılar. Yakın zamanda yapılan araştırmalar İngiltere ve Fransa'daki sürece ilişkin anlayışımızı derinleştirmiştir. Rus donanmasının geçirdiği süreç üzerine de bazı çalışmalar yapılmıştır, ancak bu önemli alan halen daha fazla araştırmayı hak etmektedir.[17]

Yeni savaş filoları daha karmaşık ve tutarlı altyapılar gerektiriyordu. Bu yapılar devletleri mali baskı altına soktu ve yöneticiler ile deniz subay-

ları arasında toplumsal gerilimlere yol açtı. XIV. Louis'nin, Colbert'in 1661'den itibaren Fransız donanmasını genişletme düşüncesini destekleme kararı, sanayi öncesi dünyanın en dikkat çekici idari başarılarından birine yol açtı. 1661 ile Colbert'in öldüğü 1683 arasında Fransa dünyanın en büyük donanmasını yarattı ve bu donanmayı desteklemek için limanlar, cephanelikler ve ikmal siyasetinden oluşan bir yapı oluşturdu. Dokuz Yıl Savaşları (1688-97) patlak verdiğinde, Fransa daha güçlü savaş gemilerinden oluşan ikinci kuşağı inşa ediyordu. İngiltere'de donanmanın yönetimi, kısmen Samuel Pepys'in önemli rolü ve üretken yazıları sayesinde belki de en ayrıntılı araştırmalara konu olmuş, ancak Pepys'in sözünün bu kadar geçmesi, donanmanın merkezi yönetim tarihini yakın zamana kadar önemli ölçüde çarpıtmıştır ve halen tersanelerin işleyişini, özellikle de donanmanın finansmanını açıklığa kavuşturmak için yapılması gereken çok şey vardır. Felemenk, İspanyol, Danimarka ve İsveç idari uygulamalarına ilişkin İngilizce araştırmalar idari fikirlerin yayılmasını ve yerel koşulların etkisini anlamak bakımından önemli olsa da çok dar kapsamlıdır.[18]

Devletler donanmalarını farklı hızlarda geliştirdiler ve yerel kısıtlamalara uyum sağlamak zorunda kaldılar. Bu kısıtlamalar, geleneksel olarak teknolojik ya da siyasal engeller olarak betimlenir. Felemenk'in üç güverteli en büyük savaş gemisini inşa edememesi, ülkedeki haliçlerin ve kıyı bölgelerinin sığlığına atfedilmiştir. Fransız savaş filosunun çöküşü, XIV. Louis'nin kendi donanmasına gösterdiği ilgisizliğin bir sonucu olarak görülür. Kadırga filolarının Akdeniz'de hâlâ varlığını sürdürmesi de deniz gücünün siyasi kavranışındaki yetersizlik olarak görülmüştür. Bütün bu görüşlerde bir doğruluk payı vardır, ancak bunlar genellikle, 1690'larda savaş gemisi hattının öteki tekne tiplerini devre dışı bırakmış olduğu varsayımını temel alır. Bu varsayım genellikle Kaptan Alfred Thayer Mahan'ın, ilk baskısı 1890'da yapılan *Influence of Seapower upon History* (Deniz Gücünün Tarihteki Önemi) başlıklı eserine dayanır. Mahan'ın amacı, deniz gücünün, özellikle de savaş filosunun Birleşik Devletler'in 20. yüzyılda kaydedeceği büyüme ve kalkınmanın anahtarı olduğunu Amerikan halkına kanıtlamaktı. Art arda birkaç kuşağı, 17. ve 18. yüzyıl deniz gücünü geç 19. yüzyıl terimleriyle yargılamaya koşulladı diye, Mahan'ın deniz tarih yazıcı-

lığının gelişimindeki rolü azımsanmamalıdır. Savaş filosunu geliştirmede gösterilen başarısızlık, bu dönemde, çağın koşullarının bir sonucu olmaktan çok siyasal bir hata olarak değerlendirildi. Daha sonra teknoloji tarihi konusunda uyanan ilgi de, bunun bir seçim meselesi olmayıp daha çok bir hatalar ve beceriksizlikler eseri olduğu üzerinde durmuştur.

Bu yaklaşımların mutlaka yanlış olması gerekmez, ancak her ikisi de devlet adamlarının ve hükümdarların kendilerine akılcı gelen seçimler yaptığını yeterince hesaba katmaz. 1660-1713 döneminde savaş filosu belirgin bir amaç uğruna geliştirildiği bölgelerde oldukça etkili oldu. Anglo-Felemenk Savaşları sırasında her iki tarafın da hedefi dar sularda denetim kurmaktı. Savaş kaçınılmaz ya da stratejik durum genelde müsait olduğunda, savaş filoları düşman sahillerinde seyredebiliyor ve zaman zaman düşman gemi ve köylerine büyük zararlar verebiliyordu. Ne var ki ulaştıkları yerde ne düşmanın savaş gücü üzerinde kesin bir etki yaratacak kadar uzun süre kalabiliyorlar ne de bölgeye yeterince yayılabiliyorlardı. Daha küçük savaş gemileri ve izinli korsan gemileri daha uzun süreli zararlar veriyordu. Konvoylar dağıldıkça bu gemilerin kazancı artıyordu. Aynı şekilde Sound halici ve Baltık'taki Danimarka-İsveç savaşları konvoy yollarının tıkandığı noktalarda verilirken, Doğu Baltık'ın sığ sularında, önce izinli korsan gemileri ve daha sonra kadırgalar deniz trafiğinin durdurulmasında daha önemli bir rol oynadı.

Savaş filoları ile daha küçük ve çeşitli savaş gemileri arasındaki önemli etkileşim, Dokuz Yıl Savaşları (1688-97), İspanyol Veraset Savaşı (1701-13) ve Büyük Kuzey Savaşı (1700-21) sırasında devam etti. Doğu Atlantik sahil şeridi ve Kuzey Denizi'ndeki İngiliz ve Felemenk denetimi 1692'nin sonunda kuruldu. Aynı şekilde, Baltık bölgesindeki İngiliz ve Felemenk filoları, Büyük Kuzey Savaşı'nda İsveç ve Rus siyaseti üzerinde ciddi bir etki yaptı. Bu, müttefiklerin bu sulara serbest geçiş avantajlarını kendileri için güvence altına aldıkları ya da düşmanları buralara sokmadıkları anlamına gelmiyordu. Savaş filosu, Kuzey Denizi gibi özgül kritik noktaların tutulmasını sağladı. Flanders'teki orduyla iletişimi korudu, 1708'de İskoçya'ya Fransız çıkarmasını önledi ve Baltık'taki önemli konvoyların güvenliğini sağladı. Ne var ki savaş filosu düşmanın denizden yararlanması-

nı her durumda önleyemiyordu. 1692 ile 1698 arasında Fransız korsanlığı, 1696'da yaşanan büyük mali krize katkıda bulundu ve korsanlar İspanyol Veraset Savaşı boyunca İngiliz ve Felemenk ticaretine ciddi zararlar vermeye devam ettiler.[19] Aynı şekilde, müttefikler, eylemlerini konvoyların korunmasından Rusların Doğu Baltık'taki kıyı harekâtlarını önlemeye yönelttiklerinde, yeteneklerinin önemli ölçüde kısıtlandığını keşfettiler.[20]

Savaş filosu deniz gücünün sadece bir bölümüydü. İkinci dereceden bir düşmanı bir arada tuttuğu gemilerini dağıtmaya zorluyor, böylece onların daha küçük savaş ve korsan gemilerine av olmalarını sağlıyordu. Bu İngiltere ve Danimarka için çok önemliydi, çünkü savaş filosu düşmanın büyük birlikleri açık denizlerden nakletmesini imkânsız hale getiriyordu. Böylece savaş filosu ulusal savunmanın anahtarı haline geldi. Öte yanda, savaş filoları sayesinde kendi ticaretlerini koruyabiliyor ya da ordularını müdahaleyle karşılaşmaksızın nakledebiliyorlardı. Ne var ki bir saldırı silahı olarak savaş filosunun ciddi sınırları vardı. Savaş filoları, Sound halici, Texel, Cadiz'in Thames halici gibi kritik ticaret noktalarına yerleştirilebiliyordu. Bu, 1660 ile 1713 arasında pek çok kez başvurulan bir girişimdi, ancak ikmal altyapısı yetersiz olduğu için nadiren başarılı oldu. Fransız ve Felemenk filoları 1674 ile 1678 arasında Sicilya'daki kara harekâtlarını etkileme yeteneklerinin sınırlı olduğunu, birbirlerinin kadırga gücüne erişemediklerini gördüler. İngiliz deniz kuvvetleri 1670'lerde ve 1680'lerde yavaş yavaş Lizbon, Leghorn, Cadiz ve Cebelitarık'ta bir ikmal şebekesi kurdu. Bu kaynaklardan sağlanan destek, 1694-95'te büyük bir filonun Akdeniz'de kışlamasını mümkün kıldı. 1704'te Cebelitarık'ın ve 1708'de Minorka'nın zaptı nihayet İngilizlere Batı Akdeniz seferleri için sürekli birer üs sağladı. Ne var ki, konvoylar seyreldikçe ve düşman filoları limanda kaldıkça, düşmana büyük zarar vermek, ticaret duraklarından uzakta kalan daha küçük teknelere düştü.

Akdeniz'de destekleyici bir altyapının kurulmasında kazanılan bu ortak başarı, genellikle XIV. Louis'nin budalalığının bir kanıtı olarak görülür. Kendisi müttefik savaş filolarına doğrudan meydan okumayı sürdürememiştir.[21] Bu başarısızlığın önemi, 1690'larda ya da 1710'larda değil, elli yıl içinde açığa çıktı. Denizdeki savaşların kara savaşları kadar belirle-

yici olmadığı görülmüştü. Savaşlar yerel sularda ve ticaret yollarının kritik noktalarında savaş filosunun gücünü kanıtlamıştı. Özellikle bu filoların harekât menzilini genişletmiş olan Akdeniz'de, erzak tedariki ve ikmal yönetiminde bazı önemli ilerlemeler kaydedildi. Doğmakta olan profesyonel deniz yönetim yapısı ile deniz subayları arasında bir *modus vivendi* [geçici anlaşma] oluşuyordu. Ne var ki bu değişikliklerin yarattığı etki pek belirgin değildi. Ağustos 1690'da Beachy Head'deki Fransız zaferi, 1690-91 boyunca Louis'ye önemli bir avantaj sağlamamıştı. Aynı şekilde, 1692'de La Hogue ve Barfleur'de uğranan yenilgi de Louis'nin Flanders'teki savaş planlarına fazla zarar vermedi. III. William'ın Fransa'yı abluka altına alma girişimleri başarısızlığa uğradı.[22] Ağustos 1704'teki Malaga savaşı Fransa'nın Batı Akdeniz üzerinde yeniden denetim kurmasını önledi ve Provence kıyılarını 1707 ve 1710'da ciddi akınlara maruz bıraktıysa da, Avrupa'daki seferler üzerinde fazla etki yaratmadı. Özetle, pahalı savaş filosu Fransa için büyük bir yararlılık göstermemiş, müttefik filoları da ona büyük bir zarar vermemişti. Öte yandan, küçük kraliyet filolarıyla bağlantı halindeki korsan savaşları, *guerre de course*, zor durumdaki kraliyet hazinesine çok küçük bir maliyet yüklediği için bazı önemli sonuçlar yaratmıştı. Küçük filolar, güçlü eskortlar, küçük keşif güçleri ya da saldırı güçleri olarak iş gördü. Üstün düşman filolarından kaçabildikleri sürece, bunların denizyollarındaki kritik noktaların denetimi için uğraşması gerekmiyordu.

Bununla birlikte, bundan sonraki 50 yıl içinde denizdeki güçler dengesinde önemli değişiklikler oldu. 1695'ten sonra, İngiliz filolarının Akdeniz'deki sürekli varlığı güçler dengesini değiştirdi. Bu filolar, 1688 ile 1713 arasında yaşanan savaşlar sırasında Katalonya'daki Fransız seferlerini kesintiye uğrattılar. 1718'de İspanyolların güç kullanarak Sicilya'yı geri alma girişimini önlediler. Daha sonra Avusturya Veraset Savaşı (1740-48) sırasında, Akdeniz'de hem İspanyol hem de Fransız filolarının hareketlerini denetim altına aldılar. İspanyolların, diplomasi ve zor yoluyla İngilizleri Cebelitarık'tan çıkarmak için yaptıkları bütün girişimler başarısızlığa uğradı, ancak Akdeniz'deki İngiliz filoları, hiçbir zaman Sicilya'nın doğusunda sürekli bir varlık gösterecek ya da kıyı trafiğini etkin bi-

çimde önleyecek kadar güçlü olamadı ya da bunun için gerekli küçük savaş gemisi desteğini sağlayamadı. Gene de, bu gemiler Kuzey Akdeniz sahilinin daha derin sularında etkin bir güç olarak kadırganın sonunu getirdi. Kadırgalar, Kuzey Afrika sahilinin ve Ege takımadalarının sığ sularında hâlâ bir kruvazör rolü oynuyordu, ancak Batı Akdeniz'de son kadırga seferi 1742'de yapıldı ve 1748'de hem İspanya hem de Fransa kadırga sınıfı gemileri kaldırdı.[23]

Baltık bölgesinde Rusya'nın İsveç ya da Danimarka'ya denk bir deniz gücü olarak ortaya çıkması güçler dengesini temelli değiştirdi. 1650'lerden itibaren Felemenk ve İngiliz müdahalesi Baltık'taki İsveç ve Danimarka denetimini zayıflattıysa da, bunlar geçici akınlardı. Rus filosu ise sürekli bir güçtü ve savaşta sınanmış olmasa da, İsveç'in, denizyollarını denetim altına alarak yeniden bir mali ve iktisadi canlanma yaratma yolundaki girişimlerini imkânsız hale getirdi.[24]

Deniz gücünün gittikçe daha etkin olduğu üçüncü alan Amerika'ydı. Gerek Fransa gerekse Britanya 1680'leri Amerika'da tarafsız kalma fikriyle oyalanarak geçirdilerse de, bu düşüncenin uygulamada geçerliliği yoktu. Batı Hint kolonilerinin ya da İspanyol gümüşünün çağrısına karşı koymak çok güçtü. Batı Hint Adaları'na Dokuz Yıl Savaşları sırasında dokuz, İspanyol Veraset Savaşı sırasında ise 19 sefer yapıldı.[25] 1711'de Rio'ya iki Fransız, Quebec'e ise bir İngiliz keşif seferi yapıldı. Bu seferler pek başarılı olmadı, ancak çağcılları, İspanya'nın Amerikadaki kendi imparatorluğu üzerinde ve kendilerinin de kendi kolonileri üzerindeki denetiminin çok zayıf olduğuna inanıyorlardı. Britanya'da, sonuçları pek görülemese de, Fransa ve İspanya'nın Amerika'da kritik bir durumda olduğuna dair, kısmen iç siyasal çatışmalarla alevlenen ve gittikçe artan bir izlenim vardı. Bu "mavi sular" stratejisinin gelişmesi 18. yüzyıl boyunca İngiliz dış siyasetinde önemli sonuçlar yarattı.[26] Fransa ve İspanya, Amerika'nın büyük önem taşıdığına ikna olmadılar, ancak daha geniş bağlamda Britanya'ya ilişkin mantıklı ve tutarlı bir dış siyaset de oluşturmadılar. Hanovercilik'ten duyduğu korkuya rağmen, 1750'lerin ortasında, kendi deniz gücünü temel alan açık bir stratejiye sahip olan Britanya gene kârlı çıktı. Bunu ne İspanya ne de Fransa gerçekleştirebildi; her ikisi için de 1733'ten

1763'e kadar yaşanan savaşların denizcilik boyutu sadece kargaşa ve hayal kırıklığına yol açtı.[27]

1713 ile 1739 arasında Britanya olağanüstü avantajlı bir konumdaydı. Savaş filosu ulusal savunmanın temeliydi ve ulusun siyasal bilincine derin bir biçimde kazınmıştı. Ayrıca Britanya, rakipleri gibi çok katı seçimlerde bulunmak zorunda olmadığı için de şanslıydı. Deniz gücü, savaş filosu, korsan gemileri ve ulusal denizcilik altyapısının etkin bileşiminde yatıyordu. Filo ve korsan gemileri birbirini tamamlayıcı deniz güçleri olmakla birlikte, sınırlı sayıdaki denizciyi istihdam etmek için rekabet ediyorlardı. Britanya'nın denizcilik ekonomisi 1660 ile 1689 yılları arasında aşırı biçimde büyüdü ve 18. yüzyılda da, daha yavaş olmakla birlikte büyümeye devam etti. Kraliyet donanması, tüccarlar ve korsanlar arasında, işgücü için girdikleri rekabetten kaynaklanan sürekli ve büyük bir gerilim vardı, ancak Britanya ve Kuzey Amerika'daki denizci nüfus hepsine yetecek kadar genişti. Felemenk Cumhuriyeti, Fransa ya da İspanya'da durum farklıydı. Bu ülkelerin hiçbiri Britanya'ya meydan okuyacak bir savaş filosunun gerektirdiği insan gücüne sahip değildi. Ayrıca zayıf donatımlı savaş filoları, deniz gücünün gereklerini yerine getirmelerini engelledi.[28]

Britanya kendi deniz güçlerini bir bütün olarak geliştirmek için hem motivasyona hem de gerçek denizcilik kaynaklarına sahipti. İngiliz bakanlıkları deniz fetihlerini müttefikleri olan Felemenklerle paylaşmamaya dikkat ediyor, böylece Akdeniz ve Kuzey Amerika'da sürekli bir ulusal deniz gücü bulundurmanın temellerini atıyordu. "Mavi sular" ya da "kıta" stratejileri konusunda çıkan anlaşmazlıklar 18. yüzyıl Britanya'sının siyasal söyleminin bir bölümünü oluşturduysa da, donanmanın tehlikeli olabilecek bir düzeye inmesine asla izin verilmedi. Savaş 1739'da yeniden patlak verdiğinde, İngiliz devlet adamları donanma yönetiminden pek emin olmasalar da, Burbon hasımlarından çok daha üstün bir güce sahip olmanın rahatlığı içindeydiler.

1721'e kadar yaşanan savaşlar deniz gücünün artan kabiliyetini ortaya koydu, ancak 1739'a kadar olan daha barışçı yıllar, deniz güçlerine fazla yatırım yapmayı gerektirmedi. Avrupa'nın deniz ekonomileri büyümeye devam etti ve denizcilik altyapısında da yavaş fakat emin bir gelişme

oldu. İngiltere ve İspanya arasında, Akdeniz ve Batı Hint Adaları'ndaki gerilim ve çatışma, Jamaica, Antigua, Minorka, Cebelitarık ile Havana ve Cartagena de las Indias gibi İspanyol kentlerinde gemicilik imkânlarının geliştirilmesini sağladı. Fransa, Cape Breton Adası'nda Louisburg adında büyük bir kale inşa etti. İspanyol donanması, neredeyse bir yüzyıldır ilk kez, Don José Patino'nun 1713 Barış Anlaşması'yla kaybedilen İtalyan topraklarını yeniden kazanma stratejisinin bir parçası olarak gelişmeye başladı. Uzakdoğu'daki Avrupa ticaret şirketleri ise büyük ve silahlı ticaret gemilerini desteklemek için fabrikalarını geliştiriyorlardı.[29]

1739 ile 1815 arasında yaşanan savaşlar deniz gücünün hem önemini hem de zayıflığını kanıtladı. İspanya ve Britanya arasındaki gerilim 1739'da savaşa yol açtı. Britanya'nın Karayipler'de donanmasını kullanması halinde İspanya'nın hızla çökeceğine duyulan güven, 1741-42'de kayboldu. Aslında İspanya filosu İngiliz savaş filosu için ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. Ne var ki Fransız donanmasının manevra ve hareketleri büyük endişeye neden oldu. İngiliz ve Amerikan korsan gemileri, denizdeki küçük İspanyol ticari girişimlerini çabucak silip süpürdü, ancak İspanyol Amerika'sına karşı pek başarılı olamadı. İspanyol korsan gemileri İngiliz tüccar filosunu vurdu. Sonunda savaş 1744'te genel bir Avrupa savaşına dönüştüğünde İspanya'da herhangi bir çöküş belirtisi yoktu. Akdeniz'deki deniz gücü 1741'den beri İtalya'daki Habsburg-Bourbon Savaşı'nda önemli bir rol oynamış, ancak İngilizlerin kendi donanma güçlerine ilişkin iyimserlikleri kaybolmuştu.[30]

1744'ten itibaren Fransa'yla yapılan deniz savaşları da kesin bir sonuç vermedi. Fransız ticareti korsan gemileri tarafından vuruldu ve abluka altına alındı. 1745'te Louisbourg'un zaptı İngilizlerin büyük bir sevinç duymasına yol açmış, ancak Fransız savaş planları üzerinde çok küçük bir etki yaratmıştı. Deniz savaşı kesin sonuçlar yaratmaksızın Hindistan'a da taşındı. 1747'de Cape Finisterre civarında verilen iki savaş kamuoyuna deniz zaferi olarak sunuldu, ancak o sırada iyice ilerlemiş olan barış görüşmelerini pek az etkiledi. O sırada İtalya, Flanders ve Almanya'daki savaş, dikkatleri deniz zaferlerinden çok Fransız, Felemenk, Avusturya ve Sardunya saraylarına yöneltti.[31]

Fransızların, 1745'te bir II. James yanlısı bir ayaklanmayı desteklemek için İngiltere'yi işgal etmelerinin önlenmesinde deniz gücü önemli bir rol oynamış olabilirdi. Eğer böyleyse, bu, donanmanın Britanya için savunmada taşıdığı önemi güçlendirir. Donanma bir saldırı silahı olarak henüz kendisini kanıtlamamıştı. Ne var ki Yedi Yıl Savaşları (1756-63) deniz gücünün bir saldırı gücü olarak taşıdığı potansiyelin ciddi bir ifadesi oldu. 1757'nin sonunda denizlerde Fransız ticaretinden pek eser kalmamıştı. 1758-59'da Hindistan, Afrika, Amerika ve Batı Hint Adaları'ndaki Fransız imparatorluğu, donanmanın desteklediği ve koruduğu İngiliz kara kuvvetleri baskıyı arttırdıkça, çökmeye başladı. Fransız mevzileri takviye edilmediği sürece yenilgiye mahkûmdu. Fransız filoları pek çok kez İngiliz güçlerini atlatarak denize çıktılar, ancak denizaşırı topraklar için sürekli destek sağlayamadılar. Fransız korsan gemileri İngiliz ticaretine zarar verdi, ancak zamanla İngiliz savaş ve korsan gemileri tarafından limana sürüldüler. İspanya 1761'de savaşa katıldığı zaman, Manila ve Havana amfibik seferlerle zaptedildi. 1748'in aksine bu, durumu Avrupa'daki bir fetihle dengeleyemeyen Bourbon güçleri için kesin bir yenilgiydi.[32]

Savaşın öyküsü gayet iyi bilinir, ancak deniz savaşlarının etkisinde meydana gelen bu dramatik değişikliğin nedenleri hâlâ tam olarak anlaşılmamıştır. Britanya rakipleri üzerinde önemli bir karşılaştırmalı üstünlük sağlamıştı. Bu üstünlük geleneksel olarak William Pitt ve Amiral Lord Anson gibi bireylerin vizyon ve siyasetlerine atfedildi. Sürekli para akışı, parlamenter destek ya da donanmanın belirgin rolü gibi daha uzun dönemli etkenler fazla dikkat çekmedi. Gemilerin mürettebat, iaşe ve depolama imkânlarında zamanla ortaya çıkan iyileştirmeler ve yeni firkateyn tasarımlarına yol açan tecrübe birikimi, donanmaya ek sefer ve kıyı harekâtı yetenekleri kazandırdı. Yeniden düzenlenen korsanlık yasaları ve uygulaması savaşın ticaret üzerinde daha etkin olmasını sağladı. Kazanılan deneyimler, donanmanın stratejik yerleşimini, amfibik savaşta orduyla birlikte hareket etme yeteneğini ve gemilerin taktik yönetimini iyileştirdi. Bütün bunlar subaylara sürekli bir başarı duygusu kazandırdı. Düşmana karşı edindikleri güven zamanla bakış açılarını değiştirdi. 1756'da İkinci Amiral John Byngin'in Minorka Savaşı'ndan sonra yargılanması sırasın-

da, savaş hattının muhafazası konusunda pek çok emir çıkarıldı, ancak 1759'da Hawke'nin Fransız filosunu Quiberon Körfezi'ne sürerek kazandığı etkileyici başarı, yakın harekâtın, usta gemicilik ve sayı üstünlüğünden kaynaklanan belirleyici avantajlarına duyulan güveni açığa vurdu. Savaş hattı İngilizler için artık eskisi kadar önemli değildi ve Fransız, İngiliz ve İspanyol donanma düşünürleri savaşın taktik derslerini yorumlamaya çalıştıkça, sonraki onyıllar boyunca yapılan tartışmaların zemini oluştu. 1763 ile 1815 arasında, donanmalar Yedi Yıl Savaşları'nın çarpıcı sonuçlarını çok farklı askeri koşullarda tekrarlamaya çalıştıkça, gerek saldırıda gerekse savunmada savaş hattı konusunda büyük bir deneyim yaşandı. Bu deneyim, yelkenli gemi çağının son büyük savaşı olan Trafalgar'da en yüksek noktaya ulaştı. Bu savaşta Nelson iki kol halinde Fransız-İspanyol hattını yardı ve düşman filolarını tahrip etti.

Yedi Yıl Savaşları'nın çatışan taraflar ve genelde deniz savaşları üzerinde yarattığı etki de daha fazla inceleme gerektirir. Fransız donanması 1759'un sonunda iflas etmiş olsa da, donanmadan geri kalanlar muhafaza edilmişti. Ayrıca, 1764'te Fransız sarayı büyük bir yeniden inşa programı başlattı. Fransız ekonomisinin savaş sonucunda önemli ve uzun vadeli bir hasara uğramadığı görülür. 1778'de Fransız donanması Britanya'ya yeniden meydan okuyacak kadar mükemmel bir durumdaydı.[33] Aynı şekilde, İspanya da savaş nedeniyle sürekli bir hasara uğramadı, inşa programını yeniden canlandırdı ve filosunu Avrupa'nın en güçlü ve iyi inşa edilmiş filolarından biri haline getirdi.[34]

Savaş, deniz gücü harekâtına ilişkin siyasal, stratejik ve taktik fikirleri keskinleştirdi. Aynı zamanda Avrupa donanmaları içinde önemli idari değişikliklere yol açtı. Britanya'nın elli yılda sağladığı avantaj, öteki ulusların, deniz gücünün önemini ve beceriler ile kaynakların sürekli ve uzun dönemli yatırım gerektirdiğini fark etmelerini sağladı. Bu, uzun mesafeli deniz ticaretinin yeniden canlanmasından kaynaklanan fırsatlarla çakışan, serbest ticaret ve para politikasına ilişkin yeni iktisat kuramlarıyla desteklenen bir dersti.

Uyaranların ya da ticari fırsatların deniz gücünün önemine duyulan inançla birleşmesi üzerine, denizdeki rekabet yüzyılın son 30 yılında

önemli bir artış gösterdi. Fransa, İspanya, Portekiz, Felemenk Cumhuriyeti, Danimarka, İsveç, Rusya ve Türkiye, Britanya'nın yanı sıra kendi deniz kuvvetlerini geliştirdiler.[35] Yatırımlar büyüktü, ancak deniz gücü her zamanki gibi güç anlaşılırlığını ve zayıflığını sürdürdü. Britanya'nın avantajı çok çabuk yok oldu. 1770'lerin başında parlamentoyu düşmanlara karşı deniz gücünde üstünlük sağlamak için para ayırmaya ikna etmenin imkânsız olduğu görüldü. Bu üstünlük 1750'lerde belirleyici olmuş ve 1770'de Falkland Adaları için savaşa girilmesini önlemişti. 1776'dan sonra, Amerika'da büyük bir orduyu finanse etme ve küçük Amerikan savaş ve korsan gemilerine karşı sürekli bir seyrüsefer savaşını sürdürme ihtiyacı, daha büyük savaş gemileri bulundurmayı gerektirdi. Fransa 1778'de, İspanya 1779'da ve Hollanda 1780'de savaşa girdi. İngiliz donanması yeryüzünün her yerine ulaşıyordu. Batı Hint Adaları'nda kazanılan zaferlerin dengeyi yeniden sağlamasına ve krizin 1782'de atlatılmasına rağmen, Amerikan kolonilerinin ve Minorka'nın kaybını önlemek için çok geçti.[36]

Fransa ve İspanya'daki canlanmanın da İngiliz hâkimiyeti kadar kısa ömürlü olduğu görüldü. 1785'te Fransız donanması bir kez daha iflas etti. 1791'de devrim subay sınıfını öylesine tahrip etmişti ki, 1793'te Britanya ile savaş patlak verdiğinde, Fransız donanması on yıl önceki gücünün bir gölgesinden ibaretti.[37] 1798'de ve Nelson'un Abukır Körfezi'nde kazandığı zaferle birlikte Fransız donanması tamamen çöktü. Yeniden kurulan İspanyol donanması, ana gücü 1805'te Trafalgar'da yenilgiye uğrayana kadar tedricen eriyip gitti. Felemenk filosu 1797'deki Camperdown Savaşı'ndan sonra önemli ölçüde zayıfladı. Britanya, İspanya, Fransa ve Hollanda'nın deniz gücünde yüzyılın son 30 yılı içinde görülen bu hızlı çöküşü, İsveç ve Türkiye de yaşadı. İsveç yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş kurduğu deniz gücünün, 1788 ile 1790 arasında Rusya ile yaptığı bir savaşta tükendiğini görecekti.[38] Osmanlı Devleti Balkanlar'daki harekâtlarını desteklemek için bir yelkenli filosu kurmuştu, ancak Haziran 1770'de ana gücü, bir Rus filosu tarafından Çeşme'de tahrip edildi.[39]

1815'te sadece İngiliz donanması büyük bir dünya gücü olarak kalmıştı. 1756'dan itibaren deniz savaşları dünya üzerinde görülmemiş bir etki yaratmaya başladı. Denizdeki olaylar 1778 ile 1782 arasında İngilizle-

rin Kuzey Amerika'daki imparatorluğunun çöküşünü önemli ölçüde etkiledi ve İngiliz deniz gücü 1825'e kadar Güney Amerika'nın bağımsızlık hareketleri üzerinde büyük bir etki yaptı. Deniz gücü 1792-1815 savaşlarını biçimlendiren pek çok etkenden sadece birini oluşturur, ancak bu etkenin önemi ihmal edilemez. Baltık, Akdeniz ve Atlantik'te faaliyet gösteren İngiliz deniz gücü, Avrupa'nın devrim ve Napoleon Fransa'sıyla ilişkilerinde de önemli bir etken olmuştu. Aynı zamanda, genişleyen bir Britanya imparatorluğunun Uzakdoğu'daki temelini de oluşturdu. Kuzey ve Güney Amerika, Hindistan ve Akdeniz'den sağlanan ticari kazançları güvence altına aldı. Bu da, Britanya'nın Fransa'ya karşı kurulan koalisyonların mutemedi olarak davranmasını sağladı.[40]

Deniz gücü olağanüstü zayıflığını sürdürüyordu ve maliyeti de hâlâ aşırı yüksekti. Barış zamanında bile pek az gücün sürdürebildiği, sürekli bir asgari harcama gerektiriyordu. Savaş zamanında ise maliyet karşılanamayacak kadar büyük olabiliyordu. Dengeli bir filoyu muhafaza etmek, geniş bir idari ve stratejik öngörü gerektiren karmaşık bir görevdi. Savaş filosu deniz gücünün sembolüydü, ancak denizlerde serbest geçiş avantajlarından yararlanmakta en büyük görev, daha küçük, genellikle özel teknelere düşüyordu. Güçlü savaş filosunun denizlerde gerçekleştirdiği tartışmasız denetimin yanı sıra, korsan gemileri, ticaret gemileri, kiralık gemiler ve küçük savaş gemileri arasında *petit guerre*'ler [küçük savaşlar] eksik olmuyordu. Hem savaş filosunu hem de daha küçük savaş gemilerini eşzamanlı olarak bulundurabilecek denizcilik kaynaklarına sahip tek ülke, 1750'lerde kısa süre için ve gene geç 1790'lardan itibaren daha sürekli biçimde olmak üzere, Britanya'ydı. Savaş filosu ile devletin diğer denizcilik kaynakları arasında etkileşim yoksa, deniz gücü çok zayıf ve sınırlı bir araç oluyordu. Zayiatlar da denizcilik kaynakları üzerinde artan bir mali yüke yol açıyordu. 1750'lerde ve 1790'larda Fransız denizci camiası İngilizler karşısında verdiği kayıplar yüzünden hızla eridi. Kayıplar arttıkça yenileme imkânı zayıflıyor ve hızlı bir tükenme meydana geliyordu. İspanya ve Hollanda da benzer bir zayıflama sürecinden geçti.

1453 ile 1815 arasında deniz savaşları dünyanın her yerindeki askeri olaylarda büyük bir rol oynadı. Pek çok konu halen araştırılmayı bekle-

mektedir. Savaş filosunun, deniz gücü kaynağı olarak belirleyiciliğine duyulan inanç artık eskisi kadar güçlü olmasa da, deniz gücünün farklı zamanlarda, dünyanın farklı bölgelerinde ve farklı donanmalarda nasıl kullanıldığını açıklamak için yapılması gereken çok şey vardır.

Gábor Àgoston

AVRUPA'DA OSMANLI SAVAŞLARI 1453-1826

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu 16. ve 17. yüzyılların sözü geçen dünya güçlerinden biriydi ya da modern deyişle, bir süper güçtü. Bu konuma, jeopolitik durumu, muazzam toprakları ve nüfusu, zengin iktisadi kaynakları ve bu kaynakların devletin hedeflerine hizmet etmek için seferber edilmesini mümkün kılan merkez ve taşra yönetimi sayesinde erişmişti. Kaynakların etkin kullanımı, zamanında Avrupa'nın en iyi ordularından biri olan Osmanlı ordusunun temelini oluşturuyordu.

1453'te Bizans'ı alan karşı durulmaz güç, bir zamanlar yenilmez olduğuna inanılan devlet, Anadolu'ya Türk göçünün ikinci büyük dalgasıyla geldi. Avrupalılar tarafından Türk sayılsalar da, bu yeni, fetihçi büyük gücün önderleri ülkelerine *Osman eli* (yeni devletin ilk hükümdarı Osman'ın [?-1324] adıyla) ve kendilerine *Osmanlı* ismini verdiler. Osman'ın, Oğuz lehçesiyle konuşan Türk kabileleri grubuna mensup yakın ataları, Orta Asya'daki yurtlarından Cengiz soyundan gelen Moğollar tarafından sürülmüşlerdi. Anadolu Selçuklu sultanı onlara, Anadolu'nun kuzeybatısında, Selçuklu-Bizans sınır bölgeleri üzerinde yeni topraklar bağışladı. Osman, Habsburglu Rudolph (1218-91) ile Şeyh Safiyeddin'in (1252-1334) hemen hemen çağcılıydı. Sözü edilen bu iki hükümdarın torunları, 16. yüzyılın önde gelen imparatorluklarından ikisini, zamanla Osmanlıların uluslararası siyasetteki başlıca rakipleri olacak Habsburg ve Safevi İmparatorluklarını kuracaktı.

Nasıl ki 16. yüzyıl Avrupa tarihi Osmanlı-Habsburg-Valois çatışması iyice bilinmeden kavranamazsa, Avrupa savaşlarının gelişimiyle ilgili pek çok sorun da ancak Osmanlı askeri yayılmasının ışığında anlaşılabilir. Osmanlı tehdidinin, Osmanlı karşıtı savunma sistemlerinin (Kuzey Afrika kıyılarından Macar sınır kalesi hatlarına ve güney Rusya steplerine kadar) modernleştirilmesinde, Avusturya Habsburglarının askeri-idari

sistemlerinin geliştirilmesinde ve bu dönemde Orta ve Doğu Avrupa'daki pek çok askeri devrimin doğuşunda, yön verici bir etken olduğu inkâr edilemez. Aynı şekilde, Avrupa'daki Osmanlı yayılmasının ilk evresinin 14. ve 15. yüzyıllarda gerçekleşmesi de rastlantı değildir, çünkü bu iki yüzyılda Avrupa, *Republica Christiana*'nın çözülmesi ve Avrupa güçlerinin Osmanlı karşıtı ortak dış siyasetinin sona ermesiyle zirveye ulaşan bir dizi askeri ve toplumsal kriz yaşamıştır.

Osmanlıların askeri başarı ve başarısızlıkları "yeni askeri tarih" yöntem ve yaklaşımıyla daha iyi anlaşılabilir. Bu yeni yaklaşım, tek bir etkeni temel alan bir açıklama sunmak yerine, askeri başarı ve başarısızlıkların nedenlerini, söz konusu devletlerin temel toplumsal, iktisadi, mali ve askeri yapılarında görür. Bu yaklaşımla, Osmanlıların sadece 15. ve 16. yüzyıllardaki askeri başarılarını değil, 17. yüzyılda Avrupa cephesinde uğradıkları başarısızlıkları da açıklayabiliriz. Bu konuları doğru biçimde açıklayabilmek için, hem Osmanlılarda, hem de hasımlarında, toplumsal, iktisadi ve askeri alanlarda meydana gelen değişiklikler hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. Bu, özellikle Osmanlıların Avrupalı hasımları söz konusu olduğunda daha da önemlidir, çünkü Avrupalılar –çok tartışmalı bir askeri devrimin bir parçası olarak ortaya çıkan ilerlemeler sayesinde– her iki tarafça da hissedilen bir askeri üstünlüğü, tam da 16. ve 17. yüzyıllarda kazandılar.

Bu kısa bölüm, özet niteliğindeki girişin ardından, yukarıdaki yaklaşımı kullanarak 15. ve 19. yüzyıllar arasındaki Osmanlı askeri savaşlarının tarihini açıklamaya çalışıyor. Bölüm üç kısma ayrılıyor: İslami Barut İmparatorluğu, 1453-1566; İmparatorluk Savunmada, 1566-1699; Gerileme ve Reform, 1699-1826. (Avrupa cephesine odaklanacağım, ama doğu cephesindeki –Osmanlıların batıya doğru yayılmalarında zaman zaman önemli ve kısıtlayıcı rol oynayan– olayları da ihmal etmeyeceğim.)

Eşi görülmemiş Osmanlı yayılması, Osmanlı hanedanının eşi benzeri olmayan bir biçimde kazandığı meşruiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uzun bir tarihsel dönemi kapsayan yaşamı, pek çok soruya yol açar ve bu soruların herkesçe kabul edilen yanıtları çok azdır. Burada "Osmanlı başarısının nedenleri"ni tartışmayacağım; ayrıca ben bu konunun

uzmanı da değilim. Ancak, Osmanlı devletinin gelişmesi ve yayılmasında belirleyici olan, başarısında değişik oranlarda rol oynayan bazı olası etken ve koşullara göndermede bulunmak yerinde olacak.

Osmanlıların ilk başarılarında belirleyici bir etken hiç kuşkusuz jeopolitik konumdu. Osmanlı beyliği, İslam ve Hıristiyan komşu devletlerin güçlü savaşçılarını himaye eden, devlet kurumlarının ve askeri kurumların, askeri teknoloji ve taktiklerin karşılıklı aktarımına ve kültürel etkileşime mekân ve fırsat tanıyan gerçek bir uç beyliğiydi. Bütün bunları şu etkenler kolaylaştırıyordu: sınır halklarını birleştirici bir İslam anlayışı; aykırılıkların birbirine yaklaşması; devletin evrensel doğası (içinde çeşitli dinlerin, geleneklerin ve kurumların bulunması), ortak gaza ruhu (kâfirlere karşı açılan kutsal savaştan çok, Müslümanların kâfirlerle birlikte, ortaklaşa açtığı ve ganimeti paylaştığı bir "yağma akını"); bir sınır bölgesi olmanın getirdiği, "öteki taraf"la birlikte var olmayı içeren, iç ittifakların dinsel ve etnik farklılıkları kesebildiği ve gerçekte de kestiği bir dünya görüşü.

Sınır bölgelerinde yaşayan nüfuzlu Müslüman ve Hıristiyan ailelerle evlilik yoluyla kurdukları ittifaklar ve Müslüman olmayan Balkan halklarıyla ilişkilerinde sergiledikleri hoşgörü, Osmanlı gücünün pekişmesine yardımcı olan diğer iki etkendi.[1] Bu hoşgörünün temelinde, Osmanlı önderlerinin, devlet iktidarının üstün aracını ordunun oluşturduğuna ve ordunun göreli gücünün de vergi ödeyen tebaanın refahına bağlı olduğuna dair inancı yatıyordu. Bu yaklaşım toplumu iki işlevsel gruba ayırıyordu: Birinci grup vergiye tabi reayaydı. Bu grubun görevi, devletin yürümesi için gerekli olan ürünlerin üretimiydi. İkinci toplumsal grup yöneticiler ve askerlerden oluşuyordu. Bunların görevi ürünlerin yeniden dağıtımını sağlamaktı. En önemli işlevleri askerlik ile bağlantılı olduğu için, bu ikinci grubun üyelerine askeri deniyordu.

Askeri Kulluk Sistemi

Osmanlılar başından itibaren bağımsız bir ordu kurma gereğine inandılar. Bu ordu bölgedeki çeşitli dinsel, kültürel ve etnik grupların üzerinde yer alan bir güç olacaktı. Bu güç yeniçeriler, yani yeni orduyla (*yeni çeri*) oluşturuldu. Osmanlıların merkezi siyasal teknolojisinin temel

dayanağını temsil eden yeniçeri ordusunun, merkezkaç eğilimlerin Osmanlı iktidarına yönelttiği tehditlerin her zamankinden daha büyük olduğu 1370'ler krizinden hemen sonra kurulması rastlantı değildi. *Devşirme* sistemi de aşağı yukarı bu dönemde, 1380'lerde, yeniçeri kuşaklarının yenilenmesini sağlamak için yürürlüğe konuldu. Bu sisteme göre gayrimüslim çocuklar zorla askere alınıyor ve Osmanlılaştırılıyorlardı. Devşirmeler daha sonra hükümet hizmeti için eğitiliyor ya da sultanın hassa ordusuna katılıyorlardı. Osmanlı hanedanının en üst ve en sadık dayanağını yaratan, işte bu askeri kölelik kurumu (kul-devşirme sistemi) idi. Bu unsurlar en büyük kriz dönemlerinde bile devletin parçalanmasını önlediği gibi, –aslında kendi çıkarları için– sürekli yeni seferler peşinde koşanlar da onlardı. Bu ortam, büyük yayılma döneminden sonra ve 1402 Ankara Meydan Savaşı'nı takip eden on yıllık fetret devri sırasında, Osmanlı devletini yıkılmaktan kurtardı. Bu on yılda, I. Bayezid'in saltanat döneminde (1389-1402) fethedilmiş olmakla birlikte henüz Osmanlı devletiyle tam olarak bütünleşmemiş olan ve Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan bölgeler parçalanmaya başlamıştı.

Erken Osmanlı Ordusu

Bu ilk dönemde Osmanlı ordusunu oluşturan başlıca unsurlar şunlardı: hükümdarın askeri maiyeti, Osmanlı güçlerine katılan aşiretlerin sipahileri ve sefer için askere çağrılan köylüler. Askeri maiyetin, kul ya da nöker denilen üyeleri, sultana bağlı maaşlı birliklerin öncelleriydi.

Osmanlılarla ittifak yapan Türkmen aşiretlerinin birlikleri, askeri yağmadan pay alıyorlar ve kendilerine işgal edilen toprağa yerleşme hakkı tanınıyordu. Bunun karşılığında, savaşta mülklerinden sağladıkları kazanç oranında silahlı adam sağlamak zorundaydılar; bunlar daha sonra Osmanlı ordusunun diğer dayanağını oluşturan tımarlı sipahiler haline geldiler.

Merkezden maaş alan kullar ile tımarlı sipahilerinden oluşan birliklerin, büyüyen devletin ihtiyaçlarını sayısal bakımdan karşılayamadığı görülünce, gönüllü genç köylü çocukları askere alındı. Bu gençler daha sonra piyade (yaya) ve süvari (müsellem) birliklerini oluşturdular. Birçok sefer ve akın, ordunun bu üçüncü bileşeninin süreklilik kazanması gerek-

tiğini ortaya çıkardı. Dolayısıyla bu gücün gönüllü niteliği kaldırıldı ve seferberlikte zorunlu askerlik uygulaması başlatıldı.

14. yüzyılın ikinci yarısında, maaşlı birliklerin örgütlenmesinde pek çok değişiklik yapıldı, ancak tımarlı sipahiler bu değişikliklerin dışında kaldı. Müsellemin yerini sipahi de denen saray atlıları, yayaların yerini ise azaplar ve yeniçeri kolordusu aldı. Yayalar ve müsellem ise yedek güçler haline geldi. Ok ve yayla donatılan piyade azaplar gerçek bir paralı asker grubundan çok bir *militia portalis* [geçici milis- ed.n.] oluşturdular, çünkü bunların askeri teçhizatlarını vergi veren belli sayıda reaya ailesi sağlıyordu ve sefere de gene bu aileler tarafından gönderiliyorlardı. En önemli değişiklik, Avrupa'nın ilk daimi ordusu olan yeniçeri ocağının kurulmasıydı. Doğrudan doğruya sultana bağlı olan bu ordunun masrafları, hazine tarafından karşılanıyordu.

Topçu birliği, bu dönemde oluşturulan ve Avrupa'da türünün ilki olan bir başka paralı asker grubuydu. Osmanlıların 1386'da Karamanoğullarına karşı ve 1389'da Birinci Kosova ve Polye Meydan Savaşı'nda ateşli silahlar, 1364'te Bursa'da ise top kullanıp kullanmadıklarına dair pek çok soru varsa da, ateşli silahlarla 14. yüzyılda tanışıklık kurmuş olmaları pek muhtemeldir. Bağımsız ve birbiriyle ilişkisiz bütün Avrupa, Bulgar ve Türk kaynakları, Osmanlıların İstanbul kuşatmasında (1394-1402) top kullandığını belirtir.[2]

Osmanlı devletinin ilk yılları görülmemiş bir yayılma, ama aynı zamanda gene görülmemiş geri çekilme ve yenilgilerle belirlendi. Ancak askeri yenilgiler devleti bütünüyle ortadan kaldıramadı. Osmanlı devletinin ayakta kalması, devletin başlıca dayanaklarının –askeri kulluk kurumu dahil– büyük ölçüde I. Murad (1362-89) ve I. Bayezid'in saltanatları sırasında kurulmuş olmasından ötürüydü. 1402-13'teki fetret devrinin ardından, I. Mehmed (1413-21) ve II. Murad (1421-51) Osmanlı devletini fiilen yeniden kurdular ve topraklarının genişliği 560.000 km²'yi aştı.

İslami Barut İmparatorluğu, 1453-1566

Erken modern dönemde, bilinen dünyanın büyük bölümü Müslüman yönetimi altındaydı. Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında Sünni

Osmanlı İmparatorluğu bölgenin belirleyici dünya gücü haline geldi. İmparatorluğun sahip olduğu topraklar Buda'dan Basra'ya Cezayir'den Tebriz'e kadar 2,5 milyon km²'lik bir alana yayıldı. Karadeniz bir "Osmanlı gölü" haline geldi ve doğu Akdeniz havzası denetim altına alındı. Osmanlıların doğu komşusu, altın çağını Şah Abbas (1588-1629) döneminde yaşayan İran Safevi İmparatorluğu (1501-1732) idi. Osmanlılara karşı pek çok kez savaşa giren Şii Safeviler, Osmanlı askeri varlığını doğuda meşgul ederek, zaman zaman Avrupa'daki güçler dengesinin korunmasında rol aldılar. Daha doğuda Babür İmparatorluğu doğmaktaydı (1526-1720). Bu imparatorluk Hint yarı kıtasının 3,2 milyon km²'ye yaklaşan büyük bölümünü kapladı. Bu üç imparatorluğun yükselişinde top ve barut tozunun belirleyici bir rol oynadığı genellikle kabul edilir ve bu nedenle bu imparatorluklara çoğu zaman "barut imparatorlukları" denir.[3]

Askeri Teknolojiye İlişkin İslami Tutum

Avrupa askeri tarihiyle uğraşan bilginler, geleneksel olarak, İslami imparatorlukların ateşli silahları ve Avrupa askeri teknolojisini almakta duraksadığı fikrini savunurlar. Bu bilginlere göre Osmanlılar, doğruluğuna Hz. Muhammed zamanında şahadet edilmediği için, bu silahları İslam'la bağdaşmaz (*bida'*) icatlar olarak görüyorlardı.

İslamiyet içinde bu tür ortodoks görüşlerin (şimdi bile) var olduğu doğru olsa da, İslami imparatorlukların siyasal ve dini önderleri bu ikilemi aşmak için her zaman bir yol buldular. Osmanlılar bunun öncüsü oldu. Onlar "İslam'ın aşırı muhafazakârlığı"na mahkûm olmaktan –geleneksel Avrupa merkezli ikincil yazının öne sürdüğünün aksine– uzaktı; böylece Batılı askeri teknolojiyi ve ilgili becerileri kısa süre içinde ve dikkat çekici bir kararlılıkla benimsediler. Aynı zamanda bu modern silahlara ve askeri tekniklere ilişkin bilgiyi Müslüman kardeşlerine de aktarıp onların kullanımını da meşru hale getirdiler.

Sözgelimi 18. yüzyıl askeri reformlarının benimsenmesini destekleyen bir grup Osmanlı din bilgini misilleme kuramı (*mukabele bi'l-misl*) denilen özel bir ideoloji geliştirdi. Bu ideoloji, düşmanın modern silahlarının kullanılmasına ve benimsenmesine, düşmanı yenilgiye uğratmak

için kullanılmaları halinde izin veriyordu. Bu arada, Şah Abbas'ın saltanatı sırasında Safeviler, Osmanlı askeri üstünlüğü karşısında, tüfeklerle donatılmış yeni piyade birliklerinin ve topçu müfrezelerinin kurulmasını da kapsayan radikal askeri reformlar yapmak zorunda kaldılar. Ekber'in saltanatı (1556-1605) sırasında Babürlüler, İslam'ın katı kurallarının dışına çıkarak, kısmen Osmanlı askeri uzmanlarının da yardımıyla bölgenin en zorlu topçusunu ve ordusunu kurdular. Osmanlıların gönderdiği askeri uzmanlar, hem Safevileri hem de Timurileri, *destur-i Rumi*, yani Rumi ya da Osmanlı (savaş) düzeniyle tanıştırdı. Birbirine zincirlenmiş ve her biri toplar ve arkebüzlerle [bir tür çarklı ve anahtarlı eski tüfek] teçhiz edilmiş araba katarlarından oluşan bu savunma düzeni, süvari hücumuna karşı koruma sağlıyordu. Bu düzen Wagenburg'un bir versiyonuydu ve Osmanlılar buna tabur cengi ya da "kamp savaşı" diyorlardı. Bu ifade, Macarca (*szekér*) *tábor* ya da "katar kampı"ndan türemişti ve Osmanlıların bu düzeni, 1441 ile 1444 arasında Hunyadi Yanoş'a karşı çıktıkları seferlerde Macarlardan öğrendiğini gösteriyordu.[4] Daha sonra, 16. yüzyılın ortalarında, 1564-68 yıllarında Macaristan imparatorluk güçlerinin kumandanlığını yapan Lazarus von Schwendi, Osmanlıların *Wagenburg* sistemini Macaristan karşısında çok başarılı bir biçimde kullandıklarını ve askeri başarılarını tabura borçlu olduklarını gözlemledi. Bunun üzerine Schwendi, Macar güçlerini küçük bir topun yanı sıra çifte arkebüzle donatılan savaş arabalarından oluşan *Wagenburg*'u kullanmaya zorladı.[5]

Geçici teknolojik avantajların uzun vadede nadiren önemli olduğu bir tarihsel dönemde, askeri teknolojinin oynadığı rolü abartmak elbette yanlış olacaktır. Ancak Osmanlı topçusunun ve yeniçerilerin yıkıcı ateş gücünün, Osmanlıların bu askeri şiddet araçlarının hiçbirine sahip olmayan ya da pek azına sahip olan komşu devletlere karşı mücadelesinde hayati unsurlar olduğu pek inkâr edilemez.

Ordu Büyüklüğü, Silahlar ve Taktikler

II. Mehmed 1473'te Uzun Hasan'a karşı yaptığı seferde 100.000 silahlı adamı seferber etti. Bu güç, 64.000 tımarlı sipahiyi, 12.000 yeniçeriyi, 7.500 sipahiyi ve 20.000 azab askerini kapsıyordu. 1528 tarihli

merkezi imparatorluk bütçesinde düzenli birliklerin sayısı, 38.000'i eyaletlerdeki tımar sahipleri, 20.000-60.000'i tımar sahiplerinin sağladığı sipahiler ve 47.000'i paralı asker (sarayın maaşlı birliklerine mensup 24.000 kişi ve 23.000 kale muhafızı, *martalos* ve denizci) olmak üzere 120.000-150.000 kişi olarak verilir. Bu sayılar yedeklerden oluşan şu birlikleri kapsamaz: ilerleyen orduların önündeki yolları ve köprüleri onaran müsellemler, topların ulaştırılmasına yardımcı olan yayalar, yük hayvanlarını toplayan ve top güllesi döken yörükler, çeşitli mühendislik işlerini yapan cerahorlar, akıncılar ve Tatar birlikleri.[6]

Avrupa askeri tarihiyle uğraşan bilim adamları, Osmanlı topçusunun 15. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa topçusunda meydana gelen gelişmeleri yakalayamadığını ve Avrupa'da daha hareketli hafif sahra topçusu gittikçe önem kazanırken, Osmanlı ordonatının hâlâ devasa toplarla yetindiğini öne sürmeye devam ederler. Osmanlı devletinin top dökümhanesinin (tophane) yayımlanmamış hesaplarını temel alan yeni araştırmalar, Osmanlılarda Hıristiyan hasımlarında olan her tip topun bulunduğunu ve Osmanlı toplarının çoğunun küçük ve orta çaplı olduğunu göstermiştir. Doğrudan askeri çatışmalar, Avrupalı dönmelerin kullanılması ve yasaklı silah ticareti Batılı askeri teknolojinin aktarılmasında önemli bir rol oynadı ve ağır silahlarda bir benzeşme sağladı.[7] Osmanlılar ateşli el silahlarını kullanmaya II. Murad'ın saltanatı sırasında başladılar, ancak geniş çaplı kullanım II. Mehmed döneminde gerçekleşti. 1500'de yeniçeriler bu yeni silahın kullanımında iyice ustalaşmıştı. II. Bayezid yeniçerilerin sayısını artırdı ve hepsini daha da etkili silahlarla donattı. Yeniçerilerin iki tip silahı vardı. Kuşatma savaşlarında sekiz kenarlı ya da silindir namlulu, ateş borusu 130-160 cm. uzunluğunda ağır bir fitilli tüfek, meydan savaşlarında ise 120-135 cm. uzunluğunda, 3-4,5 kg. ağırlığında ve 1526 Mohaç Meydan Savaşı'nı tasvir eden bir minyatürde görüldüğü gibi, diz çökerek ya da ayakta ateşlenebilen, sehpa gerektirmeyen tüfekler kullanıyorlardı.[8] 17. yüzyıldan itibaren Osmanlılar, İspanyol zemberekli tüfeğinden geliştirilmiş olan *miguelet-lock*'un (çakmaklı tüfek) yanı sıra farklı tiplerde çakmaklı tüfekler kullanmayı tercih ettiler. İlk çakmaklı tüfekler fitilli tüfekler kadar güvenilir olmadığı için (çakmak yıpra-

nıyor, barut tablasına yanlış açıdan vuruyor ya da tabladaki tozu ateşleyecek kadar kıvılcım çıkaramıyordu), Osmanlılar Avrupa ordularında da kullanılan ve 1688'den itibaren kıtada genellikle "Vauban çakmağı" olarak bilinen bir çakmaklı tüfekler bileşimini kullandılar. Osmanlı hükümeti, Osmanlı askeri güçlerinin diğer birimlerini de ateşli silahlarla donatma girişiminde bulunduysa da, tımarlı sipahileri ancak 17. yüzyılın ortalarında tabanca kuşanmaya başladı. Ateşli silah kullanan yegâne düzenli eyalet askerleri, tüfenkçi atlılar ve kalelerde hizmet eden piyade müstahfızı ile azab askerleriydi.

Hem Avrupalı hem de Türk tarihçiler, hilal biçimindeki özel Osmanlı düzeni, kaçıyormuş gibi yapma taktiği ve hasmın cenahlarına iki yandan sarkma yönteminin, Osmanlı zaferlerinde önemli olduğu görüşündedir. Bununla birlikte, dikkate alınması gereken başka (savaştan savaşa değişen ve bu arada önemi de farklılaşan) etkenlerin ve nedenlerin (firar, topografik avantajların değerlendirilmesi ve kullanılması, ordu ve silah büyüklüğündeki dengesizlikler) varlığını gösteren ve giderek kabaran bir literatür de vardır. Aslında bu etkenler meydan savaşlarının sonuçları üzerinde, en az şaşılan Osmanlı taktikleri kadar ya da onlardan daha büyük bir rol oynamıştı.[9]

Çekirdek Mıntıka

1453 ile 1566 arasındaki döneme genellikle imparatorluğun klasik çağı denir. Patrimonyal bir dünya imparatorluğunun kurulduğu, imparatorluk kurumlarının oluştuğu ve yerleştiği dönem buydu. Osmanlı devletinin dayanaklarından biri olmasına rağmen, tahta en büyük oğlun geçmesi kuralı ilk kez II. Mehmed'in saltanatı sırasında olağan hale geldi. Kul-devşirme sistemi imparatorluğun temellerinden biri olmaya devam etti –özellikle kriz zamanlarında (örn. 1481 ve 1512'de)– ancak sistemin olumsuz yönleri de ortaya çıkıyordu.

İmparatorluk bu dönemde çekirdek eyaletlerdeki iktidarını pekiştirdi ve en büyük yayılmayı gerçekleştirdi. Çekirdek eyaletler Balkan Yarımadası ile Anadolu'ydu. Bu çekirdeğe bağlı olanlar dış mıntıka olarak anılıyordu. Bu mıntıka, doğudaki Asya eyaletleri ve Macaristan'daki Tuna ve

Sava ırmaklarının ötesinde yer alan Osmanlı topraklarından oluşuyordu. Bu iki ırmak Balkanlar'ın doğal kuzey sınırını oluşturuyordu. Bir sonraki çağ, bu dış mıntıkayı elde tutma çabalarıyla nitelenecekti.

Çekirdek eyaletlerin doğal merkezi, bin yıldan fazla bir süredir imparatorluk geleneklerinin beşiği olan yeni başkent, İstanbul'du. Yeni başkent 1453'ten sonraki bütün seferlerin askeri ve lojistik merkezi haline geldi. İstanbul'un fethi, çekirdek mıntıkanın her iki yakasında gerçekleştirilen önceki kararsız fetihlere istikrar kazandırdı. Bu mıntıkalar yüzyıllarca imparatorluğun bütünleyici parçaları olarak kalacaktı. Bu sürecin kritik evreleri, 1459'da Sırbistan'ın, 1463'te Bosna'nın, 1464'te Mora Yarımadası'nın, 1468'de İskender Bey'in ölümünden sonra Arnavutluk'un ve gene 1468'de Anadolu'da Karamanoğulları Beyliği'nin işgaliydi. İmparatorluğun geç 19. ve erken 20. yüzyıllarda Balkanlar'daki çekirdek mıntıkalarını kaybetmesiyle birlikte çökmesi ve bu çöküşün, Osmanlıların eski büyük rakibi Avusturya'nın çöküşüyle aynı anda gerçekleşmesi, pek çok tarihçinin belirttiği gibi, bir gösterge niteliğindedir. Hem çekirdek mıntıkanın fethi, hem de Orta Avrupa'da gerçekleştirilen diğer fetihler, Karadeniz Bölgesi ve Tuna deltasında tam bir hâkimiyet kurulmaksızın düşünülemezdi. Bu bölgeler 1454 ile 1484 arasında Osmanlı denetimine girdi.

Osmanlı Deniz Gücü

Bütün bu başarılar II. Bayezid'in saltanatı sırasında (1481-1512) Osmanlı donanmasının kurulmasıyla yakından bağlantılıydı. Böyle bir donanma olmasaydı, hem Orta Avrupa ya da İran'a düzenlenen seferlere lojistik destek sağlamak, hem de birliklere erzak ve askeri donanım ikmali imkânsız hale gelecekti. Osmanlıları diğer Müslüman imparatorluklardan ayıran, denizin önemini anlamaları ve bir donanma kurmaya karar vermeleriydi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu bir deniz gücü haline geldi. Karadeniz'i bir "Osmanlı gölü"ne dönüştürme yönünde ilk adımlar II. Mehmed'in saltanatı sırasında atıldı; Osmanlılar güneyde, 1461'de Küçük Asya'nın kuzey kıyı bölgesini işgal etmişler (1459'da Amasra, 1461'de İsfendiyaroğulları Beyliği ve doğudaki son Hıristiyan devleti olan Pontus İmparatorluğu) ve 1475'te kuzeyde, Kefe ve Kırım'ı

fethetmişlerdi. Doğu Akdeniz'deki Osmanlı deniz hâkimiyeti korsanlığın yok edilmesini ve deniz ticaretine uygun koşulların oluşmasını sağladı. Osmanlılar deniz gücünü, daha Kahire'yi işgal etmeden önce Memluk egemenliğini dize getirmek için kullandılar. Aslında donanmanın varlığı, Osmanlıların Suriye'den Mısır ve Fas'a kadar uzanan geniş bir bölgeyi fethetmelerini kolaylaştırdı; aynı zamanda Portekizlileri Kızıl Deniz'den kovmalarını sağladı. İstanbul *Balyos*'u Andrea Giritti'nin sunduğu bir rapora göre, imparatorluğun çeşitli limanlarında (Galata, Gelibolu, Adriyatik'te Avlonya ve Sakız Adası'nın batı yakasında Volissa) en az 150 farklı tipte gemi, II. Beyazid'in emrine amade bulunuyordu. 16. yüzyılın başlangıcında, Osmanlı İmparatorluğu dışında sadece Venedik ve Rodos şövalyeleri Akdeniz'de düzenli birer filoya sahipti.[10] Ancak Osmanlıların Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı koyma ve Batılılara karşı verdikleri savaşta Müslüman hükümdarlara yardımcı olma çabası sadece sınırlı bir başarı sağlayabildi, çünkü yakın mesafeden savaşmak için tasarlanan Akdeniz kadırgalarının, ağır topları olan Atlantik gemilerinin uzun menzilli silahlarına kolay hedef oluşturduğu görüldü. Ayrıca Osmanlıların usta olduğu Akdeniz tarzı deniz savaşları açık sularda pek geçerli değildi.[11]

Bütün Cephelerde Yayılma

Bu, görülmemiş bir yayılma dönemiydi: İmparatorluğun alanı II. Murad döneminde 560.000 km²'den II. Mehmed döneminde 860.000 km²'ye çıktı. 23 Ağustos 1514'te gerçekleşen Çaldıran Meydan Savaşı'nda Selim'in topçusu ve yeniçeri tüfekçileri İran ordusunu bozguna uğrattı. Selim'in kuvvetleri 1516'da Diyarbakır'ı alarak bütün Doğu Anadolu'yu ele geçirdiler. Aynı yıl bir Osmanlı topçu gücü Halep'in kuzeyindeki Mercidabık'ta Memluk ordusunu bozguna uğrattı. 1517'de Kahire yakınlarındaki Ridaniye Meydan Savaşı'nda Selim, son Memluk hükümdarı Tomanbay'ı (1516-17) yenilgiye uğrattı ve Suriye ile Mısır üzerinde hâkimiyet kurmayı başardı. Bu arada bir Portekiz istilasından korkan Mekke şerifi, Selim'in Hicaz üzerindeki otoritesini kabul etti.

Süleyman, 1521'de güneydeki Macar savunma sisteminin anahtarı olan Nándorfehérvár/Belgrad'ı işgal etti ve 1526'da Mohaç Meydan Sava-

şı'nda köhne Macar feodal ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. 1541'de, Macaristan'ın başkenti Budin'i işgal etti ve ülkenin orta bölgesini imparatorluğuna kattı. 1534-36 seferinde, Tebriz ve Bağdat'ı aldı. 1546'da Bağdat askeri valisinin Basra'yı ele geçirmesiyle Osmanlılar İran Körfezine ve Hint Okyanusu'na açılma imkânı kazandılar. 1555'te, çeşitli Hıristiyan mezhepler arasında Augsburg Barışı'nın imzalandığı yıl, Amasya'da da Sünni ve Şii İslam'ın en yüksek liderleri bir barış antlaşmasına imza attılar. Bu sırada Irak, Kürdistan ve Ermenistan'ın büyük bir bölümü Süleyman'ın yönetimine girmişti. Selim'in fetihleri imparatorluk alanını 1,5 milyon km²'ye çıkarmıştı. Süleyman'ın yönetimi altında, Osmanlı topraklarının toplam alanı 2,3 milyon km²'ye ulaştı. 16. yüzyılın başındaki 12-13 milyonluk nüfus, yüzyılın sonunda belki de 20 milyona (bazılarına göre 30-35 milyona)[12] çıktı. İmparatorluğun bu sıradaki toplam nüfusu, Julius Beloch ve Fernand Braudel'in bu dönemde büyük güç statüsü için öngördükleri 15-17 milyon eşiğinin kesinlikle üzerindeydi.

Askeri Kendine Yeterlilik

İmparatorluk bir "*économie monde*" [dünya ekonomisi] idi ve rakiplerinin pek çoğunun aksine, silah ve mühimmat üretiminde kendine yeterliydi. Teneke dışında Osmanlılar kendi ordonatlarını çekip çevirmek ve topçuya gülle ve barut tozu sağlamak için gerekli olan her türlü hammaddeye sahipti. Üç bölgede bol miktarda demir çıkarılıyordu: Bilecik, Erzurum yakınlarındaki Kiğı ve Keban. İmparatorluğun Avrupa kesiminde, Samakov (günümüzde Bulgaristan), Kamegrad (Bosna), Novaberde ve Rudnik (Sırbistan) ile Kavala yakınlarındaki Pravişte'de demir madenleri vardı. Anadolu'da Kastamonu civarındaki Küre ile Ergani, Keban ve Gümüşhane'de önemli bakır yatakları vardı. Rumeli'de de bakır madenleri vardı (Ustovo, Petkovo, Üsküp, Priştine, Saraybosna, Ciprovic, Kratovo ve Majdanek). Bu madenlerin hemen bitişiğinde, binlerce top güllesinin üretildiği büyük dökümhaneler kurulmuştu.[13]

Savaş sanayiini çalıştırmak için gerekli olan ve gemi ve kale yapımında kullanılan kereste ve odun kömürü, imparatorluğun ormanlık bölgelerinden kolayca temin edilebiliyordu. Kerestenin büyük bölümü

Karadeniz sahillerindeki geniş ormanlardan geliyordu. İstanbul'daki atölyelerde kullanılan kereste ise, Avrupa sahillerinin İstanbul'dan Varna'ya ve Asya sahillerinin İstanbul'dan Samsun'a uzanan bölümünden sağlanıyordu.

İmparatorluğun emrinde barut tozu imalatı için gerekli olan hammaddelerden de bol miktarda vardı. Mısır (özellikle eski Kahire), Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak'ta (özellikle Basra bölgesinde) bol miktarda güherçile bulunmaktaydı. Güherçile, Küçük Asya'da (Karaman, Malatya, İçel ve Van yöresi) ve imparatorluğun Avrupa kesiminde de (Selanik, Filibe, Manastır, Üsküp, Temeşvar, Mora ve Kırım'da Karasu) bulunuyordu. Barut tozunun diğer ana bileşenlerinden biri olan sülfürün başlıca kaynakları, Ölüdeniz civarında, Van yöresinde, Hakkâri'de, Moldavya'da ve Melos Adası'nda bulunuyordu. İstanbul, Gelibolu, Selanik, İzmir, Belgrad, Buda, Temeşvar, Karaman eyaletindeki Bor, Van, Erciş, Kahire, Bağdat, Halep ve diğer bazı şehirlerde barut tozu fabrikaları vardı. Bu barut imalathanelerinde istenen nitelikte barut tozu imal edilebiliyordu. Özetle, imparatorluk "kitlesel üretim zorluğu" çekmiyor ve pek çok Avrupalı tarihçinin iddia ettiğinin aksine, Avrupa'dan yapılan silah ve cephane ithalatına bağımlı bulunmuyordu.[14]

Avrupalı gözlemciler, Osmanlı ordusunun sahip olduğu gücün, imparatorluğun sahip olduğu bol maden ve insan kaynağında yattığını kesinlikle anladılar. Bu nedenle İnebahtı'dan sonra, İspanyol ve Venedikli askeri uzmanlar Osmanlıların donanmalarını inşa ederken kullandıkları ormanları yakmayı önerdiler. Girit Savaşları sırasında Venedik gizli servisi bazı kimyasal ve biyolojik savaş araçları kullandı (örn. su kuyularını ve otlakları zehirledi) ve Kandiye'ye ve Avrupa'nın diğer kesimlerine yerleşen Osmanlı ordularına veba bulaştırmak için bir plan hazırladı. İnebahtı'dan sonra Osmanlıların, altı ay içinde toplam 20.000 arkebüzcüyle donattığı 200 adet yeni kadırgadan oluşan bir filo kurarak hızla yeniden silahlanması, imparatorluğun doğal ve insani kaynaklarının inanılmaz zenginliğini gayet iyi kanıtlar. IX. Charles'ın İstanbul'daki büyükelçisi François de Noailles, "Kendi gözlerimle görmüş olmasaydım, bu monarşinin büyüklüğüne asla inanmazdım" diye yazmıştır.[15]

İmparatorluk Savunmada, 1566-1699

Osmanlı tarihiyle uğraşan bilim adamları 1566'dan sonraki bir buçuk yüzyılı hem gerileme ve ademimerkezileşme, hem de Süleyman'ın "altın çağı"ndaki dünya düzeninin (nizam-ı âlem) çöküş dönemi, yani imparatorluğun klasik kurumlarının, özellikle ordu ile onun temelini oluşturan mülkiyet ve vergi sisteminin yozlaştığı, toplumun işlevsel tabakalaşmasında çatlakların görülmeye başladığı, kayırmacılık ve rüşvetin arttığı bir zaman dilimi olarak resmederler. 17. yüzyılın sonunda Kutsal İttifak ordusu karşısında uğranan yenilgi ve Macar topraklarının kaybedilmesi, genel iktisadi, askeri ve toplumsal gerilemenin doğrudan sonuçları olarak görülür. Daha yeni tarihçiler ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçler dengesinde meydana gelen değişikliklere rağmen en az üç yüz yıl sürmesini sağlayan ılımlı reformların yanı sıra, iktisadi, mali ve askeri değişiklikler gibi etkenleri vurgulayarak, gerileme yerine kriz ya da değişim gibi sözcükleri kullanmayı tercih etmişlerdir.[16]

Askeri bakımdan dönem, bölgesel yayılma yerine daha önce kazanılmış toprakların savunulmasıyla nitelenir. Bu dönemin sefer ve savaşlarının esas hedefi imparatorluğu savunmak ya da statükoyu yeniden sağlamaktı. Önceki savaşların aksine bu seferler toprak artışıyla sonuçlanmadı. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ile oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın fetihleri bu konudaki tek istisnayı oluşturur, ancak bu fetihlerden uzun dönemde Osmanlı'nın elinde kalan tek yer Girit oldu (1913'e kadar).

Üç cephedeki güç ilişkileri bu dönemde daha dengeli hale geldi ve Osmanlı ordusu bütün cephelerde *action radius*'unun (hareket çapının) en ileri boyutuna ulaştı. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, "askeri devrim"in yol açtığı ilerlemeler sayesinde, Osmanlıların Avrupalı hasımları büyüklük bakımından Osmanlılarınkine denk ordular kurabiliyorlardı. Üstelik bu Avrupalı birlikler Osmanlı birliklerinden daha nitelikliydi. Bu değişikliklerin fetihlerin sona ermesiyle çakışması, Osmanlıların durumunu daha da ağırlaştırdı. Yayılmanın sona ermesi üzerine birçok iktisadi ve toplumsal sorun ortaya çıktı ve Osmanlı ordusunun niteliğinde bir düşüş başladı.

Batı Avrupa'da görüldüğü gibi, savaşlar artık daha uzun sürüyor ve gittikçe daha tüketici oluyordu: Tuna cephesinde 1593-1606 savaşları, Transilvanya Savaşı (1658-60) ve Kutsal İttifak'a karşı verilen savaş (1683-99); doğu sınırında 1570-92, 1603-11 ve 1623-39 İran savaşları; Akdeniz'de 1645-99 Girit savaşları.

Sınır Mıntıkasının Maliyeti

Fethedilen topraklar devlet hazinesinin kaynaklarını artırmadı; tam aksine bu topraklar merkezden tahsisat gerektiriyordu. Sınır mıntıkalarındaki her yer zarar ediyordu. Halep, Diyarbakır ve Erzurum eyaletlerinden sağlanan gelirlerin büyük bir bölümü komşu bölgelerde, Osmanlılar tarafından işgal edilmiş olan eski İran topraklarında harcandı. En büyük harcamalar Tuna cephesinde gerçekleşti. Habsburglar, 1556'da Aulic Savaş Konseyi'ni (*Hofkriegsrat*) kurduktan sonra, bu bölgedeki Macar savunma sistemini, yeni *trace italienne* tarzına uygun biçimde güçlendirip modernleştirdiler. Bu önlem yeni bir Osmanlı yayılmasını etkin biçimde engelledi. Sonuç olarak Macaristan cephesi kilitlendi ve Osmanlıların kendi mevzilerini savunmaları için Macaristan'a daha çok asker yerleştirmeleri gerekti.[17] 16. yüzyılın ikinci yarısında iki Macar eyaletinde 25.000 kadar asker bulunuyordu (18.000 garnizon askeri ve 7000 tımarlı sipahi); 1520'lerde aşağı yukarı aynı sayıda asker bütün Balkan Yarımadası'ndaki kaleleri savunmuştu. 1613'te tahminen 38.000 garnizon askerinin % 73'ü Macaristan ve Bosna'ya yerleşti.[18]

Böylesine orantısız biçimde büyük bir orduya ait masrafların sadece bir bölümü eyaletler tarafından karşılanıyordu. 1558-59 mali yılı içinde Budin eyaletinin gelirleri Macar sınırına yerleştirilen askerlere ödenen maaşların ancak % 28'ini, bir sonraki yıl ise sadece % 38'ini karşılayabilmişti. 1570'lerde Osmanlı yönetiminin genişlemesi ve bölgesel yayılma sayesinde gelirler arttı. Budin eyaletindeki yerel gelirler asker ödeneğinin artık % 90'ını oluşturuyordu ve komşu Temeşvar eyaletinden sağlanan tahsisatla Macar sınırı kendine yeter hale gelmişti. Sınırın öteki tarafında, Habsburgların sağladıkları yerel gelirlerin Macaristan sınır kalelerindeki asker maaşlarının ancak % 30-40'ını karşıladığı dik-

kate alınırsa, bu önemli bir başarıydı.[19] Gene de 1593-1606 savaşları Macar sınırındaki iktisadi ve mali durumu önemli ölçüde değiştirdi. Savaştan önce Buda hazinesinin sağladığı gelirlerin % 70-90'ı yerel kökenliydi, ancak savaş sırasında bu oran % 17'ye indi. 1600'de kurulmuş olan Kanije eyaletinden sağlanan gelirin neredeyse % 90'ı merkezi hazineden geliyordu. 17. yüzyılda Macar eyaletleri Balkanlar'dan geçiniyordu.[20]

1593-1606 Savaşları; Avrupa Askeri Devriminin Meydan Okuması

Çoğu Avrupa savaşının aksine (ancak Macaristan'da erken Habsburg-Osmanlı çatışmalarına benzer biçimde), bu dönem savaşları genellikle bir kuşatmalar savaşı oldu. Savaşan tarafların hiçbiri savaşın gidişatı sırasında kalıcı toprak kazanımı sağlayamadı. Osmanlılar Eğri'yi (1596) ve Kanije'yi (1600) işgal ettiler ve bu iki şehri iki yeni Osmanlı eyaletinin merkezi haline getirdiler. Bu arada Hıristiyanlar 1598'de, Osmanlıların 1594'te zaptettikleri Yanık'ı (Györ), yani "Almanya girişi"ni, yeniden işgal ettiler; aynı zamanda Várad'ı, yani "Transilvanya girişi"ni de başarıyla savundular. 1606'da "Tuna ile Zsitva ırmakları arasında yer alan bir kampta" Osmanlılar ile Habsburglar arasında statüko temelinde bir barış antlaşması imzalandı. Cephenin her iki yanında yaşanmakta olan huzursuzluklar –Celali ayaklanmaları ve Bocskai isyanı (1604-06)– tarafları Zitvatorok Barış Anlaşması'nı imzalamaya zorlamıştı.

Yakın zamanda yapılan araştırmalar uzun savaş sırasındaki Osmanlı ordusunun lojistik gücünü açığa çıkarmıştır. Etkin ikmal sistemi sayesinde, ordu savaş sırasında gıda maddesi, hayvan yemi ve malzeme temin etmeye devam etti. Transilvanya ile iki Romen prensliği Habsburglar tarafından geçici olarak ilhak edildiği zaman bile, ikmal sisteminde fazla aksama olmadı. Her ikisi de kuzeyden güneye doğru akan iki ırmak, Tuna ve Tisza, iaşe, silah ve savaş malzemelerinin ulaşımını büyük çapta kolaylaştırıyordu. Malların ırmaklar boyunca hareketi Osmanlı ırmak filosunun denetimindeydi. Ağır silahlar, barut tozu, gülleler ve savaş malzemesi Karadeniz'den Varna'ya ulaştırılıyor, buradan katarlara ya da hayvanlara yüklenerek Belgrad'a ya da su üzerinde yüzlerce *şayka*'nın sev-

kiyat için beklediği herhangi bir Tuna limanına aktarılıyordu. Habsburgların ya da diğer Avrupa güçlerinin hizmetinde olan askerlerin aksine, Osmanlı askerleri maaşlarını zamanında alıyorlardı.[21]

Ne var ki bu savaş Osmanlı ordusunun zaaflarını da ortaya çıkardı. Yukarı Macaristan genel komutanı (1568-84) Hans Rueber'in 1577 gibi erken bir tarihte tespit ettiği bir yetersizlikten, "Türklerin kış aylarında savaşma yetersizliği"nden yararlanan Hıristiyanlar, 1593-94 kışında, Nográd kontluğu kalelerini kapsayan geniş ve bağlantılı bir toprak parçasını yeniden ele geçirmeyi başardılar. Mezökeresztes'te (Haçova) yaşanan tek büyük meydan savaşı Hıristiyan birliklerinin ateş gücü üstünlüğünü kesinlikle kanıtladı. 1577 gibi erken bir tarihte, gelecekteki onyıllar içinde Osmanlılara karşı uygulanacak stratejinin tartışılması için Viyana'da toplanan bir askeri konferansta, konsey üyeleri, "ateşli el silahlarının, şimdilik, majestelerinin bu düşmana (yani Osmanlılara) karşı başlıca avantajını oluşturduğu" fikrindeydiler. Son yıllarda yapılan araştırmalar, savaş sırasında Habsburg imparatorluk lejyonlarının bileşimlerinin yanı sıra silahlarının da, Flanders'te savaşan güçlerinkine çok benzediğini ve ateşli silah taşıyan piyade askerlerinin oransal olarak (bu sayı askeri devrim denilen olayın başlıca göstergelerinden biri olarak görülür) Hollanda'dakiler kadar çok olduğunu (bazı birliklerde bu oran % 75'e ulaşıyordu) göstermiştir. Bu ateş gücü gene ateşli silahlarla donatılmış Macar *Heyduck*'lar ve garnizon askerleri tarafından daha da güçlendirildi. Ayrıca, bu birliklerin uyguladığı taktiklerin ateş gücüne dayandığı da gösterildi. Habsburg İmparatorluğu'nun ateş gücü üstünlüğü bizzat sadrazam ve diğer Osmanlı çağcıllar tarafından da kabul edildi.[22]

Osmanlı hükümeti gidişatı iki yolla dengelemeye çalıştı. Birincisi, silahlı yeniçerilerin sayısını artırdı. İkincisi, genellikle sekban olarak bilinen silahlı bir piyade ordusu oluşturdu. Ne var ki sayılardaki artış standartlarda hızlı bir düşüşe yol açtı. Ayrıca maaş yükü halen nakit akışı sorunu yaşayan bir imparatorlukta mali bir endişe kaynağıydı.

Sekban birliklerinin kuruluşu uzun vadede başka sakıncalar yaratacaktı. 16. yüzyılda yaşanan, burada ayrıntılarına yer vermeyeceğimiz

Tablo 5.1 *Yeniçeri sayısındaki artış, 1567-1680*[23]

Mali yıl	Yeniçeri sayısı
1567-68	12.798
1609	37.627
1660-61	54.222
1665	49.556
1669	51.437
1670	49.868
1680	54.222

iktisadi ve toplumsal değişikliklerin bir sonucu olarak, binlerce köylü evinden ve yurdundan oldu ve bunların pek çoğu –devletin ateşli silah kullanımını yasaklamak ya da sınırlamak için gösterdiği bütün çabalara rağmen– yasadışı yollardan ateşli silahlar edindi. İran ve Macar savaşları sırasında hükümet, ateşli silah kullanmayı bilen, bir ya da iki sefer için askere alınan ve daha sonra terhis edilen askerlerin serbestçe silah taşımalarını hoşgörüyle karşılıyordu. Ne var ki, bu sekbanlar seferlerden sonra köylerine geri dönecek yerde eşkıyaya katıldılar ya da Anadolu'daki ayaklanmalara destek oldular. Osmanlıcılar genellikle Celali isyanları ile Macaristan'daki uzun savaş arasında bir bağlantı görürler ve bu savaşın iç huzursuzluğun başlıca nedeni olduğunu düşünürler. Anadolu isyanlarının uzun savaş döneminden bir süre önce başladığı ve savaşa giren sekbanların büyük çoğunluğunun, Anadolu'dan değil Bosna ve Arnavutluk'tan geldiği, dolayısıyla bunların Anadolu isyanlarına katılmış olamayacakları artık bilinmektedir. Bununla birlikte savaş Osmanlı ordusu üzerinde önemli bir dolaylı etki yarattı: Habsburg ateş gücü üstünlüğü, ateşli silahlara ve bunları kullanabilen adamlara olan talebi artırdı. Sonunda bu önlemler orduda bir zayıflamaya yol açtı. Hükümet, yeniçerileri isyanları bastırmak için kullandı ve böylece imparatorluk silahlı kuvvetlerinin iki ana unsurunu karşı karşıya getirmiş oldu.[24]

Artan Büyüklükler, Artan Masraflar

Bir zamanlar tükenmez gibi görünen insani ve maddi kaynaklar sayıları artan maaşlı birlikleri ve uzun savaşları finanse etmeye artık yetmiyordu: 1592'den itibaren emperyal hazine her yıl açık vermeye başladı.

Tablo 5.2, Köprülü adını taşıyan sadrazamların, yani Köprülü Mehmed Paşa (1651-61) ve Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın (1661-76) aldıkları konsolidasyon önlemlerinin sonuçlarını yansıtır. Bu önlemler açıkların azaltılmasında başarılı olurken, donanmanın kurulması ve silahlanmasının yanı sıra Girit Savaşı'nın da finansmanını sağladı. Bunun ardından yaşanan olaylar -Abaza Hasan Paşa isyanının (1658) bastırılması, Macaristan'da fetihler (1658'de Jenö, Karánsebes ve Lugos, 1660'da Várad ve 1663'te Uyvar/Neuhausel), Kandiye (1669) ve Podolya (1672-76) fetihleri- yarım yüzyıldır görülmemiş başarılardı.

Bu başarılardan cesaret alan Sadrazam Kara Mustafa Paşa (1676-83) Viyana seferini başlattı. 1678-81 Rus-Osmanlı Savaşı'nda kazanılan sınırlı başarıların kanıtladığı gibi, öncelleri kadar talihli ve yetenekli olmadığı halde bu harekâtı gerçekleştirdi. 1683-99 Kutsal İttifak Savaşı sırasında yaşanan olaylar, Köprülülerin mucize gerçekleştiremeyeceklerini ve Otuz Yıl Savaşları sırasında reformlara sahne olan Hıristiyan ordularının artık Osmanlıları yenebildiğini kanıtlamıştı. Osmanlılar, Macaristan kuşatması sırasında Avrupalıların oluşturdukları yeni savaş tarzları ve askeri taktiklerle tanışma fırsatı bulamadıkları için dezavantajlı durumdaydılar; Sengotar (1664) bunun tek istisnasıydı. Ancak bu reformların bilgisi kısa süre içinde elzem hale geldi, çünkü 1683'ten sonra meydan savaşlarının yerini kuşatma savaşları aldı; aslında, 1683 ile 1697 arasında geçen on beş yıl içinde on beş büyük meydan savaşı oldu. Osmanlılar bu savaşların sadece ikisini kazandılar; birinde taraflar yenişemedi, bütün diğerleri müttefikler tarafından kazanıldı. Osmanlılar 1687'de Nagyharsány'de –Mohaç'a 25 km. mesafede gerçekleştiği için İkinci Mohaç olarak anılan savaş– 1691'de Salankamen'de yaşanan "yüzyılın en kanlı savaşı"nda ve 1697'de Zenta'da en büyük yenilgilerini aldılar. 1684'te kurulmuş olan *Liga Sacra* (Kutsal İttifak) birlikleri her üç savaşta da galip geldi. Müttefik kuvvetleri 1685'te Uyvar'ı, 1686'da Budin'i, 1690'da Kanije'yi ve 1692'de Varad'ı geri aldılar.

Tablo 5.2 *Osmanlı bütçelerinde tımar gelirlerini kapsamayan akça cinsinden açıklar, 1565-1701*[25]

Mali yıl	Gelirler	Harcamalar	Fark
1565-66	183.088.000	189.657.000	-659.600
1567-68	348.544.150	221.532.453	+127.011.697
1582-83	313.744.645	277.578.755	+36.165.890
1592-93	293.400.400	363.400.000	-70.000.000
1597-98	300.000.000	900.000.000	-600.000.000
1608	503.691.446	599.191.446	-95.500.000
1643-44	514.467.015	513.817.970	+6.490.540
1650	532.900.000	687.200.000	-154.300.000
1652-53	517.271.470	528.862.971	-11.591.500
1654	537.356.433	658.358.459	-121.002.026
1661-62	581.270.828	593.604.361	-123.335.333
1666-67	553.429.239	631.861.656	-78.432.417
1669	612.528.960	637.206.348	-24.677.388
1687-88	700.357.065	901.003.350	-200.646.285
1690-91	565.751.408	812.878.365	-247.126.957
1691-92	818.188.665	950.246.521	-132.057.856
1692-93	828.373.518	919.012.036	-90.638.518
1693-94	797.446.775	922.173.910	-152.799.750
1694-95	946.680.191	1.114.192.325	-167.512.134
1696-97	938.672.901	1.096.178.240	-157.505.339
1698-99	1.147.718.378	1.211.379.266	-63.560.888
1700-01	1.173.142.514	1.109.781.204	+63.361.310

Savaş eskisinden daha büyük miktarlarda maddi ve insani kaynağın seferber edilmesini gerektiriyordu. Osmanlı mali idaresinin kendine has özellikleri nedeniyle, Osmanlı askeri harcamalarını hesaplamak imkânsızdır. Osmanlı merkezi imparatorluk bütçesi sadece nakit gelir ve harcamaları gösterdiği için, ödeneği vilayet hazinesinden sağlanan askerleri, tımar-

lı sipahileri, gıda maddesi, hayvan yemi, silah ve savaş malzemeleri tedarikiyle ilgili belli başlı kalemleri kapsamaz. Bu masraf kalemlerinin çoğunluğu nakit olarak ödenmiyor, çeşitli vergi gelirleri ve ocaklık sistemiyle karşılanıyordu.[26] Bununla birlikte merkezi imparatorluk bütçeleri askeri harcamalardaki artışı gösterebilecek bazı veriler sağlar. (bkz. Tablo 5.3).

Tablo 5.3 *Ordu büyüklüğü ve askeri harcamalar, 1687-1701*[27]

Mali yıl	Merkezi birlikler	Garnizon askerleri	Asker sayısı	Asker ödeneği (akça)	Harcama Oranı (%)
1687-88	58.974	-	-	44.043.1.988	48.88
1690-91	69.247	-	-	458.474.172	56.40
1691-92	59.956	74.280	134.236	495.379.604	52.13
1692-93	62.593	70.351	132.944	503.172.351	54.75
1693-94	79.786	-	-	527.255.974	57.17
1694-95	114.012	75.971	189.983	648.013.576	58.15
1696-97	107.403	77.168	184.571	60.399.096	55.09
1698-99	103.913	86.395	190.308	66.804.1.167	55.14
1700-01	81.853	87.310	169.163	636.569.460	57.35

Tükenen imparatorluk ilk büyük toprak kaybına 1699'da Karlofça'da uğradı: Yeniden işgal edilen Macaristan (Temeş bölgesi hariç) ve Transilvanya Habsburglara teslim edildi. Bu arada Venedik Mora'yı aldı; Kamaniçe Polonya'ya verildi ve 1686'da Kutsal İttifak'a katılmış olan Rusya, Azak'la ödüllendirildi.

Gerileme ve Reform, 1699-1826

18. yüzyıl Osmanlı askeri tarihi Habsburg-Rusya-Osmanlı çatışması, yavaş fakat sürekli bir toprak kaybı ve ihtiyatlı ancak yetersiz reformlarla nitelenir. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlıların geleneksel düşmanlarına (Venedikliler, Habsburglar ve İranlılar) karşı verilen savaşlar muğlak sonuçlar doğururken, yüzyılın ikinci yarısında Ruslara karşı girişilen savaşlar

bir dizi ağır yenilgiyle sona erdi. Yüzyılın ilk yarısında savaş meydanlarında yaşanan başarısızlık iç siyasette huzursuzluğa yol açtı: İki Osmanlı sultanının (1703'te II. Mustafa ve 1730'da III. Ahmed) tahttan indirilmesiyle sonuçlanan iki isyan yaşandı. Yüzyılın ikinci yarısında başarısızlığın bedeli daha da ağır oldu: Kısmen kamusal işlevlerinden, kısmen de topraktaki mülkiyetlerinden (çiftlik) güç alan ayan takımı (taşranın önde gelenleri), ağırlıklı olarak Rus cephesinde toplanmış olan ordunun yokluğunu fırsat bilerek merkezi denetimin dışına çıkmaya başladı. Öyle ki yüzyılın sonunda, "Yanya Aslanı" Tepedelenli Ali Paşa, Vidinli Pazvantoğlu ve Batı Anadolulu Karaosmanoğlu ailesi gibi kimilerinin, kendi özel malikâneleri ve orduları olduğu gibi, kendi dış siyasetleri ile dış ticaretleri bile vardı. 19. yüzyılın başında merkezi yönetim pek çok dış mıntıka üzerindeki denetimini kaybetti: Örneğin Vehhabi mezhebi Suudi emirlerinin önderliğinde Medine (1804) ve Mekke'nin (1806) denetimini ele geçirdi. Bu arada Memluk emirleri ve Fransız istilası (1789-1802) Mısır'daki Osmanlı iktidarını sarstı. Nihayet 1805'te Babıâli'nin Arnavut kökenli paralı askeri Mehmed Ali, Mısır'da iktidara el koydu. Mehmed Ali, Avrupa tarzı ordusuna dayanarak kırk yıl iktidarda kalacaktı. İmparatorluğun iktidarı çekirdek mıntıkada bile tehdit altındaydı. 1804 Sırp ayaklanması bir dizi ulusal kurtuluş savaşının başlangıcını belirledi. 1820'lerde Mısır'ın yanı sıra hem Sırbistan hem de Yunanistan fiilen bağımsız olmuşlardı.

Osmanlılar bu yüzyılda girdikleri ilk büyük savaşta, 1716-18'de Petervaradin'de Venedik-Habsburg ittifakı karşısında büyük bir yenilgiye uğradılar. Ardından, Temeşvar'da Banat, Eflak ile Sırbistan'ın batı bölgeleri, Belgrad ve Bosna'nın büyük bir bölümü gibi toprak kayıpları geldi. Öte yandan Mora'nın tamamını Venedik'ten geri almayı başardılar. Ayrıca, 1737-39'da Habsburglara karşı yeni bir savaşta Belgrad'ı ve Kuzey Balkan topraklarını da geri aldılar. Bunun üzerine Habsburglar Macaristan'ın güney sınırı boyunca kurulmuş olan askeri cephenin ardına çekildiler.[28] Bundan sonra iki imparatorluk açık savaştan kaçınmaya çalıştı. Habsburg güçleri Avusturya Veraset Savaşı (1740-48) ve Yedi Yıl Savaşları'yla (1756-63) uğraşırken, yüzyılın ilk yıllarında askeri cephenin öteki tarafında kendi kalelerini tahkim etmiş olan Osmanlılar, artık başlıca hasımları haline gelen

Rusya'ya karşı giderek daha umutsuz ve daha pahalıya mal olan savaşlara giriştiler (1736-39, 1768-74, 1787-92 ve 1806-12 savaşları).

1683-99/1700 Kutsal İttifak savaşının sonunda, elde ettiği toprakların azlığı karşısında düş kırıklığına uğrayan Rusya, 18. yüzyılın ikinci yarısında hızla büyük bir Avrupa gücüne dönüşmekteydi. Büyük Petro'nun yönetiminde baştan sona reformdan geçirilen Rus ordusu, asker sayısı ve silah bakımından Osmanlı ordusundan üstündü. Osmanlılar her ne kadar 1711'de Prut'ta bir Rus ordusunu yenilgiye uğratmayı başardılarsa da, yetersiz ikmal ve salgın hastalıklarla yıpranmış ama daha usta bir Rus ordusunun 1736-39 savaşında Kırım'a girmesini önleyemediler. Aslında bu sırada Kırım'ı Rus işgalinden kurtaran, Fransız diplomatik müdahalesi oldu. Savaşta 100.000 askerini kaybeden Rusya Belgrad Barışı'na göre, sadece Azak/Azov bölgesini elinde tutabildi; en büyük özleminden, yani bir Karadeniz filosundan şimdilik vazgeçmek zorunda kaldı. Bu özlem Küçük Kaynarca Barışı'na kadar gerçekleşmedi. 1768-74 savaşında Osmanlıların uğradığı ağır yenilginin ardından imzalanan bu anlaşma, Osmanlı tarihindeki en büyük utançtı.

Rus-Osmanlı Savaşı, 1768-74

Bu savaş hem Rus ordusunun gücünü hem de Osmanlıların zaaflarını gösterdi. Her iki imparatorluk da görülmemiş biçimde seferber oldu. Rusya Tuna bölgesine 100.000 ve Polonya'ya 60.000 kişi yerleştirdi. Osmanlılar 60.000 yeniçeri, 145.000 tımarlı sipahi ve 100.000 Tatar başıbozuğunu seferber etti. Fransa'nınkinin ancak beşte biri kadar olan bir gelirle Avrupa'nın en büyük daimi ordusunu (1760'larda yaklaşık 450.000 kişi) besleyen Rusya'da askerlik zorunluydu. Tüm Rus erkekleri askere yazılmak zorundaydı ve yüzyıl boyunca yaklaşık 2,4 milyon kişi silah altına alındı (yılda ortalama 24.000 kişi). Osmanlıların iki ordusu vardı: İstanbul'da ve kalelerde yerleşik daimi ordu ve "gönüllülük, köylerden asker toplama ve rüşvetin bir bileşimi" olan miri levendat. Zorunlu askerlik sistemine geçiş, yüzyılın sonunda hâlâ tamamlanmamıştı. Yetersiz önderlik ve disiplin sorunları Osmanlı ordusunu olumsuz yönde etkilemeye devam etti.[29]

Her iki imparatorluk Avrupa standartlarıyla kıyaslandığında daha ucuz savaşıyor, gene de masraflar zayıf ekonomileri üzerinde büyük bir yük oluşturuyordu. Osmanlı askerleri Ruslardan daha iyi besleniyor, ikmal sistemleri de Ruslara oranla genellikle daha iyi işliyordu. Bununla birlikte her iki imparatorluk da açlık ve hastalığa çare bulabilmiş değildi. Osmanlılarda, tahılı satın alan ve savaş cephesine ulaştıran devlet simsarları vardı. Bu görevliler Fransız *munitionaire*'lerinin [orduya malzeme sağlayan müteahhitler] bir benzeriydi, ancak çoğu kez ucuz ve kalitesiz tahıl satın alır ve kalan parayı ceplerine atarlardı. Osmanlılar kendi topraklarının dışında savaşıyorlardı; asker ve erzak Balkanlar'daki komşu eyaletlerden ve daha çok Doğu Anadolu'dan getiriliyordu. Askeri ikmalin kalitesi genelde iyiydi.[30] Bununla birlikte, geleneksel Osmanlı sistemi savurgandı ve 1770'lerde sanayi atölyelerindeki üretim gittikçe artan talebi artık karşılayamaz hale gelmişti. Sözgelimi barut tozunu ithal etmek gerekti. Bir diğer sorun, ikmal maddelerinin çok uzak mesafelere ulaştırılmasıydı. 1769 ile 1773 arasında, devlet tarafından yıllık 8500-9000 öküz ve 9500-14.000 deve ile 6500-7000 at ve katır kiralandı.[31]

Savaş ve Ekonomi

18. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı ekonomisinin bütün sektörleri büyüyordu. 1720'lerde Sofya-Samakov bölgesindeki demir üretim merkezinde 80 ocak faaliyetteydi. 1730'larda çok sayıda yeni ocak kullanıma açıldı. Öyle ki 1760'ta yerel yetkililer hükümetten yeni ocaklara lisans vermemesini ister hale geldiler, aksi takdirde bölgedeki bütün ormanlar kısa süre içinde tükenecekti. Tarımsal sektörde de benzer bir ilerleme sağlandı ve bazı malların (örn. tahıl, deri, pamuk ve yün) ihracına getirilen yasaklar kaldırıldı.

Ekonomiyi Rus savaşları tüketti. 1790'larda Samakov ocaklarındaki üretim, savaşların ayrılmaz bir parçası olan ve silahlardan daha büyük bir yıkıma yol açan salgın hastalıkların patlak vermesi üzerine duraksadı. Terk edilen madenler, Balkanlar'daki savaşın ve kargaşanın tuhaf bir ürünü olan "dağlı asilerin" eline geçti ve merkez, ocaklardan yararlanma imkânını kaybetti. Hammadde ihracatı bir kez daha yasaklandı ve giyimlik deri ile

çeşitli kumaşların ihracatına yeni yasaklar kondu. 1760 ile 1800 arasında fiyat artışları % 200'e ulaştı.[32]

Yıllık devlet harcamaları 1761 ile 1785 arasında % 30 arttı (1761'de 14.064.788 gümüş kuruştan 1785'te 18.693.336 gümüş kuruşa), ancak savaş yıllarında meydana gelen artış % 100'ü buldu. Asker maaşları 1784'te harcamaların % 75'ini, 1785'te % 74'ünü oluşturuyordu. Bu arada devlet gelirleri aşağı yukarı aynı düzeyde kaldı ve gelirleri artırma çabaları genel iktisadi durgunluk yüzünden başarısız oldu. Mali kaynak yetersizliği Osmanlıların 1783'te Kırım'ı ilhak eden Ruslara hemen tepki göstermesini önledi. Osmanlı liderleri savaş için yeni askerlere ihtiyaç olduğunu gayet iyi biliyorlardı, ancak hazine ek maaş ödemelerini karşılayabilecek durumda değildi. Defterdar savaşa başlamak için 15 milyon kuruşa, yani toplam hazine gelirlerine eşit bir miktara ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. Bu arada kaptanıderya bir savaş filosu kurulmasının 6-7,5 milyon kuruşa mal olacağını hesaplamış ve aynı zamanda 36.000 yeni askerin gerekli olduğunu belirtmişti.[33] Bu koşullar altında Babıâli'nin seferi başlatmak için 1787'ye kadar beklemesi hiç şaşırtıcı değildir.

Reformlar

Bir Macar dönmesi ve imparatorluğa matbaayı getiren kişi olan İbrahim Müteferrika (1674-1754), 1732 gibi erken bir tarihten beri reform gereğini belirtiyordu. Eserinde, Avrupa ordularının güçlü olmasını sağlayan özellikleri kendince açıklamış ve Osmanlı askeri zaafının temelinde bu unsurların eksikliğinin yattığını öne sürmüştü. Hıristiyan ordularının yapısını, piyade, süvari ve ağır süvarinin oranlarındaki dengeyi ve bu gruplar arasındaki mükemmel işbirliğini övüyordu. Övgüye değer bulduğu diğer nitelikleri şöyle belirtiyordu: askerlerin üstün eğitim ve talim yöntemleri, disiplini, subayların yüksek oranı (en az % 25), yüksek komuta kademesinin ehliyeti, askeri kampların düzen ve savunma sistemi, askeri istihbarat ve karşı istihbarat, "geometrik" birlik düzeni, "la manière de combattre" [savaş usulleri] ve ateşi sürekli kılmak için uygulanan yaylım ateşi teknikleri. Müteferrika, Petro dönemi askeri reformunu taklide değer bir örnek olarak görüyor ve Rusların Hazar Denizi'ni denetim altına almalarını sağlayan Rus

filosunun yapımına dikkat çekiyordu.[34] Müteferrika'nın yaptığı değerlendirme, aralarında Luigi Ferdinando Marsigli ya da Mareşal Saxe'ın da bulunduğu diğer çağcıl Avrupalı gözlemcilerin vardığı pek çok sonucu tekrarlıyordu. Mareşal Saxe, 1732'de, "Onlarda (Osmanlılar) eksik olan cesaret, sayılar ya da servet değil, düzen, disiplin ve tekniktir"[35] demişti. Müteferrika'ya göre, başarının sırrı askeri örgütlenme, düzen ve disiplinin sağlanmasında, başka bir deyişle, yeni bir düzenin (nizam-ı cedid) getirilmesinde yatıyordu.

Bunu izleyen reformlar gene de, Fransız dönmesi Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Comte de Bonneval) önderliği altında topçu sınıfıyla ilgili olarak yapılanlarla sınırlı tutuldu. Osmanlı önderliği yaygın yapısal reformdan kaçındı, çünkü bu tür reformların bütün toplumsal dokuyu tehlikeye sokacağından korkuyordu. Ancak 1787-92 Rus Savaşı'nın feci başarısızlıklarından sonradır ki kökten reformlara girişildi. III. Selim Avrupa modelinde yeni tip bir ordunun kurulması için hazırlanan bir plan ortaya koydu. Bu, geleneksel olarak ayrıcalıklı askeri sınıfın (özellikle yeniçeri-ulema ittifakı) direnişiyle karşılaştı. Nizam-ı cedid (2536 kişilik bir alayla kurulmuş, ancak 1808'de 25.000 kişiye ulaşmıştı) dağıtıldı. Gerçek reformlar için yeniçeri ocağının tasfiyesini (1826) beklemek gerekecekti. Bu reformlar, tam da tahmin edildiği üzere, derin ve beklenmedik toplumsal değişimleri ateşledi.[36]

Brian L. Davies

RUS ASKERİ GÜCÜNÜN GELİŞİMİ 1453-1815

1.

Büyük Moskova prenslerine doğrudan bağlı tek askeri güç, 15. yüzyılın ortalarına kadar sadece kendi boyarlarından ve boyarlarının hizmetkârlarından (dvoriane ve deti boyarskiy) oluşan küçük bir muhafız gücünden (dvor) ibaretti. Acil durumlarda bu güç, hemen toplanan bir köylü milisinin yanı sıra, Moskovalı Daniloviç sülalesinin küçük kardeş soyundan gelen prensler ve kendi bağımsız prensliklerini yöneten diğer prens klanlarıyla yapılan yükümlülük anlaşmalarıyla uyarınca, bunların maiyetleri askere alınarak artırılabiliyordu. Ancak büyük prens, müttefik prensler için siyasal bakımdan elverişsiz durumlarda, onları yardıma zorlayacak bir güce henüz sahip değildi; bu yüzden, Novgorod ve Pskov'un boyar oligarkları, Tver, Riazan ve Suzdal'ın prensleri, 1380'de Kulikovo'da Altın Ordu Devleti'yle yüz yüze gelen Dimitriy Donskoy'a yardım etmediler.[1]

Sonunda 1425-53 İç Savaşı, Moskova Büyük Prensi II.Vasiliy'in silahlı kuvvetler üzerinde neredeyse bir tekel kurmasını sağladı. Savaş Vasiliy'in büyük prenslik unvanı için yarışan en güçlü rakiplerini yok ederek onların mal ve mülklerini ilhak etmesini ve maiyetlerini devralmasını sağladı. Mirasın bölünmesi yüzünden kuşaklar boyunca iktisaden zayıflamış olan diğer prensler topraklarının yetersizliği karşısında hayatlarını tebaa olarak sürdürmekten başka bir seçeneklerinin olmadığını gördüler. Geriye kalan birkaç bağımsız prenslik Moskova'ya öylesine ağır bir haraç ödemek zorundaydı ki, ellerinde kayda değer bir askeri maiyet bulunduracak gelir kalmadı. Bir zamanlar Moskova'nın en ciddi rakibi olan Tver Prensliği savaşa en fazla 600 adam sürebilecek durumdaydı.[2] Büyük prensin *dvor*'u genişledikçe ve nüfuzlu kişilerin sadakat gösterecekleri alternatif merkezlerin sayısı azaldıkça, II.Vasiliy ve ardılları, III. İvan (saltanatı 1462-1505) ve III. Vasiliy (saltanatı 1505-33), bir vasalın hizmetten ayrılma ve başka bir efendi bulma hakkını yavaş yavaş ortadan kaldırarak vasallığı karşılıklı bir ilişki olmaktan çıkarıp boyun eğme temeline dayanan bir ta-

biyet ilişkisine dönüştürdüler; bir prensin ya da boyarın ayrılışı bir kez ihanet olarak nitelenince, onun akrabalarından ve çevresinden oluşan bütün maiyeti, topluca sadakat belgesi imzalamaya, büyük para cezaları ödemeye ya da efendilerinin büyük prensin hizmetine girmekten kaçmaya çalışması halinde bunu canıyla ödemeye zorlanarak eli kolu bağlı hale getirilebiliyordu. Bu arada Moskova prensliğinin topraklarını hızla genişletmesi –III. İvan dönemindekinin üç katına, 600.000 milkarelik bir alana– kendilerine geçici para toplama hakkı ve taşradaki vergi mükelleflerinden "geçinme" izni verilen ve artık vekil (*namestniki*) sıfatıyla büyük prens adına yöneten diğer prens ve boyarların da kazanılmasında etkili bir araç oldu. Moskova'nın Volga'nın ötesine ve batıda Smolensk ve Seversk bölgelerine doğru yayılması da, pek çok Tatar ve Litvanyalı soyluyu saf değiştirmeye ve büyük prensin hizmetine girmeye teşvik etti.

Büyük prensin *dvor*'una katılan bu yeni üyelerin pek çoğu, soyluluk derecesi yüksek, hatta yabancı soydan gelen bağımsız prensler oldukları için, onları, asaleti fazla yüksek olmasa da daha uzun süredir hizmet eden Moskovalı boyar maiyetle aynı hiyerarşiye sokmanın bir yolunu bulmak ve bunu birinci kesimin klan onurunu incitmeden ve ikinci kesimin hizmette gösterdiği sadakati lekelemeden yapmak gerekiyordu. Erken 16. yüzyılda bu iki grubun statü iddialarını bütünleştirmek için ayrıntılı bir rütbelendirme sistemi (*mestniçestvo*) oluşturuldu. *Mestniçestvo* zaman zaman komutada, seferberliğin yavaşlamasına yol açabilen liyakat sorunları doğurmuş ya da komutanların askeri tecrübeden çok kıdem esasına göre atanmalarıyla sonuçlanmış olsa da, bütünüyle ele alındığında, Moskova otokrasisinin temelini oluşturdu. Bu sistem Moskova boyarlarının kuşaklar boyunca sadakatle yaptıkları hizmeti ödüllendirirken, unvan sahibi prensleri büyük prensin hizmetine girmeye razı etmek için klan onurunu yeterince dikkate alıyor ve kendi sosyopolitik özerkliklerinden vazgeçmelerinin karşılığında onlara statü ve makam sağlıyordu. Aslında, rütbesi indirilen ya da hizmette başarısız olan kişinin akraba ve torunlarını da aynı uygulamaya maruz bırakarak, klan onurundan hizmet ahlakını güçlendirmekte yararlanıyordu. Böylelikle *mestniçestvo*, *dvor*'u, üyelerinin toplumsal statüsü herhangi bir Avrupa soylu sınfına oranla çok daha fazla oranda

devlet hizmetindeki liyakattan kaynaklanan, daha istikrarlı ve sadık bir üst hizmet sınıfına dönüştürdü. 15. yüzyılın ilk yarısındaki kaosu unutmayan ve Moskova'nın yayılmacılığından kaynaklanan daha büyük siyasal ganimetlerin *mestniçestvo*'ya göre dağıtılmasından genellikle tatmin olan bu üst hizmet sınıfının, "otokratik" bir saray kültürünün oluşmasında büyük prensle işbirliği yapmaması için pek fazla neden yoktu.[3]

Küçük taşra soyluluğunun bir orta hizmet sınıfına –büyük prensin ordusunun asıl gövdesini oluşturacaktı– dönüşümü, III. İvan'ın Novgorod boyarlarının ve başpiskoposunun "hainane" siyasal direnişinden onların topraklarını topluca müsadere etmek için yararlandığı 1478'de başladı. Mülkler İvan'ın alt maiyetini oluşturan 2000 kişiye *pomestia* olarak dağıtıldı. *Pomest'e,* daha üst hizmet sınıfına mutlak olarak verilmiş büyük mülklerin aksine, hizmet koşuluyla verilen yeni bir toprak mülkiyeti biçimiydi. *Pomest'e,* yani hizmet karşılığında elde edilen toprak sahipliği, Riazan, Pskov ve Smolensk'te ve Moskova'nın sonraki yıllarda ilhak ettiği diğer bölgelerde yaygınlaştı; büyük prense yaptığı askeri hizmet karşılığında kendisine *pomest'e* tahsis edilenler, eskiden bağımsız ama şimdi yoksul düşmüş pek çok prens ve boyar ile onların azat edilmiş kölelerini ve önceki özgür hizmetkârları (*deti boyarskiy*) kapsıyordu.

Devlete hizmet ilkesinin başkent soyluluğundan küçük taşra soyluluğunu kapsayacak şekilde genişlemesi, büyük prense daha büyük ve siyasal bakımdan daha güvenilir orduları seferber etme yeteneği kazandırdı. Vorotinskiyler ve Beliskiyler gibi soydan zengin prensler, kendi özel birlikleriyle büyük prensin ordusuna katılmaya devam ettiler, ancak bunlar görece küçük güçlerdi. 1450'lerden itibaren büyük prensin ordusunun savaş alanına, tipik olarak üç ya da beş *polki* ya da alaydan oluşma durumuna göre küçük ya da büyük düzen içinde çıktığını görürüz: Büyük prensin *dvor*'u büyük alay ya da "egemenin alayı"na (erken 16. yüzyılda yaklaşık 2700 kişi) dönüşürken, orta hizmet sınıfı, önde gelen hizmet prensleri ve boyarların komutasında, ileri, artçı, sol kanat ve sağ kanat alaylarını oluşturdu; devasa yük konvoyu da çok sayıdaki köle ve köylüleri tarafından korunuyordu. Özellikle büyük seferlerde ordu, hizmet Tatarları ve Rus olmayan diğer vergiye tabi halklar ile düzensiz piyade ve

istihkâmcı olarak hizmet eden bir köylü milisinin sağladığı süvari yedekleriyle daha da genişletilebiliyordu.

II. Vasiliy, III. İvan ve III.Vasiliy dönemlerinde yapılan büyük ölçekli seferberlikler, IV. İvan dönemindekilere göre hem sayıca daha azdı hem de daha kısa süreliydi. Bununla birlikte Moskova'nın savunma stratejisi, Ugra ve Oka kıyıları boyunca her yıl alaylar yerleştirme uygulamasının başladığı 1512'ye kadar geniş bir cephe boyunca büyük kuvvet yoğunlaşmasını gereksiz görüyordu; düşmanın ilerleyişini yavaşlatmak ve Moskova'ya seferberlik süresi kazandırmak için, istilacı Kırım Tatarları ya da Litvanyalılar tarafından geleneksel olarak kullanılan yollara çaprazlama yerleşmiş birkaç tahkimatın yakınına küçük kuvvetler konuşlandırmanın yeterli olduğu düşünülüyordu. O nedenle, büyük prensin büyük kaynakları seferber etme gücü, Rus kroniklerinde yapılan hesaplamaları ve yabancı gözlemcilerin değerlendirmelerini eleştirmeksizin kabul eden Sovyet tarihçilerinin iddialarına rağmen, kısa süre içinde devasa ordulara yol açmadı. Pole Maciej Miechowita'nın iddia ettiği gibi, III. Vasiliy'in, 1517'de yedekler ve yük konvoyu personeliyle birlikte 175.000 kişiyi seferber edebilmesi pek muhtemel değildi. En eski Moskova askeri konuşlanma kayıtları ordu büyüklüğünün hesaplanmasına fazla yardımcı olmaz; bunlar sadece komuta kademelerine yapılan atamaları listelerken alay büyüklükleri hakkında bilgi vermez. Ancak A. N. Kirpiçnikov ve Dianne Smith, komuta kademesinin lojistik ve yapısının, 16. yüzyıl boyunca Moskova ordularını azami 35.000 kişiyle sınırlı tuttuğunu ve III. Vasiliy döneminde Moskova silahlı kuvvetlerinin toplam gücünün, 16. yüzyılın sonundaki sayıdan (110.000) önemli ölçüde az olduğunu öne sürerken muhtemelen haklıdırlar.[4]

Gustave Alef, A. V. Çernov, V. I. Buganov ve diğerleri, III. İvan döneminde, *mestniçestvo* uygulamasının ve *pomest'e* toprak mülkiyetinin yayılmasıyla birlikte ordunun büyüdüğünü ve örgütlenmesinin daha karmaşık hale geldiğini, bunun büyük prens ve onun boyar dumasının askeri işleri, askeri kayıt tutmada uzman bir merkezi sekreterliğin yardımı olmaksızın yürütmesini imkânsız hale getirdiğini iddia ederler; ancak onların bu iddialarını destekleyecek belgesel kanıtlar oldukça azdır ve bunun ne-

deni de muhtemelen ordunun görece küçük olmasıdır. İlk askeri konuşlanma kitaplarının üretildiği 15. yüzyılın sonlarında, büyük prensin sarayında yaklaşık on beş ile yirmi sekreterin ve bunun iki katı yazıcının faaliyet gösterdiği doğrudur. Ancak Mareşal Poe, yakın zaman önce, ordunun 1550'lere kadar, askeri yönetimde uzman bir sekreterlik içinde sürekli ve resmi saray yazıcılarının görev yapmasını gerektirecek büyüklüğe ve karmaşıklığa ulaşamadığını öne sürmüştür. Başka bir deyişle, merkezi hükümetteki işlevsel farklılaşmanın, saray haznedarı ile saray mülklerinin yönetiminden sorunlu bir vekilharç arasındaki iş bölümünden daha ileri olmadığı 1470'lerde, bir seferberlik bakanlığı (*Razriadniy prikaz*) prototipinin varlığından söz etmek için erkendi.[5]

Bu nedenle bu dönemde, yerel heveslileri büyük seferlerde *dvor*'a katılmaya yönlendirme, doğrudan doğruya sorumlulukları gittikçe artan yerel memurlara bağlı olmuştur. Geç 15. yüzyıldan önce yerel hükümetteki vekil sisteminin idari etkinliği sınırlı kalmış olmalıdır; yerel yönetimin neredeyse her şeyinden sorumlu olmalarına rağmen vekiller, sadece sözlü emir alıyor ve Moskova'ya oldukça seyrek rapor veriyorlardı. Sadece bölge halkından topladıkları "haraç"la ödüllendirilmeleri, aşırı yüksek vergilere yol açabiliyordu. Ancak vekiller en azından askeri uzmanlığa sahiptiler (stratejik sınır bölgelerine atananların önemli sefer deneyimleri vardı) ve hazineye yük olmuyorlardı. Yeni ilhak edilmiş bölgelerde çoğu yerel hükümet yetkisi, yerleri bir iki yıl içinde –aldıkları haracı arpalığa dönüştüremeden– değiştirilen güvenilir maiyetlerin eline teslim edildi ve bu durum II. Vasiliy'in ardıllarına muazzam bir siyasal avantaj sağladı. III. İvan ve III. Vasiliy döneminde vekillik yönetimini daha sorumlu ve etkin hale getiren bir dizi önlem alındı: 1488 Beloozero Sözleşmesi bazı haraç taleplerini sınırlayan ve cemaat temsilcilerinin yasal işlemlere bizzat tanıklık etmesini gerektiren kuralları belirledi; 1497 *Sudebnik* Yasası adli işlemlere standart getirdi ve rüşveti yasakladı ve 1510'dan sonra vekillerin merkezi denetimi için askeri kayıtların tutulmasından sorumlu sekreterler atandı. III. Vasiliy döneminde yerel hükümetin daha ileri düzeyde militerleştiğini gösteren bir belirti, yeni bir yerel memuriyet türünün, şehir topçusunun ve tahkimat angaryasının gö-

zetimine ek olarak, vekilin bazı mali ve denetim görevlerini de üstlenen "tahkimat vekilharcı"nın ortaya çıkmasıydı.[6]

Rusya'nın 1470'lerden sonra yaşadığı demografik ve iktisadi iyileşme, reformları daha da ileri götürdü. Yüzyılın sonunda, hükümet henüz ilhak edilen Novgorod bölgesinin kadastro çalışmalarını tamamlamış ve böylece vergi toplama, köylü milisi seferber etme, *pomeşçik*'in seferberlik hizmeti yükümlülüğünü toprak ve emek gücüne göre ayarlama yeteneğini artırmıştı. Köylülerin ayrılma hakkına getirilen Aziz George Günü kısıtlamalarının yanı sıra kadastro kayıtları da, orta hizmet sınıfının askeri hizmet kapasitesini korumak için köylülüğün uzun süren serfleştirilmesi sürecinin başlamasına yardımcı oldu.

Nakit vergi gelirlerinin merkezi hazineye büyük miktarlarda akmaya başlaması için bir elli yılın geçmesi gerekecekti, ancak ordu da hazineden henüz fazla pay talep etmiyordu. III. İvan ve III. Vasiliy dönemlerindeki en büyük askeri yatırım muhtemelen sınır kalelerinin kurulmasına yapıldı; masraflar vergi mükelleflerine, özellikle angarya biçiminde yüklendi. Sefer ordusu hâlâ ağırlıklı olarak, ateşli silahlardan çok yay ya da çelik silahlarla donatılmış bir süvari ordusuydu ve kendi donatımı ve beslenmesinden genellikle bizzat kendi sorumluydu. Herberstein, orta hizmet sınıfına ödenen nakit paranın pek az olduğunu, seyrek ödendiğini, zengin süvariler süvari kılıcı ve göğüs zırhıyla donanırken, büyük çoğunluğun ketenden yapılmış kalın bir *tegilai* ceketi giydiğini ve yay ile silahlandığını gözlemledi.[7]

Barutlu savaşlar Rusya'ya iki evrede girdi. Bu yöntemin Tatarlar tarafından getirilmiş olma olasılığını tamamen bir kenara bırakmak mümkün değildir; eski bir kaynakta, Rusların Moskova'yı Toktamış güçlerine karşı savunurken ilk kez kullandığı (1382) top ya da havan, muhtemelen Türkçe *tüfeng* sözcüğünden türetilen bir sözcükle *tiufiak* diye geçer. Ancak ilk ateşli silahların (demir çemberlerle takviye edilen bükülmüş sacdan yapılmış küçük kalibreli silahlar) Rusya'ya 1380'lerde Livonya ve Litvanya'dan girmiş olması ve 15. yüzyılın ortalarına kadar büyük Moskova prenslerinin bu teknolojiyi Tver ve diğer Batı Rus topraklarının prensleri kadar benimsememiş olmaları muhtemeldir. İkinci evre (1470'ler) Mos-

kova'nın askeri gelişimi üzerinde çok daha büyük bir etki yarattı: Livonya ordusunun uyguladığı ablukanın, Moskova'nın Kuzey Avrupa'dan yaptığı sülfür, güherçile ve metal alımını zorlaştırması ve II. Mehmed'in İtalyan modeli büyük çaplı bronz toplarla İstanbul'da kazandığı başarının farkına varılması üzerine, III. İvan, gelini Sofiya Paleologa'nın Papalık sarayı ile olan ilişkilerinden yararlanarak, Rudolfo Fioraventi degli Alberti'yi ve diğer İtalyan ustaları Moskova'ya davet etti.[8] 1494'te, büyük prensin cephanesini üretmek üzere Kremlin yakınlarında bir top dökümhanesi ve baruthane kurulmuştu. Üretilenlerin büyük bir bölümü kent duvarlarının üzerine yerleştirildi; büyüklükleri ve ulaşım zorlukları yüzünden bu silahları, atların çektiği tekerlekli top arabalarının kullanıldığı 1520'lere kadar sahrada kullanmak ekonomik olmadı. III. Vasiliy'in 1514'teki Smolensk kuşatmasında 2000 top kullandığı söylenir, ancak bunların çoğu küçük *falconet*'lerdi. Piyadenin el silahı kullanımı da henüz oldukça sınırlıydı. Az sayıdaki istisnalardan biri 1521-22'de yaşandı. Bu tarihte, 1500 Litvanyalı ve paralı Alman yaya askeri ve bir seyyar sahra topu, Oka savunma hattında süvari alaylarıyla birlikte Kırım Tatarlarına karşı kullanıldı.[9] Tatarları 1480'de Ugra'da geri püskürten, arkebüzcülerin ateşinden çok okçulardı.

Ancak Moskova'nın geç 15. ve erken 16. yüzyıllardaki askeri başarısı, süvari ordusunun artan büyüklüğünün ve tutarlılığının –zekice uygulanan bir diplomasiyle birlikte– onun bu evrede kuzeyli komşularına karşı daha rekabetçi olmasını sağladığını gösterir. Novgorod'daki orta hizmet sınıfı süvarisini harekete geçiren yeni *pomest'e* sisteminin Novgorod bölgesinin dışına yayılması, batı sınırını önce daha güvenli hale getirdi, sonra genişletti. Moskova'nın Litvanya ile savaşları (1492-94, 1500-03 ve 1512-22) Litvanyalı büyük prensleri Pskov ve Novgorod üzerindeki iddialarından vazgeçmeye zorlayarak pek çok Litvanyalı prens ve boyarın Moskova tarafına geçmesine neden oldu ve nihayet Moskova'nın Smolensk, Briansk, Novgorod-Seversk ve Çernigov bölgelerini ilhakıyla sonuçlandı. Moskova, 1480-81'de Pskov'u Livonya Birliği'ne karşı başarıyla savundu. 1495-96'da İsveçlilere karşı gerçekleştirilen Fin seferi bu kadar kesin sonuç vermedi; Rus ordusu pek çok tutsak aldıysa da Viborg'u zaptetmeyi başaramadı ve İsveçliler İvangorod'da yeni yapılan Rus kalesini yağmalayıp ateşe verdiler.[10]

Güney ve doğu sınırlarındaki tehlikelerin azalmasıyla batı ve kuzeybatı sınırları boyunca daha büyük harekâtlara girişme olanağı arttı. Altın Ordu'nın dağılması, Moskova'nın Kasımov Hanlığı'nı kurmasını (1452), yeni Kazan Hanlığı'ndaki veraset mücadelesine müdahale etmesini ve Litvanya, Livonya ve Altın Ordu'ya karşı Kırım hanlarıyla ittifak kurmasını (1480-1512) sağlamıştı. Kırımlıların Litvanya'ya yaptıkları akınlar, Altın Ordulu Ahmed Han'ı Litvanya takviyesinden yoksun bıraktı; aksi halde Ahmed Han 1480'de Ugra'yı geçerek Moskova'ya saldırmaya cesaret edebilirdi.

2.

IV. İvan'ın 1547'de Çarlık unvanını almasından hemen sonra, hükümet metropol soylularının ve küçük soyluların hizmet yükümlülüklerini sistemleştiren ve genişleten bir dizi büyük reforma girişti, yeni askeri oluşumlar yarattı, merkezi ve yerel hükümetin gelir sağlama ve insan gücünü harekete geçirme yeteneğini güçlendirdi. Reform kararındaki baş uyaranın, Kazan Hanlığı'nın fethini gerçekleştirme kararı olduğu görülür. 1549'dan sonra hanlığa haraç ödeyen Ceremilerin isyanı ve Şah Ali'nin Kazan tahtını elde etmek için Rusya'ya bağlanmaya hazır oluşu, bu kararı kolaylaştırdı. 1520'lerden beri Rus sınır şehirlerine akınlar düzenlemekte olan Kırım Hanlığı'na karşı duyulan savunma ihtiyacı ve Livonya Birliği'nin Estonya ve Letonya şehirli ve köylüleri üzerindeki hâkimiyetinin zayıflaması üzerine, bölgesel genişleme fırsatlarının çıkması da buna katkıda bulundu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tam bir otokrasi ve Avrupa'nın en güçlü ordusuna sahip güç olarak edindiği şöhret dikkate alındığında, IV. İvan'ın reform programının büyük bölümünün, bazı Osmanlı kurumlarının Rus benzerlerini yaratmaya çalışması şaşırtıcı değildir. Transilvanyalı Prens Jan Zapolya, Moldavyalı IV. Petro Gospodar Rares, Litvanyalı Hetman Fedor Sapieha ve Habsburg İmparatoru I. Ferdinand'ın hizmetinde geçirdiği yıllarda, Osmanlı askeri ve siyasal pratiğiyle tanışan İvan Peresvetov'un 1549'da tavsiye ettiği çeşitli önlemler uygulamaya kondu.[11]

Peresvetov'un askeri hizmetlilerin terfiinde gerekli gördüğü Osmanlı tipi liyakat düzeni, *mestniçestvo*'nun siyasal gerekliliği nedeniyle tam olarak uygulanamazdı, ancak hükümet özellikle önemli seferlerde komuta atamalarını kıdem tartışmalarından kurtarmak ve kıdemi belirle-

mekte hizmet yılına ağırlık vermek için adımlar attı. 1550'de IV. İvan 1000 taşralı hizmetlinin –genellikle *deti boyarskiy*– Moskova'dan 60-70 *verst* uzaklıkta yer alan üç farklı büyüklükteki *pomest'e*'ye rütbelerine göre yerleştirilmesini, böylece gerektiği anda hazır olmalarının sağlanmasını emretti. Bu Seçkin Binler'in yaratılması, *dvor*'a taze kan sağlamak ya da daha güçlü prenslikleri ve boyar klanlarını dengelemek üzere bir siyasal gereklilik olabileceği gibi, sadece *dvor* içinde daha etkin bir saray süvari muhafız gücü (Osmanlı Sarayı'nın maaşın yanı sıra toprakla da ödüllendirilen sipahi gücü gibi) oluşturma girişimi de olabilir. 1556'da toprak sahipliği hakları ile askeri hizmet yükümlülükleri arasındaki ilişkiyi üst ve orta hizmet sınıflarının bütün üyeleri için sistemleştiren bir hizmet yönetmeliğinin yürürlüğe konması, daha da önemli bir reformdu. Her *pomest'e* ya da mutlak mülk olan *votçina* sahibinin, her 100 *çetverti*'lik (yaklaşık 400 akr) toprak başına, tam teçhizatlı bir atlı (uzak hizmete çağrılması halinde fazladan bir binek hayvanı) sağlaması gerekiyordu. Ancak bu hizmet normlarını karşılamaya devam edenler egemenden nakit para almaya, *pomestiya* olma hakkını sürdürmeye hak kazanıyor ve daha yüksek bir *pomest'e*'ye terfi etme umudunu taşıyordu. Yüzyılın sonunda üst hizmet sınıfına mutlak mülk olarak verilen topraklar bile, askeri hizmetin yerine getirilmemesi halinde kısmen ya da tamamen müsadere edilmeye başlandı. Böylece hizmet yönetmeliği, taşralı küçük soyluluğun yanı sıra başkent soyluluğunu da zorunlu devlet hizmetine bağlama sürecini tamamladı. Bu aynı zamanda hükümetin, ileride ne kadar süvarinin köle ve köylü maiyetiyle birlikte seferberliğe hazır olacağını önceden bilmesini mümkün kıldı; bu açıdan bakıldığında sistem, bir ölçüde, çiftlik tahsisatı ile sipahi süvarilerinin ve onların çelebi maiyetlerinin sayısı arasındaki oranı saptayan Osmanlı tımar sistemi gibi bir işlev görüyordu.[12]

Peresvetov, Osmanlı ordusundaki gibi onar kişi halinde örgütlenen, daimi bir piyade saray muhafız gücünün ve güney sınırlarını Tatarlara karşı savunmak için ateşli silahlarla donatılmış, masrafları hazineden karşılanan 20.000 kişilik bir piyade kolordusunun kurulmasını da tavsiye etmişti. III. Vasiliy döneminde bazı sınır şehirlerinin tahkimat vekilharçları zaman zaman arkebüzlerle donatılmış kentli vergi mükelleflerin-

den asker toplamışlar, ancak bunlar daimi birlikler haline gelmemişti. Bununla birlikte, Çar, 1550'de, her birine yılda dört ruble ödenen 3000 seçkin tüfekliden oluşan daimi bir saray piyade muhafız gücü oluşturdu ve 1552'de binlerce tüfekli asker Kazan kuşatmasına katıldı. 1563'te Polotsk'u kuşatan Rus ordusunda 12.000 tüfekli asker vardı. Bunların Osmanlı yeniçeri birliklerine benzerliği pek çok tarihçinin yanı sıra bizzat I. Petro tarafından da belirtilmiştir. Kuşkusuz kapıkulu kökenli olmasalar da, tüfekli askerler plebyen bir geçmişten geliyorlardı ve sonunda gümrüksüz ticarete girerek hazineden aldıkları ödeneği artırmalarına izin verildi. Taktik rolleri çok benzerdi ve savunmada mızrak kullanmazlardı. Giyim ve teçhizat bakımından en çok Osmanlı tüfekçisini andırırlardı.[13] Ordu aynı zamanda sahra topçusunu da çok büyük ölçekte kullanmaya başladı ve alay topçusu, kendi subayları olan ayrı bir taktik birlik haline geldi. Bunların bazıları Moskova'daki top dökümhanesinde verdikleri hizmet sırasında teknik uzmanlık kazanmışlardı.

Sefer ordusu küçük ve büyük düzen tarzını uygulamaya devam ederken, *streltsiy* piyadesinin kurulmasının ve topçunun yaygınlaşmasının bir sonucu olarak *polki* karma bileşimli geniş kolordular haline geldi ve 1552 Kazan seferinde her birliğe daimi subayların atanmasıyla, ordu, eskiden gelen belirli birliklerin belirli bölgelerden asker toplaması kuralına uygun biçimde seferber edilmeye başlandı. Sürekli bir komuta altında düzenli bir kuvvet yapısının oluşması, disiplini ve taktik uzmanlaşmayı güçlendirdi. Bu uygulamanın yanı sıra *pomest'e* ve maaş haklarının gözetiminde ve hizmet yükümlülüklerinde de kayıt tutulması, 1556 Hizmet Yönetmeliği uyarınca zorunluydu. Sonunda saray sekreterliğinin işlevlerinde de sürekli bir farklılaşma ortaya çıktı. Artık, atama ve konuşlanmaların listelenmesinden, denetimlerin değerlendirilmesinden, terfilerin düzenlenmesinden ve yeni nakit ve toprak haklarının belirlenmesinden sürekli olarak sorumlu bir sekreterler ve yazıcılar kadrosu vardı; 1566'dan sonra bu heyetin *Razriadraya izba* adı altında kendi makamı oldu ve yüzyılın sonunda bu kuruluş Seferberlik Bakanlığı (*Razriadniy prikaz*) adını aldı. 1577'den itibaren bir Tüfekçi Bakanlığı (aynı zamanda kayıtlı Kazakları denetliyordu) ve bir Topçu Bakanlığı kuruldu. Uzmanlaşmış merkezi bakan-

lıkların oluşumu, Kazan ve Astrahan'ın ilhakıyla (Kazan Sarayı Bakanlığı), hizmet topraklarının tahsisatını denetleyen merkezi bir organ ihtiyacıyla (Hizmet Toprakları Bakanlığı) ve pek çok topluluğun kendilerini vekil yönetiminden muaf tutma ve kendi görevlilerini seçme hakkına izin veren 1555 ya da 1556 kararlarıyla daha da geliştirildi. *Zemskiy* reformu denilen bu son önlem aslında taşradan merkezi hazineye gelir akışını artırmak, ordunun Livonya seferinin masraflarını karşılamak için kullanılan bir araçtı; cemaatlerin bir zamanlar kendi vekillerine "haraç" olarak ödemek zorunda oldukları miktar, artık Moskova'da kurulan bölgesel bakanlıkların hazinelerine gidiyor, diğer bütün yükümlülüklerden muaf olmayı sağlayan bu toplu haraç, bazen büyük miktarlara ulaşıyordu. (Sözgelimi, Dvina'da yaşayanların ödedikleri 1400 ruble 200'den fazla süvarinin yıllık nakit hizmet ödeneğini karşılayabiliyordu.)[14]

Tarih yazıcılığı geleneğinin iddialarının aksine, vekil yönetimi her yerde *zemskiy* özyönetimine yol açmadığı gibi, merkezi bir bakanlık aygıtının oluşması da ıslah edilmiş tek bir yerel hükümet sistemini gerektirmedi. Yüzyılın sonraki bölümünde, kısmen Oprişnina terörü (1565-72) sırasında siyasal otoritenin bölünmesinden ötürü ve bazı bölgelerde özyönetim haklarının satışı yerel otoritenin militerleşmesi gerekliliğiyle çeliştiği için, farklı bölgelerde farklı hükümet formatları hüküm sürdü. Ülkenin kuzeyinde ve merkezinde, daha küçük ve askeri bakımdan fazla hassas olmayan bölgelerin, seçilmiş ceza yargıçlarına, *zemskiy* görevlilerine ya da orta hizmet sınıfından tahkimat vekilharçlarına teslim edilmesi yönünde bir eğilim vardı. Novgorod'un stratejik ve iktisadi önemi, pek çok sorumluluğun vekillerden Moskova'yla daha düzenli ve ayrıntılı biçimde haberleşebilen özel sekreterlere kaydırılmasına yol açtı. Bazı sınır bölgeleri vekillerin yönetiminde kaldı. Ancak Oka savunma hattı boyunca, Riazan, Briansk ve Seversk ve Rus işgalindeki Livonya'da, askeri konuların yanı sıra sivil yönetimi de, askeri "şehir komutanı"na (*gorodovye voyvodiy*) dönüşen alay komutanlarına teslim etme eğiliminin artışı, taşra yönetiminin gelecekteki militerleşmesi ve bürokratikleşmesi bakımından büyük önem taşıyordu. Şehir komutanlığı hükümeti karışıklık döneminden sonra genelleşecek ve bu uygulamanın Moskova'nın mali ve askeri yeniden yapılanmasındaki önemi görülecekti.[15]

Don, Volga ve Zaporojye Kazaklarından oluşan bağımsız orduların hafif süvari yedekleri olarak daha fazla kullanılması da, Rus askeri gücünün pekişmesini sağladı. 1590'larda hükümet Kazak orduları içindeki iktisadi ve siyasal bölünmelerden yararlanmanın ve Kazakları kraliyet hizmetkârları olarak kayıt altına alan Polonya örneğini izlemenin mümkün olduğunu görmüştü. Pek çok Kazak "şehir Kazağı" olarak kaydedildi, güney sınır şehirlerindeki garnizonlara yerleştirildi ve küçük bir yıllık nakit, tahıl yardımı ve toprak tahsisatı karşılığında hizmete alındı. Bu toprak tahsisatları, güneydeki tüfekçilerinki gibi, orta hizmet sınıfı *pomestiya*'sından küçüktü, bağlı köylülerden emek talep edemiyordu ve kolektif bir tahsisatın kişisel bir payı olarak elde tutuluyordu. Böylece şehir kazakları, tüfekçiler ve topçuların yanı sıra, ayrı bir alt hizmet sınıfının üyeleri olarak yerlerini aldılar.

Alt hizmet sınıfı sefer ordusuna daha büyük bir ateş gücü ve hareket kabiliyeti kazandırdı, ama aynı zamanda güney sınırları boyunca yerel savunma görevinde anahtar bir rol de oynadı. Yüzyılın sonunda Tula'nın ve Oka'nın güneyindeki diğer stratejik şehirlerin tahkimatı, Pereiaslavl-Riazan'dan Briansk ormanlarına kadar 600 *verst* boyunca uzanan, tahkim edilmiş tek bir savunma hattını, Abatis hattını (*Zaseçnayna çerta*) oluşturarak, Oka boyundaki alayların ötesinde yeni bir dış çeper savunması yarattı. Topçular ve tüfekçiler garnizon şehirlerini, birbirine bağlı toprak, kazıklı çit ve orman savunma hatlarını korumak için daha büyük bir ateş gücü sağlarken, Kazaklar ve orta hizmet sınıfı süvarisi hattın ötesinde step keşif görevi yapıyor (1571'de Prens M. I. Vorotinskiy tarafından sistemleştirildi) ya da küçük Tatar akıncı gruplarını atla takip ediyordu. Abatis hattı boyunca küçük Kırım ya da Nogay güçlerinin yolunu kesen ve daha büyük saldırılar için erken uyarı görevi yapan bu garnizon güçleri, hükümetin alayları Oka'nın çok daha güneyinde yeniden konuşlandırmaya başlamasını sağladı. Bu da askeri gücün, 1556-59'da Don ve Dinyeper'in aşağılarına düzenlenen akınlarla, ama özellikle 1580'lerde ve 1590'larda, daha çok Abatis hattının ötesinde yeni garnizon şehirlerinin (Belgorod, Voronej, Livny, Oskol, Valyuki ve Elets) kurulmasıyla, steplerin derinliklerine nüfuz etmesine yol açtı.[16]

1585'te Stroganov tüccar ailesinin kiraladığı paralı Kazak askerlerden oluşan küçük bir keşif gücünün Kuşum Hanlığı'nı yıkması, Sibirya'yı Rus kolonizasyonuna açtı. Topçular, tüfekçiler ve Kazaklar (1635'e kadar pek çok kişi Avrupa Rusya'sının kuzeyinden nakledildi) daha sonra Sibirya'nın garnizonlaştırılmasının yanı sıra tarımsal kolonizasyonunda da öncü oldular; alt hizmet sınıfı 17. yüzyıl boyunca Sibirya halkı içinde en büyük toplumsal grup olarak kaldı.[17]

Barut tozu teknolojisinde Asya halkları karşısında sahip oldukları muazzam avantajın, Rusların güneye ve doğuya doğru yayılmasını kolaylaştırıldığına dair yaygın bir kanaat vardır. Bu bir abartmadır. Moskova'ya saldıran bazı büyük Kırım ordularına (1541'de Safa-Giray Han'ın ordusu gibi) topçular ve Türk yeniçerileri eşlik ediyordu. Tatarlar Ruslara karşı nadiren top ve el silahları kullandılarsa, bu teknolojik gerilikten değil, lojistik bir nedenden kaynaklanıyordu: Büyük topları ve yük konvoyları olan güçleri bomboş stepler boyunca yüzlerce mil hareket ettirmenin ve beslenmenin güçlüğü. Aynı lojistik kaygı Kırım'ı Rus ateş gücüne karşı uzun süre korudu; bu durum, 1552'de Rusların Volga Irmağı'nı büyük ölçekli ulaşım için kullanabilmeleri sayesinde IV. İvan'ın eline geçen Kazan Hanlığı için geçerli değildi. El silahları ve top kullanan Ruslar başlangıçta Sibirya'nın bazı yerli halklarını sindirdiler, ancak güney Sibirya'nın çok daha kalabalık göçebe atlılarına karşı kesin sonuç alınamadı. Bu arada Lukagirler ve diğer halklar, çalarak, yasadışı ticaretle ya da yağmayla yeterince silah sağlamayı başardılar ve bunları ilk askeri karşılaşmalardan hemen sonra Ruslara karşı kullanmaya başladılar. En önemlisi olan barut tozu kıtlığı Rus ateşli silahlarının Sibirya'da kullanılmasını önemli ölçüde sınırladı; güney sınırında olduğu gibi, lojistik sorunlar barut tozu devriminden azami ölçüde yararlanmayı önledi.[18]

Yeni askeri teknolojilerin taktik sonuçları, Moskova'nın kuzey ve batı sınırlarında bile sınırlı kaldı. Süvari silahları değişti: Kalkanlar kullanımdan kalktı ve vücut zırhı daha basit ve hafif hale geldi; süvari kılıçlarının yaylara oranı önemli ölçüde arttı ve az sayıda süvari çakmaklı tüfek taşımaya başladı. Ancak süvari taktikleri önceki döneme kıyasla fark edilecek ölçüde değişmedi. Bunun tek istisnası, yoğun askeri düzenlerin yeri-

ni, topçu ateşi karşısında daha dağınık ve kademeli bir konuşlanmanın almasıydı. Savunmada kalma, sayısal üstünlük, cenahlardan yapılacak ani ve kısa saldırılar için fırsat kollama önemini korudu. Komutanlar, tahkim edilmiş yerlere saldırmak ya da buraları savunmak için *streltsiy* piyadesini kullanmayı tercih ediyor ve güçlerini, süvari ve topçu bir *tabor* (Macarlar tarafından kullanılan *Wagenburg*'un 15. yüzyıldan itibaren Türkler tarafından uygulanan bir örneği) ya da *guliai-gorod* tarafından korunmadıkça açık alanlara yaymakta duraksıyorlardı. *Guliai-gorod*, Peresvetov'un Osmanlılara karşı uygulanan Polonya ve Macar taktiklerine ilişkin gözlemlerinden esinlenen bir tür *Wagenburg* uyarlamasıydı. Giles Fletcher bunu, küçük arabaların üzerine yerleştirilmiş, birbirine geçme büyük ahşap mazgallardan oluşan bir tür "hareketli kale" olarak betimlemiştir. 1590'larda Moskova tüfekçilerinin zaman zaman Felemenk tarzı yeni saf taktiklerine başvurmalarından söz edildiğini görürüz. Bu konuda en etkili (ama gene de muhtemelen tipik olmayan) örnek, 1605'te Dobriyniçi'de, tüfekçiler saflarını iki katına çıkardıkları ve Polonyalılar ile Kazak süvarisine sırayla ateş açtıkları zaman gerçekleşti.[19]

Rusların Livonya Savaşı'nı (1558-83), piyadelerin yeni saf taktiklerine uyumda gösterdikleri yavaşlık nedeniyle kaybettikleri varsayımının cezbedici bir yanı vardır. Ancak Rusya 1578'e kadar üstünlüğünü korudu. Bunun nedeni belki de savaşın bu noktaya kadar, yeni taktiklere uygun olmayan bir bölgede geçen bir kuşatmalar ve akınlar savaşı olması ve İsveç'in, paralı askerlerden oluşan kendi küçük kuvvetlerinin birikmiş alacaklarının ödenmesi için isyan etmelerini önleyememesiydi. En büyük kuşatma ve meydan savaşları Litvanya'da oldu ve Moskova ile Polonya'nın yenişememesi ile sonuçlandı. Savaş 1578'den sonra kesinlikle IV. İvan'ın aleyhine döndü, ancak bunun sebebi muhtemelen Polonyalıların ve İsveçlilerin taktik yeniliklerinden çok başka gelişmelerdi: Polonya'nın İsveç'le kurduğu yeni ittifak, Polonya ve Litvanya'nın kurduğu 1569 Lublin Birliği'nin yeni kral Stefan Batory'e sağladığı büyük miktarda gelir ve ilerlemekte olan 51.000 Polonyalı ve İsveçli karşısında Polotsk bölgesini elde tutmak için, Kırım hanının Moskova'yı yağmalamasından sonra geride sadece 35.000 Rus kalmışken, güney cephesi boyunca daha fazla birlik yerleştirme ihtiyacı.[20]

Livonya Savaşı her şeyden önce bir kuşatmalar savaşıydı, ancak bu kuşatmalar her iki tarafın sağladığı teknolojik ya da taktik avantaja ilişkin fazla bir şey söylemez. Giles Fletcher, çarın Polonyalılara karşı çok sayıda top yerleştirme becerisi üzerinde durdu. Düşman şehir ve kalelerine uygulanan kuşatmalarda Ruslar çok büyük çaplı "duvar yıkıcı" toplardan adeta bir yığınak yapıyordu. Polotsk (1563) dışındaki kaleler bombardıman ve saldırıdan çok, uzun süreli ablukalarla düştü. Aynı şey Rus kalelerine uygulanan Polonya ve İsveç kuşatmaları için de söylenebilir. 40.000 askerin yanı sıra Alman ve İtalyan mühendislerin hizmetinden de yararlanan bir orduya rağmen, Stefan Batory, 1581-82'de yedi ay süren ağır bombardıman ve 30 saldırıdan sonra bile Pskov'u zaptedemedi; Pskov'u almayı 1615'te Gustavus Adolphus da başaramadı.[21] Moskova hükümetinin elindeki yeni mali kaynaklar, 16. yüzyılın ikinci yarısında yaygın bir kale yapım dalgasına olanak verdi ve bu projelerden biri olan Smolensk (1595-1602'de yeniden tahkim edildi) Moskovalıların o zamana kadar taş ve tuğla ile yaptıkları en heybetli, gerçekten de devasa bir kaleydi. Rusların henüz *trace italienne* ilkelerine göre inşaat yapmadıkları doğrudur, ancak Litvanya ve Livonya'da kuşattıkları kaleler kendi kalelerinden daha ileri değildi ve hatırlanmalıdır ki, *trace italienne* Fransızlar, İngilizler, Felemenkler ve Almanlar tarafından da ancak 1550'lerden itibaren uygulandı.

IV. İvan'ın ordusunu daha etkin hale getiren, mühendislik ve lojistik uygulamalarının ölçeğiydi. Abatis hattının kurulması ve güney sınırının askeri kolonizasyonu sadece bir örnektir. Bu, 1551-52 Kazan seferinin başarısıyla da kanıtlandı: Bir cephanelik ve ileri harekât üssü olarak kullanılmak üzere parça parça yapılan ve Volga boyunca 1000 km. taşındıktan sonra Sviiazhsk'ta birleştirilen, ahşap Uglich kalesinin kurulmasında; ordunun büyük bölümünü taşımak ve ihtiyaçlarını sağlamak için ırmak ulaşımının kullanılmasında; mühendis İvan Vyrodkov'un Kazan'ı çepeçevre kuşattığı siperler, kazıklı çitler, *gabion*'lar [içi toprak dolu tabya] ve kuşatma kulelerinde; Kazan duvarlarının altına sıçan yolları ve lağımların kazılmasında.[22] Aynı başarı, ordunun Livonya'da daha uzun süreli sefer yapabilme yeteneği (buradaki harekâtların çoğu birliklerin donmuş bataklıkları geçmesini sağlayan kış aylarında gerçekleştirildi) ve özellikle Tahkimat

Bakanlığı'nın işgal altındaki Livonya'da uyguladığı gelişmiş askeri yönetim sayesinde Batı'da da tekrarlandı.[23]

Ancak 1580'lerde hükümetin elindeki mali mekanizma ve hizmet seferberliğinde uygulanan *pomest'e* sistemi, bu tür girişimlerin maliyetini artık karşılayamaz hale gelmişti. Bir zamanlar Moskova'nın en zengin bölgelerinden biri ve orta hizmet sınıfı süvari insan gücü deposu olan Novgorod ve kuzeybatıda durum özellikle kritikti; burada İsveçliler, Litvanyalılar ve çarın kendi Oprişnina muhafızlarının verdiği hasar, vergi oranlarının neredeyse iki katına çıkarılmasıyla daha da ağırlaştı; tarlalar kullanılamaz hale geldi; Moskova'ya gelir akışı keskin bir düşüş gösterdi ve hayatta kalabilen orta hizmet sınıfı süvariler kendilerini askeri hizmet veremeyecek kadar yoksullaşmış buldular.[24] Moskova, topluma yeniden ödeme gücü kazandırmaya, köylülerin toprak sahiplerini terk etme hakkını önce kadastro güncelleştirmelerinin yapıldığı (1581-82) bölgelerde askıya alarak ve daha sonra, 1592'de, her yerde kaldırarak *pomest'e* topraklarını canlandırmaya çalıştı. Ancak bu "yasak yılları" kararnamelerini izleyen iyileşme önemsizdi; IV. İvan'ın 1584'teki ölümünün ardından artan siyasal hizipleşme, sorunlara daha uygun bir çözüm bulunmasını engellendi ve nihayet karışıklık dönemi (1605-13) sırasında merkezi hükümet otoritesinin neredeyse topyekûn çöküşüne yol açtı.

3.

Çar Vasiliy Şuyskiy'in generallerinin ve bakanlık görevlilerinin İkinci Düzmece* Dimitriy'in Tushino'daki kampına 1608'deki ilticalarından sonra, isyancıları yenme ve merkezi otoriteyi yeniden kurma görevi yerel yetkililere kaldı. Vologda ve diğer kuzey bölgelerinin *zemskiy* görevlileri, genellikle kendi inisiyatifleri ve olanaklarıyla milis teşkilatları kurarak bu kampanyanın başını çektiler. Şuyskiy'in tahttan indirilmesi ve Moskova'nın Polonyalılarca işgalinden (1610) sonra bu kampanya, kaynakları daha geniş bölgesel bir ölçekte harekete geçirebilen Riazanlı P. P. Liapunov ve özellikle Zaraiskli D. M. Pozharskiy gibi bazı enerjik şehir komutanlarının davası

* Rus Çarı I. Fyodor'un ölümünden sonra çarla akrabalık bağı olmamasına rağmen onun kardeşiymiş gibi davranarak tahta çıktığı için Dimitriy'e "Düzmece" lakabı takılmıştır –ç.n.

haline geldi. Sonunda Pozharskiy, öteki şehirlerle, boyar klanlarıyla ve diğer Kazak gruplarıyla koalisyon müzakereleri yaparak Polonyalıları Moskova'dan çıkarmayı ve Rus monarşisini yeni Romanov Çarı Mikhail Federoviç'in (saltanatı 1612-13) yönetimi altında yeniden kurmayı başardı.

Çar Mikhail'in danışmanları, bütün bu gelişmeleri, altmış yıl önce bazı sınır bölgelerinde oluşturulan yerel şehir yönetimi komuta sistemini haklı çıkaran bir kanıt olarak gördüler; tek fark, şehir komutanının çarın düşmanlarını yenilgiye uğratmak ve otokrasiyi yeniden kurmak için gerekli olan otoriteye, askeri deneyime ve yerel bürokratik mekanizmaya sahip olmasıydı. Böylece şehir komutanlığı yönetimi genelleştirilmiş oluyordu; saray erkânının vekil olarak atanmasına son verildi ve tahkimat vekilharçları, *guba* ve *zemskiy* görevlileri –bazı kuzey bölgeleri dışında her yerde– şehir valilerinin vekillerine dönüştürüldüler. Çar'ın babası Patrik Filaret 1619'da Polonya esaretinden döndükten sonra, hükümet (1633'te ölümüne kadar Filaret'in elinde kalacaktı), şehir komutanlarının eyaletlerde merkezi bakanlık otoritesini tekrar sağlamakta, mali sistemi ve orduyu yeniden kurmakta kullandığı yerel otoritenin daha militer ve bürokratik biçimine başvurdu. Eşkıyalık sonunda bastırıldı ve ceza hukuku sistemi sadece yeniden kurulmakla kalmadı, aynı zamanda yenilendi; vergi borçlarının toplanması için büyük bir baskı uygulandı, firari şehirliler ve köylüler kadastro ve vergi kayıtlarında bulundukları yerlere döndüler; 1619'dan itibaren şehir komutanları, genel kadastro çalışmaları için Moskova'dan gönderilen ölçüm görevlilerine ve müfettişlere, vergi mükelleflerinin geri getirilerek yeniden kaydedilmelerinde, şehirlerdeki tahıl ambarları ve hazine envanterlerinin çıkarılmasında, *pomestia* ve *votçiniy* olarak dağıtılmış toprakların kaydında yardımcı oldular. Mali temelleri yeniden atılan merkezi bakanlık aygıtı geliştirildi ve sayısı, büyük bir artışla, 1610'da 37'den 1630'da 68'e çıkarıldı. Daha büyük bakanlıklar içinde yer alan büroların işlevsel farklılıkları artırıldı ve Seferberlik Bakanlığı'na diğer 12 uzmanlaşmış askeri bakanlığın faaliyetleri üzerinde daha geniş bir eşgüdüm yetkisi verildi. Yüzyılın ortalarında şehir komutanları, eyaletlerin durumu hakkında bakanlıkları o kadar iyi bilgilendiriyordu ki, çarın artık krallık meclisini (*Zemskiy sobor*) toplaması gerekmiyordu.[25]

Karışıklık dönemi *pomest'e*'ye dayanan askeri hizmetin etkinliğini daha da azaltmıştı. Bu hizmet, Filaret ve Cherkasskiy'in başında bulunduğu hükümetler tarafından çeşitli önlemlerle canlandırılmış olmasaydı, Osmanlı tımar sistemiyle aynı kaderi paylaşabilirdi. Bu hükümetler hizmet erbabına kısa süreli özel nakit yardımlar yaptılar ve geçici vergi muafiyetleri tanıdılar; çömezlerine dağıtmaları için ek toprak rezervi sağladılar ve *pomest'e* ile *votçina*'nın kimi yasal haklarını yavaş yavaş birleştirdiler. Orta hizmet sınıfının hizmet kapasitesini özellikle iki siyaset güçlendirdi. Bunlardan, Rus sosyopolitik gelişimini gelecek iki yüz yıl boyunca derinlemesine biçimlendirecek olan birincisi, devletin, orta hizmet sınıfına, firari köylülerini belirli bir süre içinde yavaş yavaş geri alacakları teminatını vermesiydi. 1649'da zaman sınırı tamamen kaldırıldı ve sonunda köylülük orta hizmet sınıfı lehine serfleştirilmiş oldu.[26] İkinci siyaset, verimli kara toprağın daha çok ürün verdiği, ancak orta hizmet sınıfının emrindeki geleneksel yarıcıların sayısının çok daha az olduğu güneyde uygulandı. Burada askeri kolonizasyon ve sınır savunması giderek *odnodvortsiy*'in daha ucuz hizmetine bağımlı hale geldi. Orta hizmet sınıfı süvarilerinden oluşan *odnodvortsiy*, kendi hizmetkârları olmaksızın ve hiç olmayan ya da az sayıdaki yarıcıları ile hizmete alındı; tıpkı hizmet Kazakları gibi, kolektif tahsisatlar içinde hisse olarak daha küçük bir *pomest'ia*'ya sahipti.[27]

Filaret'in yeniden inşa kampanyası, *pomest'e*'li süvarinin içtima verilerinin gösterdiği gibi, 1630'ların orta hizmet sınıfı süvarilerinin Novgorod bölgesinde bile 1620'lerin başındaki benzerlerine göre daha iyi donanmalarını, daha iyi atlara sahip olmalarını ve sefere daha kalabalık bir maiyetle katılmalarını sağlayan bir canlanma yarattı.[28] Bağımsız hizmet gruplarından (Kazak grupları ve Büyük Nogaylar) sağlanan köylü milisleri ve yedekler hesaba katılmadığında bile, Rus silahlı kuvvetlerinin toplam gücü 1632'de 104.718'e ulaşmıştı. Bunların 24.714'ü orta hizmet sınıfından süvari, 33.775'i tüfekçi ve 11.471'i hizmet Kazaklarıydı; bu askerlerin 60.000'i batı ve güney sınırlarında fiilen görev yapıyordu (40.000'i sahra ordusunda, 20.000'i garnizon görevinde). 1630'ların Fransız ordusu daha büyük olabilir, ancak Moskova'nın nüfusu Fransa'nın yaklaşık üçte biri kadardı ve böyle bir silahlı güç bulundurmak yılda sadece yaklaşık

275.000 rubleye mal oluyordu.[29] Smolensk Savaşı'nın hemen öncesinde hükümet, demircileri zorla mermi yapım hizmetine sokarak ve Felemenk girişimci Andries Winius'a, Tula'da top ve tüfek namlusu üreten büyük bir yeni demir dökümhanesi kurma imtiyazı vererek, top dökümhanesi ve silahhanenin üretimini artırmayı başardı. İzleyen 30 yıl içinde topçunun toplam gücü 4000-5000 topa ulaşacak, sahra topları daha hareketli küçük çaplı bronz toplara dönüşecek ve yeniden tertip edilen piyadenin bir bölümü çakmaklı tüfeklerle donatılacaktı.[30]

Hükümet, 1635'te güney sınırları üzerinde yeni garnizon şehirleri kurmaya kaldığı yerden devam etti ve Kırım Tatarları ile Nogay akınlarını önlemede gösterilen başarı, çok geçmeden birçok şehir kurarak ve bu şehirlerin tahkimatlarını birleştirerek eski Abatis hattının yüzlerce kilometre güneyinden geçen yeni bir savunma hattı oluşturmak gibi iddialı bir projeyi (1637-58) esinledi. Bu yeni Belgorod hattı, Vorskla Irmağı'ndan Chelnavsk'a kadar uzanan orman-step bölgesinin en güney ucundan geçen ve 800 km. uzunluğundaki ahşap ve toprak tahkimatlar ve orman tahkimatıyla birbirine bağlanan 25 garnizondan oluşuyor, Chelvask'ta Volga boyunca 500 km. uzanan Simbirsk hattıyla birleşiyordu. Bu arada Abatis hattı da, bu kez tali ya da bir iç savunma çemberi olarak onarıldı, çünkü bütün bir yıl boyunca bu hattı bekleyen sahra ordusu, 1646'dan sonra yeni Belgorod hattına doğru kaydırılmıştı. Belgorod step şehri büyük alayın konak yeri oldu. 1658'de Belgorod'daki büyük alaya komuta eden general –belki de 1621'de Chocim'deki Polonya-Litvanya güçlerinin örgütlenmesine özenerek– çeşitli sınır alaylarının mareşali haline gelmişti ve 1663'te komutanın karargâhı, Belgorod *razriad*'ının komuta merkezi olarak çok daha bütünleşmiş bir bölgesel savunma ve kaynak dağıtma ağı hizmeti sağlıyordu. Bu ağın geniş cephelerde daha eşgüdümlü harekâtlar yapma yeteneği On Üç Yıl Savaşları'nda kanıtlanacaktı. 1677-81 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Belgorod ve Sevsk *razriadiy*'leri birliklerinin konuşlandırılması ve 440 km.'lik yeni bir İziuma hattının yapımı, Ukrayna'nın sol şeridinde bir Türk istilasını caydırdı. Güney sınır bölgeleri de, V. V. Golitsin'in 1687 ve 1689'da Kırım Hanlığı'na karşı Dinyeper'i geçirdiği 112. 000 kişilik iki ordunun tedarikinde dikkat çekici bir başarı gösterdi.[31]

Karışıklıkta Çar Vasiliy Şuyskiy Novgorod'da, vernikli zırhları yüzünden "kara köpekler" diye anılan binlerce İsveçli tüfekli ve mızraklı kiralamıştı. Ancak bu askerlerin çok pahalı ve siyasal bakımdan güvenilmez olduğu ortaya çıkınca, General M. B. Skopin-Şuyskiy onları, tüfek ve mızraklarla donatılan ve paralı İsveç subayları tarafından "Belçika tarzında" eğitilen bir köylü milisiyle değiştirdi. Bunlar 1610'da Tushino'daki isyan merkezini bastırmakta etkin oldularsa da, Skopin-Şuyskiy'in ani ve gizemli ölümünün ardından dağıtıldılar.[32] Avrupa tarzında donatılan ve eğitilen birliklerle yaşanan bir sonraki tecrübe, 1650'de, Smolensk'i Polonyalılardan geri almak için yapılan seferin hazırlıkları sırasında başladı. Rus köylü milislerinden, Kazaklardan, orta sınıf hizmet süvarisi çömezlerinden ve çeşitli toplumsal kökenlere mensup özgür gönüllülerden oluşan yeni "yabancı düzen birlikleri"ni –altı piyade alayı (*soldatiy*), bir ağır süvari alayı (*reitariy*) ve bir dragon alayı (*draguniy*)– eğitmeye istekli Avrupalı paralı subaylara, büyük miktarda nakit ödeme yapıldı. Yabancı düzen birliklerinin teçhizatı ve maaşları, *pomest'e*'li geleneksel süvarinin aksine hazineden sağlandı. Bunlar Smolensk'teki 33.980 kişilik Rus ordusunun % 51'ini oluşturuyorlardı. Burada, daha önce Rusların yapmış olduğu ve Polonyalıların, İtalyan ve Felemenk tarzı tabyalar ve siperlerle yeniden tahkim ettiği en büyük kaleyi savunmakta olan, daha deneyimli Avrupalı paralı askerlerden oluşan bir Polonya piyade gücüyle karşılaştılar. Smolensk Savaşı'nda, bu koşullar altında takdire değer bir performans gösteren Rus kuvvetleri, en son Avrupa kuşatma kurallarını uyguladılar. Polonyalı gözlemciler Moskova *soldatiy*'sinin gösterdiği "Felemenk becerileri"ni övdü, ancak sefer başarısız oldu. Sorumluluk, paralı subaylar Lesly ile Anderson arasındaki ölümcül düşmanlığa ve tabii geleneksel olarak, daha çok siyasal nedenlerle atanmış olan ve fazla sefer deneyimi olmayan M. B. Shein ve A. V. İsmailov'un komutanlığına yüklendi. Bununla birlikte William Fuller, yakın zamanlarda, yetersiz lojistik planlama ve ağır kuşatma toplarının zamanında yetiştirilmesini önleyen kötü yollar olmasaydı, Shein'in, Kral Wladyslaw güçleri gelmeden Smolensk'i zaptedebileceğini öne sürdü.[33] Moskova, Orta Rusya'daki Tatar akınları ve Balash isyanı, ama en önemlisi yabancı düzen birliklerini silahlandırmanın maliyeti ve yapılan

harcamalar yüzünden, Smolensk'teki çabalarını artıracak gücü bulamadı. 1633'te, yalnızca 6610 *soldatiy* bulundurmak hazineye 129.000 rubleye mal olmuştu.[34] Savaştan sonra yabancı düzen birlikler bu nedenle dağıtıldı ve paralı subaylar sınır dışı edildi.

Hükümet yüzyılın dönümüne kadar, tüm orduyu yabancı düzen birliklerin saflarına uygun bir modelde yeniden düzenleme ve onu bütün masrafları hazineden karşılanan daimi bir ordu olarak tutma fikrine hazır olamadıysa da, yabancı düzen birlikleri daha masrafsız bir biçimde artırmanın yollarını araştırmaya devam etti. 1640'ların sonunda, güneyde Karelian cephesi ve Voronej Irmağı boyunca çeşitli köylerin köylülerini, vergiden muaf, kendine yeterli, "yerleşik" *soldatiy* ve ağır süvari birliklerine dönüştürdü. Bu köylülerin askeri kolonileri bazı bakımlardan İsveç *indelning-sverket* ya da Avusturyalı Grenzer kolonilerini andırıyordu.[35] Ayrıca Moskova'nın güney ve batıda gözettiği stratejik hedefler, onu büyük yabancı düzen birlikleri uzun dönemler boyunca tutabilmek için harcama yapmanın zorunlu olduğuna kısa sürede ikna etti. Belgorod hattının korunması ve güney ordusunun, sözgelimi Don Kazaklarının Azov'u (Azak) zaptı nedeniyle Türk-Tatarlardan gelebilecek intikama karşı hazır tutulması gerekiyordu. Üstelik güneyde, köylü piyadeler ile serf sahipleri arasındaki çatışma potansiyelinin daha az olduğu, orta hizmet sınıfının yeni hizmet formlarına genellikle daha kolay uyum sağlayabilen *odnodvortsiy*'den oluştuğu dikkate alınırsa, bu görevi yabancı düzen birliklerine emanet etmenin mümkün olduğu görülüyordu. Bu nedenle binlerce gönüllü ve Smolensk Savaşı'na katılmış kıdemli askere, 1637-39 ve 1642'de güney sınırı boyunca geçici görevli yabancı düzen birliklerine destek olmaları emredildi.

O sırada patlak veren Kmelmitskiy isyanı, Moskova'ya Doğu Ukrayna'daki topraklarını genişletme fırsatı verdi. Bu amaçla yapılan seferde Belgorod hattı ideal bir harekât alanı oluşturdu. 1652 yılının sonunda Moskova, Belgorod hattındaki 18 bölgeden 8.000 *soldatiy* toplamıştı ve Devletler Topluluğu ile savaşa hazırdı. 1654'te On Üç Yıl Savaşları patlak verdiğinde Belgorod ordu grubunun 20.000 kişilik sefer birliğinin 16.602'si yabancı düzen piyade ve süvarisiydi. 1663'te yabancı düzen birlikleri (24.522 süva-

ri ve 24.958 piyade) Moskova ordusunun % 79'unu oluşturuyordu. Süvari birlikleri, kayıtlı çömezler ve orta hizmet sınıfından yapılan transferler, hatta bazı köylü milisleri, Kazaklar ve kıdemli *soldatiy* ile genişletilebiliyordu. Ancak hükümet, cephedeki ağır kayıpları telafi ederken, piyadenin süvariye oranını bozmamak için öncelikle köylü askere dayanmak zorundaydı. Savaşın sonuna kadar yüz binden fazla köylü *soldat* alaylarına alınacaktı. Bu konuda en büyük katkı, aynı zamanda gittikçe daha ağır bir yük haline gelen piyade masraflarının ve erzakının da en büyük bölümünü karşılayan güney sınırındaki köylerden geldi. 1663'te fiilen görev başında bulunan geleneksel ve yabancı düzen birliklerin masrafı bir milyon rubleyi buluyordu; bu, 30 yıl önceki maliyetin dört katıydı.[36]

İvan Posoşkov, İvan Mazepa ve diğer çağcılları, yüzyılın son yarısında geleneksel ordudaki orta sınıf hizmet süvarisinin savaşa hazırlık düzeyinin düşüklüğü ve artan firarlar üzerine kafa yorarken, Rus komutanların yabancı düzen birlikleri daha etkin biçimde kullanmayı öğrenmeleri biraz zaman aldı. Süvari yönetmeliği yoktu; planlı piyade manevraları, ateş sistemleri ve taktikler için kullanılan yönetmelik, *Uchenie i khitrost' ratnogo stroeniia pekhotnykh liudei* (1647), Johann von Wallhausen'in 1615 tarihli el kitabının bir çevirisiydi, ancak piyasadaki ilk on yılında sadece 134 adet satıldı. Gerçek bir daimi orduya henüz güç yetmediği için, piyadenin büyük bir bölümü seferden sonra evine gönderiliyor ve muhtemelen şehirde kendi albaylarının komutası altında yılda en fazla bir ay talim görüyordu ve Moskova dışında özel mekânlara yerleştirilen iki seçkin Moskova piyade alayı bile, sadece sefer başlamadan hemen önce yoğun talim yapıyor, geri kalan zamanda toprak işleri ve ticaretle uğraşıyordu. Patrick Gordon kendi Rus piyadelerini "özellikle iyi talim görmemiş" askerler olarak betimlerken, diğer gözlemciler de eyalet piyadesinin düzen kurmayı ve "Kazaklar gibi" ilerlemeyi bilmiyormuş gibi davrandığından şikâyet ediyordu.[37] On Üç Yıl Savaşları'ndaki atışları isabetsizdi, kendi mızraklıları ve süvarileri onları korumaya yetmiyordu ve ancak *tabor, guliai* ya da önceki yüzyılın *streltsiy*'si gibi sahra tahkimatlarının (Cudnowo, Basia Irmağı ve Mscibow, 1660) koruması altında gerçek bir disiplin ve kararlılık gösterebiliyorlardı.

Ancak sonuçta, Rus yabancı düzen piyadesinin İsveç piyadesinden ya da Polonya-Litvanya'nın *wojsko komputowe*'sinden kuşku götürmeyecek biçimde daha az eğitimli olması fazla fark etmiyordu, çünkü askeri devrimin piyade saf taktikleri On Üç Yıl Savaşları'nda belirleyici bir rol oynamadı. Süregiden daha önemli bir sorun, uzun süren bir kuşatma (Mogilev, 1655; Riga, 1656) sırasında güçlerin tedarikini sağlama, düşmanı hafif süvari kitleleriyle –dragonlar ve özellikle Kazak ya da Tatar düzensiz askerleri (Konotop, 1659)– yenilgiye uğratma ve en önemlisi muazzam kayıpları telafi ederek seferi yeniden başlatma yeteneğiydi. Moskova'nın yabancı düzen piyadesine yaptığı yatırımın isabeti sadece bu konuda kanıtlandı, çünkü köylülerin büyük ölçekte askere alınmasıyla piyade alayları, eski orta hizmet sınıfı süvari birliklerinden çok daha kolayca yeniden kurulabilir hale gelmişlerdi. Bu uygulama, Polonya tahtı 1659'dan sonra, toprak kayıpları, birikmiş alacakları için grev yapan askeri konfederasyonlar ve Diet'in, krallığın "askeri mutlakiyeti" karşısında artan korkuları nedeniyle kendi ordusunun masraflarını karşılama, tedarikini ve disiplinini sağlama araçlarından yoksun kaldığı zaman, belirleyici hale geldi.[38]

Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yabancı düzen piyadesinin ağır ateş altında karmaşık manevraları daha iyi yapabildiği, ağır yenilgilere rağmen bozguna uğramadığı (Buzhin Ford, 1677; Serelnikov Hill, 1678) görüldü; devlet de, bu piyadenin taşıdığı üstün potansiyel nedeniyle, *streltsiy*'i aynı yapının alay ve bölükleri içinde yeniden örgütleyebileceğini düşünmüş ve onlar için 1681'de planlı manevralar ve taktikler koymuştu. Rus-Türk Savaşı sırasında ve hemen sonrasında yapılan bir dizi reform, daha geniş yabancı düzen kuvvetleri bile bulundurmayı mümkün kıldı ve komuta kademesinin akılcı bir yapıya kavuşturmaya çalıştı: Devlet hizmeti yükümlülükleri, orta hizmet sınıfının çoğunun yabancı düzen birliklere dönüştürülmesi için yeniden tanımlandı; Avrupa Rusya'sının tamamı kaynak seferberliği ve ordu grubunun konuşlanması için dokuz bölgesel *razriadiy* halinde alt bölümlere ayrıldı; doğrudan vergilerin hesaplanması basitleştirildi ve büyük hazine ile devlet bütçesinin bir ilk benzeri ortaya kondu; *mestniçestvo* kesin olarak kaldırıldı. 1681'de Moskova silahlı kuvvetlerinin toplam gücü 214.000'e ulaştı. Bunun 81.000'i yabancı düzen piyadesi ve 45.000'i yabancı düzen süvarisiydi.[39]

4.

Geleneksel tarih anlayışı, Moskova'nın yabancı düzen tercihini artık göz ardı etmese de, geç 17. yüzyılın *soldatiy* ve *reitariy*'sinin, I. Petro'nun Büyük Kuzey Savaşı (1700-21) sırasında kurduğu orduyla pek az benzerlik taşıdığını vurgulamaya devam eder. Narva'da Rus ordusunun uğradığı utanç verici bozgun, Petro'yu düzenli bir daimi ordunun gerekliliğine inandıran bir şok yerine geçmiştir. Böyle bir ordunun kurulması, sadece askeri örgütlenmede değil, devlet yönetme sanatı ve elit kültüründe de Avrupa ilkeleri uğruna Asya ilkelerinden kesin olarak vazgeçmeyi gerektiriyordu. Bu ilkelerin dikkat çekici bir hızla hâkim kılındığı düşünülmektedir; dolayısıyla Rusya'nın Narva'dan sonraki zaferleri, önemli ölçüde, geliştirilen talim, yeni taktikler ve teçhizata atfedilmekte ve Avrupa askeri biliminin daha da geliştirilmesine katkıda bulunan Rus icatlarının saptanmasına büyük önem verilmektedir. Petro'nun reform programının geri kalan kısmının bu değişimden kaynaklanma ve ona hizmet etme ölçüsü, Petro döneminde yaşanan askeri değişimin devrimci karakterini çok iyi yansıtır (bazı yeni kurum ve siyasetlerin bu değişimi ne ölçüde başardığı her zaman araştırılmış olmasa da). En önemlisi, geleneksel tarih anlayışı, askeri reformun sonraki kuşaklara, özellikle kelle vergisi ve zorunlu askerlik biçiminde getirdiği muazzam toplumsal maliyetleri vurgular. Peki bu anlayışın ne kadarı düzeltme gerektirir?

Düzenli bir daimi ordu kurma süreci Narva'dan önce başladı. Çeşitli gelişmeler Petro'yu bunun zorunluluğuna zaten inandırmıştı: onun "oyuncak" alaylarının 1694 Kozhukhovo manevraları; talimsiz yabancı düzen piyadesinin 1695-96 Azov (Azak) seferleri sırasında Kazaklar ve tüfekçiler kadar etkin olamadığını görerek uğradığı düş kırıklığı; 1697-98'de gerçekleştirdiği dış ziyaretler sırasında gözlemlediği Avrupa askeri uygulamaları; 1698-99'da siyasal bakımdan güvenilmez *streltsiy* birliklerini dağıtma zorunluluğu; en önemlisi, A. A. Weide'nin 1698'de Rusya'yı İsveç'le savaşa hazırlamak için çara sunduğu tavsiyeler. Kasım 1699'da hükümet düzenli piyadeden oluşan üç tümen (27 alay) ve iki ağır süvari alayı oluşturmaya girişti. Bu birlikler, Weide ve Golovin'in hazırladığı Alman yönetmeliklerine göre yabancı ve Rus subaylar tarafından eğitildi. Mayıs 1700'de hem özgür nüfustan gelen gönüllülerden, hem de her 25-

50 kişilik hane halkı başına 1 kişi olmak üzere askere alınan serflerden (toplumsal sınıfa ve toprak sahibinin hizmet yükümlülüğüne göre) oluşan 32.000 kişi yeni alaylara yerleştirilmişti. Toprak sahiplerinin her bir asker yerine 11 ruble ödemesine de izin veriliyordu. Bu uygulama önceki dönemlerde geçerli olan askere alma yöntemlerinden tek bir önemli özellikle ayrılıyordu ve bu yenilik seferberlik kararnamelerinde belirtilmemişti: Bu kez yeni alaylara alınanlar birkaç ay geçtikten sonra evlerine gönderilmiyor, ömür boyu orduda kalıyorlardı.[40]

Kasım 1700'de Narva'da yaşanan yıkımın birçok nedeni vardı: yetersiz istihbarat, bölünmüş komuta yetkisi ve Rus güçlerinin toprak siperlerin ardında topluca bir arada tutulması kararı. Ancak Petro, Rus ordusunu "devamlılık ve düzen"den yoksun olmakla suçlarken haklıydı. Panik halinde kaçışan sadece Sheremetev'in eski orta hizmet sınıfı süvarisi değildi; bir yıl önce oluşturulan yeni alaylar da bozguna uğradılar, çünkü nitelikli subay yetersizliği yüzünden yeterince talim görmemişlerdi. Ayakta kalan birlikler sadece Preobrajenskiy ve Semenovskiy muhafız alayları (1692'de kuruldular) ile Lefortovskiy alayı (1642'de kuruldu) idi.

Ordu 1702-04'te Ingria, Estland ve Livonya'da çok daha etkin bir performans gösterdiğine göre, Narva'da sergilenen kusurların kısa süre içinde giderildiğini düşünmek durumundayız. Orduyu yeniden kurmak üzere daha çok asker alındı, yeni piyade ve ağır süvari yönetmelikleri çıkarıldı, dokuz yeni ağır süvari alayı ve bir topçu alayı oluşturuldu, top ve tüfek üretimi önemli ölçüde artırıldı ve geçmeli süngü yerini halkalı süngüye bıraktı (en azından elit muhafız alaylarında). Ancak hükümet ödeme ve tedarik konusunda verdiği sözleri tutamadı; 1678'de yapılan vergi mükellefi sayımını yenilemek için, 1704'te ulusal bir nüfus sayımı yapılması kararı alındı; ancak bu sayım birkaç yıl gerçekleştirilmeyecek ve 1701'de kurulan yeni Savaş Bakanlığı (*Voennyi prikaz*) 1706'dan önce lojistik yeterlilik gösteremeyecekti. Bu nedenle firar oranları yükselmeye devam etti. Bu yıllarda orduyu sağlam tutan, nakd, ve ayn, olarak alınan gelişigüzel ve karma vergiler, Baltık bölgesinin sivil nüfusunun zorunlu olarak karşıladığı talepler ve besin maddeleriydi. Petro'nun komutanları alayların talimsizliğinden ve subayların yetersizliğinden şikâyet ediyorlardı. Rus-

ya'nın 1701-04 yıllarında savaş meydanlarında kazandığı zaferler, çarın düzenli bir ordu yaratma konusunda başarılı olduğuna dair kesin bir bulgu sağlamıyordu, çünkü bu zaferlerin çoğu sadece ezici bir sayısal üstünlük sayesinde kazanılmıştı. Bu üstünlük orta hizmet sınıfından süvariler, Kazaklar, Kalmuklar ve Tatarlarla sağlandı.[41]

1705'te eski Hizmet Toprakları Bakanlığı'nın yeni Savaş Bakanlığı'yla yakın işbirliği, sonunda İsveç tarzında daha sistematik bir askere alma sistemine geçmek için gerekli kadastro verilerini ve idari mekanizmayı sağladı. Yeni askere alma sistemi, vergi ödeyen 20 kişilik her hane halkından bir piyade ve 80 kişilik her hane halkından bir süvari alıyordu. 1709'da fazladan 75.000 kişi orduya alınmıştı. Bu sayı Kliyuçevskiy ve diğer tarihçilerin iddia ettiği sayıdan çok daha az, ancak ordunun ağır kayıplarını karşılamak ve ordu büyüklüğünü 60.000'den 100.000'e çıkarmak için yeterliydi.[42] Kaliz (1706), Lesnaya (1708) ve Poltava'daki (1709) büyük Rus zaferlerinin, ordunun talim ve savaş deneyimiyle geçen yıllarının meyvesi olup olmadığı tartışmalıdır: William Fuller, çok sayıda yeni askerin savaşa girmeden önce yeterince talim görmüş olabileceğini kuşkuyla karşılarken, L. G. Beskrovnyi ve P. P. Epifanov, ordunun 1708-09'da savaşa daha hazırlıklı olmasının, kıdemli onbaşıların elinde kişisel talime ağırlık verilmesinden, subay eksikliğinin giderilmesinden, Petro'nun 1707'den sonra subay terfilerinde liyakat düzenine uyulması konusundaki ısrarlı tutumundan ve piyade alayı yapısının standartlaştırılmasından (dokuz tüfekçi ve bir bombacı bölüğünün oluşturulması, bölüklerin müfreze ateşine izin verecek şekilde müfrezelere bölünmesi ve savaş düzeninde daha büyük esneklik sağlayan tabur ve tugay örgütlenmesi) kaynaklandığını vurgular. Ancak Sovyet tarihçileri ordunun artan etkinliğini en çok, Petro'nun Baltık cephesinin genellikle ormanlık ve bataklık alanına ve İsveçlilerin *gå-på* taktiklerinin yarattığı hareketliliğe ve şoka uyum sağlamak için, "kalıplaşmış" saf taktiklerinden vazgeçmeye hazır oluşuna atfetme eğilimindeydiler; bu nedenle Rusların, *corps volant*'tan (atlı topçu) yararlanmalarını, kırık saf düzeniyle ve ayrı palankalarda "ani" konuşlanmalarını, hedef alarak ateş açmalarını ve süngü hücumuna kalkmalarını fazlaca abarttılar ve taktik ortodoksiden bu tip kopuşların, o dönemde Avrupa'nın her yerinde gerçekleşmekte ol-

duğunu göz ardı ederek, bunları Suvorov'un parlak öngörüleri diye değerlendirdiler.[43] Oysa bu dönemde Avrupa taktik düşüncesi, Ruslar için hâlâ karşı çıkılmaz bir ortodoksi sayılamayacak kadar yabancıydı. Rus ordusunun Büyük Kuzey Savaşı'nın özel koşullarına gösterdiği uyum, kısmen bu nedenle bir doğaçlama eseri sayılabilir.

Teknolojik değişimin ve bürokratik akılcılığın savaşın son evresinden (1710-21) önce yarattığı katkı abartılmış olabilir. Topçu büyük gelişme kaydetti, ancak piyadenin ateşli silahları 1715'e kadar standartlaştırılmadı ve o zamana kadar pek çok birlik, neredeyse antika niteliğinde küçük kalibreli fitilli tüfeklerle silahlandı. Tüfek sayısının yetersizliği 1707'de mızrağın tüfeğe oranının artırılmasını gerektirdi. Rus sanayii, ordunun tüfek ihtiyacını 1712'ye kadar karşılayamadı ve üretim maliyetleri bu tarihten sonra da bir süre yüksek kaldı.[44] Siyasal söylem düzenli ordu için düzenli devlet zorunluluğunu vurguluyordu, ancak merkezi yönetimin sistematik biçimde yeniden yapılandırılması neredeyse savaşın sonuna kadar ertelendi. Petro, işe önce Moskova'nın eski *prikaz* aygıtıyla başladı. Aşama aşama, askere alma sisteminden sorumlu savaş bakanlığını seferberlik bakanlığının yerine geçirdi; orduyu silahlandırma ve ödenek sağlama işlerinden sorumlu bir genel komiserlik, besin maddesi tedarikinden sorumlu bir iaşe bakanlığı ve bir topçu bakanlığı kurdu. 1711'de bu bakanlıkların yaptığı işler, topçu yönetimi hariç, yeni senato ve senato komiserliğinin gözetimine tabi kılındı. Merkezi hükümet aygıtının Moskova ve St. Petersburg arasında bölünmesi büyük bir karışıklığa yol açtı. 1718'de İsveç tipi, dokuz "yüksek okul"dan oluşan bir aygıt kuruldu, ancak Krigskollegium (*Voennaya kollegiya*/harp akademisi) bir sonraki yıla kadar tamamlanıp topçu ve ikmal hizmetleri üzerinde tam bir otorite kuramadı.[45]

Aslında yönetimdeki değişim ile ordunun artan etkinliği arasında önemli bir bağlantı vardı, ancak yönetsel değişiklik Petro döneminin siyasal söyleminden beklenen ölçüde merkezileştirici ve bürokratikleştirici olmamıştı. Sonuç olarak Rusya kaynak seferberliğindeki üstün gücü ve esnek stratejik planlama yeteneği sayesinde İsveç'i yenilgiye uğrattı ve bu da yetkinin yerelleştirilerek devlet görevlilerinden generallere ve gözdelere aktarılmasıyla sağlandı. Ardından 1708-18 *guberniya* reformu geldi: Çarın

başkentlerden uzun süre uzak kalması ve İsveçlilerin 1707-09'da Ukrayna içlerine girmesi, vergi toplama ve tedarik yetkisinin *prikaziy*'den alınarak çarın en güçlü sekiz yakınına teslim edilmesini gerektirdi. Bu yakınlar, 17. yüzyıl *razriadiy*'si model alınarak oluşturulan yeni üst eyaletlerin (*guberniya*), son derece geniş askeri ve sivil fiili durum yetkileriyle donatılmış süper valileriydi. Bu gidişat ancak savaş büyük ölçüde sona erdikten sonra, St. Petersburg'da okullar açarak, *guberniya*'yı daha küçük eyaletlere (*provintsiya*) bölerek ve merkezi hükümetin eyalet ve bölge *voyvodi*'si (1717-19) üzerindeki denetimini yeniden kurarak tersine çevrilebildi. Petro döneminde Rus savaş planlamacılığı da, komutanların harekât özgürlüğünün Moskova'daki çar ve seferberlik bakanlığı tarafından aylar öncesinden hazırlanan sefer planlarıyla kısıtlanabildiği 17. yüzyıla göre, daha az bürokratik ve merkezi hale getirildi. Petro savaş konseyini yılda birkaç kez cepheye yakın bir yerde topluyor ve bu toplantılarda danışmanlarıyla sefer planları hazırlıyordu. Bu hazırlık çalışması çarın, generalleri arasındaki yıkıcı kişisel düşmanlıkları saptayarak bizzat gidermesini sağlıyor ve Rus komutanları ordudaki yabancı subayların tavsiyelerini dikkate almaya teşvik ediyordu. Bu ortak çalışma tarzı (kuşkusuz Petro'nun gazabından duyulan korkuyla birlikte) kendisini Avrupa askerlik bilimine göre yetiştirmekte olan yüksek komuta heyetine gayet uygun düşüyordu.[46]

Düzenli bir daimi ordu kurmanın büyük toplumsal maliyetleri olduğu kuşku götürmez; bu maliyete, ancak geçici nitelikte olması halinde daha kolay katlanılabiliyordu. Soylular açısından askeri modernleşme bilinenin çok ötesinde bir sistemleştirmenin kabulü demekti: 1707'de başlayan ve rütbeler tablosuyla (1722) zirveye ulaşan Petro yasaları, zorunlu devlet hizmeti ilkesini yeniden canlandırdı ve zahmetli yeni hizmet biçimleri için soyluları tekrar eğitti; liyakate göre terfi daha bir ağırlık kazandı ve en azından küçük rütbeli subaylık hizmetlerini soylu olmayanlara açtı; toprak mülkiyeti ile miras haklarını, soyluların hizmet için gerekli ekonomik kapasitesini güçlendirecek yeni bir biçimde düzenledi. Ancak soyluluğun bu koşullara uyumunu sağlayan çeşitli etkenler de vardı: giderek militerleşen siyasal kültür, devletin serfliği sürdürme, hatta genişletme arzusu, yüksek rütbeli soyluların edindiğinden çok daha zengin ganimetler (özellikle rüş-

vet ve komisyon biçiminde) ve en önemlisi kurulan sıkı düzenin büyük kısmının Petro'nun ölümünden sonra gevşetileceğinin anlaşılması. Vergi ödeyen nüfus kuşkusuz daha da ağır bir yük altındaydı. Petro'nun saltanatının sonuna doğru, yaklaşık 300.000 yeni asker askere alınmıştı. Bunların belki de yarısı savaşta ya da hastalıktan öldü. 1680'de 750.000 rubleyle toplam devlet harcamalarının yarısını oluşturan yıllık askeri harcama, 1724'te 5,4 milyon rubleye ve devlet bütçesinin de % 63'üne çıkmıştı. P. N. Miliukov'dan beri tarihçiler, 1718'de getirilen kelle vergisini (herkesten eşit olarak alınıyordu), parasal sömürüyü katlanılamaz düzeylere çıkaran, köylülüğü tehdit eden ve yarattığı kitlesel borçlanma nedeniyle toplumsal ayaklanmaların habercisi olan bir uygulama olarak görme eğilimindedir. Vergilerdeki büyük artış, zorla toplanan olağanüstü vergiler, özellikle de ayni vergiler biçiminde esasen 1705-15'te gerçekleşti. Aslında başka vergilerin yerine konan kelle vergisi, savaşın sonuna doğru vergi yükünü fiilen azaltmıştı.[47] Ancak kelle vergisine odaklanan nefret, bu yeni verginin tek başına birçok küçük verginin yerine geçmesinden, yükümlülükleri iyice parasallaştırmasından ve yeni nüfus kategorilerini kapsayarak bunlara serfliğin yolunu açmasından ileri geliyordu.

1799 Felemenk Seferi ve Üçüncü Koalisyon Savaşı (1805-07) dışında, Rus ordusu, Petro'nun 1725'teki ölümü ile Bonaparte'ın 1815'teki nihai yenilgisi arasında girdiği büyük savaşların hemen hepsinde başarı gösterdi.[48] Ordunun artan etkinliği askeri teknolojideki yeni gelişmelerle sanki pek ilgili değilmiş gibi görünür; ordu o dönemde, sözgelimi 1760'larda gelişmiş çakmakları olan yivli tüfekleri benimseyerek, genellikle silahlarda meydana gelen birkaç önemli değişikliğe ayak uydurmuştur; ancak Rus icatları ya da teknolojik öncülüğü, Yedi Yıl Savaşları sırasında kullanılan yeni top tipleri ("sırlı obüs" ve çok amaçlı "tek boynuzlu") dışında pek görülmez.[49] Rus aydınlanmasının ve soyluların zorunlu hizmet yükümlülüklerinde 1725-62 döneminde görülen gevşemenin, askeri profesyonelliği artırarak ve askerlik bilimine entelektüel bir itibar kazandırarak farklılık yaratmış olabileceği düşünülebilir, ancak Petro'dan sonra subayların çoğu için terfi siyasal himayeyle geldiği gibi, savaş sanatında ustalık da kuramsal bir uğraş olmaktan çok, bir saha deneyimi ve talim sorunu olarak kal-

mıştır. 1725'ten sonra disiplinin ve saflar arasındaki *esprit de corps*'un [birlik ruhu] gelişip gelişmediği de tartışmaya açıktır. Rus piyade ve topçusunun Zorndorf, Paltzig ve Kunersdorf'ta (1758, 1759) ezici ateş altında gösterdiği mevzi tutma yeteneği bir kanıt olarak zikredilebilir; Walter Pintner ile William Fuller da 1730'lardan sonra Rus firar oranlarının diğer Avrupa ordularına kıyasla daha düşük olduğunu ve bu farklılığın en az üç etkene atfedilebileceğini vurgularlar: Rus ordusunun paralı insan gücüne daha az bağımlı olması; askere alınan köylülerin, alaylar içinde küçük grup dayanışmasını güçlendirecek şekilde *artel*'ler oluşturmalarına izin verilmesi ve bir askerin hayatının bile, özel bir serfin koşullarıyla kıyaslandığında görece daha ayrıcalıklı görünmesi. J. L. H. Keep ise Rus ordusunun askere alma tarzı ve firarilere uygulanan yaptırımların ağırlığı dikkate alındığında, firar oranının yüksek olduğu sonucuna varır.[50]

Sovyet askeri tarih yazıcılığının başat sesi L. G. Beskrovnyi, harp akademisi ve başkomutanlığın askerlik biliminde Prusya ortodoksisinin büyüsünden kurtulup da, Büyük Kuzey Savaşı sırasında Rusya'nın amaçlarına mükemmel bir biçimde hizmet eden esnek "ulusal" ampirizme her dönüşünde, ordunun başarısının tırmandığını öne sürdü. Saraydaki Germanofil hegemonya dönemlerinde (Anna'nın saltanatı sırasında Bironovşçina, III. Petro ve I. Paul), ateş gücünü azamileştiren geleneksel saf taktiklerine saplanıp kalmış olan askeri düzen, daha hareketli ağır süvari birlikleri pahasına, hantal zırhlı süvari taburlarını genişletmiş ve yürüyüş talimleriyle yapılan manevraları ihmal etmişti. Ancak Elizabeth Petrovna ve özellikle II. Katerina zamanında, Rumiantsev ve Suvorov gibi yetenekler bu ortodoksiden kopmayı başararak dikkate değer zaferler kazandılar. Birliklerini tümen ya da alayın kare düzeni içinde yayılacak biçimde ya da cenahlardan destek atışı sağlayan birliklerin gevşek düzeni içinde yeniden eğittiler ve süngü hücumuna, hafif topçuya, uzun mesafelere zorunlu yürüyüşlere, şok ve hareketlilik avantajından yararlanmak için kol saldırılarına daha çok yer verdiler. Beskrovnyi, bu yeniliklerin Petro geleneğinde filizlendiğini (sözgelimi, 1716 savaş yönetmeliklerinde), ama aynı zamanda, daha sonraki Fransız devrim ordusuyla özdeşlenen yeni "hamle" taktiklerinin habercisi olduğunu düşünüyordu.[51]

Rus askeri doktrininde böyle bir diyalektiğin 18. yüzyıl boyunca var olduğu açıktır, ancak aynı diyalektik özellikle Yedi Yıl Savaşları'ndan itibaren Avrupa'nın diğer büyük güçlerinin askeri doktrininde de açıkça görülür. Nitekim Ruslar, yeni değişken düzen taktiklerini –özellikle Potemkin tarafından 1770'de Fokshany'de etkin biçimde kullanılan ve daha sonra Rumiantsev ve Suvorov tarafından geliştirilen, dama taşı biçiminde yayılan boş karelerin karşılıklı olarak birbirini desteklemesi– kullanarak, yalnızca sonraki Türk savaşlarında ezici zaferler kazanabildiler. Bu taktikler Larga'da Türklere ve Tatarlara 3000 kayba mal olurken, Rus kayıpları 100'ü bile bulmuyordu. Kagul'da 20.000 Türk öldürülür ya da esir alınırken, toplam Rus kayıpları 1.471'de kalmıştı.[52] Dönemin daha önemli askeri yenilikleri de Avrupalı güçlere karşı harekâtlardan çok gene Türk-Tatar sınırındaki mücadelelerden çıkıp gelişti. Aslında, Kutuzov gibi Türk savaşlarının kıdemlileri de dahil Rus komutanlar, güney sınırından alınan dersleri Fransa'ya karşı kullanmakta duraksadılar; hatta Suvorov şöyle yazdı: "Düzenli kuvvetler karşısında Prusya Savaşı'ndaki gibi çizgisel düzen, düzensiz kuvvetler karşısında ise son Türk Savaşı'ndaki düzen."[53]

Lojistik, gelişmenin hızlanamadığı bir alandı. Yüzyılın ortalarından sonra ağır yük konvoylarını küçültme gereği kabul gördü, ancak idari eksiklikler ve savaş sahnesini Rusya'nın tarımsal merkez alanından ayıran uzun mesafeler, Yedi Yıl Savaşları sırasında cephane ulaşımını zorlaştırdı. 1768-74 ve 1787-91 Türk savaşlarında kazanılan zaferlerde, bir etken olarak lojistikte kaydedilen iyileşmeye işaret edilebilir; savaş öncesi dönemde askeri kolonizasyonun gelişmesi ve Kazak hizmetinin yeniden canlandırılması ile Vali-General Rumiantsev'in Hetmanate'de ve Vali-General Potemkin'in Yeni Rusya'da yaptığı mali reformlar, geniş insan gücü, tahıl ve para rezervlerini cephenin yakınlarına getirmişti.[54] Ancak, askeri yönetimi ve kaynak seferberliğini daha etkin kılan ulusal düzeydeki kurumsal değişikliklerin neler olduğunu saptamak bundan daha zordur. Munnich'in, askeri yönetimi harp akademisinde merkezileştirme girişimleri 1741'de başarısızlığa uğradı. Gelecek altmış yıl boyunca ağır basan eğilim, bir kez daha askeri meselelerde yetkiyi bürokratikleştirmekten çok kişiselleştirmek yönünde oldu ve bu kez hükümdar, bu eğilimin güçlendir-

diği oligarklar arasındaki hizipçiliğin üstesinden gelebilmek için Petro kadar yetkiye sahip değildi. Harp akademisi –aslında genel olarak mesleki aygıt– yetkilerinin senatodaki kliklere aktarıldığına tanık oldu. Savaş zamanında harekâtlar konusunda nihai yetki özel saray konseylerinde toplandı. Böylece ortaya çıkan savaş planlarının iç ve diplomatik siyasetle daha yakın bir eşgüdüm içinde oluşturulması eğilimi, komuta yetkisinin zaman zaman St. Petersburg'da aşırı merkezileşmesi ve hatta müttefiklerin diplomatik temsilcilerinin vetosuna boyun eğmesiyle alt üst oldu. 1775 *guberniya* reformu ordu harcamaları için daha fazla gelir sağlayarak yerel hükümetin daha etkin çalışmasını sağladı, ancak vali-generaller üzerindeki merkezi denetimi azalttı; Potemkin gibi vali-generallerin yenilikleri için bir şans olan bu durum, diğerlerinin eline ordunun çıkarlarına hayli zararı dokunan çok daha büyük bir vurgun fırsatı verdi.[55]

O halde Rus askeri gücünün 1725-1815 döneminde gösterdiği büyüme nasıl açıklanabilir? Arcadius Kahan, bunda en önemli etkenin, ulusun "Rusya'nın nüfusu ve ekonomisi için hatırı sayılır büyüklükteki bir mali yükü sürekli taşıma" yeteneği olduğu sonucuna varır. İdari mekanizma, askere alma ve vergi toplama konularında yetersiz kalsa da, bu mekanizmanın ulusun kaynakları üzerindeki talepleri genellikle tartışmasızdı, çünkü otokrasi ve zorunlu devlet hizmetiyle geçen yüzyıllar, sınıfların sosyopolitik özerkliğini önemli ölçüde sınırlamıştı. Petro'nun ölümünden sonra devletin, özel serflerin efendilerine olan kira borçlarını ödeme gücünü zayıflatacağı korkusuyla kelle vergisi oranlarını artırmaya cesaret edemediği doğrudur; ancak bu tür kısıtlamalar, hükümetin, devlet için çalışan çok sayıda köylünün ödediği nakdi ranttan (*obrok*) savaş için gelir elde etme yetkisine hiçbir şekilde uygulanmadı. Dolayısıyla kelle vergisinden sağlanan gelir 1726-96 yıllarında 4 milyon rubleden 10,4 milyon rubleye çıkarken, devletin köylü rantlarından sağladığı kazanç aynı dönemde 700.000 rubleden 14 milyon rubleye çıktı.[56] En önemlisi, asker, para ve tahıl arzı imparatorluğun demografik ve bölgesel bakımdan büyümesiyle artış gösterdi. Bu açıdan Osmanlı-Rus Savaşları Polonya'nın bölünmesinden ve Baltık bölgesinin fethinden daha büyük önem taşıyordu, çünkü bu savaşlar, Kırım Hanlığı'nın tasfiyesi ve Türklerin Karadeniz'in kuzey kıyı-

larından sürülmesiyle birlikte, Ukrayna'nın geri kalan bölümünün büyük ölçekli derebeylik tarımına, *borşçina* sayesinde Rusya ve dünya pazarları için tahıl üretimine açılmasını sağladı. (Ukrayna'nın kaynakları Borodino'dan sonra Rus ordusunun yeniden inşasında önemli bir rol oynayacaktı.) 18. yüzyılda ekonomi, kişi başına vergi yükünün ortalama vergi mükellefi gelirinin % 12-15'ini aşmamasını sağlayacak kadar büyüdü. Zorunlu askerliğin yarattığı yüke gelince, askere alma oranları, savaş sırasında kısa süreli olarak yükseldiyse de, yüzyıl boyunca genellikle değişmeden kaldı; hane halkı emekçilerinin askerlik nedeniyle yüklendikleri maliyet, genç bir erkek serfin ürettiği çavdarın piyasa fiyatına göre, 1780'lerde itibari olarak keskin bir yükseliş gösterdi, ama gerçekte oldukça istikrarlı bir düzeyde seyretti.[57]

Düzenli ordunun büyüklüğü 1760'lar ile 1790'lar arasında üç katına ve yıllık ordu harcamaları 1762'de 9,2 milyon rubleden, 1796'da 21 milyon rubleye çıktı; ancak devlet gelirlerinden orduya ve donanmaya ayrılan pay bu dönemdeki toplam harcamaların % 63,1'inden 35,4'üne indi.[58] Bunu mümkün kılan, büyük ölçüde imparatorluğun genişlemesinden kaynaklanan iktisadi büyümeydi. Bu sayede, savaş için seferber edilen kaynaklar büyüyen ekonomiye yeniden yatırıldı. Ancak bu büyüme stratejisi hiç kuşkusuz, yoğun *(entansif)* değil, Rus ekonomisinin süregelen geriliğini yansıtan yaygın *(ekstansif)* bir büyüme stratejisiydi.

5.

Rusya, 16. yüzyılın "askeri devrim"inin oluştuğu merkez alanın çok dışında kalır. Michael Roberts ve Geoffrey Parker'ın özgün kavramsallaştırmaları çerçevesinde, savaş alanında devrim yapan ve Batı Avrupa'da mutlakıyete yol açan teknolojik ve örgütsel yenilikler olarak değerlendirdikleri bu devrim, Ruslara yabancı değildi, ancak bu yenilikler, Doğu Avrupa'nın fiziksel, iktisadi ve jeopolitik coğrafyasına hemen uyarlanamadı ve bu yüzden de Rus askeri doktrini, ordu büyüklüğü ve devlet kurma süreci üzerindeki dönüştürücü etkisi, oldukça ileri bir tarihe kadar diğer etkenlerinkinden daha az oldu. 16. ve 17. yüzyıllarda bir tür askeri devrim gerçekleşti, ancak bu devrim *trace italienne* ya da Felemenk saf taktikleri dışındaki bazı gelişmelere bir tepkiydi. Örnek vermek gerekirse, Rusya

barut tozu devrimine 16. yüzyılda hırslı bir tahkimat programı izleyerek karşılık verdi. Bu program, yeni merkezi ve yerel hükümet organlarının geliştirilmesine, ordunun piyade ve süvari unsurlarının artmasına yardımcı olacak ölçekteydi. Bununla birlikte, bu inşa projelerinde, tabyalı topçu kalelerinin gerektirdiğinden daha geleneksel askeri mühendislik biçimleri kullanılmıştı. 17. yüzyılda Rusya büyük yabancı düzen güçlerinin bulundurulmasına oldukça geniş kaynaklar ayırdı, ancak gerçek üstünlükleri taktik potansiyellerinden çok toplumsal karakterlerinde yatan bu güçler, yüzyılın sonuna kadar saf taktiklerini etkisiz bir biçimde kullandılar: *Soldat* alayları, köylülere getirilen zorunlu askerlik sayesinde, ağır kayıplardan sonra bile taşralı küçük soyluların geleneksel süvari alaylarından daha büyük bir hızla yeniden tertiplenebiliyorlardı. Rus askeri pratiği aslında teknoloji, taktikler, yönetim ve ordu büyüklüğü bakımından, ancak Büyük Kuzey Savaşı'nın orta yıllarından sonra Batı Avrupa pratiğiyle birleşti. Bu dönemde Petro'nun ordusu, Jeremy Black'in daha belirleyici olduğunu düşündüğü, 1660'ların ve 1720'lerin ikinci askeri devriminden geçmekteydi. Otuz yıl sonra taktiklerde bazı farklılıklar hâlâ devam ediyordu, ancak bunlar step savaşlarının özel koşullarına uydurulması gereken farklılıklardı. Rus ordusunun süregelen lojistik yetersizlikleri sadece Rusya'ya özgü değildi ve Rusya'nın teknolojide ve örgütlenmede Batı Avrupa'nın önemli ölçüde "gerisinde" olduğu artık söylenemezdi.

Rus askeri oluşumunun erken evreleri, köken bakımından hiç Avrupalı olmayan askeri ve siyasal kurumlar üzerine inşa edildi. 15. ve erken 16. yüzyılların Moskova süvari ordusunun, Tatarlarla yaptığı step savaşlarına Avrupalı güçlerle savaştan daha iyi uyum sağladığı değerlendirmesi bir klişe halini almıştır. Aslında sorun yalnızca İsveçlilerin, Litvanyalıların ve Polonyalıların niteliksel üstünlüğü değil, erken Rus askeri gelişiminde Osmanlıların aynı ölçüde önemli bir model haline gelmesiydi. IV. İvan'ın piyade ve topçuyu daha fazla kullanarak daha geniş ve daha uzun süreli harekâtları yönetmede gösterdiği yetenek, genellikle Osmanlı askeri ve siyasal kurumlarının Rus benzerlerini geliştirme çabasından türedi. Bu çabaya yol açan da, sadece Osmanlı sarayı ile nihai bir savaş beklentisi (savaş ancak çok sonra kaçınılmaz hale geldi) değil, aynı zamanda Osmanlı

ordusunun Avrupa orduları ve patrimonyal Osmanlı otokrasisinin Avrupa monarşisi karşısındaki üstünlüğüne duyulan hayranlıktı. İkinci askeri devrim, bu Osmanlı modeli kurumların çoğunun yerini alırken, Osmanlı tehdidine uyarlanma ihtiyacı, Rus taktik gelişimini Rusya'nın Avrupalı güçlerle mücadelesi kadar derinden biçimlendirmeye devam etti.

Erken modern Rusya'da askeri değişim ile siyasal değişim arasındaki ilişkide sebebi sonuçtan ayırmak zordur. Askeri gelişim ile devletin inşası birbiriyle bağlantılı biçimde yürüdü, ancak Rus mutlakıyetini askeri teknoloji ve örgütlenmenin "yarattığı" anlayışı, Jeremy Black'in, devletin yüksek kaynak seferberliği gücünün önce siyasal mutabakattan ve ancak daha sonra komutadan türediği iddiasını destekleyen anlatıya uymaz. 15. yüzyılda Moskova otokrasisinin kurulmasını mümkün kılan, ne büyük prensin askeri güç üzerindeki ulusal tekeli, ne de onun *prikaz* aygıtı idi; çünkü bunlar ancak soylularla yapılan siyasal anlaşmadan sonra oluştu. Bu anlaşma soyluları, yoksullaşmaktan ve küçük *dvor* maiyetleriyle geleneksel araçlar kullanarak verilen yıkıcı bir iç savaştan kurtulmaları karşılığında, büyük prensle işbirliği yapmaya razı etti. Ordu için kaynak seferberliği ancak bundan sonra siyasal merkezileşme ve bürokratikleşme yönünde ciddi bir dürtü sağlayabildi, ancak bu, en açık biçimde 1550'ler ve 1570'ler ile 1613-42'de görüldü; diğer dönemlerde (1470'ler ve 1530'lar, 1699-1708) ordunun büyüklüğü ve karmaşıklığı arttı, ancak devlet orduyu yönetmek için gerekli olan yeni bir merkezi idari aygıt geliştirme konusunda şaşılacak derecede ağır davrandı. Hükümdar, kaynak seferberliğinde, mutlakıyetçi söylemden bekleyebileceğimizden çok daha fazla ölçüde gayri resmi, sınırlı ve kişisel yetkiye dayanmaya devam etti. Aslında, merkezdeki kurumsal değişim, çok geniş bir alanı olan Rusya'da askeri kaynak seferberliği bakımından etkin bir taşra yönetiminin geliştirilmesi kadar önem taşımıyordu, çünkü taşra yönetimi imparatorluğun kaynak temelini genişleten ilhak ve kolonileştirme sürecinin adeta "koşum hayvanı" olmuştu.

Knud J. V. Jespersen

BALTIK'TA SAVAŞ VE TOPLUM 1500-1800

Baltık ve Avrupa Savaşları

Livonya'daki İsveç güçleri 1628 baharının başlarında Polonya'yla o sırada devam eden, denetimden çıkmış savaşta bir dizi küçük yenilgiye uğradı. Bu geçici başarısızlık İsveç Kralı II. Gustaf Adolf'u genelde durum ve özelde devam etmekte olan savaş üzerine düşünmeye yöneltti. Sadık şansölyesi Axel Oxenstierna'ya yazdığı 1 Nisan tarihli mektupta Avrupa'daki çatışmanın genel modeli üzerinde duruyordu:

> ...gelişmeler öyle bir noktaya gelmiştir ki, Almanya'da Papist eylemlerinin, İspanyolların Rochelle'ye ve geçen yaz Prusya'da bize karşı verdikleri desteğin, gene kesinlikle bildirildiği üzere baskı yapma kararının alındığı imparator sarayındaki çeşitli danışma toplantılarının, beden ve ruh üzerindeki o tiranlığın şehvetle arzuladığı İskandinav topraklarındaki işgalin gösterdiği gibi, Avrupa'da açılan bütün savaşlar birbirine karışarak tek bir savaş haline geliyor...[1]

Bu pasajda Gustaf Adolf, bir süredir kafası meşgul pek çok gözlemci için aşikâr olan şeye, Avrupa'daki bütün savaşların birleşme ve tek bir büyük savaş halinde kaynaşma sürecinde olduğuna, bu çatışmanın tekil unsurlarının kapsamlı ve derin bir Avrupa çatışma örüntüsünün birbiriyle bağlantılı bölümlerini oluşturduğuna dikkat çekiyordu. Daha önce tam bir tecrit halinde geçen Baltık Savaşları, süregelen büyük Avrupa kavgasının, Otuz Yıl Savaşları'nın ayrılmaz bir parçası haline geliyor ve Avrupa devletlerinin çoğunu tıpkı bir girdap gibi içine çeken bu savaşlar sonunda uluslararası sistemde, Avrupa devlet ve toplumlarının iktidar yapılarında, eskinin, yani ortaçağ Avrupa'sının sonunu ve modern dünyanın başlangıcını haber veren pek çok temel değişiklik yaratıyordu. İsveç kralının doğru biçimde gözlemlediği gibi, Baltık Savaşları, bu büyük ve şiddet-

li modernleşme ve Avrupalaşma sürecinin küçük ama –kuşkusuz bölgenin doğrudan etkilendiği– önemli bir parçasını oluşturuyordu.

Erken modern dönemde yaşanan Baltık Savaşları Dr. Steward Oakley tarafından kısa ve kronolojik bir değerlendirmeye tabi tutulmuş ve bölgeye ilişkin birkaç yeni kitapta biraz daha geniş bir bağlamda tartışılmıştır.[2] Dolayısıyla burada, Baltık Savaşları tarihinin daha geniş bağlamı gibi daha ince ayrıntıları da, giriş niteliğindeki kısa bir tanımlama dışında ele alınmayacaktır. Bunun yerine bu bölüm, savaşın değişen doğası ile daha temel bir düzeyde, değişen savaş formatının Baltık bölgesinin modernleşmesi ve giderek sonunda Avrupa dünyası ile bütünleşmesindeki rolü üzerinde odaklanacaktır. Bu vurgu, geç 18. yüzyıla daha az değinilirken, neden erken modern dönem üzerinde uzunca durulduğunu da açıklar.

Baltık'taki Danimarka-İsveç Rekabetinin Arka Planı

Kuzey Yedi Yıl Savaşları'nın 1563'teki başlangıcıyla Büyük Kuzey Savaşı'nın 1721'deki bitimi arasında geçen 158 yıl içinde, Baltık bölgesinin önde giden iki gücü, Danimarka ve İsveç, 29 yıl –ya da sürenin yaklaşık beşte biri– boyunca birbirleriyle açık savaş halinde oldular. Bu yıllar, bütün döneme eşit biçimde dağılan yedi ayrı savaşa bölündü. Arada yaşanan sözde barış yılları bile öylesine güçlü bir husumetle yüklüydü ki, bu dönemleri soğuk savaş yılları olarak nitelemek uygun olur. Bu nedenle, bütün bir 1563-1721 dönemini iki ülke arasında sürekli bir çatışma dönemi olarak betimlemek çok yanlış olmaz.[3]

Uzun vadeli bir perspektifle bakıldığında, iki İskandinav krallığı arasındaki bu çatışma hali, Danimarka ve İsveç halkları bu sırada yaşanan kesintisiz savaşı artık neredeyse normal bir durum olarak görmek durumunda kalmış olsalar bile, aslında bir kural olmaktan çok istisnaydı. Nitekim, 1780'lerdeki tek ve önemsiz çatışma sayılmazsa, iki ülke arasındaki ilişkiler 1721'den sonra barış içinde olmuştur. Ve dahası: Geç ortaçağda uzun yıllar boyunca iki ülke, aynı devlet oluşumuna, Kalmar Birliği'ne mensuptu ve Danimarka kraliyet sarayının naipliği altında tek bir birlik içinde birbirine bağlıydı.

Bütün 15. yüzyıl boyunca süren bu birlik, sadece embriyon denebilecek bir hükümet aygıtına sahipti ve hiçbir bütünleştirici gücü yoktu. Ne var ki Baltık bölgesinde o sırada egemen olan güçlerin, Doğu Prusya'daki Töton şövalyelerinin ve Baltık Denizi'nin güney sahilindeki, gelişmekte olan Lübeck kentinin başı çektiği Kuzey Alman Hansa şehirlerinin zoruyla bir arada tutuluyordu. Devasa kaynaklara sahip bu zengin ticaret merkezi, geri İskandinav ülkelerinin iktisadi ve siyasal hayatına bütünüyle hâkim oldu ve onları Avrupa kıtasından uzaklaştırarak birbirine kenetledi. Bölgenin en önemli ticaret merkezi olan Lübeck'in, kendi merkez alanını oluşturan Baltık bölgesinin barış ve siyasi istikrar içinde yaşamasında kuşkusuz hayati çıkarları vardı. Bu nedenle kent, İskandinav Birliği'ni de kapsayan kendi nüfuz alanı içinde siyasal çatışmayı etkin biçimde önledi. Geç ortaçağda Baltık bölgesindeki göreli siyasal istikrar ve bölgenin Kıta Avrupa'sından aşırı tecrit durumu böylece ortaya çıktı.

15. yüzyılın gidişatı içinde Hansa Birliği'nin gücünün zayıflamasıyla birlikte, Lübeck'in İskandinavya üzerindeki denetimi de gevşedi ve bölgede istikrarsız bir siyasal durum oluştu. Lübeck'in desteğinden yoksun kalan Danimarka kralı otoritesini sürdürmeyi ve birliği bir arada tutmayı başaramadı. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak, İsveç 1520'lerde, Gustaf Vasa'nın başarılı önderliği altında nihayet özgürlüğüne kavuştu. Vasa'nın kurduğu bağımsız İsveç krallığı, Töton şövalyelerinin kadim feodal iktidarının 16. yüzyılın ortalarındaki nihai çöküşünden sonra, İskandinavya ve Baltık hâkimiyeti için eski egemen güç Danimarka ile önceleri rekabet etti ve zamanla egemen bir devlet olarak Danimarka'nın varlığını tehdit etmeye başladı.

İki komşu arasındaki bu inatçı üstünlük rekabetinde –16. ve 17. yüzyıllarda İsveç siyasetinin yanı sıra Danimarka siyasetinin de önemli bir ekseni oldu– esas olarak üç etken rol oynadı. Danimarka hükümeti, ilk planda, İsveç'in eski birlikten ayrılmasını doğal düzenin bir ihlali olarak görme eğilimindeydi. Dolayısıyla Danimarka hükümetinin siyasal çabaları en başından itibaren İsveç'i yeniden ağıla sokma girişimlerine yöneldi. Daha sonra –İsveç'in askeri üstünlüğü 1630'lardan itibaren belirginleşince– Danimarkalıların siyasal hedefi, ülkenin İsveç'in yükselen büyük gü-

cünün gölgesi altında, bağımsız bir devlet olarak kendi varlığını güvence altına alma çabasına indirgendi.

İkincisi, İsveç'in yeni krallık hanedanının meşruluğu kuşkuluydu; konumunu gasp yoluyla kazanmıştı. Yeni bir devlet oluşumu olan İsveç vasa-devleti bu nedenle neredeyse doymak bilmez bir güvenlik ihtiyacı içindeydi. Bu devletin bağımsız konumuna en yakın ve en büyük tehdit, onu üç yandan kuşatan ve dünyaya açılan hayati denizyollarını kapatan Danimarka-Norveç ikiz krallığından geliyordu. Dolayısıyla, zamanın İsveç stratejik düşüncesine göre, İsveç'in güvenliği en iyi Danimarka'nın zayıflamasıyla sağlanabilirdi. Bu nedenle Danimarka, İsveçlilerin bilincinde baş düşman ve oluşum halindeki İsveç devletinin önündeki başlıca engel haline geldi.

Üçüncü etken, yukarıda değinildiği gibi, Lübeck'in hegemonik gücünün kırılmasıydı. Lübeck'in İskandinavya üzerindeki denetimi en sonunda 1530'larda sona ererken, Baltık'taki güç dengesini kurma sorunu esas olarak iki İskandinav gücüne kaldı. Bu da iki ülke arasında, izleyen iki yüzyılda pek çok silahlı çatışmaya yol açtı.

Savaşlar

İlk ciddi çatışma 1563'te, iki ülke arasında yedi yıl süren bir savaş başladığı zaman gerçekleşti. Savaş görünüşte kraliyet armasında, eski birliğin sembolü olan üç tacın gözükmesiyle ilgiliydi, ancak Danimarka'nın asıl hedefi Kalmar Birliği'ni yeniden kurmak iken, İsveç'in asıl hedefi, Töton şövalyeleri düzeninin nihai çöküşü ile Doğu Baltık'ta meydana gelen güç boşluğundan yararlanarak vasa-devletine yönelik Danimarka tehdidini azaltmaktı. Beklenebileceği gibi –sınırlı kaynaklar hesaba katıldığında– bu çatışma sonunda tüketici bir yıpratma savaşına dönüşerek yozlaştı. Savaş her iki tarafın kaynakları tükendikçe yatışıyor, savaşa neden olan sorunlar çözülmeden kalıyordu.

1611'de Danimarka Kralı IV. Christian'ın, hükümetinin tavsiyesini göz ardı ederek İsveç'e karşı girdiği savaşta da tamamen aynı sonuç alındı. Tek bir kıskaç harekâtıyla İsveç anakarasını fethetmek gibi yüksekler-den uçan Danimarka planlarına rağmen, savaş tıpkı bir önceki gibi tüketici bir yıpratma savaşı olarak sona erdi. 1613'te yapılan barış görüşmele-

rinin mütevazı sonucu İsveç'in hatırı sayılır bir savaş tazminatı ödeme vaadi oldu. Ancak bir sınır değişikliği olmadı ve herhangi bir İsveç toprağı Danimarka'nın eline geçmedi. Sonuç *status quo ante bellum* [savaştan önceki statüko] idi.

Kalmar Savaşı denilen bu savaş, düşmanlıkların ortaya çıkmasından sonra Danimarka'nın İsveç'i yeniden hâkimiyet altına almak için yaptığı son ciddi girişim oldu. Bundan sonra İsveç'in egemen bir devlet olarak var olma sorunu gündemden çıktı. Bunun yerine bir başka sorun, iki güçten hangisinin *dominium maris Baltici*, yani Baltık'ta öncü konumda olacağı sorunu öne çıktı.

Baltık'ta üstünlük, esas olarak üç belirleyici etkene bağlıydı. İlk planda, iç denizden çıkış yollarını, yani Danimarka boğazlarını ve Sound halicini denetleme becerisi; ikincisi, Baltık Denizi'nde faaliyet gösteren donanmaların göreli gücü ve üçüncüsü, Baltık Denizi kıyılarındaki toprakların denetim derecesi. Sonuç olarak iki ülke arasındaki mücadele bu alanlarda gerçekleşti ve bu etkenlerin değişen göreli ağırlığı, uzun süren güç denemesinin İsveç lehine sonuçlanmasına yol açtı.

Danimarka hükümeti, boğazların komutasını ve Baltık'ta güçlü bir donanma bulundurmayı, Danimarka üstünlüğünü sürdürmenin en iyi aracı olarak görüyordu. Dolayısıyla Danimarka askeri önlemleri bu amaçlara yöneldi. İsveç hükümeti ise Baltık Denizi'nin ötesindeki sahil bölgelerinin denetimine ağırlık vermeyi tercih etti. İsveç'in bu stratejisi nihayet 1620'lerde açığa çıktı, ama İsveç birlikleri Töton şövalyelerinin çöküşünden yararlanarak, aslında 16. yüzyılın ortalarından beri, Doğu Prusya ve Polonya'da sistemli bir fetih seferini sürdürmekteydiler. Sonuç olarak İsveç kralı, 1620'lerde, Bothnia Körfezi'nden Polonya'ya kadar olan güney Baltık sahillerinde *de facto* denetimi sağladı.

Sistematik fethi temel alan başarılı İsveç stratejisi Baltık'taki üstünlük mücadelesinde iki kesin sonuç aldı. İlk olarak, İsveç artık Danimarka'nın *dominium maris Baltici* iddiasını tartışmalı hale getirmişti ve güçlü Danimarka donanmasını dikkate almaksızın, bölünmüş bir Baltık üzerinde hak iddia edebilirdi. İkincisi –ve belki de daha önemlisi– İsveç'in kıtaya dönük sürekli faaliyeti, o zamana kadar oldukça yöresel kalan

Baltık çatışmalarının gittikçe uluslararasılaşmasına yol açtı. 1625'ten sonra İskandinav rekabetinin sahnesi geçici olarak İskandinav Yarımadası ve Baltık Denizi'nden Kuzey Almanya'ya kaydı.

Bu tırmanma ilk kez, 1625'te Danimarka kralının –İngiliz ve Felemenk baskısının ardından ve gene hükümetinin uyarılarını dikkate almayarak– Danimarka'yı Otuz Yıl Savaşları'na sokması ve imparatora savaş ilan etmesiyle gerçekleşti. Kralın bu talihsiz çatışmaya girme nedeni, muhtemelen İsveç'in erken davranıp Danimarka'yı durdurması ve birliklerini krallığının hemen güney sınırına yerleştirmesinden duyduğu korkuydu. Holstein dükü olarak sahip olduğu konum, din sorunu dahil olmak üzere Alman içişlerine doğrudan ilgi duymasına neden oluyorsa da, Protestan davası uğruna savaşmak, aldığı kararlarda muhtemelen ikinci dereceden önem taşıyordu.

Kralın büyük Avrupa savaşına girmesi Danimarka için büyük bir talihsizlik oldu. Dört yıl süren savaşın ve Wallenstein birliklerinin iki yıl süren kısmi işgalinin ardından, Danimarka savaştan çekilmek ve barış istemek zorunda kaldı. 1629'da Lübeck'te yapılan barış görüşmelerinde krallığı büyük bir utanç yaşamaktan, ancak uygun bir uluslararası durum kurtardı.

Tam da bu noktada İsveç, II. Gustaf Adolf'un karizmatik önderliği altında, Danimarka'nın başarısızlığa uğradığı yere erişmeye hazırdı. 1630 yazında, kralın komutasındaki bir İsveç keşif gücü Pomeranya'ya çıkarak, Kuzey Almanya'da bir İsveç askeri varlığını kesin bir gerçeklik haline getirdi ve aynı zamanda İsveç'in bölgesel bir güç olarak gelecekte kazanacağı statüye giden yolu açmış oldu. İsveç sadece Otuz Yıl Savaşları'nın geri kalan bölümünde Avrupa sahnesinde önemli bir rol oynamakla kalmadı, İsveç hükümeti de, eski stratejisini mantıksal sonucuna taşımasını sağlayan gerçek bir şans yakalamış oldu: Eski düşmanını parçalayarak ya da artık Kuzey Avrupa'nın tartışmasız en büyük askeri gücü haline gelmiş olan yeni bir Büyük İsveç'e katarak Baltık üzerinde tam bir denetim sağlamak.

Danimarka ile İsveç arasında yapılan sonraki iki savaş –1643-45'te ve 1657-60'da– sonuçta Danimarka'yı tamamen yok etmeye kararlı İsveç'in bu yöndeki girişimleri biçimini alırken, Danimarka bakış açısından bunlar sadece hayatta kalmak için verilen umutsuz mücadelelerden ibaretti. Aslın-

da Danimarka onu bekleyen kaderden ancak yabancı güçlerin, özellikle de Felemenk Cumhuriyeti'nin müdahalesi sayesinde kurtuldu. Felemenk Cumhuriyeti –17. yüzyılın büyük ticari ulusu– zamanın merkantilist fikirlerine uygun olarak Lübeck'in Baltık'ta arabulucu olarak oynadığı eski rolü devralmaktaydı. Bu merkantilist fikirlere göre, bütün Baltık bölgesini denetleyen tek bir büyük güç, bölünmüş ve açık bir Baltık Denizi'ni kapalı bir Baltık Denizi'ne tercih eden Felemenk'in ticari çıkarlarıyla bağdaşmıyordu. Dolayısıyla, Danimarka'nın küçülmüş biçimde de olsa hayatını sürdürmesine izin verildi: Bornholm Adası dışında, halicin güneyindeki bütün Danimarka eyaletleri 1660 Kopenhag Barışı'yla İsveç'e bırakıldı. Bu süreçte Danimarka kendi topraklarının yaklaşık üçte birini kaybetti ve böylece Danimarka devleti, 1814'te, Napoleon Savaşları'nın ertesinde Norveç'ten çıkışına ve 1864'te Almanya'yla kısa bir savaşın ardından Duchies'i de kaybedişine kadar koruduğu sınırlara indirgendi.

Son iki Danimarka-İsveç savaşı –1675-79 ve 1709-20 savaşları (1700'deki kısa çatışma bu bağlamda yer almaz)– bir bakıma XIV. Louis'nin Avrupa savaşlarının Baltık'taki karşılıklarıydı. Danimarka bakış açısından her ikisi de, İskandinav Yarımadası'ndaki kaybedilmiş eyaletleri yeniden fethetmek için uygun uluslararası koşullardan yararlanma arzusunu yansıtırken, İsveç Fransız müttefiki tarafından savaşa zorlanmıştı. Bu girişimlerin ikisi de herhangi bir başarı sağlamadığı gibi, güç kaybeden İsveç de daha çok Danimarka toprağını fethetmeyi başaramadı. Daha geniş bir açıdan bakıldığında, bu savaşlar aslında geç 17. yüzyılın açık Avrupa hesaplaşmasının sadece Baltık çapındaki küçük giriş taksimleriydi. Her iki kuzey ülkesinin de büyük Avrupa ittifak sistemlerinin ayrılmaz birer parçası haline geldiğini gösteren bu savaşların gerçek nedeni, İskandinavya dışındaki çatışmalarda yatıyordu. Özetle bu savaşlar, sadece, Otuz Yıl Savaşları'nın ardından İskandinav krallıklarının, 1648'den sonra Avrupa'da kurulan yeni uluslararası sisteme, Vestfalya sistemine nihayet katılmış olduklarını ifade ediyordu.

İsveç'in büyük bir bölgesel güç olarak geçirdiği dönem, 1720-21 Büyük Kuzey Savaşı'ndan sonra imzalanan barış anlaşmalarıyla birlikte kesin olarak sona erdi. İsveç ve Danimarka savaşlarla öylesine zayıflamış

ve yeni Avrupa güçler dengesi sistemiyle öylesine baskı altına alınmışlardı ki, yalnızca onların kışkırtmalarıyla İskandinavya'da yeni bölgesel değişikliklerin sağlanabileceği düşüncesi artık gerçekçi değildi. Bu gerçeği kabul eden ve ufukta görünen büyük Rus gücünün her iki taraf için de oluşturduğu tehdidin farkına varan taraflar, sonunda statükoyu kabul ettiler ve nihayet yeni gerçekliklere uygun bir siyaset benimsediler. İsveç'in 1741-43'te Avusturya Veraset Savaşı ve gene 1788-90'da, Rusya'nın Türklerle savaşı sırasında Rusya'yla yaptığı savaşlar, 1757-62'de Fransa'nın müttefiki olarak Prusya'yla yaptığı savaş gibi, kesinlikle Rus tehdidini azaltma ve Finlandiya'yı koruma arzusuyla belirlendi. Ancak en doğrusu, bunlara Avrupa'daki *ancien régime*'in klasik büyük güç sisteminin oluşumuyla aynı zamana rastlayan Avrupa kabine savaşlarının yerel ifadeleri olarak bakmaktır. Aynı şey, Danimarka'nın 1762'deki Rusya seferberliği ve 1788'de İsveç'le yaptığı kısa savaş için de geçerlidir. Bunlardan ikincisi Norveç'i bir İsveç saldırısından koruma ihtiyacını yansıtıyordu, ancak gerçekte Rus baskısıyla başladı. 18. yüzyılın Baltık savaşları, o sırada Rusya'nın bölgede önemli bir siyasal ve askeri güç olarak ortaya çıkışının belirtileri oldu.

Ancak Fransız Devrimi ve Napoleon Savaşları sırasında uluslararası sistemin dağılmasından sonradır ki, Kuzey'in siyasal coğrafyasında kesin değişiklikler meydana geldi. 1808-09 Rus-İsveç Savaşı'ndan sonra 1809'daki Fredrikshamm Barışı'nda İsveç Finlandiya'yı Rusya'ya teslim etmek zorunda kalırken, 1814'teki Kiel Barışı'nda da Danimarka Norveç'i İsveç'e bırakmak zorunda kaldı. Böylece oluşan siyasal coğrafya, 1871'de Almanya'nın birliğini sağlamasına ve Rus-Japon Savaşı'nın (1904-05) Rusya'yı zayıflatmasına kadar geçerliliğini korudu; söz edilen bu iki olay ise bir kez daha örüntüleri değiştirdi ve Baltık'ta günümüzdeki durumun temellerini attı.[4]

Askeri Devrim ve Baltık Savaşları

Michael Roberts'in 1955'te "Askeri Devrim, 1560-1660" adlı ünlü açış konuşmasını yapmasından bu yana, erken modern askeri dönüşümlerin doğası ve sonuçlarına ilişkin verimli bir tartışma dönmektedir.[5] Şimdiki halde, Roberts'in çözümlemesinin fazla tek yanlı ve coğrafi kapsam

bakımından da çok dar olduğu, sadece teknolojik değişikliklerden –esas olarak küçük ateşli silahların kullanılması– hareket ettiği ve yalnızca Kuzeybatı Avrupa üzerinde yoğunlaştığı konusunda, bilginler arasında genel bir anlayış birliğinin oluştuğu görülmektedir. Roberts, oldukça dar bir zaman perspektifi içindeki askeri dönüşümleri çözümlemekle yetindiği, böylece daha erken ya da daha dönem geç askeri sistem reformasyonlarını ihmal etmek pahasına, erken modern dönem değişikliklerini aşırı vurguladığı için de eleştirilmiştir.[6]

Ayrıca, yakın zamanlarda yapılan İskandinavya araştırmaları, İsveç kralı Gustaf II. Adolf'un erken modern askeri dönüşümlerdeki, Roberts'in ısrarla vurguladığı merkezi rolünü ciddi biçimde sorgulamaktadır. Kuşkusuz İsveç genel kurmayının büyük eseri *Sveriges Krig 1611-1632*'den etkilenen Roberts, Gustaf Adolf'u büyük bir askeri örgütlenme reformcusu, taktik ve strateji alanında bir öncü olarak resmetti. Roberts'e göre, meydan savaşlarına yönelen seferler, artan hareketlilik ve saldırıda şok taktikleri gibi hayati unsurlar, Avrupa savaşlarına onun yaptığı reformlarla girmişti. Roberts'in yorumuna göre, askeri harekâtları daha önceki mızrak ve ateşli silahtan oluşan tuhaf bileşimin dayattığı çıkmazdan kurtarmayı ilk başaran kişi Gustaf Adolf'tu.

Bu görüşün aksine, özellikle yakın zamanlarda yapılan İsveç araştırmaları, Gustaf Adolf'un, Roberts'in betimlediği gibi kararlı bir imha stratejisti ve devrimci bir taktisyen olduğu konusunda kuşkulara yol açmıştır.[7] Şimdiki İsveç değerlendirmelerine göre, kahraman kral, makul düşünceli sadık şansölyesi Axel Oxenstierna'nın desteğiyle, Almanya ve başka yerlerde yaptığı iddialı askeri seferlere sağlam mali kaynaklar yaratmakta olağanüstü başarılı, çok zeki biri olmakla birlikte, geleneksel anlamda bir yıpratma stratejistiydi. Günümüzdeki görüşlere göre, Gustaf Adolf'un askeri başarılarının ardındaki gerçek sır, yeni taktik buluşlardan çok, bu sistemli tedarik yeteneğindeydi.

Gustaf Adolf'un bir taktik ve strateji reformcusu olarak taşıdığı önemin bu şekilde azaltılmasına paralel olarak, aynı dönemde İsveç'in komşu ülkelerinde yapılan askeri reformlara da daha yüksek bir değer atfedilmiştir. Özellikle Gustaf Adolf'un en önemli rakibi olan, askeri ünü

daima büyük İsveçli meslektaşının ünüyle gölgelenmiş Danimarka Kralı IV. Charles hakkında, 17. yüzyıl Danimarka askeri örgütlenmesi konusunda bugüne kadarki en olumlu değerlendirmeler yapılmakta ve kral adeta bir yeniden doğuş yaşamaktadır.[8]

Bununla birlikte, Michael Roberts'in görüşlerinin erken modern dönemdeki askeri dönüşüm süreçlerine ilişkin genel anlayışımız üzerinde büyük bir etki yarattığı kuşku götürmez. Roberts'in İsveç tarihi üzerine yazdığı ve Gustaf Adolf'a duyduğu hayranlığı yansıttığı pek çok kitap, Baltık'taki erken modern savaşların İngilizce konuşulan dünyadaki genel algılanış tarzını kesinlikle etkilemiş ve biçimlendirmiştir: Bu algılama Baltık'taki erken modern dönem savaşları neredeyse evrensel olarak İsveç'in askeri tarihiyle özdeşleştirirken, öteki Baltık ülkelerini genellikle göz ardı eder. Bu nedenle bu bölümdeki amacım, İsveç'in Baltık'taki en önemli rakibi olan Danimarka'yı her zamankinden daha ağırlıklı biçimde ele alarak, geleneksel olandan daha gölgeli bir resim çizmektir.

Askeri devrim denilen olgunun ayrıntıları konusunda bazı görüş ayrılıkları olduğu söylenebilir; ancak erken modern askeri dönüşümlerin Avrupa savaşlarına yaptığı iki büyük etki konusunda genel bir mutabakat olduğu varsayımını daha kuvvetle ifade etmek mümkündür. Bunlar, ilk planda savaşın genel düzeninde önemli bir büyümeye neden oldu: Ordular büyüdükçe, seferler ve meydan savaşları daha kapsamlı hale geldi ve askerler geçmişe kıyasla daha geniş bir toplumsal tabandan toplandı. İkincisi, soylular savaş faaliyeti üzerindeki geleneksel tekellerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bunun yerine, savaşma, askere alma, ihtiyaçların karşılanması ve savaş mekanizmasının yönetilmesindeki bütün sorumluluk, sonunda yeni Rönesans devleti güçlerine geçti. Askeri güç kullanımı sürekli devlet orduları aracılığıyla uygulanan bir devlet tekeli haline geldi.

Genel Askeri Düzen ve Savaşların Yapısı

Erken modern Avrupa'da genel trendler böyleydi ve çeşitli yerel değişiklikler bir yana, Baltık'taki gelişme genel Avrupa trendini izledi. Böylece İsveç, XIV. Erik'ten (1560-68) itibaren, esas olarak ulusal zorunlu askerlik sistemine dayanan, doğrudan vergiler ve hükümdarlığın toprak ge-

lirleriyle finanse edilen, büyük bir daimi ordu kurdu.[9] Danimarka 17. yüzyılın başından itibaren aynı şeyi yaptı ve aynı zamanda donanmasını büyüttü. Baltık Denizi'nin girişlerini tutan coğrafi konumu nedeniyle donanma, bölgesel üstünlük mücadelesinde onun en önemli silahıydı. Kıtasal trendlere tamamen uygun olarak gerçekleştirilen bu yeniden silahlanma, aslında donanma harekâtlarının destek noktaları olarak hizmet gören yaygın bir kale inşaatı biçimini aldı. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, sürekli bir askeri altyapının büyük ölçüde yaygınlaştığı gözlemlenebilir. Bu altyapı devlet güçlerinin himayesi altında ve kıtadakinden genelde pek farklı olmayan bir tarzda gerçekleştirildi.[10]

Bu arka plana karşı, Baltık bölgesindeki askeri harekâtların gerek sahra ordularının büyüklüğü gerekse söz konusu harekâtların doğası bakımından, Avrupa ana akımını izleme eğiliminde olması şaşırtıcı değildir. Kuzey Yedi Yıl Savaşları'nda yaşanan en büyük kara savaşı olan, 20 Ekim 1565'te Halland'da gerçekleşen Axtorna Meydan Savaşı'nda, her iki tarafta yaklaşık 10.000 kişi dövüştü. Bu kader savaşı kesin bir Danimarka zaferiyle sona erdi ve toplam kayıplar büyük olasılıkla yüzlerle ifade edilebilirdi.[11] 17 Ağustos 1626'da Danimarka Kralı IV. Christian ile Katolik general Tilly arasında Harz'daki Lutter am Barenberg'de yapılan adı çıkmış meydan savaşında, her iki taraftaki savaşçıların sayısı yaklaşık 20.000 kişiydi. Savaş IV. Christian için feci bir yenilgi ve binleri bulan kayıplarla sona erdi.[12] Kuzey savaşlarının tarihindeki en kanlı meydan savaşı 4 Aralık 1676'da Scania'daki Lund'da meydana gelen ve kesin bir İsveç zaferiyle sona eren meydan savaşıydı. Yaklaşık 20.000 kişinin katıldığı savaşta öldürülenlerin sayısı 8000'den az değildi; bu, 58.000 savaşçıdan 20.000'inin hayatını kaybettiği söylenen, 1634'teki Nördlingen Savaşı'ndakiyle kıyaslanabilir bir ölüm oranıdır.[13]

Bu sayılardan da anlaşılacağı gibi, kuzey savaşları genelde dönemin büyük Avrupa meydan savaşlarından daha küçük ordularla verildi; kuzey savaş sahasının daha küçük oluşu ve orduların ardında daha sınırlı kaynakların bulunması dikkate alındığında, bunda garipsenecek bir taraf yoktur. Ne var ki, kuzey kara savaşlarının daha küçük ölçekli oluşu, bu bölgede deniz savaşının diğer pek çok yere kıyasla savaşın daha önemli bir bileşeni olmasıy-

la da açıklanabilir: Denizde üstünlük, her şeyin ötesinde *dominium maris Baltici*'nin, yani bölgede askeri hâkimiyetin en önemli anahtarı olmaya devam etti. Bütün Baltık savaşları tarihinin en ünlü deniz savaşı olan, Danimarka ve İsveç donanmaları arasında 1 Temmuz 1677'de Koge Körfezi'nde gerçekleşen savaş, bu olgunun altını kuvvetle çizer. Bu belirleyici savaş ezici bir İsveç yenilgisiyle sona erdi. Bu hezimet savaşın geri kalan bölümünde İsveç donanmasını felce uğrattı ve böylece İsveç'in birkaç ay önce Danimarka adalarını işgal ederek –atılması halinde savaşın gidişatını kesinlikle İsveç'ten yana değiştirebilecek bir adım– Lund'da kazandığı zaferden yararlanmasını engelledi.[14] Batı Baltık'ta Danimarka deniz hâkimiyetinin olabildiğince kurulması, Danimarka ile İsveç arasında yaşanan önceki pek çok savaşta da görüldüğü gibi, Scania Savaşı'nın bir geri çekilmeyle sona ermesine yol açtı.

Baltık savaşlarında yaşanan başarı ya da başarısızlıkta deniz gücünün hayati rolü, belki de en açık biçimde, İsveç'in 1657-60 savaşları sırasında Danimarka'yı fethetme ve onu yeni Büyük İsveç'e katma girişimi sırasında kanıtlandı. Girişim neredeyse başarıya ulaşacaktı. İsveç'in savaşçı kralı X. Charles Gustaf 10.000 kişilik bir orduyla 1657 sonbaharında Jutland'ı güneyden tek bir saldırıyla işgal etmeyi başarmıştı. Ancak bu yıldırım harekâtı bu noktadan sonra durmak zorunda kaldı, çünkü güçlü Danimarka donanması, kralın Danimarka başkenti Kopenhag'a giden boğaz ve adalara doğru güneyden ilerlemesini engelledi.

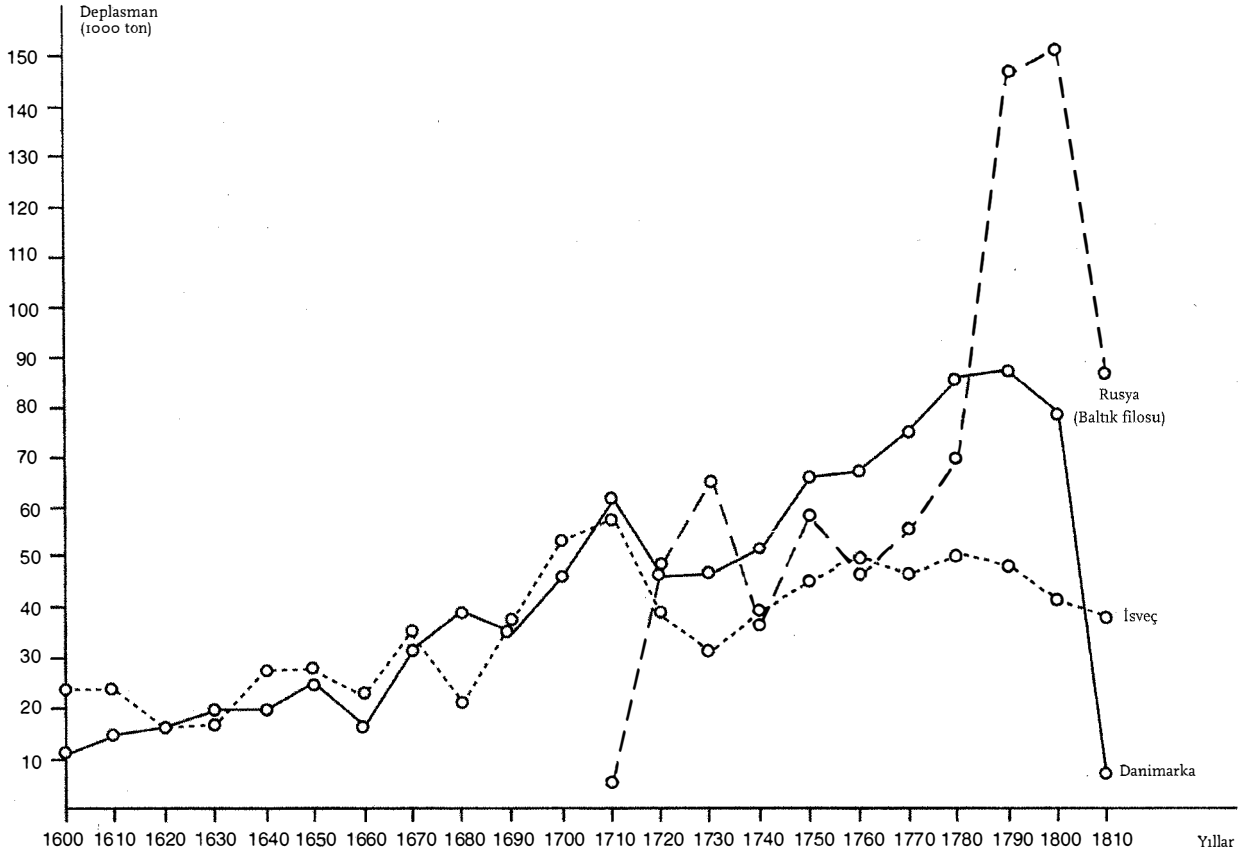
Bununla birlikte doğa, 1657-58 yılbaşında İsveçlilere yardımcı oldu. Sürekli bir don Danimarka iç sularını dondurup Danimarka donanmasını felce uğratırken, Charles X. Gustaf'ın savaş tarihindeki en cüretli harekâtlardan birine girişmesini mümkün kıldı: Piyade ve süvariden oluşan 8000 kişilik bir keşif gücüyle sadece iki hafta içinde, Jutland'dan başlayıp buzla kaplı boğazlardan geçerek Funen, Langeland ve Lolland üzerinden Zealand'a kadar ilerledi. İsveçli askerlerin yumuşamış buzun üzerinde dizlerine kadar suya gömülerek kilometrelerce yürürken neler hissetmiş olabilecekleri ancak tahmin edilebilir. Ancak sonuç bu kararlı eylemi haklı çıkardı: Danimarka utanç verici bir barış imzalamak zorunda kaldı ve egemen bir devlet olarak tamamen yok olması ancak büyük Avrupa güçlerinin müdahalesiyle önledi.[15]

Bu dramatik olay Danimarka'nın güçlü bir harekât donanması olmaksızın ayakta kalmasının ne kadar zor olduğunu herhangi bir başka olaydan çok daha iyi anlatır. Deniz gücü İsveç için de, hem Danimarka'yla sürekli rekabetinde bir araç olarak, hem de İsveç anakarası ile onun Finlandiya'dan Pomeranya'ya kadar uzanan denizaşırı toprakları arasında bir bağlantı olarak büyük önem taşıyordu. Bu ihtiyaçlar, Resim 7.1'de gösterildiği gibi, Baltık'ta esas olarak donanmada rekabet biçimini alan silahlanma yarışı olgusunu açıklar.[16]

1720'ye kadar Danimarka ve İsveç'in donanma büyüklüğü açısından gösterdiği çok benzer evrim, bu dönemde önde giden iki Baltık gücünün doğrudan ve yakın rekabetinin çarpıcı bir ifadesidir. Hiç kuşkusuz, bu iki gücün donanma yapım programları, en azından düşmanınkiyle başa çıkabilecek bir donanma oluşturma hedefiyle yakın bir rekabet biçimini aldı. Öte yandan, 1720'den sonra iki eğri arasında gittikçe büyüyen fark, Büyük Kuzey Savaşı'ndan sonra iki ülkenin artık askeri rakip olmayıp görece barış içinde bir arada yaşadıklarını en iyi ortaya koyan bir gösterge olarak yorumlanabilir. 18. yüzyılda İsveç deniz gücünün gerileyen trendi bu ülkenin bölgesel büyük güç statüsünü kaybedişiyle açıklanırken, Danimarka –Baltık'ın giriş kapısı olmaya devam ediyordu– bölgenin doğmakta olan yeni deniz gücüyle, Rusya'yla başa çıkabilecek bir donanmayı hâlâ muhafaza etmeye çalışıyordu. Son olarak 1800 ile 1810 arasında Danimarka donanma kabiliyetindeki büyük düşüş, Büyük Britanya'nın 1801 ve 1807'de Kopenhag'a yaptığı saldırılarda Danimarka donanmasını müsadere etmesinin içler acısı sonucuydu. Bu olayla birlikte Danimarka, Baltık'ta en önemli nüfuz varlığını kaybetti ve aslında bu noktadan itibaren önemli bir Baltık gücü olmaktan çıktı.

Ne var ki, çeşitli Baltık ülkelerinin ordu büyüklüklerini ele alacak olursak bu görünüm dikkat çekici biçimde farklılaşır. Bunlar Tablo 7.1'de gösterilmiştir.[17]

Sayılar ordu büyüklüğüne gittikçe daha çok önem verildiğini gösterir. Ordu büyüklüğü erken modern askeri devrimin başlıca sonuçlarından biriydi. Ne var ki donanmadaki büyümenin aksine, tekil devletlerin büyüme oranları arasındaki benzerlikleri saptamak pek mümkün değildir;

Şekil 7.1. *Danimarka, İsveç ve Rus donanmalarının büyüklükleri 1600-1800*

Tablo 7.1. *Çeşitli Baltık devletlerinde yaklaşık ordu büyüklükleri*

YIL (yaklaşık)	DANİMARKA	İSVEÇ	PRUSYA	POLONYA	RUSYA
1600	5000	15.000	-	-	-
1650	25.000	70.000	800	10.000	-
1700	70.000	100.000	41.000	35.000	170.000
1750	50.000	50.000	135.000	17.000	200.000
1800	74.000	47.000	200.000	-	300.000

aksine sayılar Baltık çevresindeki devletlerin geniş çapta farklı koşullarını ve yerel çıkarlarını göstermektedir.

Danimarka söz konusu olduğunda, askeri hazırlık, önce İsveç'le olan husumetle, daha sonra Fransız Devrimi sırasındaki zorunlu seferberlikle ve Napoleon Savaşları'nın neden olduğu askeri alarm durumuyla belirlendi. 17. yüzyılda İsveç ordusunda görülen büyük artış İsveç'in gelip geçici büyük güç statüsünün bir sonucuyken, Prusya'yla ilgili sayılar Prusya militer devletinin sistematik inşasını yansıtır. Mütevazı Polonya ordusu bu ülkenin zayıf uluslararası konumunu yeterince ifade ederken, Rus ordusunun ölçeklerinde görülen büyük artış, bu ülkenin genişleyen çıkarlarının ve Rusya'nın 18. yüzyılda Avrupalı bir büyük güç statüsüne doğru ilerleyişinin çarpıcı bir ifadesiydi.

Ne var ki, toplam nüfusa göre değerlendirildiğinde ve öteki Avrupa güçleriyle kıyaslandığında, bu sayılar Danimarka, İsveç ve Prusya ordularının olağanüstü büyüklüğünü çarpıcı biçimde kanıtlar. Bu üç devlet, birlikte ele alındığında, Avrupa'nın 18. yüzyılın başlangıcında muhtemelen en militer bölgesini oluşturuyordu. Danimarka'daki Britanya elçisi Sir Robert Molesworth, 1690'larda Danimarka'yı betimlerken bu olguyu özellikle belirtir: "Danimarka... gövdesi olmayıp yalnızca baştan ibaret olan, herkesin asker olduğu ve kimsenin tebaa olmadığı bir canavarı andırıyor."[18] Bu aşırı derecede yüksek militerleşme düzeyi, İsveç ve Danimarka söz konusu olduğunda, Baltık'ta süren uzun etkinlik mücadelesinin doğrudan bir sonucuyken, Prusya için çepeçevre düşman kom-

şularla birlikte yaşamak için verilen kesintisiz mücadelenin kaçınılmaz bir sonucuydu.

Savaş ve Toplumun Dönüşümü

16. yüzyılın ortalarından erken 18. yüzyıla kadar Baltık bölgesinde yaşanan neredeyse sürekli savaş durumu, bölgenin görece yoksul ve geri köylü toplumlarının omuzlarında sürekli ve ağır bir yük oldu. Ne var ki sürekli savaşlar aynı zamanda derin modernleşme süreci içinde en önemli ve tek dinamik etkendi. Bu süreç, aynı zaman dilimi içinde bölgeyi, –besbelli donmuş bir Fransız diplomatının bir zamanlar betimlendiği gibi– donmuş topraklar üzerinde kurulmuş, birbirinden uzak bir ortaçağ kilise bölgeleri kümesi olmaktan çıkarıp, gayet işlevli ve güçlü yapılarla donatılmış, modern Avrupa devlet oluşumlarına dönüştürdü. 18. yüzyıla bakarsak, bu oluşumlar Otuz Yıl Savaşları'nın uluslararası anarşisinden çıkmış genel Avrupa güçler dengesi sisteminin –Vestfalya sistemi– gayet iyi bütünleşmiş parçalarıydı. Başka bir deyişle, sürekli bölgesel savaşların bir sonucu Baltık'ın Avrupa'ya açılması, yani bir Avrupalılaşma süreci oldu.

Bir diğer önemli sonuç, yukarıda belirtildiği gibi, Danimarka, İsveç ve Prusya'da, belirgin biçimde devlet mekanizmalarının ve toplum yapılarının baştan sona modernleşmesiydi. İktisadi düzeyde, geleneksel nüfuz alanı finansmanı yönteminden yavaş yavaş doğrudan vergiler yoluyla finansman yöntemine geçilirken, idari mekanizma merkezileşti ve düzenli bir bürokrasiye dönüştü. Siyasal sistem evreler halinde mutlakıyete doğru evrildi. (Prusya'da *de facto* 17. yüzyılın ortalarından, Danimarka'da 1660 anayasal devriminden ve İsveç'te 1680'den itibaren büyüyen askeri formatın genel etkileri, Ronald Asch tarafından bu kitabın ikinci bölümünde tartışılmıştır.) Aynı süreç, benzer etkilerle Baltık bölgesinde de görüldü.

Genel modernleşme süreciyle bağlantılı bir diğer konuya da değinmek gerekir: Baltık'taki uzun mücadeleden, neden ve nasıl daha iyi konumdaki ve durumdaki Danimarka değil de, tecrit edilmiş ve yoksul İsveç galip çıktı ve bölgesel büyük güç statüsü iddiasını uzun yıllar boyunca sürdürebildi?

Bu soruya verilecek kısa yanıt, oldukça paradoksal biçimde, 16. yüzyılın başında İsveç kralının Danimarkalı meslektaşından dikkat çekici biçimde daha yoksul olmasıdır. Bu nedenle, İsveç kralı 1560'tan itibaren neredeyse sürekli olarak savaşların ağır baskısı altında yaşamak, mali siyaseti mükemmelleştirmek ve hükümet mekanizmasını modernleştirmek için kararlı bir çaba göstermek zorunda kaldı. Bu çabalar nihayet –özellikle Şansölye Oxenstierna'nın kararlı liderliği altında– 17. yüzyılın ortalarına kadar bölgenin en etkin savaş ekonomilerinden birini yarattı. Bu ekonomi, sözgelimi Danimarka ekonomisinden çok daha etkin ve güçlüydü.

Bu asimetrik gelişmenin geri planını anlamak için, önde gelen iki İskandinav gücünün siyasal sistemleri ve sosyoekonomik yapıları arasındaki birkaç önemli farklılığa işaret etmek gerekir. Siyasal anlamda İsveç kralı Danimarkalı meslektaşından çok daha güçlüydü. İsveç krallığı Gustaf Vasa döneminden itibaren kalıtsallık kazanmışken, Danimarka kralı 1660'a kadar seçilerek tahta çıkmayı ve yürütme gücünü kısıtlayıcı bir taç giyme töreni beratıyla sınırlanmayı sürdürdü. Yalnızca bu olgu bile İsveç kralını çok daha büyük bir yetkiyle donatmaya yetiyordu. Ayrıca, sayıca Danimarka'nın hayli altında olan İsveç'in iktidar eliti ya da soyluluğunun çok daha zayıf bir grup oluşturması da farklılıkları pekiştirdi. 1560 civarlarında İsveçli soylular toprakların sadece % 22'sine sahipken, Danimarka soyluları Danimarka'daki ekilebilir toprakların en az % 44'ünü denetliyordu. Bu olgu, İsveç'in daha demokratik *riksdags*-anayasasıyla birleşince, zayıf İsveçli soyluların taht için neden ciddi bir tehdit oluşturamadığını açıklar. Tam aksine, soylu sınıfı genelde krala tabiydi ve onun ortağı olarak davranıyordu. Bu durum, Avrupa'nın en aristokrat cumhuriyeti olan Polonya'nın o dönem koşullarından pek farklı olmayan ve 1660'ya kadar olağanüstü güçlü bir soyluluğun büyük bir siyasal nüfuza sahip olduğu Danimarka'yla tam bir zıtlık içindeydi.[19]

Siyasal bakımdan güçlü olsa da İsveç kralı iktisadi bakımdan Danimarka kralından daha yoksuldu. Nitekim, 1560 civarlarında, hükümdarlık toprakları İsveç'in ekilebilir topraklarının sadece yaklaşık % 30'una ulaşırken, Danimarka kralı bereketli Danimarka tarım topraklarının yaklaşık % 50'sini denetliyordu. İsveç'te kraliyet topraklarından sağlanan gelirler bu

nedenle Danimarka'dakinden önemli ölçüde düşüktü. Danimarka'nın gelirlerine, Kuzey Yedi Yıl Savaşları ve Kalmar Savaşı'ndan sonra Sound halici geçiş ücretinden ve İsveç savaş tazminatlarından sağladığı hatırı sayılır gelirler de eklenmelidir.

16. yüzyılın ortalarından itibaren ülke neredeyse sürekli savaş halindeyken, görece yoksul İsveç hükümeti mütevazı gelirlerini artırmak için çok erken bir evrede doğrudan vergiye başvurmak zorunda kaldı. Bir başka deyişle, İsveç savaş ekonomisi çok erken bir tarihte, vergilere dayanan bir ekonomi haline geldi ve bu amaca dönük olarak biçimlenen etkin bir hükümet mekanizmasıyla yönetildi. Bu nedenle, bir ortaçağ nüfuz bölgesi devleti olan İsveç, sürekli savaşların yarattığı baskı altında neredeyse erken 17. yüzyıldan itibaren, siyasal bakımdan güçlü bir kral tarafından yönetilen, güçlü, merkezi ve istikrarlı bir hükümete sahip, modern bir vergi devletine dönüştü. Daha geri komşularının zayıflığından büyük yararlar sağlayabilen sonraki büyük İsveç gücünün temelleri daha o zaman atıldı. Ancak bu komşular 17. yüzyılın sonunda modernleşme aracılığıyla eski güçlerinin bir kısmına yavaş yavaş kavuştukça –bu arada savaşın gidişatı da İsveç'in aleyhine döndü– öteki Baltık devletlerinin meydan okumasıyla karşılaşan büyük İsveç gücü tıpkı iskambillerden yapılmış bir ev gibi çöktü. İsveç'in 1720'deki ani ve topyekûn çöküşü, sahip olduğu büyük güç statüsünün gerçekteki zayıf temellerini de çarpıcı biçimde açığa çıkardı: İsveç büyük gücü, gerçekte, zayıf ancak etkin biçimde yönetilen İsveç ekonomisinin, komşularının zayıflığının ve Avrupa'nın gerçek büyük güçleri arasında yer alan güçlü müttefiklerinin gösterdiği pek sağlam olmayan dostluğun geçici ve uygun bir bileşiminden başka bir şeye dayanmıyordu.

Danimarka'da işler farklı biçimde gelişti. 1570'de Kuzey Yedi Yıl Savaşları'nın sona ermesiyle birlikte, ülke kırk yıldan fazla bir süre barış içinde yaşadı ve devlet maliyesi sağlıklı bir gelişme gösterdi. Bu nedenle İsveç'in aksine, hükümetin ihtiyaçlarını mükemmel biçimde karşılayabilen ve aynı zamanda kral ile soylular arasındaki hassas güçler dengesini tam olarak yansıtan, geleneksel, eski tip nüfuz alanı finansman sisteminin hemen reformdan geçirilmesine ihtiyaç duyulmadı. Acil idari reform ihtiyacı ancak IV. Christian'ın 1625-29'da Otuz Yıl Savaşları'na felaketli ve

pahalı girişinden sonra ortaya çıktı. Bu talihsiz macera hükümetin kasalarını boşalttı ve aynı zamanda ordu ve donanmanın modernleştirilmesi için acil ve büyük bir yatırım ihtiyacı yarattı. Danimarka'nın modern ve merkezileşmiş bir vergi devletine dönüşümü de ancak o zaman başladı. Ancak 1700 civarlarında tamamlanabilen bu süreçte eski aristokratik krallık, savaş tehditlerini karşılamaya hazır, modern, etkin bir iktidar yapısı olan yüksek düzeyde merkezi, mutlaki bir devlete dönüştü.

17. yüzyılın ortalarında, tam da ülkenin yeni ve eski iktidar yapıları arasındaki ateşli iç mücadeleyle zayıfladığı bu belirleyici geçiş aşamasında, Danimarka ile İsveç arasındaki güçler dengesi kesinlikle İsveç'ten yana ağır bastı. Yüksek düzeyde askeri hazırlığı olan, bütünüyle modernleşmiş İsveç o sırada Danimarka'nın geçici zayıflığından yararlanacak konumdaydı. Birkaç belirleyici savaşta Baltık'ta öncülüğü ele geçirmeyi ve aynı zamanda Danimarka'nın hem Baltık'taki hem de uluslararası alandaki konumunun sürekli zayıflaması anlamına gelen önemli bölgesel kazanımlar sağlamayı başardı.

İki İskandinav gücü arasındaki uzun süreli rekabetin verdiği bu sonuç, genellikle iki ülkenin asimetrik modernleşme süreçleriyle açıklanabilir. Her iki ülke savaşın baskısı altında modernleşmek zorunda kaldı. Ancak bu modernleşme, yukarıda gösterildiği gibi, İsveç'te daha erken ve daha güçlü bir biçimde başlayarak ona kesin bir avantaj kazandırdı. Bu arada daha iyi durumda, ama köhnemiş Danimarka, 17. yüzyılın ortalarında kritik bir evreye girdi. İsveç büyük gücü 1720-21'de kesinlikle çöktüğü zaman, küçülmüş bir İsveç ile artık tam olarak modernleşmiş bir Danimarka arasında yeni bir denge kuruldu. Ancak bu gelişme, Baltık'ta yükselmekte olan yeni bir gücün, Rusya'nın gölgesi altında gerçekleşti.

Merkantilizm ve Baltık Savaşları

1721'de Nystad'da İsveç ile Rusya arasında imzalanan barış antlaşmasıyla Baltık'taki son büyük savaş nihayet sona erdi. Antlaşma, aynı zamanda, bölgede neredeyse yüz yıl sürecek göreli bir barışın temellerini atarak, önceki 150 yılın neredeyse sürekli savaşları ve sonsuz çatışmalarıyla güçlü bir karşıtlık oluşturdu.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, bu çatışma evresi Baltık tarihinde uzun ve acılı bir dönüşüm dönemi olmuştur. Bu süre içinde bölge bir statüden diğerine doğru bir dönüşüm geçirdi. Başlangıçta, 16. yüzyılda bölge yöresel bir ticari büyük gücün, Hansa Birliği'nin hâkimiyeti altında, tecrit edilmiş ve esas olarak kendine yeterli bir bölgeydi. Ne var ki, bunu izleyen uzun çatışma ve açık savaş döneminde, bölge –nihai olarak büyük güç çıkarlarının odağına sürüklendiği için– genellikle vestfalya sistemi olarak betimlenen daha büyük Avrupa sisteminin bütünsel bir parçası olacak biçimde dönüşüme uğradı. 17. yüzyılın militan merkantilizmi –bunun önkoşulu modern devlet nosyonu idi– bu büyük dönüşüm sürecinde önemli bir itici güç oldu. Dolayısıyla bu iki olgu, tıpkı Avrupa tarihinde olduğu gibi Baltık tarihinde de iyice iç içe geçmiştir.[20]

Bu dönüşümün büyük bölümüne şahit olanlardan biri ve Danimarka kıralarının en ünlüsü olan IV. Christian, resmi bir bildiride merkantilizmden ne anladığını ortaya koydu. "Bu iktisadi bir sistemdir," diyordu; "bizim onurumuza hizmet etmeli ve Tanrı'nın yardımıyla, tüccarlara zarar vermemelidir." Geriye doğru bakıldığında, erken modern Baltık tarihinin biçimlenmesine yardımcı olan ve bu bölümde betimlenen savaşların çoğunun ardındaki dinamik gücü oluşturan militan merkantilizmin, IV. Christian'ın onuruna hizmet etmediği söylenebilir. Ve bundan en çok yararlanan tüccarlar, kesinlikle, ne kralın ne de onun İsveçli meslektaşının tebaası oldu. Bu süreçten ilk ve öncelikle en kârlı çıkanlar, bölgesel yarışta yerel planda kimin kazanıp kimin kaybedeceğini planlayan ve Baltık'ın modern siyasal coğrafyasını kendi tercihlerine göre belirleyen, Felemenk Cumhuriyeti ve İngiltere'deki büyük ticaret şirketlerinin ortakları oldu.

Bu, Baltık bölgesindeki halkların, uzak kilise eyaletlerinden sahici Avrupa ulus devletlerine dönüşmek için ödemek zorunda kaldıkları bedeldir. Bir diğer bedel de, bir buçuk yüzyıldır neredeyse sürekli olarak devam eden savaşların getirdiği sıkıntılardır. Ve –kim bilir?– belki de bu bedeli ödemeye değmiştir. Baltık bölgesinin sıradan insanlarına bu soru asla sorulmadı ve onlara asla bir seçenek sunulmadı.

J. Michael Hill

KELT SAVAŞLARI 1453-1815

1.

On beşinci yüzyılın ortalarından erken 18. yüzyıla kadar süren İskoçya ve İrlanda savaşları, Avrupa askeri tarihçileri tarafından genellikle ihmal edilmiştir. Bu ihmalin bir nedeni, gerek İskoçya gerekse İrlanda'nın seyrek nüfuslu ve Avrupa'nın eteklerinde, tarihsel gelişmelerin ana mecrasından oldukça uzakta yer alıyor olmalarıdır. Bir diğer neden Keltlerin, erken modern dönemin "büyük güçler"i olan, İspanya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve İsveç gibi ülkelerin temsil ettiği geleneksel, birörnek modele dikkat çekici bir karşıtlık oluşturan, gelenek dışı, alternatif bir savaş tarzı uygulamalarıdır. İskoçyalılar ve İrlandalılar hareketliliği yok edici bir saldırının şok gücüyle birleştirdiler ve böylece Michael Roberts'in "askeri devrim" paradigmasının dışına düştüler.[1]

İrlanda'ya 13. yüzyılda profesyonel bir İskoç askeri sınıfının, *gallóglaigh*'nin ayak basması, Anglo-Norman *gendarmes*'i dengeleyen savaşçı bir gücün ortaya çıktığını haber veriyordu. Kelt savaşları bundan sonra düşmanı tek bir darbede yok etmeyi amaçlayan saldırı taktiklerini temel aldı. Ne var ki geç 16. yüzyılda Shane O'Neill ve yeğeni, Tyrone ikinci kontu Hugh O'Neill, geleneksel İskoç *gallóglaigh* ağır piyade taktiklerini, gerilla tipi harekâtlarda esas olarak barut tozu kullanımına dayanan yeni bir savaş tarzıyla birleştirdi. Kılıç ve barutlu silahlar, üstün hareketlilik, şaşırtma ve engebeli arazinin etkin kullanımından oluşan bu bileşim, 1600'lerde geleneksel ve yeni savaş tarzlarının en üstün unsurlarını birbiriyle kaynaştırmıştı.[2]

1590'larda İngilizlere karşı verdiği savaşlarda, Hugh O'Neill, düzen esnekliği, ateş gücü ve ağır piyade şok taktiklerini, bu tür düzensiz savaşlara alışık olmayan İngiliz ordularına karşı kullanarak büyük bir başarı kazandı. Ancak bu savaş tarzından vazgeçip de, 1601'de Kinsale'de, İspanyol *tercio* düzeninin alışık olmadığı çapraşık yöntemlerini kullanmaya kalkınca, Mountjoy Lordu Charles Blount komutasındaki yetenekli İngiliz ordusu karşısında yenilgiye uğradı. Keltli İskoçlar ve İrlandalılar profesyonel ordular karşısında zafer kazanmalarını sağlayan bir savaş tarzını ancak 17. yüzyılın ortalarında

geliştirebildiler. Keltler, İngiltere ve Kıta'daki büyük hanedan devletlerinin çok sık kullandığı askeri teknoloji ve kuramları uyarlamakta çekimserdiler; bununla birlikte, İskoç ve İrlandalılar tüfek kullandıkları "Highland (ya da daha doğru deyişle İrlanda) hücumu" ile dehşet saçmayı başarmışlardı.[3]

İlk kez 16. yüzyılın son çeyreğinde kullanılan İrlanda hücumu, Keltlerin, Michael Roberts'in sözünü ettiği "vurucu güç [ve] hareketlilik"in birleştirilmesi ikilemini çözmelerini sağladı. Geleneksel orduların aksine, Keltler ateşli silah kullanırken, vurucu saldırı gücünü ve hareketliliği, savunmadaki statik ateş gücüne feda etmiyorlardı. İrlanda hücumunun başarısı öncelikle bir eldeki geniş ağızlı kılıç ve kalkana (yuvarlak ve deri kaplı) bağlı olsa da, tüfek (Nassau'lu Maurits ve Gustaf Adolf'un ordularının saldırı kabiliyetini sınırlayan hantal sehpa olmaksızın) bir saldırı silahı olarak etkin biçimde kullanılıyordu.[4]

İrlanda hücumu hem yeni saf, hem de eski kol saldırı düzenlerini kullanıyor, böylece dönemin diğer pek çok Avrupa ordusunda görülmeyen taktik esnekliği sağlayabiliyordu. Keltler, savaşın başlangıcında düşmana karşı ilerleyecekleri yüksek bir zemin üzerinde diziliyorlardı. Daha sonra düşman hattına yaklaşık kırk yarda mesafeden, uçuşan tüfek mermilerinin ve çıkan barut dumanının müthiş bir kargaşaya yol açtığı bir sağanak atış başlatıyorlardı. Daha sonra ateşli silahları bırakıyor, on iki ile on beş adam genişliğinde kama ya da kollar halinde tertipleniyor, geniş kılıçlarını çekip düşmanın üzerine yürüyorlardı. Doğal olarak düşman, savaşçılar iyice yaklaşana kadar potansiyel olarak sadece tek bir öldürücü atış yapma şansına sahip olabiliyordu. Yeterli ateş gücünden, yüz yüze savaş becerilerinden ve derinliğine savunma yönteminden yoksun olan ordular, İrlanda hücumu karşısında yenilgiye uğruyordu. Eski taktiklerin yeni teknolojiyle harmanlanması, Batı Avrupa'da bir yüzyıl boyunca benzersiz, kesin ve farklı bir saldırı savaşı tarzına yol açtı. 1642'den 1746'ya kadar geliştirilen haliyle İrlanda hücumu, "savaşların altın çağı" denilen dönemde Kelt taktik doktrininin esasını oluşturdu.[5]

Bu dönemde İskoçya ve İrlanda orduları, sarp bölgelerde esas silah olarak tüfekten çok enli kılıçla saldırı taktikleri kullanarak sekiz büyük meydan savaşı kazandılar. Diğer pek çok Avrupa ordusunun aksine Kelt

güçlerinin hareketini ağırlaştıran modern savaşların süslü giysileri yoktu. Hareketsizlikten ya da esneyememekten kaynaklanan savunma harekâtlarıyla, kuşatma ya da kitlesel cephe saldırılarıyla sınırlı değillerdi. Hem cepheden hem de cenahtan saldıracak kadar esnektiler. İkinci seçenek öncelikle vurucu güç yerine üstün hareket kabiliyetine bağlı olarak söz konusu oluyordu. İskoçlar ve İrlandalılar, Auldearn ve Kilsyth (1645), Killiecrankie (1689) ve Prestonpans'ta (1745) kanıtlandığı gibi, hareketliliği ve şok gücünü öldürücü bir bileşim haline getirerek kullandılar. Diğer zamanlarda ise sadece düşmana baskın çıkmaya çalıştılar (değişen derecelerde başarılı olarak): Tippermuir (1715), Falkirk ve Culloden (1746).[6]

1689'dan sonra, Kelt saldırı taktikleri Avrupa meydan savaşlarında gerçekleştirilen taktik ve teknolojik yenilikler karşısında önce köreldi, sonra işe yaramaz oldu. Yuvalı süngülerin, daha etkin çakmaklı tüfeklerin, dağılarak parça tesiri yaratan mermiler atan hareketli sahra toplarının kullanılması, savunmanın daha kapalı taktikler geliştirmesine ve ateş gücünü artırmasına yol açtı. Ayrıca 1715 ve 1745-46 II. James yanlısı ayaklanmalar sırasında İngilizlerin, piyade, süvari ve topçu silahlarını eşgüdümlü bir biçimde bir araya getiren orduları sürmesi gibi, Keltler de geleneksel savaş yöntemlerinden artık zafer beklemiyorlardı. Aslında, Cumberland dükünün Prens Charles Edward Stuart'ın Highland ordusunu Culloden Moor düzlüğünde imha etmesiyle birlikte, bir yüzyıldır İngiliz savaş alanlarına hâkim olan alternatif savaş tarzının ölüm çanları çalmaya başladı. Kelt savaş tarzının belirli unsurları 1746'dan 1815'e kadar Avrupa'daki savaş alanlarında ve büyük sömürgeci güçlerin dışarıdaki ordularında uygulamaya konulacaktı.[7]

2.

İsveç mızraklılarının 1470'lerde Burgondiya ağır süvarisini yenilgiye uğratması Avrupa savaşlarında bir dönemin sonunu belirledi. 13. yüzyılın ortalarındaki Kelt bağımsızlık savaşlarından beri, yaya asker uygun biçimde silahlandığı, yeterli bir önderliğe sahip olduğu ve harekât uygun bir bölgede düzenlendiği zaman, feodal atlıları yenilgiye uğratacak yetenekte olduğunu göstermişti. Morgarten ve Laupen (1315) ve Sempach'ta (1386) Avusturya şövalyesine ağır darbeler indiren korkusuz İsveçli ve 1346'da Crécy'deki İngiliz uzun yaylı askerleri, piyadenin ağır süvari karşısındaki

etkinliğini iyice belirginleştirdi. Böylece, feodal şövalyenin azalan rolü ve piyadenin artan önemi, orduların büyüklüğünde büyük bir artışı mümkün kılarak Avrupa savaşlarının gidişatı içinde devrimci bir dönüm noktası oldu. Yaklaşmakta olan "barut tozu devrimi" bir başka dönüm noktasının eli kulağında olduğunu gösteriyordu.[8]

Ancak geç ortaçağın Kelt dünyası için böyle bir devrim zorunlu değildi, çünkü İskoçlar ve İrlandalılar piyadeyi daima kendi askeri güçlerinin belkemiği olarak kullanmışlardı. Bu dönemin en önemli Kelt piyadesi *gallóglaigh* –13. yüzyılın ortalarından 16. yüzyıla kadar İrlanda'da yerleşik Batı Highland ve Hebrid paralı askerleri– idi. Çağcıl bir gözlemci, *gallóglaigh*'yi şu sözlerle betimliyordu:

> ... iri ve güçlü bedenleri olan, merhamet duygusundan yoksun, zalim adamlardan derlenerek seçilirler. Savaş düzenleri Suizelerinkine (İsviçrelilere) çok benzer, zira boyun eğmek nedir bilmemeleri onlara çok büyük bir savaş gücü sağlar; öyle ki iş vuruşmaya geldiğinde, hem vahşice öldürür hem de savaşı kazanırlar. Bir zırh gömlek, bir miğfer ve bir *skayne* [bıçak] ile donanırlar. En çok kullandıkları silah, savaş baltası ya da 150 cm. uzunluğundaki, bıçağı ayakkabıcı bıçağını andıran, ancak daha geniş, uzun ve mızraksız olan, kesici ve her darbesi öldürücü baltalı harbedir. Bu şekilde donatılan adamın yanında silahlarını taşıyan bir başka adam ve erzakını taşıyan bir erkek çocuk vardır. Silahı ya da baltasından ötürü ona *sparre* [mızraklı] denir ve 80 *sparre* bir *galloglas* taburu oluşturur.[9]

Gallóglaigh ("gallowglass" ya da "galloglas" olarak İngilizleştirilir) tam olarak, "yabancı" (*gall*) "savaşçı" (*óglaigh*) anlamına gelir. *Gallóglaigh* ilk kez 1290'da İrlanda kroniklerinde görüldü, ancak yüzyılın ortalarından beri İrlandalı şefler tarafından kullanılmaktaydı. Kelt ve Viking kanının bu vahşi karışımı, 12. yüzyılın büyük savaşçı şefi *gallóglaigh* Somerled MacGillebrid'in soyundan geliyordu. MacGillebrid, Adalı Angus Oge'nin önderliğinde, adanın askeri sisteminde devrim yapan bir savaş tarzını İrlanda'ya getiren kişiydi. Daha önceleri asker toplamak için Anglosakson *fyrd*'inden [milis] farksız

bir zorunlu askerlik sistemine dayanan yerel İrlandalı şefler, *gallóglaigh*'nin gelişiyle birlikte daimi bir profesyonel askeri güç kazanmış oldular.[10]

Geç ortaçağlarda İrlanda sürekli bir askeri kuruma sahip olmadığı için, İrlandalılar açık arazide pek az meydan savaşı verdiler. Bunun yerine, hızlı ve hafif teçhizatlı *catharn*'ı (kerne) kullandıkları çeşitli gerilla savaşı biçimlerini tercih ettiler. Edward Bruce, erken 14. yüzyılda İrlanda'yı istila ettiğinde, kabile şeflerinin yakın mesafe kesici silahların kullanımını gerektiren alışılmış meydan savaşları yerine, fırlatma silahlarıyla (esas olarak ok ve mızrak) yapılan küçük çatışmalardan yana olduklarını gördü. Bu tür çatışma teknikleri daha az kayba neden oluyordu; nitekim bu, esas amaçları hayata ve mülkiyete utanmazca son vermektense toprak kazanmak olan şeflere de uygun bir savaş tipiydi.[11]

Ancak gerilla savaşı İrlanda'da mazgallı kalelerden savaşan Normanlara karşı hiç işe yaramadı. "Kemikten bir kale [yani, büyük, iyi örgütlenmiş bir sahra ordusu] taştan bir kaleden daha iyidir" diyen o eski İrlanda atasözü, pusu ve küçük çatışmalardan başka kabiliyeti olmayan bir hafif piyade gücüne pek uygun düşmüyordu.[12] Ancak bu durum, düşmanla açık alanda karşılaşmayı ve onu yakın mesafe kesici silahlarıyla yok etmeyi hedefleyen *gallóglaigh* için geçerli değildi. Aslında *gallóglaigh*'nin İrlanda'ya gelişiyle, 13. ve 14. yüzyıllarda Kelt "askeri devrimi" denebilecek bir süreç başlamıştı.

Genellikle, İrlanda'daki *gallóglaigh* birlikleri ödentilerini, toprak tahsisatı ve *buannadha* biçiminde alıyorlardı. Bu ikincisi birliklerin, barındıkları lordluğun (*tuath*) nüfusundan harçlık ve giysi toplamalarını andıran bir ödeme sistemiydi. Öteki gruplar –serbest paralı askerler– kendilerini en yüksek fiyattan kiralamak üzere kırsal kesime akın ettiler. Bu sistem hiç kuşkusuz İrlanda'daki kaosu artırdı, ancak Normanların ülkeden çıkarılması için gözüpek *gallóglaigh* vazgeçilmez nitelikteydi.[13]

Gallóglaigh'nin meydan savaşı taktiklerinin belki de en iyi örneği 1504'te gerçekleşen Knockdoe ("baltalar tepesi" anlamına gelir) Savaşı'nın incelenmesiyle elde edilebilir. Ulick Burke'ün komutası altında açık bir düzlükte dizilen *gallóglaigh,* üstün hareket kabiliyetinden yararlanmak için her iki kanada yayıldı ve merkezde bir şok saldırıyı başlatabilecek ya da karşılayabilecek biçimde konuşlandı. Bu görece geç tarihte bile, İskoç paralı

askerlerinin taktikleri iki yüz yıl öncekinden pek farklı değildi. Her savaşçı ya da tam olarak ifade etmek gerekirse her bir *sparre,* hem fırlatılan hem de yakın mesafe kesici silahları kullanıyordu. *Gallóglaigh*'da yay kullanılmadığı için, fırlatılan silahların oluşturduğu sağanak, ağır kayıplar verdirmekten çok düşmanın düzenini bozmayı hedefleyen hafif mızrak ve ciritlerden oluşuyordu. İskoçlar, ağır fırlatma silahlarıyla yapılan ilk saldırının yerine, güçlü bir şok saldırı başlatıyorlardı. Yedekleri olmadığı için İskoç birlikleri düşman mevzilerine yaptıkları bu ilk saldırıda her şeylerini tehlikeye atmış oluyorlardı. Bu plan her bir savaşçının hücumu tam bir kararlılıkla sürdürmesini gerektiriyordu, çünkü savunanlar tarafından püskürtülmeleri halinde ordu tam bir felakete uğrayabilirdi. 1453 gibi geç bir tarihte İrlandalı Lord Vekili Sir Anthony St. Leger, VIII. Henry'ye *gallóglaigh*'nin savaştan önce savaş meydanını terk etmemek için yemin ettiğini söylemişti. Böylece onlar, "İrlanda ordusunun, meydanı asla terk etmeyeceğine güvenilen bir parçası" olarak kaldılar.[14]

3.

G.A. Hayes-McCoy *gallóglaigh* geleneğini dönemin Avrupa askeri kurumlarıyla karşılaştırmamıştır. 1500'den önce sadece İtalyan *condottieri*'ler, gezici "büyük bölükler" ve İsviçreliler arasında benzer askeri örgütlenmeler vardı. Ne var ki içinden *gallóglaigh* ve *condottierri*'nin çıktığı toplumlar birbirinden çok farklıydı. Bir yandan Kelt dünyasının Avrupa'nın en pastoral ve ticari olmayan bölgesi olduğunu öne sürmek mümkünken, öte yandan Kuzey İtalya'nın kentleşme ve ticaret bakımından en ileri bölge olduğu söylenebilir. Buna rağmen her iki bölge de, bazıları 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde Avrupa'daki güçler kadar uzmanlaşmış, küçük ve seçkin piyade kuvvetleri oluşturmuştu.[15]

Keltlere ve genellikle 1500'den önceki Avrupa'ya ait piyade kuvvetleri, esas olarak silahlar, taktikler ve tekil askerin savaş meydanındaki rolü bakımından farklıydı. İskoçlar ve İrlandalılar (Red Branch ve Fenian dönemi masallarından esinlenmiş olmalarına rağmen) aslında şövalye geleneğine sahip değildiler; nitekim süvari, askeri sistemlerinde çok küçük bir rol oynuyordu. İskoçya ve İrlanda'nın sert ve engebeli arazisinin büyük bölümü süvari taktiklerine uygun değildi ve buna ek olarak, yeterli binek hayvanının

olmayışı da Keltlerin binicilikte uzmanlaşmalarını kesinlikle önledi. Onlar bataklıkların ortasında, dağlarda ve vadilerde yaya olarak savaşmayı tercih ettiler. İskoç ve İrlandalı "düzensiz askerler" ok kullanmada ustaydılar, ancak bazı istisnalar dışında ok kullanımını kesici silahlara oranla ikincil konumda görüyorlardı. Kelt toplumunda her bir yaya asker, kimseye ihtiyaç duymayan bir savaş birimiydi. Kılıç ya da baltayla silahlanmış olan bu asker, kolektif disiplinden çok kişisel onur ve ateşli bir saldırganlıkla hareket ediyordu. Kıtada ve İngiliz ordularında ise, tam tersine, mızrak kullanma taktiğinin gelişmesi tekil savaşçıdan çok bütünün disiplinli bir yapı olarak hareketine önem verilmesine yol açtı. Askerlerin "bir makinenin dişlileri gibi hareket ettiği" standart Avrupa savaşı bir bilim haline gelmekteyken, Kelt dünyasında savaş bir gurur sanatı olarak kalmaya devam etti.[16]

1500 öncesi Kelt askeri gelişmelerini daha iyi anlamak için, Avrupa'nın büyük güçleri arasında geçerli olan savaş tarzına kısaca göz atmamız gerekir. Fransa kralı VIII. Charles 15. yüzyılın son on yılında İtalya'yı istila ettiği zaman, orduları Avrupa savaş tarzında dikkat çekici bazı değişikliklere yol açtı. Fornovo (1495) ile Pavia (1525) savaşları arasında, göğüs göğüse çarpışma o zamana kadar görülmemiş ölçüde yüksek bedelli ve belirleyici hale geldi. Savaş meydanlarında daha büyük ordular görülmeye başlandı ve barutlu silahları kullanan piyadenin ön plana geçmesi yüzünden kayıplar arttı. Ancak tek başına ele alındığında bu etkenler, bu çeyrek yüzyıl içinde artan katliam düzeyini açıklayamıyordu. Taktikler yeni teknolojilere henüz uyum sağladığı için savaşlar bu kadar yıkıcıydı. Bir kuşak boyunca saldırı taktiklerine hâkim olan mızrak hücumunun yarattığı şok, sahra tahkimatlarıyla desteklenen bir meydan savaşını kazanmaya artık yetmiyor, kişisel ateşli silahların ve topçunun açtığı ateşle püskürtülüyordu. Bu savunma odaklı taktik yenilikler ilk kez, birliklerini Cerignola'da (1503) zafere götüren büyük İspanyol general Gonzalvo de Córdoba tarafından kullanıldı. Ayrıca, aynı yöntem Marignano'da (1515) Fransız ve Bicocca'da (1522) gene bir İspanyol zaferiyle sonuçlandı. Her üç savaşta da, saldırıya geçen piyade ve süvari güçlerinin gerilerini dağıtmak için güçlü sahra tahkimatlarının arkasından açılan üstün ateş gücüyle kazanılan zaferlere tanık olundu. Mızrağın etkin bir saldırı silahı olarak zayıflaması ve aynı zamanda barutlu silahların savunma amacıyla daha çok kul-

lanılması, Avrupa'daki ana savaş akımına savunma taktiklerinin hâkim olacağı bir dönemi başlattı.[17]

Muhlberg (1547), Zutphen (1586) ve White Mountain (1620) ile Birinci ve İkinci Polonya-İsveç Savaşlarını (sırasıyla 1600-11 ve 1617-29) bir yana bırakacak olursak, Batı ve Orta Avrupa'da, Pavia'dan (1525) Breitenfeld'e (1631) kadar belirleyici bir savaş görülmedi. Bu değişimi pek çok genel askeri gelişmeyle açıklamak mümkündür: ateşli silahlar bileşimi ve sahra siperlerinin kullanılmasıyla sağlanan savunma üstünlüğü, *trace italienne*'in –kuşatma topçusunu etkisiz bırakan alçak ve kalın siperlerden oluşan yeni bir tarz– yenilikçi askeri mimarisi, askeri girişimciliğin Kuzey İtalya'dan Alpler'in ötesine yayılması. 16. yüzyıldaki fiyat düzeylerinin tamamamen değişmesi yüzünden savaş harcamalarının artmasına yol açan bu etkenler, bütün Avrupa'da kralların ve komutanların askeri ve siyasal hedeflerine ulaşmak için savaştan başka araçlar aramasına neden oldu. Bazı gözlemcilerin artık inandığı gibi, savaş yetersiz bir komutanın başvurduğu bir çareydi.[18]

İki standart piyade silahının –mızrak ve kişisel ateşli silahlar– taktik amaçlarla kullanılması, Pavia ile Breitenfiel arasındaki yüzyılın, bazı önemli istisnalar dışında kesin sonuç vermeyen savaşlarla belirlenmesine neden oldu. 16. yüzyılın ilk yarısında savaş meydanlarına hâkim olan İspanyol *tercio*, şimdiye kadar [ateş ve mızraklar arasında] verimli bir işbirliği yaratmaktan uzak[tı, ancak] her birinin karakteristik niteliklerini önlemekte başarılı oldu. *Tercio* ve diğer düzenlerin karmaşık taktik doğası piyadenin yakın mesafeden savaşa girme cesaretini kırdı. Bunun yerine, uzun mesafeli etkisiz tüfek düellolarını teşvik etti. Bu taktiklerle kazanılan ya da kaybedilen pek az savaş oldu. Ceresole Meydan Savaşı'nın (1544) ilk evresi, uzun mesafeden açılan ateşin isabetsizliğini kanıtlar. Burada, savaşın büyük bir bölümünü karşılıklı etkisiz ateşle geçiren Fransız ve imparatorluk orduları hiçbir sonuç alamadılar.[19]

Kişisel ateşli silahlar –arkebüz, *caliver** ve çakmaklı tüfek– kısa menzilli, düşük atış oranlı, isabetsiz ve hantal oldukları için, çoğu Avrupalı askerin elinde saldırı taktikleri için yetersiz kaldı. Bu üç silahın en güçlü-

* Ara vermeden ateşlenebilen hafif bir tüfek –ç.n.

sü olan çakmaklı tüfek en ağır zırhı delebiliyor, ancak bir sehpa olmaksızın ateşlenemiyor ve bu da savunma amaçları dışında kullanılmasını imkânsız kılıyordu. 16. yüzyılda ateşli silahlar, bir mızrak hücumuna hazırlanırken düşman saflarının dağıtılmasında rol oynuyordu. Tüfeğin sınırlı ve edilgin rolünün hiç kuşkusuz farkında olan J. R. Hale, ateşli silahların "taktik, teçhizat ve ikmal sorunlarına yol açtığını", "...ancak seferlerin gidişatını belirleyecek kadar etkili olamadığını" öne sürer. Hale haklıdır, ama sadece saldırı bakış açısından. Lojistik ve hareketsizlik sorunları, ateşli silahları saldırı silahı olarak fiilen kullanışsız hale getirdi. Böylece, tüfekliler Avrupa ordularında mızraklıların yerini alırlarken, silahların rolünde de dikkat çekici değişiklikler oldu. Ateş gücü gerek piyadenin gerekse süvarinin esas sorumluluğu haline geldi. Süvari, "bir şok aracından hareketli bir ateş gücü aracına dönüşürken ..." mızraklılar, arkadaki tüfeklilerin rahatça tüfeklerini doldurdukları bir engel oluşturmak için kullanıldı. Kılıç ve kalkanlı İspanyol birlikleri ve Alman *landsknecht* mızraklıları, az sayıda bindirilmiş arkebüzcü ve tabancacıyı aralarına sokmayınca, göreneksel Avrupa ordularını bu yüzyıl boyunca hareketlilik ya da vurucu güçten pek yararlanamadı.[20]

16. yüzyılda topçu da saldırı savaşında fiilen etkisizdi. Fransa kralı VIII. Charles 1494'te İtalya'yı istilası sırasında ilk kez hareketli sahra toplarını kullandı. İtalyan ittifakına karşı bir Fransız zaferi olan Fornovo (1495), topçunun önemli bir rol oynadığı ilk savaştı, ancak topçu fiilen ilk kez Ravenna'da (1512) belirleyici oldu. Ravenna'da yaklaşık elli parçadan oluşan Fransız topçusu, tahkim edilmiş İspanyol saflarını bombalayarak onları üstün Fransız ateş gücü altında yok oldukları umutsuz bir saldırıya zorladı. Fransız sahra topları da Marignano Savaşı'nın (1515) ikinci günü saldırıya geçen İsviçre mızraklılarını imha etti. Yüzyılın sonunda daha hafif ve hareketli topların kullanıma girdiği görüldü. Nassau kontu Maurits tipleri standartlaştırarak (24-, 12- ve 6 libre) ve hareketliliği artırmak için toparlak (top tekerleği) kullanarak Felemenk topçu kolunu geliştirdi.[21] Ancak toplar bir kez savaş alanındaki mevzilerine yerleştirildiğinde, piyadenin ilerleyişini desteklemek için onları hareket ettirmenin zor olduğunu gördü. 1600'den önceki sahra harekâtlarında topçu sadece saldırı öncesinde düşman mevziini yumuşatmak ya da mevziyi saldırıya karşı savunmak bakımından kullanışlıydı.

4.

1500'den sonra pek çok Avrupa gücünün kişisel ateşli silahları ve topçuyu savunma amaçlı kullanması, Keltlerin kesici silahları saldırı amaçlı kullanmalarına tam anlamıyla ters düşüyordu. Kıtasal askeri gelişmede çok önemli olan ateşli silahlar ve mızraklar, geç 16. ve erken 17. yüzyıllara kadar Highland İskoçları ve İrlandalılar arasında yaygın biçimde kullanılmadı. O zaman bile, hem tüfek hem de mızrak, geniş kılıç ve küçük, yuvarlak ve deri kaplı kalkana kıyasla ikinci derecede önemliydi. Ateşli silahlar Avrupa meydan savaşlarına girdikten sonra, bazılarınca korkakların silahı olarak aşağılanmıştı; ne var ki sonunda en şerefli askerler tarafından bile benimsendi. Kelt dünyasında ateşli silahlar asla korkunç, iki ağızlı büyük kılıç ya da enli kılıçla bir tutulmadı, ki bunların ustalıkla kullanımı, *aés dana* (tarihsel olayları ve soyağaçlarını kuşaktan kuşağa aktaran eğitimli sınıf) tarafından güzel sözlerle övülürdü. Tudor ve erken Stuart hanedanlarının orduları kıtadaki benzerlerinin gerisinde kalmıştı, ancak İngiltere, Aşağı İskoçya ve İrlanda bölgesinin en iyi eğitilmiş ve silahlandırılmış birlikleri bile, Keltlerin yakın mesafede kullandıkları o soğuk çelik karşısında fiilen direnemeyecek kadar güçsüz kalıyorlardı. Aslında, güvenilebilir bir süngünün geç 17. yüzyılda ortaya çıkışına kadar, bütün Avrupa'da başarılı saldırı ve savunma taktikleri, hücuma geçen piyadenin kılıç ve diğer kesici el silahlarındaki uzmanlığına ve savunanın onu ateş ve mızrak bileşimiyle karşılama yeteneğine dayanıyordu.[22]

Barutlu silah ve mızrağın ve yeni askeri tahkimat biliminin değişen rolleri, Pavia ile Breitenfeld arasındaki Avrupa taktiklerinin gözden geçirilmesini gerektirdi. Ne var ki Highland İskoçları ve özellikle *redshank*'ler, *gallóglaigh* ağır piyade taktiklerini bu yüzyılda kullanmaya devam ettiler. Bu arada İrlandalılar, üstün hareketlilik, gizlilik ve gerilla tipi pusularda ateşli silahların kullanılmasını gerektiren yeni bir savaş tarzı geliştirmekteydiler. Şok gücü ve ustalığın savaşçının bireysel cesaretiyle harmanlanması, Kelt askeri önderlerin yaklaşık 1550'den 1640'a kadar Avrupa kıtası üzerinde benzeri görülmemiş bir saldırı yeteneğine ulaşmalarını sağladı. Bunun belki de tek istisnası İspanyol ve büyük askeri reformcu Gustaf Adolf'un yönetimindeki İsveç ordularında yer alan belirli unsurlardı.

Shane O'Neill, 1560'ların başında İngilizleri Ulster'den çıkmaya zorlayarak ve daha sonra eski müttefiki Antrimli MacDonnell'leri 1565'te

Glentaisie'de (Glenshesk) yenilgiye uğratarak, bu yeni Kelt savaş tarzının ne kadar etkili olduğunu kanıtladı. James ve Sorley Boy (Somhairle Buidhe) MacDonell kardeşlerin komutasındaki İskoç *redshank* ordusu Glentaisie'de, her zamanki dizilişi içinde, Lochaber baltası ve iki elle kullanılan çift ağızlı kılıçlarla ve geleneksel *gallóglaigh* tarzında savaştı. O'Neill'ın birlikleri –hem ağır piyade hem de hafif birlikler (kerne)– kesici ve barutlu silahları hareket kabiliyetiyle birleştirdiler; baskın unsuru ve kuşatılan bölgenin mantıklı kullanımı sayesinde, geleneksel ve yeni Kelt savaşlarının en iyi saldırı taktiklerini bir araya getirdiler. Glentaisie'de iki ordunun silah ve taktikleri arasında pek çok benzerlik olmakla birlikte, Shane O'Neill'ın İrlanda askeri sisteminde devrim başlattığı iddiasını destekleyecek kadar dikkat çekici farklılıklar da vardı. Ancak Shane O'Neill yeni formülünü terk ettiği 1567'de, Farsetmore'da Tyrconnell O'Donnells tarafından kesin bir yenilgiye uğratıldı. Shane'in yeğeni ve ikinci Tyrone kontu Hugh O'Neill 1590'larda hısımının başarısını temel aldı. Genç O'Neill, Clontibret, Yellow Ford ve Moyry Pass'ta, gizli hareket, hız, düzen esnekliği, ateş gücü ve en önemlisi şok taktikleri harmanlayarak, İngiltere'nin savaş alanına sürdüğü en iyi komutanlara karşı kendi mevzilerini korudu. O'Neill ancak 1601'de Kinsale'de açık bir zeminde ve göreneksel koşullar altında İngilizlerle savaştığı zaman yenilgiye uğradı. Karmaşık *tercio* düzenini uygulamak için gösterdiği boşuna gayret birliklerini kargaşaya soktu ve Mountjoy Lordu Charles Blount'un askerlerinin, kargaşaya düşmüş İrlandalılara karşı taktik saldırıya geçmelerine fırsat verdi. Sonuç olarak, O'Neill'ın ordusu Mountjoy'un piyade süvari bileşimi karşısında bozguna uğradı. İrlandalıların Kinsale'de kaybetmeleri, onların 16. yüzyılın son on yılında İrlandalı Elizabeth'in hâkimiyetinden kurtulmak için giriştikleri bütün seferlerin altını oydu.[23]

Gallóglaigh'nin doğuşundan 17. yüzyılın ortalarına kadar Keltler, taktiklerle silahların en yararlı bileşimini özel askeri örgütlenmelerine uydurmaya çalıştılar. Üç buçuk yüzyıl boyunca savaş yöntemleri, kıtasal güçlerin yöntemlerinden tamamen farklı bir yolda gelişmişti. Highland İskoçları ve İrlandalılar, Roberts'in "askeri devrim"inin temelini oluşturan fikir ve teknolojilerin çoğundan, bir kural olarak uzak durdular. Kıtasal güçlerin

pek çoğunun aksine Kelt orduları, Avrupa'daki genel iktisadi refahın bir sonucu olarak büyüklük ve karmaşıklık bakımından bir gelişme kaydetmediler. Askeri stratejilerini, Nassau Kontu Maurits'nin savunma alanındaki yenilikleri gibi etkenleri temel alarak yeniden düzenlemeye de hiç kalkmadılar. Ne var ki, yeni barut tozu taktiklerini benimsemeleriyle birlikte Kelt taktiklerinde bazı temel değişiklikler oldu. Keltler sonunda barutlu silahları taktiklerinin önemli bir unsuru olarak benimsediklerinde, bunu da kendilerine özgü bir tarzda yaptılar. Avrupa'daki diğer güçlerden daha iyi olan İskoçlar ve İrlandalılar, Roberts'in taktik sorun olarak tanımladığı şeyi, yani "fırlatma silahları ile yakın eylem kombinasyonunun nasıl gerçekleştirileceği; vurucu güç, hareketlilik ve savunma gücünün nasıl birleştirileceği" sorununu çözdüler. Kişisel ateşli silahları kullanış tarzları saldırıda şok gücünü ve hareketliliği zayıflatmadığı gibi, saldırı savaşı yürütmek uğruna modern savunma ve kuşatma odaklı askeri uygulamaları feda edip etmeme sorunu da onlar için pek önemli olmadı. İskoçyalılar ve İrlandalılar eski taktikleri ve yeni teknolojiyi etkin biçimde harmanlayarak Batı Avrupa'daki diğer uygulamalardan farklı bir savaş tipi yarattılar.[24]

16. yüzyılın son yıllarında ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, Nassau Kontu Maurits ve Gustaf Adolf'un askeri reformları Kelt dünyasındaki savaşların gelişiminde fazla etkili olmadı. Maurits'in daha küçük ve daha kolay yönetilebilir piyade birliğini –550 kişilik tabur– kullanması, eski klan alaylarının standart taktik örgütlenmesiyle paraleldi ve bu, modern askeri birlikler ile Kelt birlikleri arasındaki birkaç benzerlikten birini oluşturuyordu. Her ikisi de güçleri geniş, sığ düzenler içinde yanaştırıyordu. Ancak Maurits'in savaş hattı, Roberts'e göre, "esas olarak edilgendi ... [ve] saldırıya uygun değildi ... [Onun] bir saldırı taktiği hakkında pek az fikri vardı; yok edici bir zaferle zirveye ulaşan bir sefer hakkında ise hiç fikri yoktu." Roberts kahraman olarak Gustaf Adolf'u gördüğü için, Maurits'in döneminin yakıcı askeri sorunlarını çözmeyi başaramadığını düşünür ve "savaş kazanmayı sağlayan taktik saldırı kapasitesini, gerek atlı gerek yaya için yeniden kurma" işini büyük İsveçliye bırakır.[25]

Gustaf, kendi piyade "bölükler"inde (Maurits'in taburlarıyla kıyaslanabilir büyüklükte birlikler) kesici silahların (mızraklar) fırlatma silah-

lara (tüfek) oranını artırdı ve ateşli silahların daha büyük bir şok gücü yaratması için "salvo" uygulamasını getirdi. Aynı zamanda yaya askerlerini daha kısa ve hafif çakmaklı tüfeklerle silahlandırarak onların etkinliğini artırdı, ancak daha ileri ya da daha hızlı ateşlenen çakmaklı tüfekleri kullanmadı. Bu arada hantal sehpayı kullanmaya devam etti. Gustaf hareketli sahra topçusunun iki ya da üç librelik toplar kullanımını başlattı ve süvari silahlarının (1630'ların başında güçlerinin yaklaşık üçte birini oluşturuyordu) vurucu gücünü yeniden düzenledi. Tüfekçilerin, mızraklıların ve parça tesiri sağlaması için önceden doldurulan mermiler atan hareketli sahra toplarının gelişmesi, Gustaf'a, pasif biçimde beklemek ve tüfekçileri savunmaktansa, bir salvonun ardından düşmana hücum edecek şekilde eğitilen mızraklılarıyla (17. yüzyılın standart 1:2 mızrak/tüfek oranına kıyasla, 2:3 mızrak/tüfek oranına göre) uygulamaya çalıştığı bir "ateş şoku" sağladı. Ancak süvarinin taşıdıkları da dahil olmak üzere kişisel ateşli silahlar ve topçu onun başlıca kabiliyetini oluşturuyordu. Sözgelimi, Gustaf'ın sadece tüfekçilerinin hep birlikte gerçekleştirdiği salvo, Breitenfeld'de öylesine şiddetli bir ateş gücü sağladı ki, imparatorluk süvarisinin saldırısını bir anda dağıttı. Bölük topçusu da hesaba katıldığında, İsveçliler önceki Avrupa ordularından daha büyük bir ateş gücüne sahip oluyorlardı. Gustaf'ın reformları, piyadesinin hızı, hareketliliği ve yakın savaş şok gücünde bir artıştan ziyade, saldırı taktiklerinde (pek de devrim sayılamayacak şekilde) ateş gücünün daha fazla kullanılmasına yol açtı. Gustaf'ın ağır donanımlı yaya askerlerinin tırıs giden süvariye yetişmesi imkânsızdı. Bu nedenle atlının çok yavaş ilerlemesi gerekiyor, bu da onun hareketliliğini ve vurucu gücünü önemli ölçüde azaltıyordu. Daha ağır parçalar bir yana deri toplar da, düz arazilerdeki sınırlı mesafeler dışında piyadeyle aynı tempoda ilerletilemiyordu. Bu durumda Roberts, Gustaf Adolf döneminde de "ikilem(in) –ya hız ya ateş gücü– çözülmeden kaldı"ğını kabul etmeye mecbur oldu.[26]

Avrupa savaşlarına örgütsel esneklik, saldırı taktikleri ve belirleyici meydan savaşını kazandırma onurunu Nassau Kontu Maurits ve Gustaf Adolf'a verirsek, bu tür gelişmelerin yarattığı ana akımın ne kadar dışında kalırsa kalsın, Kelt savaşlarındaki çağdaş gelişmeleri göz ardı etmiş oluruz.

Gustaf, Lützen'de ölürken (1632), İskoçlar ve İrlandalılar kendi askeri "altın çağ"larını (1644-1746) başlatacak olan bir dizi taktik yeniliği gerçekleştiriyorlardı. İskoç tarihçi David Stevenson, *Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century* (1980) adlı yapıtında, "Highland hücumu"nun İrlanda'da ilk kez Laney Meydan Savaşı'nda (1642) korkusuz askeri serüvenci Alasdair MacColla tarafından uygulandığını belirtir. On yıl sonra Stuart Reid, Highland hücumunu göreneksel 17. yüzyıl taktikleriyle kıyaslandığında önemsiz bulup küçümseyerek ve Highland savaşçılarına "yarı silahlı, disiplinsiz bir yığın" diyerek bu iddiaya karşı çıkmıştır.[27]

Gerek Stevenson gerekse Reid bazı kışkırtıcı iddialar öne sürseler de, Kelt kanadındaki savaşların kökenlerini ve gelişimini tam olarak anlamak için, bu taktik yeniliğin daha ileri düzeyde açıklanması şarttır. Aslında MacColla 1640'larda İrlanda'dan İskoçya'ya yeni bir dinamik taktik düzen getirmiş ve kralcı dava uğruna en az beş büyük zafer kazanmıştır:Tippermuir (1644), Aberdeen (1644), Inverlochy (1645), Auldearn (1645) ve Kilsyth (1645). Ne var ki onun taktik alanda sağladığı gelişime "Highland" değil "İrlanda" hücumu denilmesi yerinde olur. Bu terminoloji meselesi gayet doğal biçimde ikinci bir soruna yol açar: Reid'in "Highland savaşçıları hücumu bizzat gerçekleştirmeye uygun araçlar değildiler" iddiası. Reid, bir noktaya kadar haklıdır; söz konusu taktikleri 1644-45'te uygulayanlar MacColla'nın İrlandalı muharipleriydi (esas olarak Donald klanının İrlanda kolu olan Antrimli MacDonnell'lerden gelen askerler). Ne var ki Reid, Highland klanlarının daha sonra Killiecrankie'den (1689) Culloden'e (1746) kadar bu hücumu başarılı biçimde uygulamadıkları sonucuna varmakta hatalıdır.[28]

Bütün araştırmalar, gelişmekte olan bir İrlanda hücumunun (değişik biçimlerde) 1640'lardaki Kelt taktik savaşlarının en önemli unsuru haline geldiğini gösterir. Böylece bu hücum 1642 Laney Meydan Savaşı'nın öncesine kadar uzanır. Aslında, "Highland hücumu"nun bazı önemli taktik unsurları, Kelt Ulsteri ve Hebrides'te yaklaşık 1560 ile 1600 arasında zaten geliştirilmiş bulunuyordu. Ayrıca hücumun taktik ilkeleri ve uygulaması 1640'larda bazı önemli değişiklikler geçirdi. Denebilir ki, İrlanda hücumunun doğrudan temeli, 16. yüzyılın ikinci yarısında, ateşli silahların İngiliz adalarının Kelt periferine girişinden sonra atılmıştı. Daha önce görüldü-

ğü gibi, ateşli silahlar İrlanda savaşlarında ilk kez 1504'te Knockdoe Meydan Savaşı'nda kullanılmıştı ve 1517 tarihli bir Galway yönetmeliği yerli İrlandalılara top, silah ve barut tozu satışını yasaklıyordu, ki bu da adada gelişen bir ateşli silahlar pazarının zaten bulunduğuna dair kesin bir göstergedir. Kişisel ateşli silahların kullanımı 1550'den sonra İrlanda askeri birliklerinde yaygınlaştı ve buradan 1560'larda İskoç *"redshank*'ler"ine yayıldı.[29]

Ateşli silahlar İrlanda hücumu için vazgeçilmez olmakla birlikte, tek elle kullanılan enli kılıç ve kalkan bu hücumun esas yıkıcı araçlarıydı. İskoç kuzenlerinin aksine İrlandalılar ortaçağın iki elle kullanılan büyük kılıçlarını nadiren kullandılar ve 1560'larda İskoç *redshank*'leri geleneksel çift ağızlı kılıçtan, tek elle kullanılan enli kılıç ve kalkan lehine vaz geçmeye başladılar. Fırlatma ve kesici silahların 1560'lar gibi erken bir tarihte böylesine etkin biçimde birleştirilmesine, Shane O'Neill'ın Glentaisie'de (1565) Antrimli MacDonnells'a karşı kazandığı zaferde rastlanır.

17. yüzyıl Kelt savaşlarında bir devrim olduğundan söz edilecekse, bu devrim kişisel ateşli silahların bir saldırı silahı olarak kullanılmasından kaynaklanmıştır. Öteki Avrupa askeri kurumları, yüzyılın sonuna doğru güvenilir yuvalı süngünün bulunmasına kadar, ateşli silahları saldırı silahı olarak görmemişlerdir. O zaman bile tüfek-süngü bileşimi bir fırlatma silahından çok bir kesici silah olarak kullanılmıştır. 18. yüzyıla kadar elle kullanılan ateşli silahlar esas olarak savunmada kullanılan fırlatma silahları olmaya devam ettiler, çizgisel düzen içinde tertiplenen talimli askerler tarafından *en masse* (topluca) kullanıldılar ve bu askerler yakın mesafeli savaşta her türlü uzmanlıktan yoksun kaldılar. Hükümet ordularının (yeterince talimli olmasalar da) bu taktik eksikliği, sözgelimi, MacColla ve Montrose'nin, Tippermuir, Aberdeen ve Inverlochy'deki zaferlerinde sergilenmiştir. İrlanda hücumu daha sonra hem yeni saf, hem de eski kol saldırı düzenine ağırlık vererek, 18. yüzyıla kadar Avrupalı taktisyenlerin çoğunun gözünden kaçan bir esneklik sağlamasıyla kıtasal taktiklerden ayrıldı.[30]

5. 1644'ten 1746'ya kadar Keltli İskoçların ve İrlandalıların, İrlanda hücumunu değişik biçimlerde kullanarak sekiz büyük meydan savaşını kazanmaları, Roberts'in, Gustaf Adolf'un ölümünden sonra "ateş gücü ve şo-

kun hassas bileşimine daha az rastlanır olduğu" yolundaki iddiasını geçersiz kılmıştır. Keltler yeni taktiklerini, böylesine bir öfkeye alışık olmayan hasımlarını dehşete düşürecek biçimde uyguladılar. Genellikle yüksek bir zeminde saf düzeni tertibi alan Kelt savaşçılar, üzerlerinde enli kılıç, kalkan ve tüfek olduğu halde hızla ilerliyorlardı. Düşmanlarına altmış ile yirmi yarda kadar yaklaştıklarında, savunma durumundaki hasımlarını kurşun ve dumanla şaşkına çevirmek için çılgınca bir tüfek ateşi açıyorlardı. Daha sonra ateşli silahları bırakıyor, on iki ya da on beş adam genişliğinde kamalar ya da kollar oluşturuyor ve göğüs göğüse savaşmak üzere enli kılıçlarını çekiyorlardı. Mermi sağanağını düşman hattı boyunca seçilmiş çeşitli *Schwerpunkten*'lere [yoğun ateş noktaları] hızlı bir hücum izliyor, genellikle derinliğine savunmadan, kesici silahlarla savaşma becerisinden ve tüfeklerini yeniden dolduracak zamandan yoksun, sayıca üstün hükümet ordularını bozguna uğratıyorlardı. İrlanda hücum taktikleri, hele bir de düşman sahra tahkimatından ya da iyi çalışan bir topçudan yararlanamadan savaşmaya çalışıyorsa, çoğunlukla, Avrupalı komutan nesillerinin onca özlemini çektiği (ama pek de erişemediği), normal koşullarda yakalanması zor olan "belirleyici savaş"la sonuçlanıyordu.[31]

1644-1746 döneminde gerçekleşen Kelt savaşlarında, engebeli arazide esas silah olarak tüfekle değil, enli kılıçla cepheden şok saldırıya ağırlık veriliyordu. Bu tür saldırı taktiklerini uygularken kesici silahları ve fırlatma silahlarını birlikte kullanmaları, Keltleri 18. yüzyılın ortaları gibi geç bir tarihte bile öteki Avrupa ordularının çoğundan ayırıyordu. Ayrıca, aşırı büyüklük ve karmaşık lojistik ihtiyaçlar diğer orduları ağırlaştırırken, Highland İskoçları ve İrlandalılar büyük bir manevra, hız ve menzil özgürlüğüne sahipti. Hareket yeteneklerinin azlığı yüzünden kuşatma savaşına ya da cepheden saldırıya mecbur olmak gibi bir zorunlulukla asla karşılaşmadılar. Üstelik izleyecekleri saldırı yöntemini –cepheden ya da cenahtan– seçmelerine izin veren bir taktik esnekliğe sahiptiler. Cepheden saldırılar şok gücüne, cenahtan saldırılar öncelikle yüksek hareketliliğe bağlıydı. Gerçi İskoçlar ve İrlandalılar bu iki yeteneği genellikle birleştiriyor, şok gücünü artırmak için hareketlilikten yararlanıyor, düşmanı "cepheyi cenaha" çevirmeye zorluyor, böylece onun düzenini bozuyor ve saflarında karışıklık yaratıyorlardı. Highland or-

duları aslında düzenli saf birlikleri ile hafif teçhizatlı "korucu"ların etkin bir karışımı sayılabilirdi. Bu tip taktik esneklik Auldearn (1645), Kilsyth (1645), Killiecrankie (1689) ve Prestonpans'ta (1745) başarılı bir biçimde uygulandı. 1644-1746'da yaşanan diğer altı büyük savaşta –Tippermuir (1644), Aberdeen (1644), Inverlochy (1645), Sheriffmuir (1715), Falkirk (1746) ve Culloden (1746)– Keltler her durumda cepheden güçlü saldırıyı tercih ettiler.[32]

18. yüzyıl Fransız komutanlarının pek çoğu –Folard şövalyesi, Guilbert kontu ve Saxe mareşali– *ancien régime* ordularının, Keltlerin, düşmanı uygun olmayan koşullarda savaşa girmeye zorlayan hareketliliğinden ve düşmanın işini bitiren şok saldırı gücünden yoksun olduğunu fark etmişlerdi. Folard saf savaşının sonuçlarından uğradığı düş kırıklığıyla "taktik değişiklikler tasarlamaya ... safın ateş gücüne esneklik ve şok katmaya" çalıştı; yarısı mızraklarla silahlanmış birliklerle yapılan kitlesel saldırı kollarını savundu.[33] Guilbert hem saf hem de kol saldırı taktiklerinin kullanılması taraftarıydı, ancak tekil askerlere dayanan ve böylece sağlam, birbirine bağlı bir kitle oluşturamayan kolun şok gücünü sınırladığının farkındaydı.[34] Aslında, Folard ve Guibert'in tasarladıkları kitlesel kollar 18. yüzyılda asla yaygın biçimde kullanılmadı. Bu kolların, ateş gücü (bir kol saldırısı için *ultima ratio*/en yüksek oranda olması gerekmez) bakımından kusurlu, çapraz ateş karşısında zayıf ve saldırı bir kez başladığında uygun düzeni muhafaza etmesinin zor olduğu görülüyordu. Ve çoğu kez saldırıya geçen kolların düzeni ve muhafazası, İngilizlerin Fontenoy (1745) örneğinin gösterdiği gibi, ferasetli bir önderlikten çok şansa bağlıydı.[35]

Mareşal Saxe'nin fikirleri Kelt taktik doktrini ve uygulamasına daha yatkındı. Dört ya da beş düzenli ve hafif alaydan oluşan karma "lejyonlar" örgütleyerek, hareketlilik, esneklik ve şok gücünü artırmaya çalıştı. Folard'ın kitlesel kollarla saldırısına karşılık, Saxe saldırıyı düşman ateşini üzerine çekerek, onu ağır piyadenin şiddetli süngü hücumu karşısında yeniden tüfek doldurmak zorunda bırakan hafif birliklerle başlatıyordu. Mareşal, çok yakın menzil içinde kalmadıkça, silahşörlerin saldırı halindeki bir güç üzerinde etkili olamayacağını düşünüyordu. Hangi ordu savaşı kazanır, diye soruyordu, "ilerleyerek ateş eden mi, yoksa ateşi sonraya saklayan mı? Tecrübeli askerler ... ikincisini tercih eder..." Şöyle yazıyordu:

> Dört kişiyi bile öldüremeyen yaylım ateşleri görülmüştür .... ve tek bir salvonun, ancak düşmanın sonraki ilerleme, yaylım ateşle intikam alma ve aynı anda sabit süngülerle hücuma kalkma kabiliyetini ortadan kaldıracak kadar şiddetli olması halinde, bu yöntemle çok sayıda kişi imha edilir ve zafer kazanılır.[36]

Saxe'nin taktikleri İrlanda saldırısına çok benziyordu. Ne var ki, otuz ile elli yardalık bir menzil içindeki bir saldırı gücü üzerinde, tüfeklerin ve parça tesirli mermi fırlatan topların yarattığı korkunç etkiyi (Culloden'deki II. James yanlısı komutanların yaptığı gibi) göz ardı etmesi, oldukça tedbirsiz bir yaklaşımdı. Saxe'nin düşman ateşinin etki mesafesi içinde süngü hücumunu savunmasına rağmen, bulgular kılıç ve misket dipçiğiyle yakın mesafeden savaşın, 18. yüzyıl Avrupa savaşlarında nadiren görüldüğünü ortaya koyar. Dönemin bir İngiliz gözlemcisi şöyle yazıyordu: "Modern birliklerin yakın mesafeden savaşa girdikleri bir örnek muhtemelen yoktur; ateşli silahların gelişiyle birlikte geliştirilen taktiklerimiz böyle bir harekât tarzına ters düşer..." Bir Fransız otoritesi de kendi inancını şöyle ifade ediyordu: "Ateşli silahlar en yıkıcı silah kategorisidir ve şimdilerde [1749] her zamankinden daha çok öyledir. İkna olmak istiyorsanız hastaneye gidip bakabilirsiniz. Ateşli silahlarla yaralananlara karşılık soğuk çelikle yaralananların ne kadar az olduğunu göreceksiniz."[37]

6.

Kelt savaşları geç 17. yüzyılda Avrupa'daki meydan savaşlarında uygulanan taktik ve teknolojik yenilikler yüzünden krize girdi. Yuvalı süngünün icadı, piyade birliklerine yakın mesafeli savunmada kullanacakları kesici bir silah sağladı ve böylece kitlesel mızrak ihtiyacını ortadan kaldırdı. Ayrıca, öncekilerden daha hafif ve güvenilir çakmaklı tüfeklerin ortaya çıkışı, piyadenin atış hızını fiilen iki katına çıkarmasına imkân verdi. Bu değişiklik ateş saflarının sayısını beşten üçe indirmeyi mümkün kıldı; böylece daha çok asker aynı anda ateş edebiliyordu. Genellikle parça tesirli mermi atan hafif sahra topu sayesinde, temel Avrupa piyade taburu Dokuz Yıl Savaşları'nın (1688-97) başlangıcında çok daha büyük bir savunma kabiliyetine kavuştu. Fırlatma silahlarının artan

etkisi, piyadenin statik bir ateş gücü sağlayıcısı olarak oynadığı rolü artırdı. Yaya askerlerin Avrupa meydan savaşlarında göğüs göğüse savaşması, büyük çaplı İspanyol Veraset Savaşı (1701-14) sırasında bile nadiren gerçekleşen bir olgu haline geldi. David Chandler, piyadenin ortaya çıkan önemine rağmen, bu savaş sırasında, "büyük çatışmaların çoğu(nun) ... son tahlilde yaya askerlerin yakın desteğindeki süvari tarafından kazanıldığı"nı belirtti.[38]

İskoçlar ve İrlandalılar hemen her zaman yaya olarak taktik saldırıda bulundukları için ve büyük ilerleme kaydeden İngiliz ordusu, özellikle 1688'den sonra, piyade, süvari ve topçu güçlerinin eşgüdümünü öğrenmiş olduğundan, İrlanda hücumu artık düşman ordularını 1640'lardan beri gerçekleştirdiği tarzda yok edemiyordu. Killiecrankie Meydan Savaşı (1689) çarpıcı bir Kelt taktik başarısı olmasına rağmen, Highland alaylarına % 30 oranında (savaşa giren 1900 adamın 600'ü) kayba mal oldu. Killiecrankie'deki klan kayıpları, MacColla ve Montrose'nin elli yıl önceki seferleri sırasında uğradıkları en düşük kayıp oranıyla (örn. Inverlochy'de kralcı klanlar savaşa giren 1500 adamın sadece 200'ünü kaybetmişlerdi) karşılaştırıldığında, savunma odaklı savaşlardaki genel ilerlemenin en vahşi saldırı taktiklerini bile köreltip, sonunda kırabildiğini kanıtladı.[39]

Avrupalı piyade komutanlarının çoğu 1688 ile 1750 arasında saldırı karşısında statik ateş gücüne ağırlık vermeyi sürdürdü; ne var ki, İsveçli XII. Charles'ın yanında yer alan bir dizi Kelt komutanı saldırı tercihini sürdürdü. Ancak tüm saldırı savaşı taraftarları, Dundee Vikontu John Graham'ın Killecrankie'de karşılaştığından çok daha kötü bir düşmanla yüz yüze geldi. Geliştirilmiş tüfekler, süngüler ve toplarla silahlanmış ve özenli ateş kontrol yöntemleri uygulayan bir hasma saldırarak ilerlemek pek mümkün değildi. XII. Charles çok büyük bir Rus ordusuna karşı Narva'da (1700) İrlanda hücumuna benzer taktiklerle başarılı olduysa da, Poltava'da (1709) Rus statik ateş gücü ve güçlü sahra tahkimatı karşısında yenilgiye uğradı. İngilizlerin 1689'dan 1746'ya kadar İrlanda hücumunun şokunu savuşturacak sahra tahkimatları kurarak Rusları taklit etmeye kalkışmamaları, Keltler için bir şanstı. Böylece Kelt saldırı taktikleriyle ilgili başka araçlar tasarlamak İngilizlere kaldı.[40]

18. yüzyıl Avrupa'sında formel savaş, savaşların karmaşıklığı ve ritüele dayanan doğası nedeniyle görece kararsızdı. Steenkerke (1692), Blenheim (1704) ve Almanza (1707) ile Keltlerin ve İsveçlilerin verdikleri savaşlar gibi sonuç alıcı karşılaşmaların dışında kalan savaşlar, en uygun koşullar altında bile, yavaş, tedbirli ve kararsız bir nitelik gösterirdi. Marlborough Dükü John Churchill'in kariyerinin incelenmesi bu durumu ortaya koyar. Çağcıllarının çoğunun aksine Marlborough kuşatma savaşını ve incelikli manevraları onaylamıyor ve mümkün olduğunda belirleyici savaşlar yapmaya çalışıyordu. Ayrıca zafer kazanmak için, sık sık düşmanın cenahları ya da kanatları üzerinde hareketli taktiklere başvuruyordu. *Coup de grâce* [kesin darbe] doğal olarak cepheden kitlesel bir süvari saldırısıyla gerekleşiyordu, çünkü (saldıranlar normalde göğüs göğüse savaş becerilerinden yoksun olduğu için) piyade saldırısı zordu ve ateş kontrolünü sürdürmek kesinlikle imkânsızdı. Bir İngiliz askeri yetkilisi 1727'de bu soruna ilişkin olarak şunları yazıyordu:

> Düşmana karşı ilerlerken, subayların askerlerini, emir verilmeden tüfeklerini omuzlarından indirip çok uzak mesafeden ateş etmekten men edebilmeleri (özellikle kendilerine ateş edildiği zaman) çok zor oluyordu. Peki, silahları horozları kalkık olarak ellerinde ve parmakları tetikteyken ateş etmelerini önlemek, acaba ne kadar daha zordur? Ben bunun, imkânsız değilse de, imkânsıza yakın olduğunu söylüyorum.

Marlborough, erken 18. yüzyılda yüksek hareketlilik ve piyade şok gücünden yanaydı, ancak, savunma odaklı savaşların yoluna çıkardığı engelleri gevşetmenin zor ya da imkânsız olduğunu da çoğu kez görüyordu.[41]

Modern ulus devletin kaynakları, diğer kıta devletlerinde olduğu gibi, Marlborough'un da emrine amadeydi. Tarihçi Geoffrey Parker'a göre, "Bank of England"ın kuruluşu (1694'te), parlamentonun bütün hükümet borçlarına kefil olması ve Londra'da gelişkin bir para piyasasının kurulması, denizaşırı ülkelerde yıllarca (İspanyol Veraset Savaşı gibi) savaşabilecek büyüklükte bir İngiliz ordusunun –90.000 kişilik–kurulmasını

mümkün kıldı.[42] Ancak görünürdeki bu imkânların da kendi açıkları vardı ve sonuçta, ortaya sık sık lojistik kâbuslar çıkıyordu; kaynak bolluğu savaşı oldukça tatsız bir iş haline getiriyordu. Tipik bir 18. yüzyıl piyadesi, silahlar dahil, 30 kg.'a yakın teçhizat taşırdı, bu da neredeyse hiç tayın taşıyamadığı anlamına geliyordu. Böyle bir yük, iyi havada ve uygun zeminde günlük ortalama yürüyüşü yaklaşık on beş mille sınırlıyordu. Bu sınır da hareketi daha da yavaşlatan, gittikçe daha çok sayıda ulaşım aracına ihtiyaç yaratıyor ve yük hayvanlarının taşıdığı tonlarca yük, sorunu daha da ağırlaştırıyordu. Süvari ve topçu askerleriyle dolu orduların konvoylarla desteklenemeyecek kadar büyük olması halinde, lojistik ya askerlerin bulundukları bölgeden geçinmelerini ya da ikmal depo ve cephanelikleri kurmalarını gerektiriyordu. Birinci alternatifin, Hollanda, Picardi ya da Kuzey İtalya gibi verimli bölgelere yapılan kısa süreli seferler dışında, büyük güçler için uygulanabilirliği yoktu. İkinci alternatif kuşkusuz daha anlamlıydı, ancak ordunun harekât menzilini önemli ölçüde daraltıyordu. Böylece savaş, modernitenin getirdiği yükler yüzünden, "öldürücü bir yavaşlık ve kararsızlıkla" yürütülüyordu. Ancak bir Marlborough ya da bir Büyük Frederick, "zaman zaman bu ... sınırları aşma yeteneğini gösterdi ve böylece savaşlara yeniden hız, renk ve kararlılık kazandırdı."[43]

Kıtasal güçlerin savaş yönetme becerisi 1700'den sonra askeri güçlerin büyüklüğü ve karmaşıklığı yüzünden zayıfladığında, İskoçlar ve İrlandalılar her zamanki gibi savaşmaya devam ettiler. Kelt sistemi ile diğer çeşitli askeri sistemler arasında bazı benzerlikler vardı, ancak aralarında çok büyük farklılıklar olduğunu da teslim etmek gerekir. Keltler, örgütsel, iktisadi ya da teknolojik yarar sağlayacakları modern bir ulus devlete sahip değildiler. Bu temel eksiklikler Kelt şef ve komutanların uzun vadeli stratejiler oluşturmalarını engelledi. Bu nedenle Highland İskoçları ve İrlandalılar savaşların kısa vadeli taktik yönleriyle daha çok ilgilendiler. Bu da çatışmaları kazanmalarına, ancak savaşları kaybetmelerine yol açtı. Keltler ateşli silahlar ve top gibi modern savaş araçlarına rahatça sahip olduklarında, onlara ya ikinci derecede bir rol verdiler (İrlanda hücumundaki ateşli silahlar gibi) ya da tamamen ihmal ettiler. Ancak modern savaşların o sıradaki makinelerinden ve kuramlarından kaçınarak, geride güvenli bir

noktada durmak yerine, örnek olmak üzere başta duran komutanların yönettiği küçük ordularla ileri bir hareketlilik düzeyine ulaşmayı başardılar. Mermi, barut, hayvan yemi ya da göreneksel ordular için çok önemli olan başka maddelere sınırlı ihtiyaç duyan Keltler, bu nedenle lojistiğe fazla önem vermediler. Sonuç olarak sahip oldukları yüksek hareketlilik onlara hemen her mevsimde, uzak ve geniş bir menzilde hareket etme ve kendi ülkelerinin engebeli, bataklıklı topraklarını aşma imkânı sağlıyordu. Hareketlilikleri ve düşmanı şaşırtma kabiliyetleri sayesinde, Kelt savaşları genellikle kısa ama kesin olurdu. Örnek vermek gerekirse, Prestonpans'ta (1745) Highland savaşçıları Sir John Cope'nin ordusunu sadece on beş dakika içinde yok ettiler. Ve savaşları kısa sürdüğü için kendi kayıpları, en azından 1689'dan önce, görece azdı. Ama belki de en önemlisi, yapacakları savaş türünü seçme imkânına sahip olmalarıydı: cenah saldırısı ya da cepheden hücum.[44]

Sonunda İngilizler, önceleri kıtadaki saldırı taktiklerinin ve stratejinin alanını sınırlayan 18. yüzyıl savaşlarında kaydedilen gelişmelerden yararlanarak, İrlanda hücumuna bir çözüm buldular. Yuvalı süngü ve "Brown Bess" tüfeğiyle silahlanan, hareketli sahra topçusu ve süvariyle desteklenen, yeterli talimden geçmiş daimi İngiliz düzenli orduları, sonunda yılmaz Kelt şok gücünü kıracak bir kuvvet haline geldi. Ne var ki Keltler de kendi yenilgilerine az katkıda bulunmadılar. Yüksek hareket kabiliyetlerine rağmen, oldukça ilkel silahları ve küçük ordularıyla, nicelik bakımından zaten üstün olan, nitelik bakımından da hızla gelişen bir düşmana tekrar tekrar ve çeşitli biçimlerde cepheden saldırmayı tercih ettiler. 18. yüzyılda, en kurnaz komutanların yönetiminde bile cepheden saldırı ve yakın mesafe taktikleriyle zafer kazanabilen çok az ordu vardı.

Bu koşullar altında, 1689 ile 1746 arasında İskoçlar ve İrlandalıların savaşları normal olarak taktik düzeyde kazanmaları kayda değerdir. Ancak, açık ve öldürücü Culloden Moor meydanında cepheden pervasızca gerçekleştirilen saldırı, Cumberland dükünün metodik savunma taktikleriyle yürüttüğü göreneksel kurallara göre savaşan piyade, süvari ve topçu bileşimiyle nihai olarak ve tamamen ezildi. Gene 1746'da ama birkaç ay önce verdikleri Falkirk Savaşı'nın aksine Culloden'de, Highland

savaşçılarının geleneksel saldırı taktiklerini icra edebilecekleri uygun bir zemin yoktu. Ancak, "düşünülebilecek her türlü taktik avantaja sahip oldukları" Falkirk'te bile, "önceki seferlerde atalarının yaptığı gibi düşmanı yok edemediler." Yüzyılın ortalarında İngiliz ordusu, İrlanda hücumu karşısında artık yenilgiye uğramıyordu. Prens Charles Edward Stuart'ın en yetenekli komutanı Lord George Murray, Culloden'de, düz bir alanda savaşmak zorunda bırakılmaları halinde Keltlerin hemen yok olabileceklerini anlamıştı. Profesyonel bir asker olarak çok seyahat eden Murray, modern silahların (Brown Bess, yuvalı ya da kollu süngü ve parça tesirli mermi atan sahra topu) formel ve göreneksel bir savaş meydanında, saldırı taktikleri karşısında savunma taktiklerine hemen her türlü avantajı sağladığını biliyordu. Prens, Murray'ın Highland ordusunu açık araziden çıkarmak için yaptığı ricaları dikkate almadığı için, II. James yanlılarına sadece bildikleri şeyi yapmak kaldı: elde kılıç saldırmak. Sonraki katliam sıcak kurşunun ve İngiliz disiplininin, en azından o sırada, soğuk çeliğe ve Kelt çevikliğine üstünlüğünü kanıtladı.[45]

Erken modern Avrupa'da (yaklaşık 1400-1750) bir "askeri devrim" olduğunu yazanlar, genellikle Kelt savaşlarındaki gelişmeleri atlarlar. Özellikle çoğu çağdaş gözlemcinin İskoç Highland'ı ve İrlanda'ya pek az ilgi gösterdiği dikkate alındığında, bu talihsiz ancak anlaşılabilir bir durumdur. Kelt sistemi, belli başlı kıtasal güçlerin kalıbına uymadığından, erken modern dönemdeki savaşların yönetimine ilişkin incelemeler için eşsiz bir perspektif sunar. Kelt taktik savaşlarının Culloden'de ezilene kadar sergilediği –ve kısmen, İngilizlerin Yedi Yıl Savaşları, Amerikan Bağımsızlık Savaşı, Fransız Devrimi ve Napoleon Savaşları'nda kullandığı 1750 sonrası taktiklerde geçici olarak canlanan– özgünlük, saldırı savaşındaki inatçı ısrarında yatar. Fransız Guilbert'in, Colloden'den bir kuşak sonra yazdıkları, Highland savaşçılarının ve saldırılarının korkunçluğunu gayet iyi açıklar: "Düşmana yaklaştıkça korkunuz artar ve cesur bir adama ancak yüz adım mesafeden ateş edebilen bir korkak, ona yakın mesafeden nişan alacak kadar yaklaşmaya cesaret bile edemez."[46] Saldıranlar korkaklar değil de düzenli birlikler olduğunda, İskoçlar ve İrlandalıların karşısına savunmada, Napoleon dönemine kadarki Avrupa çatış-

malarının niteliğini temelden değiştiren teknolojik ve örgütsel yeniliklerin yol açtığı aşılmaz eşitsizlikler dikildi. Ve Keltlerin basit fakat etkin tarzını, asla vazgeçmedikleri hareketlilik, esneklik ve şok gücünü temel alan taktik saldırı tarzını canlandıracak ve yeniden uygulayacak olan kişi, Korsikalıdan başkası değildi.

Jeremy Black

DEVRİM VE NAPOLEON SAVAŞLARI

Devrim Öncesi Arka Plan

Peter Wilson'ın kendi bölümünde belirttiği gibi, Fransız devrim ordularının durağan bir askeri sistem üzerinde kurulduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Böyle bir yaklaşım, devrimci yenilikle ancien régime tutuculuğunu karşı karşıya getiren hazır bir zıtlaşma noktası, devrim güçlerinin askeri başarısını açıklamakta tutunulacak bir kutuplaşma sunduğu için, bazı yorumcular için cazip olsa da, gerçek çok daha karmaşıktır. Devrim ve Napoleon Savaşları'nın daha önceki trendlerin ne ölçüde devamı olduğunu daha iyi değerlendirmek için, ancien régime askeri kuram ve uygulamasının dinamik karakterini anlamak gerekir. Fransız Devrimi'nin yarattığı etkiyi vurgulamanın yanı sıra, o sırada Avrupa ordularında gerek güçler ölçeğinde gerekse savaşların siyasal ve toplumsal bağlamında meydana gelen güçlü değişim akımlarını belirtmek, devrim Fransa'sının düşmanlarının sayısız başarısını açıklamaya yardımcı olur.

Bu değişim akımının kaynakları çeşitliydi. Bu kısmen, uzun süre Avrupa savaşlarını belirlemiş olan deneme ve uyarlama sürecinin bir özelliğiydi. Gene de, bu örnekte, üç özel noktaya işaret etmek gerekir: birincisi, Avrupa'daki, 1740'larda başlayan yaygın demografik ve iktisadi büyüme; ikincisi, dönemin Aydınlanma düşüncesini niteleyen ve reformun ve sorunlara akıl yoluyla çözümün değerini vurgulayan anlayış ve üçüncüsü, 1740-62 döneminin uzun sürmüş savaşlarının yarattığı etki. Bunlardan birincisi askeri büyümenin kaynaklarını ortaya koydu: 1787-1815 sürekli çatışma dönemi için mühimmat üreten çok sayıda genç adam ve metalurji sanayii. Bu, Birinci Dünya Savaşı'nın demografik ve iktisadi arka planın da bir ön hazırlığını oluşturdu.

Reformun değerine yapılan vurgu, saf taktiklerinin eleştirisinde de görüldüğü gibi, yerleşik kural ve uygulamaların sorgulanmasını ve yeni fikirlere ilgiyi teşvik etti. Campbell Dalrymple'ın *A Military Essay*'i (Paris, 1761), Jacques Antoine Hippolyte de Guibert'in *Essai Général de Tactique*'i

(Paris, 1772) ve Avusturyalı eski bir muharip olan Jakob von Cognazo'nun iki eseri, *Fretmüthiger Beytrag zur Geschichte des österreichischen Militärdienstes politisch-militär* (Frankfurt/Leipzig, 1780) ve *Geständisse eines oesterreichischen Veterans politisch-militärischer Hinsicht* (Breslau, 1788-91) bu konudaki eleştiri örnekleridir. Değişim anlamında reformu bir yana bırakırsak, özellikle idari uygulamaların iyileştirilmesi olarak anlaşılan reforma büyük destek vardı. Bu, hükümetlerin kendi iç kaynaklarını daha iyi kullanabilmelerine ve böylece daha iyi savaşabilmelerine yardımcı oldu.

1740-62 savaşları, önce Avusturya ve daha sonra Prusya'ya karşı hayatta kalmak için umutsuzca verilen bir mücadele olmasına rağmen, bir deneme dönemiydi. Bu, yetersizliklerin giderilmesi konusunda bir kararlılığa ve toplumlar gibi orduların da, gelecek çatışmalarda daha iyi bir konumda olmalarını sağlama yönünde bir dürtüye yol açtı. Nitekim 1763'te Portekiz ordusu, gelecekteki bir İspanyol istilasına daha iyi karşı durabilmek için, Kont Wilhelm von Schaumburg-Lippe-Bückeburg tarafından, Prusya örneği temelinde yeniden örgütlendi. Yeni savaşların patlak vermesi muhtemel görünüyordu. Hükümdarlar ne Fransız devrim savaşı ne de Batı Avrupa'da büyük çaplı bir çatışma için hazırlıklıydılar. İtalya, Rhineland ve Benelüks ülkeleri 1748'den beri genellikle barış içindeydiler ve bu bölgelerin herhangi birinde büyük bir savaş yaşanmamıştı. 1766'da Lorraine'in ele geçirilmesiyle Fransız sınırının genişlemesi, barışçı biçimde, bir hanedan kazanımı olarak gerçekleşmiş, 1768'de Korsika'nın ele geçirilmesi adada direnişe yol açmışsa da, büyük yankılar uyandırmamış, Fransa Korsika'yı Cenova'dan satın almıştı.

Savaş, Orta ve Doğu Avrupa'da alevlendi. 1778-79'da Bavyera Veraset Savaşı'nın ardından Avusturya ile Rusya arasında yeni bir çatışma bekleniyor, 1783'te Rusya'nın Kırım'ı işgali korkulduğu gibi daha geniş kapsamlı bir mücadeleye dönüşmemişse de, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunun da barışı tehdit ettiği düşünülüyordu. Nitekim 1787'de yaygın bir savaş durumu başladı. Rusya'ya yönelen bir Türk saldırısı, Avusturya-Türkiye (1788-90) ve İsveç- Rusya (1788-90) çatışmaları ile 1788'de Danimarka ve İsveç arasında yaşanan çok kısa bir mücadeleyi de kapsayarak genişledi. Bu çatışmalar Prusya ittifak sistemi ile hem Avusturya hem de Rusya

arasında 1790-91'de kopacakmış gibi hazırlanılan savaşı kapsayacak şekilde genişlemediyse de, 1792'de Polonya'ya yeni bir Rus müdahalesine, 1793'te bu ülkenin ikinci kezbölünmesine, 1794'te ayaklanmaya ve 1795'te de üçüncü bölünmeye yol açtı.

Bu durumda Avrupa'nın askeri bakımdan Fransız Devrimi'ni beklediği pek söylenemez. Bu özellikle Fransa için geçerliydi. Burada Prusya ve Britanya ordularına, sırasıyla Rossbach (1757) ve Minden'de (1759) yenilerek yaşadıkları utanç, teori ve pratikte daha büyük bir deneyime, ordunun harekât, örgütlenme, teçhizat ve düşünce tarzında eskiye meydan okuma ve değiştirme arzusuna yol açmıştı. Guilbert, *Essai Général de Tactique* başlıklı, özellikle önemli eserinde, esneklik, hareket ve kuşatma manevraları üzerinde duruyor, harekâtların hızını artırmak için ihtiyaçları işgal edilen topraklardan gidermeyi savunuyor, tahkimatlara bağlı kalınmasını eleştiriyor ve yurtsever bir yurttaşlar ordusunun değerini savunuyordu. Daha sonra Büyük Frederick'in taktiklerine yönelttiği eleştiri, Fransızca'nın yanı sıra Almanca da yayımlandığı için (*Bemerkungen über die Kriegsverfassung der preussischen Armee. Neue, verbersserte und vermehrte Auflage*, Cologne, 1780) daha büyük bir etki yarattı.

Yeni fikirlerin yegâne kaynağı Guilbert değildi. 1763'te Bigot, Morogues, Hoste'nin *Art des Armées Navales*'indeki (1697) katı kuralcı yaklaşımı ve geometrik öğretileri eleştirdi ve Yedi Yıl Savaşları sırasında bunların Fransız deniz subaylarını yanılttığını iddia etti. Karada ise, barışta ve savaşta daimi bir birlik olarak bütün silahlı unsurları birleştiren ve böylece bağımsız hareket kabiliyetine sahip olan tümen kavramı da gene Fransa'da, Broglie dükü tarafından ortaya atıldı. Bu birim hem müstakil bir birlik olarak, hem de stratejik bir plana uygun biçimde faaliyet gösteren eşgüdümlü bir ordunun parçası olarak tasarlanmıştı. Tümen oluşturma planı 1759'dan itibaren evrildi ve 1787-88'de ordu yönetimi tümenlere göre düzenlendi.

Saxe gibi yazarların daha önceki ortaya attığı fikirlerin geliştirilmesiyle, gerek Fransa'da gerekse başka yerlerde farklı savaş yöntemlerine karşı bir ilgi uyanmıştı. Saxe, 1757'deki ölümünden sonra yayımlanan *Mes Rêveries*'sinde, yalnızca ateş gücüne güvenilmesini eleştiriyor ve bunun yerine nişan alınarak açılan tekil ateş ile süngüyle yapılan şok hücumların bir-

leştirilmesini savunuyordu. Saxe, taktikler ve strateji konusunda yeni düşünceleri teşvik ettiği için önemliydi. Bu konuda yalnız da değildi. Gene iki Fransız yazar, Folard ve Mesnil-Durand, alışılmış ateş gücü ve saf taktikleri vurgulamasına karşı çıkarak, şok saldırılara ve kollar halinde saldıran güçlere ağırlık verilmesini savundular. Rakip sistemlerin sınanması için tasarlanan 1778 manevraları anlaşmazlığı çözümleyemedi.

Çizgisel taktikler pratikte genel bir kavramdı ve saf düzeninin çeşitli düzenlerden yalnızca biri olduğu çeşitli düşünce biçimlerini kapsıyordu. Bu nedenle kol düzenleri, sık dokulu bir taktik kurallar ve adetler ağını ve çizgisel taktiklerin ardındaki düşünceyi oluşturan mekanik öğretileri ihlal etmeyi amaçlamadığı sürece, bir bütün olarak çizgisel taktiklere ters düşmüyordu. Başta George Washington'ın danışmanı Steuben olmak üzere gelenekçilerin teslim ettiği gibi, özellikle Türklere karşı ve denizaşırı ülkelerde girişilen savaşlarda, çizgisel taktik geleneğinden sapmalara, Batı ve Orta Avrupa'daki savaşlardan daha sık izin veriliyor ve başvuruluyordu.

Bir yandan böyle bir esneklik tanınırken, bir yandan da 1791 Fransız *Règlement*'inin [yönetmelik] gerektirdiği talim değişiklikleri hâlâ önemini koruyordu. Guilbert'in fikirlerine uygun biçimde hazırlanan yeni Fransız taktik el kitabı ve onun, Lazare Carnot'nun örgütlediği Fransız devrim orduları tarafından titizlikle uygulanması, taktikler üzerinde büyük bir etki yarattı.

Devrim öncesi Fransa'da etkin ve gelişmekte olan sadece taktik düşünce değildi. Orduya daha iyi silahlar verildi. Bu silahlar arasında giderek daha önemli bir savaş silahı haline gelen toplar da vardı. Yedi Yıl Savaşları sırasında, o sırada Avrupa'nın en iyi ordusu olan Avusturya ordusunda hizmet eden Jean de Gribeauval (1715-89) 1769'dan itibaren Fransız topçusunu yeniden düzenledi ve 1776'da topçu sınıfı genel müfettişi olarak atandı. Gribeauval standart şartnameler kullandı: 8 top bataryası içinde 4, 6, 8 ve 12 librelik top ve 6 inçlik obüs. Standartlaşma savaş meydanında güç akışını kolaylaştırıyor, yani ateşi hızlı, düzenli, hatta öngörülebilir bir tarzda düzenliyordu. Önceden paketlenmiş atımlıkların kullanılmaya başlaması, bu uygulamayı daha da kolaylaştırdı. Fransız topçusunun kullandığı toplar, daha büyük, daha güçlü tekerlekler, daha kısa namlular, daha hafif top gövd-

desi, daha güvenli ve hareketli top arabaları ve daha iyi döküm yöntemleri sayesinde daha da geliştirildi. Atlar arka arkaya değil, çift koşulmaya başlandı. Daha iyi görüş, topçu cetvelleri ve meyil işaretleri sayesinde daha isabetli atışlar yapılabilir oldu.

Savaş kuramı bu değişiklikler dikkate alınarak geliştirildi. Chevalier Jean du Teil, *De l'Usage de l'Artillerie nouvelle dans la guerre de campagne* (Paris, 1778) başlıklı eserinde, savaşı topların başlatması ve etkili olmak için hep birlikte ateşlenmesi, özetle savaş meydanında zamanlamanın ve topografyanın gerektirdiği şekilde, daha aktif bir harekât rolü oynaması gerektiğini öne sürdü.

Ne var ki, 1763-91'de Fransız güçlerinin Avrupa savaş alanından çekilmesi, hem bu fikirlerin ateş altında sınanmasını, hem de Fransız askeri etkinliğindeki gelişmelerin taşıdığı potansiyelin gerçekleşmesini önledi.

Devrim Savaşları

Gribeauval reformları sayesinde devrim Fransa'sı, Avrupa'nın en iyi topçusuna sahip oldu. Devrim ordusu, sosyal pratik bakımından değilse de, özellikle kabiliyet ve etkinlik bakımından, devrim öncesi değişimlerin bir ürünüydü. Gribeauval'ın toplarını kullanmayı öğrenmiş olan Napoleon, Guibert'in eserine hayrandı. Düzenli ordu, 1790-92'de firarlar ve düş kırıklığına uğramış, korkuya kapılmış subayların göçü yüzünden bozulduysa da, nizami askerler yeni askere alınanlardan daha eğitimli oldukları için, 1792'de Avusturya ve Prusya'ya karşı kazanılan başarılarda gene de önemli bir rol oynadı.

Ancak savaşın siyasal bağlamı, özellikle hem savaşın gidişatına çılgınca bir enerji katması hem de çok daha büyük ordulara zemin hazırlaması bakımından çok farklıydı. Devrimci hükümet Ağustos 1793'te *levée en masse*'yi [asker toplama yasası] çıkardı: İnsan gücünü artırmak ve birliklerin durumunu iyileştirmek için yapılan ve zaten gönüllülüğün teşviki ile yabancı paralı alayların dağıtılmasına yol açan pek çok denemenin sonuncusuydu bu. Artık bütün nüfus savaşta hizmet etmekle yükümlü kılınabiliyor, 18 ile 25 yaş arasındaki her erkek askerlik hizmeti için kayıt oluyordu. Profesyonel ordu ile milis arasındaki ayrım fiilen sona ermişti. Bu tür

zorunlu askerlik denemeleri Avrupa'da yeni değildi ve bu yolla, özellikle kayıtların eksikliği ve firarlar yüzünden, asker sayısını beklenen ölçüde artırmanın zor olduğu zaten görülmüştü. Ne var ki toplanan ordular o yüzyıla kadar Fransa'da kurulan ordulardan hem daha büyüktü, hem farklı cephelerde aynı anda faaliyet gösterme ve kayıplara katlanma kabiliyetine sahipti ve hem de düşmanlardan sayıca üstündü. Sadece 1793-94'te Fransızlar yaklaşık 7000 yeni top ve obüs dökümünü gerçekleştirdiler. Grenelle'de günde 13 ton barut tozu üretme kapasitesine sahip büyük bir barut fabrikası kuruldu.

Fransa'nın emrindeki güçlerin artması, Fransa'nın daha büyük bir hızla ilerlemesinde bir etken olmakla birlikte tek etken değildi. Kitlenin sistem ve ideolojiyle bütünleştirilmesi gerekiyordu: Cephanelik sisteminin kısmen terk edilmesiyle sağlanan yeni lojistik, sayısal gücüne ve coşkusuna güvenen devrim ordularının saldırgan –hem strateji hem de taktiklerde– savaş tarzına yardımcı oldu. Coşku fiziksel olmayan bir etkendi. Fransız askerlerinin daha iyi gayrete getirildikleri ve bu nedenle daha başarılı oldukları ve yeni yöntemleri daha iyi kullanabildikleri öne sürülmüştür. Bunu kanıtlamak zordur ve yakın zamanlarda şu görüş de öne sürülmüştür: "Birinci Cumhuriyet'in orduları ne Jakobenlerin (o sırada ve daha sonra) iddia ettiği kadar siyaseten şevkliydiler ne de askeri bakımdan başarılı ve yenilikçiydiler."[1] Devrimci coşku 1797'de büyük ölçüde azalmış olsa da, en azından başlangıçta Fransız gücünün önemli bir unsuru olduğu görülür. Etkin şok eylemi ve düşman ateşinin oluşturduğu bir ölüm kalım meydanını geçmek için, muhtemelen yüksek moral gerekliydi. Yurtsever kararlılığı da, ilk devrim ordularının sınırlı eğitimini dengelemekte önemli oldu.

Coşku, taktiğin ötesinde bir önem taşıyordu. Patlak veren savaş, Fransız kamu kültüründeki paranoyayı artırdı ve devrimcilerin kendilerini Fransa'yla özdeşleştirmelerine yol açtı. Düşmanlarını şeytan gibi görebiliyorlardı. Böyle, uyruklarına karşı vahşet ve yabancılara karşı yağma yoluyla yapılan savaş, doğrusu kaynak üretiyordu. Fransız yönetiminin sömürücü doğası, Fransa'nın ulusal seferberliğini bütünleyen ciddi bir kaynak artışına yol açtı, ancak sömürü devrimin Fransa dışındaki popülaritesini azalttı ve bu da isyanı teşvik etti.

Yüzyılın daha önceki dönemlerinde, hızlı bazı müdahaleler yapılmış ve sözgelimi 1733 sonlarında Ruslar Polonya'ya, Fransızlar Kuzey İtalya'ya girmişlerdi. Ne var ki, savaşın hızı ya da bilimsel terimle kuvvet hacmi 1790'larda artış gösterdi. Fransızlar, 1748'de Saxe'nin komutasında Avusturya Hollanda'sını istila ettilerse de, bu, yıllar süren bir seferi gerektirmişti. 1792'de ise, her ne kadar Avusturya Hollanda'sını istila etmek için yapılan ilk Fransız girişimleri başarısızlığa uğradıysa da, kasımdaki istila ezici bir başarıyla ve bir ay gibi kısa bir süreyle sonuçlandı.

Avusturyalılar sonraki yıl (18 Mart 1793) Neerwinden'de kazandıkları zaferin ardından Avusturya Hollanda'sını geri aldılar, ancak 1794'ün sonunda Fransızlar burayı bir kez daha fethettiler. Bu arada İspanyolları Roussillon'dan sürüp çıkardılar ve Katalonya'da bazı kazanımlar elde ettiler. Avusturya Hollanda'sında zafer kazandıktan sonra Felemenk Cumhuriyeti'ne doğru seferi sürdürdüler: Ocak 1795'te Amsterdam zaptedildi.

Fransızların sayısal üstünlüğü, hem Valmy (20 Eylül 1792, esas olarak bir topçu düellosu), Jemappes (6 Kasım 1792) ve Wattignies (15-16 Ekim 1793) gibi meydan savaşlarında, hem de Roussillon'da İspanyollara karşı gerçekleştirilen türden saldırılarda önemli oldu. Taktikler de önemliydi. Fransız devrim güçlerinin alışılmış savaş meydanı manevrası bağımsız saldırı kolları halinde ilerlemekti; bu, çoğu piyadeye katılan yeni ve tecrübesiz asker kitlesini kullanmanın en uygun yolu olduğu gibi, saldırıya ağırlık veren bir ordu için de en iyisiydi. Kol ilerleyişi, geleneksel çizgisel düzenlerden ve katı talimlerden daha esnek oluyordu. En tecrübeli İngiliz generallerinden biri olan Earl Cornwallis, İngiliz komutan yardımcısı General Sir William Fawcett'in hazırladığı sahra uygulamaları yönetmeliğini 1787'de eleştirirken, aslında Guilbert'in görüşlerini yansıtıyordu:

> Saf düzeninde taburların kendi merkezleriyle aynı hizada yürümeleri imkânsızdır. Bu durum sık görüldüğü ve hemen her zaman gerçekleştiği için, merkezler birbirini göremezler. Ancak aynı hizada ilerleseler de, bir merkezin liderlerinden birinin yürüyüş istikametinden biraz sapması ya aralıkları genişletecek ya da taburların üst üste binmesine yol açacaktır.

Buna karşılık, Jemappes'te Fransızlar kol halinde ilerlemeyi, yakın mesafede saf tutarak sayıca daha az olan Avusturyalıları yenmeyi başardılar. Hareketli topçu, hafif birlikler, saldırı kolları ve safların oluşturduğu Fransız bileşimi, yani zamanın teknolojisine ve yeni cumhuriyetçi askerin karakterine uyan taktik unsurların *ad hoc* sağladığı başarılı ve şaşırtıcı bileşimler işe yaradı. Hele piyadenin yanaşık düzen ile açık düzeni birleştirmesi, böylece her taburun kendi avcılarını konuşlandırabilmesi, özellikle etkili oldu.

Devrim siyasası *ancien régime*'den farklı komuta sistemlerinin oluşturdu. En azından tabur düzeyinde daha "demokratik" bir komuta yapısı kuruldu. Astsubaylar ile üstleri arasındaki sosyal kopukluk hiç bu kadar az olmamıştı. Stratejik düzeyde, daha büyük sayılar ve birliklerin dağılımı komuta ve eşgüdüm becerilerinin daha bir önem kazandığını gösteriyordu ve Fransızlar da genç, enerjik ve kararlı komutanlardan yararlanmasını bildiler. Eski er Jean-Baptiste Jourdan, eski onbaşı Lazare Hoche ve yeni ele geçirilmiş Korsika'dan gelen küçük rütbeli subay Napoleon Bonaparte'ın komutanlıklarının örneklediği gibi, yetenek kariyerin yolunu açabiliyordu. Ancak başarısız olanlar ya da ihanetinden kuşkulanılanlar ölüm cezasına çarptırılma tehlikesini göze almak zorundaydı. Nitekim savaşın patlak vermesinden sekiz gün sonra, başarısız olan ordu komutanı Théobald Dillon öldürüldü. Aynı akıbet başka generallerce de paylaşıldı. Hatta Houchard, 1793'te Dunkirk'te sadece mütevazı bir başarı kazandı diye idam edildi. Cezalandırma, siyasallaşma ve Kamu Güvenliği Komitesi'nin siyaseti, generallerin birliklerinin ağır kayıplar vermesini göze almalarına neden oldu.

Hükümet yeni orduları donatmak, eğitmek, beslemek ve denetlemek için mücadele ettikçe, başlangıçtaki karışıklık bir ölçüde düzeldi. Bu büyük ölçüde, Kamu Güvenliği Komitesi'nin askeri bölüm başkanı Lazare Carnot sayesinde oldu. Yeni ordular oluşturma ve onları başarılı bir biçimde kullanma süreci, kraliyet ordusundan ulusal orduya geçişin aracı oldu. Böylece Napoleon'un 1796-97'de İtalya'da sergileyeceği iflah olmaz gözüpekliğin yolu da açılmış oluyordu.[2]

Gene de Fransızlar önlerindeki bütün engelleri aşamadılar. Avusturyalılar, özellikle 1796'da Arşidük Charles'ın komutası altında zorlu düşmanlar olduklarını gösterirken, Ruslar da hem 1790'larda hem de sonra-

sında etkileyici dayanma güçlerini ve savaşçı niteliklerini göstermek için bol bol fırsat buldular. Avusturya saflarının disiplinli ateşi, Fransızları Jemappes ve Hondschoote'da (8 Eylül 1793) önce durdurdu ve sonra Neerwinden'de yenilmelerine yol açtı. Napoleon'un 1798'de, ülkesinden çok uzaklarda, Mısır'da, Memluklere karşı kazandığı zaferler Fransız etkinliğini tam olarak sergilemez. Bu arada Fransız güçlerinin 1802-03'te bağımsızlığına henüz kavuşmuş olan Haiti'yi yeniden zaptetmeyi başaramadığını belirtmek de yerinde olur. Burada, aralarında Napoleon'un kayınbiraderi Charles Leclerc'in de bulunduğu 40.000 Fransız askeri, çoğunluğu sarı hummadan olmak üzere öldü.

Fransızlar, kendisini I. Jacques adıyla imparator ilan eden Jean-Jacques Dessalines tarafından Haiti'den çıkarıldılar. Napoleon'un pek bilinmeyen bu karşı benzeri, her yerde olduğu gibi Haiti'de de iktidar olmak için başarılı güç kullanımının önemli olduğunu gösterdi. Napoleon ise bunu kesinlikle kanıtladı. Savaşın gidişatı Napoleon'un darbe yapması için elverişli bir ortam yaratmıştı.

1796'da İtalya'daki Fransız ordusunun yeni komutanı olan Napoleon, her türlü komutanlık özelliğini taşıyordu: özgüven, çabuk karar verme, hızla harekete geçme, gücünü yoğunlaştırabilme ve saflar arası iç çatışmaları olabildiğince sömürme. Fransız kollarının Mondovi'yi savunan kalabalık güçler karşısında kazandığı zafer (27 Nisan 1796) o sırada en önde gelen bağımsız İtalyan kralı olan Sardunya kralını saf dışı bıraktı. Napoleon'un taktik dehası ve savaş meydanında sergilediği manevra yeteneği, Lodi (10 Mayıs), Bassano (8 Eylül), Arcole (15-17 Kasım) ve Rivoli'de (14 Ocak 1797) Avusturyalılara karşı zaferler kazanmasını ve adının askeri başarıyla birlikte anılır olmasını sağladı. Topçuları yerleştirme tarzı özellikle önemliydi. Campo Formio Antlaşması, Fransa'nın Lombardiya'ya hâkimiyeti ve Avusturya'nın Avusturya Hollanda'sını terk etmesi koşuluyla barış getirdi. Devrim/Napoleon Fransa'sına karşı güçlerin birinci koalisyonu yara almıştı.[3]

Ne var ki Fransa ne devrim hükümetleri ne de Napoleon yönetiminde itidal göstermeyi öğrenebildi. Zaferi her defasında geçici bir barış antlaşması izledi. 1798'de bir ikinci koalisyon oluşturuldu. Polonya'nın parçalanması ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı barış anlaş-

ması sayesinde Ruslar, artık Batı Avrupa'ya etkin biçimde müdahale edebiliyorlardı. Arşidük Charles'ın komutası altındaki Avusturyalılar Stockach'ta (25 Mart 1799) daha küçük bir Fransız gücünü yenilgiye uğratırken, Suvorov komutasındaki bir Rus ordusu Kuzey İtalya'ya girdi. Ruslar bu bölgede ilk kez bir harekât yapıyorlardı. Suvorov'un özellikle Trebbia (17-19 Haziran) ve Novi (15 Ağustos 1799) zaferleri, tekrarlanan saldırıların sonunda Fransız mevzilerini zayıflatabildiği amansız meydan savaşları oldu.

Suvorov, tıpkı Napoleon gibi stratejik ve taktik saldırıya inanıyor, kuşatmaya fazla zaman ayırmıyordu. 1768-74 ve 1787-92 savaşlarında Türklere karşı kullandığı yöntemler başarılı olmuştu. Yüksek kayıp oranını ve Novi Kalesi ya da St. Gotthard Geçidi'ne kuzeyden giden yollar gibi tahkim edilmiş mevzilere cepheden saldırmanın yüksek maliyetini göze alıyordu. Savunmacı ateş gücüne değil, süngü hücumlarına güveniyordu. Suvorov'un komutanlığı Kuzey İtalyan mevzilerini daha çok kuşatma yoluyla yeniden kazanmaya çalışan, ihtiyatlı Avusturyalı müttefiklerinin sergilediği komutanlığın tam tersiydi ve saldırganlık, saldırı ve riskin sadece Fransızlara özgü olmadığını gösteriyordu. Rus taktikleri süngü kullanımına ağırlık veriyor ve birlikler kol düzeninin yanı sıra geniş sıra düzenleri içinde savaşacak şekilde talim görüyor, ancak pratikte ikincisini fazla kullanmıyordu. Tümenler 1806'dan itibaren taktik birlikler olarak kullanıldı.

Komutan Olarak Napoleon

Kuzey İtalya'nın kaybedilmesi Fransa'daki Direktuar hükümetinin zayıflamasına yol açtı ve Napoleon'un 9-10 Kasım 1799 "Brumaire" darbesiyle iktidarı ele geçirmesini kolaylaştırdı. Önce birinci konsül ve 1804'ten sonra imparator olan Napoleon sadece yenilikçi bir general olmakla kalmadı, aynı zamanda tüm Fransız askeri sistemini denetleyebilecek ve savaş faaliyetini yönetebilecek bir konuma geldi. Ordu üzerinde, XIV. Louis'den sonraki kralların tümünden daha büyük bir yetkisi olduğu gibi, pek çok bakımdan Louis'den de daha kudretliydi. Komutanları seçerken Louis gibi toplumsal mutabakatlar ve aristokratik saflar tarafından eli kolu bağlanmış biçimde hareket etmiyordu. Hem ordular hem de tekil askeri birlikler, Bourbon hanedanı dönemine kıyasla hükümetin daha doğ-

rudan denetimi altına girmiş bulunuyordu. Ayrıca Napoleon, saltanatı döneminde yaşanan bütün savaşlarda öncü Fransız güçlerine doğrudan komuta etti. Uzaktan kumanda etmek zorunda kaldığı savaşlar, daima yardımcı kuvvetlerin giriştiği savaşlardı.

Napoleon döneminde Fransa'nın kaynakları, devrim hükümetlerinin gösteremediği bir tutarlılıkla askeriyenin hizmetine sunuldu. 1790'ların ortasındaki fazla etkin olmayan askere alma sistemi güçlendirildi. Napoleon 1800-11'de 1,3 milyon, sadece 1812-13'te ise bir milyon kişiyi askere aldı.[4] Ağustos 1813'te 18 milyon tüfek fişeğinden oluşan bir rezerve sahipti.

Napoleon, her türlü silahı kapsayarak etkin biçimde harekât yürütebilecek büyüklükte bulunan ve tümenden bir üst seviyede yer alan kolorduyu da geliştirdi. Hem kolordulara hem de tümenlere etkin kurmay yapıları kazandırıldı. Böylece kolordular önceki tümen sisteminin esnekliğini, hem –karşıt güçlerin iyi planlanmış savaş alanı hamleleri sonucunda hızla çökertilemediği yerlerde– yıpratma savaşları, hem de Napoleon'un kuvvetlerini stratejik olarak kullanacağı seferler için daha da artırdı. Kolordular Fransızların hem topluca, hem de Auerstädt Meydan Savaşı'nda (1806) ve Yarımada Savaşı'nın büyük bölümünde görüldüğü gibi tekil birlikler olarak, daha ağır darbeler indirmelerini ve uyum içinde etkin harekâtlar düzenlemelerini sağladı.

Daha büyük ordu ve harekât esnekliği, kurmay heyetin ustalığının Napoleon için taşıdığı önemi ortaya koydu. Özellikle çok sayıda kolorduyu farklı yollardan ilerletmek ve bu arada birbirlerini desteklemelerini sağlamak için, Napoleon'un, denetimindeki muazzam kaynakları hızlı ve etkin biçimde kullanabilmesi gerekiyordu. 1805'te, 194.000 askeri ve yaklaşık 300 topu, Britanya'yı işgal etmeye hazırlandıkları Kuzey Fransa'dan, Güneybatı Almanya'daki Avusturyalılara saldırmak üzere hızla doğuya kaydırdı. Fransızlar, 1805 seferinin lojistik temelinin yetersizliği yüzünden kırsal kesimden geçinmek zorunda kaldılarsa da, hızla hareket ederek Avusturyalıları Ulm'da kuşatmayı başardılar. Daha genel olarak bakıldığında, daha iyi yollar ve daha iyi haritalar birliklerin hızlı hareketini kolaylaştırdı. Napoleon'un kurmay başkanı Louis-Alexander Berthier, düşmanlarınkinden daha üstün olan Fransız komuta yapısında önemli bir figürdü. 1807'den itibaren

savaş bakanı olan Henri Clarke, askere alma işlerinden, yeni birliklerin örgütlenmesinden ve işgal ordularının yönetiminden sorumlu, etkin ve enerjik bir yöneticiydi. Ne var ki Napoleon'un merkezi sefer yönetimi, komutanlarının özerkliğini sınırladığı uzak Yarımada Savaşı'nda görüldüğü gibi, 1809'dan itibaren bir sorun haline geldi ve hatta son yıllarında kendi komutası altındaki büyük orduları etkin biçimde denetlemekte bile zorlandı. Napoleon'un müdahaleleri, Davout, Masséna, Ney ve Soult'un da aralarında yer aldığı usta komutanların etkin bağımsız komuta yeteneğini azalttı.

Fransızların örgüt ve komuta yapıları, Napoleon'un karakteristik bir özelliğini oluşturan stratejik ve taktik hız bakımından büyük önem taşıyordu ve birlikleri II. Frederick'in birliklerinden daha hafif biçimde donanmış olarak hareket ediyordu. Napoleon bu hareketliliği stratejik bir etki yaratmak için kullandı. Her savaşta kritik düşman gücünü saptamaya ve onu hızla tahrip etmeye çalışarak tek bir cephe üzerinde yoğunlaştı. Napoleon, mizacının bir gereği olarak, şan ve şeref kazanacağı, hızlı ve kesin sonuç alacağı savaşları arıyordu. Saltanatının büyük bir döneminin savaşlarla geçmesine rağmen, kıtasal düşmanlarıyla yaptığı tekil savaşlar, oldukça çabuk sonuçlandı. Savaşını Napoleon için uzun bir süreç olabilirdi, ancak savaş tek bir olaydı. Örnek vermek gerekirse, 1805 ve 1809'da Avusturya ile yapılan savaşlar aynı yıl içine sona ererken, Prusya ile yapılan savaş 1806'da başlayıp 1807'de bitti. Bu tür çabuk sonuçlar 1790'lardaki durumun aksine, askeri kaynakların tek bir cephede yoğunlaştırılmasının ürünüydü.

Napoleon, savaşırken çok sayıda düşman gücü bölmek ve onları ayrı ayrı yenilgiye uğratmak için merkezi bir konuma yerleşirdi. Zayıf ordular karşısında kuşatma stratejisi uygulanırdı: Fransız ordusunun bir bölümünün saldırısıyla bu güçler oldukları yerde hareketsiz hale getirilirken, ordunun büyük kısmı onları kuşatır ve ikmal hatlarını keserdi.

Napoleon, özellikle 12 librelik güçlü bataryalar halinde örgütlenmiş topçunun değerine büyük bir inanç besliyordu. Wagram'da yeniden örgütlediği saldırısını 102 toptan oluşan bir batarya ile destekledi. Aynı zamanda, General Murat'nın Eylau'da (1807) Rusların merkezine yaptığı hücumun gösterdiği gibi, hayati bir anda süvarisini kitlesel olarak kullanıyordu. Önceleri, 1790'ların *l'ordre mixte*'sini [karma düzen] piyade için başarılı bi-

çimde kullandı. Bu yöntemde, saldırıdan önce, içlerinde keskin nişancıların bulunduğu bir saf ve kol karması kullanılıyordu. Bu düzenlerin icrası etkin taktik planlar ve ayrıntılı kurmay planlamasıyla takviye ediliyordu. Ne var ki Fransız taktikleri daha sonra yozlaştı. Hatta Napoleon'un taktik ayrıntılara yeterince dikkat göstermediği bile söylenebilir; taktiklerini çok sayıda tecrübesiz askere sürekli olarak uyarlama ihtiyacı onu kısıtladı.[5]

Bir bütün olarak bakıldığında Napoleon büyük bir harekât dehası, özellikle bir manevra ustası ve stratejist olarak alkışlanmıştır. Gene bir bütün olarak bakıldığında, taktikleri genellikle sahra subaylarının takdirine bırakmasına rağmen, yetenekli bir plancıydı, ne zaman ve nasıl vurulacağını iyi bilirdi. Sefer ve savaşlarına, sözgelimi West Point'te okutulan askeri tarih derslerinde hâlâ önem verilir. Ne var ki, daha önce de pek çok bilgin tarafından sorgulanmış olmasına rağmen, yakın zamanlarda onun komutanlığına yöneltilen eleştiriler artmıştır. Owen Connelly, Napoleon'u, başlangıçta bir gaf yapsa da, savaş alanında düşmanın hareketlerine ve/veya hatalarına göre stratejik ya da taktik plan yapabilecek ve kazanabilecek güvene sahip olduğu için buna aldırış etmeyen bir doğaçlama uzmanı olarak resmeder. St. Helena'da kendisinden *improviste* [doğaçlamacı] diye bahseden Napoleon'un doğaçlama yeteneğinden etkilenen Connelly, şu iddiada bulundu:

> Napoleon hemen her sefere stratejik bir gafla başladı... Pek çok savaşa taktik bir hatayla girdi ... harekete özel bir dikkat sarf ederek ve elindeki sayıları azamileştirerek dikkatle planlama yapıyordu. Ancak bunu yaptıktan sonra, düşmanın tahmini yerleşim noktasına doğru hücum ediyordu ... müthiş enerjisi; hızlı hareket etme, adamlarını peşinden sürükleme, tekrar tekrar darbeler indirme yeteneği ve yenilgiyi asla kabul etmeyişi [sayesinde] ... daima ileri doğru hareket ediyor, ilerlerken planlarını yeniden oluşturuyordu. Gaflarını örten ve zaferlerini sağlayan büyük ordulara ancak kariyerinin ortalarında sahip oldu.

Napoleon başarısızlıklarını gizlemek ve başkalarının takdirini kazanmak için tarihsel kayıtlara müdahale etti. Yaptığı hataları gizlemek ve verilen sa-

vaşı hazırlanmış olan plana uydurmak için Marengo Savaşı'nın (14 Haziran 1800) kayıtlarını yeniden yazdırdı.[6] Ayrıca, onun bizzat Avrupa savaşlarını dönüştürürken, ilerideki gelişmeleri anlamakta ve bunlara hazırlanmakta yetersiz kaldığı da öne sürülmüştür:

> Napoleon'un 1809'dan önceki hataları, düşmanları daha çok hata yaptığı ve orduları savaşta daha az etkin olduğu için felaketle sonuçlanmadı. Ancak, düşman geliştikçe Napoleon'un olağan hataları büyümeye başladı. Kişiliğinin ve dehasının bütün engellerin üstesinden gelebileceğine kanaat getiren Napoleon, savaşların değişen gerçekliğini göremiyordu.[7]

Bu son nokta, Gustaf Adolf, Marlborough, Büyük Frederick ve daha az ünlü komutanlara ilişkin statik değerlendirmelerden kaçınmak ve bunun yerine, onları göreli kabiliyet ve etkinliklerini özgül biçimde değiştiren dinamik bir durum içinde ele almak gerektiğini hatırlatmak bakımından önemlidir. Bu, daha dar biçimde "askeri" etkenler kadar "siyasal" da olan bir durumdur; ancak "askeri" etkenler bakımından düşmanın çeşitliliği ve değişimin hızı, sürekli olarak esnek ve uyumlu olmayı gerektirir.

Aşırı gurur yüzünden alaşağı edilen hükümdar figürü ne kadar cazip olursa olsun, Napoleon'un komutanlığı başarıdan başarısızlığa doğru giden bir yörüngeye indirgenip basitleştirilemez. Aslında hem 1813'te hem de 1814'te büyük oransızlıklara rağmen etkili bir komutanlık sergiledi. Savaşına ve kazanma arzusu ona her zaman hâkimdi. Muhtemel biçimi belirsiz seferlere çıkan ve zorlu savaşlara girişen Napoleon, ordularının kısa süre içinde duruma hâkim olacağına tam bir güven duyuyordu. Bu yaklaşım tekil birliklerin savaş kalitesini, astların inisiyatif ve becerisini ve kritik ana kadar yedekleri muhafaza etme yeteneğini ödüllendiriyordu. Napoleon, düşmanlarının sayısı, savaş kalitesi ve niyetleri bir yana, onların konumlarını saptamanın zorluğu, dönemin iletişim imkânlarının ilkelliği ve askere alınanların harekât etkinliğini sürekli olarak yükseltme gerekliliği gibi ağır sorunlarla boğuştu. Neredeyse sürekli savaşların yarattığı gerilimlerle zayıflamasına ve nihayet 1813-14'te çok cepheli bir mücadeleden kaçı-

namayarak ağır bir yenilgiye uğramasına rağmen, etkin bir askeri mekanizma geliştirdiği için saygınlığı hak eder. Napoleon, değişen durumlara ve yeni istihbarata hızla uyum sağlayarak kendi iradesini savaşa dayatabilecek dikkat çekici bir yeteneğe sahipti. Çoğu büyük askeri şöhret sadece bir ya da iki zafere dayanırken, o, meslek hayatı boyunca, barut çağında görülen en büyük ve en karmaşık çatışmaları da kapsayan elliye yakın büyük meydan savaşı kazandı. Hiç şüphe yok ki Napoleon da öteki büyük komutanların pek çoğu gibi yargı hataları yaptıysa da, bunlar sayıca azdı. Başarılarında sayıların da mutlaka payı vardı, ancak Napoleon'un genellikle geniş alanlarda yapılan manevralarla üstünlük (genellikle yerel düzeyde) kazanmasını sağlayan yeteneği de ihmal edilmemelidir. Liderlik ve moralin de çok önemi vardır. Napoleon, bütün hatalarına rağmen, askerlerin ve subayların saygı ve sevgisini kazanmış üstün bir askeri önderdi.

Napoleon Seferleri, 1800-07

Napoleon'un birinci konsül olarak çıktığı ilk sefer, Kuzey İtalya'yı işgal harekâtıydı. Cesur bir hareketle Büyük St. Bernard Geçidi'ni aşan ve Avusturya'nın gerilerine ulaşan Napoleon, Marengo'da Avusturyalıların ne denli zorlu bir rakip olduğunu anladı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Savaşın büyük bir bölümünü bu biçimde geçirdiyse de, takviyelerin gelişi ve başarılı bir karşı saldırıyla durum tersine döndü. Fransa, güçlerinin dörtte birini kaybetti. Hohenlinden'de (3 Aralık 1800) Jean Moreau'nun komuta ettiği, savunmada esnek bir orduyla kazanılan bir sonraki Fransız zaferi, Avusturyalıları Lunéville'de barışa zorladı.

Napoleon daha sonra, 1805'te, Üçüncü Koalisyon Savaşı'nda gene Avusturyalılara saldırdı. Avusturyalılar Kara Orman'dan geçerek batıdan saldırıya hazırlanıyorlardı, ancak Fransızların, onların gerisinden, orta Rhine üzerinden Tuna'ya doğru hızla ilerlemeleri üzerine manevraları boşa çıktı. Napoleon en başından itibaren Avusturyalıların gerisine sarkmayı kafasına koşmuş ve ona göre plan yapmıştı. Aşırı tedbirli Avusturya buna, bir ordusunu Ulm'da kapana kısılmış halde bırakarak cevap verdi. Bu ordunun 20 Ekim'de teslim olması üzerine, Napoleon Güney Almanya ve Avusturya'ya geçti. Kuzey İtalya'daki başarısı Almanya'daki işini kolaylaştırdı.

Burada Masséna komutasındaki 50. 000 kişilik bir Fransız gücü, Arşidük Charles komutasında, 90.000 kişilik Avusturya ordusunu durdurdu.

Napoleon'un ilerleyişi onu o sırada ilerlemekte olan Ruslara yaklaştırdı. Bunu kasten yapmıştı ve Rusları ağır bir yenilgiye uğratmak istiyordu. 2 Aralık 1805'te Çar I. Alexander, 85.000 kişilik bir Avusturya-Rus ordusuyla Austerlitz'de 75.000 kişilik Fransız ordusuna saldırdı. Napoleon'un sağına yönelen güçlü bir hücumu durduran Fransızlar, sürpriz bir saldırıyla bu Rus saldırısının zayıf cenahına yöneldiler. Fransızlar temas noktalarında sayısal üstünlükten faydalanma konusunda Ruslardan daha yetenekliydiler.[8] Napoleon'un üstün komutanlığının yanı sıra, Fransız komuta sistemi de ayrı orduları etkin biçimde bütünleştirecek yetenekte olduğunu kanıtladı. Avusturya savaştan çekildi. Sonraki yıl, yetersiz komuta edilen ve saf dışı kalan Prusya güçleri Jena ve Auerstädt'te (14 Ekim) yenilgiye uğratıldı. Ancak Auerstädt'te esas rol oynayan Fransızların savaşmaktaki kalitesiydi. Jena'da kitlesel topçu ve çok sayıda hafif birlik Prusya saflarına ağır kayıplar verdirdi. Friedland'da (14 Haziran 1807) Ruslara karşı kazanılan zafer, Prusya ve Rusya ile barış yapılmasını sağladı.

Bu dönemin çatışmaları, Fransız kolordu ve tümen yapılarının yeterince sağlam ve eşgüdümlü olmayan düşman güçleri karşısındaki üstünlüğünü ortaya koydu. Ordu ve kolordu düzeyinde Fransız kurmay çalışması, hem Avusturya, hem de Rusya'dan üstündü ve düşmanlarının savaş alanına sürdüğü çok sayıda askerin gücünü kırmaya yardımcı oldu. Fransız kurmay çalışmasının kalitesi, Napoleon'un uzun erimli stratejik vizyonunu pratiğe geçirmesini, parçalı olabilecek bir mücadeleyi esas olarak tek bir harekât sahası içinde verilen bir büyük mücadeleye dönüştürmesini ve *Grande Armée*'yi etkin biçimde kullanabilmesini sağladı. Fransızlar, kıtada 1801'den başlayarak yaşanan barış yıllarından, piyadelerini eğitmek, topçu ve süvariyi artırmak ve daha dengeli kolordular oluşturmak için yararlandılar. Savaşın ilk yılları ise onlara tecrübeli birlikler ve seçkin bir subay sınıfı sağlamıştı.

Napoleon Seferleri, 1808-12

Napoleon 1812'deki başarısız Rusya işgalinden önce pek çok ağır sorunla karşılaştı. Eylau'da (8 Şubat 1807) Ruslar, topçularıyla ağır kayıplar

verdirerek ve geceleri çekilmeden önce arka arkaya saldırılarda bulunarak zorlu bir düşman olduklarını kanıtladılar. Ertesi yıl Napoleon'un İspanya'yı zaptetme girişimi bir halk ayaklanmasına yol açtı. Kuşatılmış bir Fransız kolordusu Bailén'de (21 Temmuz 1908) teslim oldu ve ilerleyen bir Fransız ordusu, Vimeiro'da (21 Ağustos 1808) daha sonra Wellington dükü olan Sir Arthur Wellesley'in komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin ateşiyle durduruldu. Bununla birlikte Napoleon müdahale ederek, eğitimi ve komutası yetersiz ve sayıca düşük İspanyol güçlerini yenilgiye uğrattı ve 4 Aralık'ta Madrid'e girdi.

Ertesi yıl Avusturya ile savaş kaldığı yerden devam etti ve Napoleon, Avusturyalılar oturmamış savaş hedefleri, yetersiz ve bölünmüş merkezi liderlikleri ve aptalca stratejileriyle örselenmiş olsalar da, 1805'tekinden daha zorlu bir düşmana çattığını gördü. Aspern-Essling'de (21-22 Mayıs 1809) Avusturya güçlerine karşı cesaretle giriştiği saldırı geri püskürtüldü; tehlikeli bir Avusturya ilerleyişi ve daha iyi bir Avusturya komutanlığı karşısında savaş meydanını terk etmek zorunda kaldı.

Ne var ki Wagram'da 5-6 Temmuz'da, Napoleon daha iyi bir komutan olduğunu ve Fransız kolordu komutanları da Avusturyalı benzerlerinden üstün olduklarını kanıtladılar. Napoleon'un karşı saldırısı Avusturyalıları savaş meydanından sürdü, ancak bu bir Austerlitz olmadı: Avusturyalılar bozguna uğramadılar. Kısmen her iki tarafın ağır topçu gücü sayesinde taktik bir yarma hareketi de olmadı. Avusturya kolordu yapısı etkindi ve Fransız zaferi, esas olarak liderlik ve bir yıpratma savaşı için gerekli olan malzeme ve asker bakımından tam bir üstünlük sayesinde gerçekleşti. 1805'in aksine Avusturyalılar Ruslardan herhangi bir destek görmediler. Bu arada Prusyalı III. Frederick William vaat ettiği desteği reddetti.

Napoleon'un hegemonik siyasaları ve başka bakış açılarını kabul etme yönündeki isteksizliği, onu 1812'de Rusya ile savaşa sürükledi. Avusturya, Prusya ve İspanya'ya yaptığı önceki saldırılarda ve 1805'te Britanya'nın işgalinde hazırladığı planlarda olduğu gibi, düşman güçlerinin merkezine vurmaya, böylece inisiyatif kazanmaya ve savaşın lojistik yükünün büyük bir kısmını düşmana aktarmaya karar verdi. 24-25 Haziran'da yarım milyon kişiyle saldırıya geçti. Bu yarım milyonun çoğu müttefiklerden, esas

olarak Alman, Polonyalı ve İtalyan askerlerden oluşuyordu. Ne var ki Ruslar geri çekildiler ve böylece Napoleon'a belirleyici bir savaş fırsatı tanımadılar. Ruslar çevreyi ateşe verir ve gerilla faaliyetiyle ikmal saflarını vururken, Fransızlar, açlık, hastalık ve bitkinlik yüzünden kayıp verdiler. Nihayet Ruslar 7 Eylül günü Borodino'da Moskova ilerleyişini durdurmaya çalıştılar. 233.000 adam ve 1227 topla yapılan yıpratma savaşında, Ruslar birbirini izleyen saldırılara direndiler ve dağılmadan geri çekildiler. Rus kayıpları daha ağırdı, ancak Napoleon ordusunun dörtte birini kaybetmişti. Clarke'ye imparatorluğun bütün kaynaklarını seferber ederek daha fazla asker toplaması için sürekli baskı yapıyordu. Borodino'yu geçerek savunmasız bir Moskova'ya girdi, ancak kent muhtemelen Ruslar tarafından ateşe verildi. Alexander müzakere masasına oturmayı reddetti, Napoleon gittikçe kötüleşen ikmal koşullarında ve Rus güçlerinin tacizi altında geri çekildi. Çekilme, şiddetli tipi, ikmal hatlarının kesilmesi ve Rus saldırıları yüzünden tam bir kâbusa döndü. Özellikle 26-27 Kasım'da, Fransızlar Berezina Irmağı'nı geçerken, bütün bu koşulların birleşmesi ağır kayıplara yol açtı.[9]

Bu felaket Eylau ve Aspern-Essling'de durdurulmalarından ya da Yarımada Savaşı'nda, Portekiz ve İspanya'daki Talavera (27-28 Temmuz 1809) ve Salamanca'da (22 Temmuz 1812) İngilizlere yenilmelerinden çok daha ağırdı, çünkü Yarımada Savaşı'nı 1812'ye kadar Fransızlar kazanmıştı. Oysa Rusya'yı yenme fırsatı bir daha asla eline geçmeyecek olan Napoleon, bu kez ölümcül bir darbe almıştı. Sabık General Claude-François Malet'nin 23 Ekim 1812'de Paris'te gerçekleştirdiği darbe girişiminin başarısızlığa uğraması küçük bir teselli oldu.

Napoleon Seferleri, 1813-15

Her ne kadar genellikle General Kış'a atfedilse de, Rusya yenilgisiyle Napoleon'un yenilmezliği düşüncesi ortadan kalktı. 1813 başlarında, Fransızlar Rusların önünde geri çekilirlerken Napoleon'un diplomatik konumu da çöktü. Mart 1813'te Prusya Fransa'ya savaş ilan etti. Napoleon ordusunu 400.000 kişiyle ve topçu birlikleriyle takviye etti, ancak yeni askere alınanlar Napoleon'un önceki seferlerine katılan muhariplerden çok 1792'nin acemi askerlerine benziyorlardı ve 1792'nin aksine, Fransa'nın

düşmanları da sayıca daha az değildi. Ayrıca Napoleon, Rusya'da kaybettiği birliklerin yerine yeni bir süvari gücü koyamamıştı. Lützen (2 Mayıs) ve Bautzen'de (20-21 Mayıs) Prusyalılara ve Ruslara karşı kazandığı zaferler sayısal üstünlükle kazanılmış ve asla belirleyici zafer denemeyecek zaferlerdi. Napoleon devam etmiş olsaydı zafer gelebilirdi, ancak kısmen süvarinin eksikliği yüzünden bunu yapamadı. Bautzen her iki tarafı da ateşkes istemek zorunda bıraktı.

Napoleon o yaz barış koşullarını reddetti, Avusturya ve İsveç'in düşman saflarına katılmasıyla Fransa sayısal üstünlüğü yitirdi. 1813 güzünde Napoleon düşmanlarıyla bir kez daha karşılaştı. Avusturya, Prusya, Rusya ve İsveç güçleri 600. 000'i aşarken, Napoleon'un bütün sahra ordusu sadece 370.000 kişiydi. Müttefiklerin üzerinde anlaştığı Trachenburg Planı'na göre, astların komutasındaki bağımsız kuvvetlere saldırılacak, ancak Napoleon'la savaştan kaçınılacaktı. Plan, müttefiklerin Napoleon'un komutanlığına duydukları saygıyı yansıtıyordu. Prusyalılar açıktaki Fransız güçlerini Grossbeeren'de (23 Ağustos), Katzbach Irmağı kıyısında (26 Ağustos) ve Dennewitz'de (6 Eylül), Avusturyalılar ise Kulm'da (30 Ağustos) yendiler. Napoleon'un mareşallerini bağımsız komutanlar olarak harekât yönetecek şekilde eğitmemesi ve mareşallerin destek kurmay kadrodan yoksun oluşu Fransızlara pahalıya mal oldu. Mareşaller ordularını zaferi kazandıracak noktalarda yoğunlaştıramıyor ve stratejik hedeflere ulaşacak şekilde harekât düzenleyemiyorlardı. Savaşın ölçeği Napoleon'un her şeyi denetleyemeyeceği kadar büyüktü ve aynı zamanda kendisi de, pek çok birliğin acemiliği yüzünden de sıkıntı çekiyordu.

Napoleon sadece Dresden'de, 27 Ağustos'ta savaşmak için ısrar eden II. Frederick Wilhelm karşısında, cenahlardan yapılan güçlü saldırılar sayesinde üstün geldi. Ancak bu, Fransızların kazanmaları için gereken kuşatma zaferi değildi. Sefer sırasında güçlerini yoğunlaştırmayı başaramayan Napoleon bu güçlerin seyrelmesine izin vermiş ve bu ne Fransız denetimindeki bölgenin korunmasını ne de stratejik bir avantaj sağlamıştı.

Bu kez manevrası boşa çıkan Napoleon'du. Geri safları, birleşen müttefik güçlerin tehdidi altında kalmıştı. Leipzig'deki (16-19 Ekim) Uluslar Savaşı'nda Napoleon orduları sayısal bakımdan iyice aşıldı: Her iki ta-

raf bütün güçleriyle savaşa girdiğinde, Napoleon'un 195.000 askerine karşılık hasımlarının 365.000 askeri vardı. Onu uzakta tutan düşmanlarını yenilgiye uğratmayı başaramayan Napoleon geri çekilmeye karar verdi, ancak Elster köprüsünün erken yıkılması, dört kolordusunun tuzağa düşmesine ve 68.000 Fransızın kaybına yol açtı.

Topçu, Napoleon Savaşları'nda genel olarak görüldüğü gibi, 1813 savaşlarında da önemli bir rol oynadı. Saksonlara karşı saldırıdan önce, o sırada Grossbeeren'de Napoleon'a destek sağlayan Bernadotte, bir araya getirdiği 62 topla düşmanı bombardımana tuttu.

Leipzig'den sonra Napoleon'un Almanya'daki mevzii çöktü. Eski müttefikleri tarafından terk edilen Fransızlar geri çekildiler. Ne var ki çok sayıda birlik, Napoleon'un gerçeklerle yüzleşmek istemeyişinin bir belirtisi olarak, Almanya ve İspanya'daki kalelerde kaldı. Napoleon içeride de, düşen vergi gelirleri, yaygın asker firarları, ciddi bir silah ve teçhizat eksikliği ile devlet görevlilerinin moral ve etkinliğindeki dikkat çekici düşüşün etkisi altındaydı. İngiliz ablukasının ve kıtasal piyasa kaybının vurduğu ekonomi çok zor durumdaydı.

1814'ün ilk aylarında Napoleon inisiyatifi ele aldı ve bazı başarılar kazandı; Doğu Fransa'yı işgal eden Avusturya-Prusya güçlerine saldırdı ve ustalıklı bir manevrayla açıktaki birliklerin çoğunu imha etti. Ne var ki gene sayılar konuştu. 80.000 düşman askeriyle karşılaşacağını sandığı yerde 200.000 kişi vardı ve kendi ordusu beklediği gibi 120.000 değil sadece 70.000 kişiden oluşuyordu.[10] Napoleon ve astları yenilgiye uğradılar. Nihayet Avusturyalılar ve Prusyalılar, Napoleon'un kendi cenahlarındaki mevzini göz ardı ederek Paris'e doğru yürüyüşe geçtiler. Paris'i savunanlar varoşlara çekildikten sonra kent teslim oldu. Geçici bir Fransız hükümeti Napoleon'u azletti ve mareşallerinin artık savaşmak istememeleri üzerine Napoleon 6 Nisan 1814'te tahttan çekildi. Dört gün sonra, daha önce Fransızları İspanya'da geri püskürten ve Vitoria'da (21 Haziran 1813) ezen Wellington dükünün komutasındaki İngiliz ordusu, Mareşal Soult'u Toulouse'ta yenilgiye uğrattı.

Napoleon Elbe'ye sürüldü, ancak Mart 1815'te Fransa'ya döndü ve iktidarı zayıf XVIII. Louis'den geri aldı. Düşmanlarının büyük bir güçle

saldırmasını beklemektense, onların en yakın toplanma noktası olan Benelüks ülkelerine 15 Haziran'da saldırıya geçmeyi tercih etti. Üç gün sonra Wellington'un komutası altındaki 68.000 kişilik bir Anglofelemenk-Alman ordusu Mont-Saint-Jean'da bir sırtta, Napoleon'un 72.000 kişilik ordusunun saldırısına uğradı. Waterloo Meydan Savaşı'nda savunma amaçlı ateş gücü Fransızların birbirini izleyen cepheden saldırılarını geri püskürttü. Cenah saldırıları ya da cepheden daha çok saldırı başarılı olabilirdi, ancak Prusya güçlerinin Fransız sağ kanadına ulaşması sonucu belirledi.

Yeni Bir Savaş Tarzı mı?

Bağlam geç 19. yüzyıl savaşları olunca, değişimden çok sürekliliği vurgulamak, bilinen askeri rotaları izlemek için daha büyük insan, malzeme ve parasal kaynak kullanıldığını öne sürmek mümkündür. Daha önceki çatışmalarda belirtisi görülen pek çok şey Napoleon Savaşları'nda gerçekleşmiştir: büyük ordular, bir hareket stratejisi, meydan savaşlarının kuşatmalara tercih edilmesi, topçuya ağırlık verilmesi, hafif piyade. Bu bağlamda Napoleon bir yenilikçiden çok bir takviye edici (konsolidatör) idi.

Ne var ki, siyasal ve toplumsal bağlam ön plana geçerse, bu dönem, silahlar ve deniz çatışmaları bakımından göründüğünden daha büyük bir kopuş dönemiydi. Çok sayıda askerden oluşan, kolordular halinde örgütlenmiş ordular Batı Avrupa'da yeni bir gelişmeydi. Muhtemelen en büyük taktik farklılık, ölçekte, sonuç olarak örgütlenme, harekât ve lojistik sorunlardaki farklılıkta görülüyordu. Muazzam kaynaklar savaşlara tahsis edildikçe, ulusal insan gücünün daha büyük bir bölümünü seferber etme uygulaması yerleştikçe ve savaşlar daha inatçı hale geldikçe, Avrupa devletlerinin askeri etkinliği, en geniş anlamda artış gösterdi. Etkinlikteki bu artış, 1798'de Roma'nın içinde ve güneyinde meydana gelenler gibi ciddi bir halk ayaklanmaları sorunu oluşturdu. Bu tür ayaklanmalar yeni değildi, ancak o dönemde daha önemliydi. Bu, kısmen Fransızların mevcut iktidar yapılarını yıkmış ya da ele geçirmiş olmalarından ve halkın düşmanca bulduğu reform süreçlerini hızlandırmalarından kaynaklanıyordu.

Sonuçlar

Kısmen ölçek artışından ötürü, savaşın dönemin başlangıcındaki doğası sonuna kıyasla farklıydı. Gene de bu bir perspektif meselesidir. 1863'teki Gettysburg'a gelinirken, Waterloo, 1525'in Pavia Meydan Savaşı'na, 1943'ün Kursk Savaşı'ndan daha yakındı. Ayrıca, askeri düzenleme ve yöntemlerde değişim kavramı 15. yüzyıldan beri zaten oluşmaktaydı; öyle ki, Aydınlanma, devrim ve Napoleon dönemlerinde, düşüncenin önemli bir karakteristiği olarak yeniliğe duyulan ilgi, askeri konuları etkilerken, statik, katı ya da muhafazakâr bir toplumla karşılaşmadı.

Ancak, değişim 15. yüzyıldan itibaren gerçekleşiyor idiyse de, kara ve deniz savaşlarını belirleyecek olan büyük ölçekli harekâtlara Napoleon Savaşları döneminde, henüz tanık olunmadı. Askeri sistemin potansiyel etkinliği, Napoleon'un Avusturya, Prusya ve Rusya'yı 1805-07'de anlaşmaya zorlama gücüyle ve Fransa'nın, 1808-09'da, gene Avusturya ve İspanya'ya karşı giriştiği, eşzamanlı ve büyük ölçekli harekâtlarla kanıtlandı. Kara ve deniz gücünün rolü 1798-1815'te İngilizler tarafından kanıtlandı. İrlanda'daki isyanı bastıran, Hindistan'da büyük kazanımlar sağlayan, ABD ile savaşan, Fransa ile müttefiklerine direnen İngilizler, Napoleon'un en sonunda yıkılmasında büyük bir rol oynadılar.[11]

Britanya, Fransa ve daha genel olarak Avrupa'da savaş, hükümetlerin iktisadi faaliyeti ve demografik potansiyeli kullanma yeteneğini yansıtıyordu. 1813'te Prusyalılar 100.000 düzenli askere ve *Landhwer* denilen 120.000 kişilik güçlü bir milise sahiptiler. Savaş giderek kapitalizm ile hükümet arasında bir kesişme sorunu haline geldi. Ancak bu kesişmeye, krallar ile siyasal seçkinler arasındaki dinamik işbirliğini yansıtan siyasal süreçler ve toplumsal uygulamalar aracılık ediyordu. Napoleon'un girişimi yeniden yapılandırılmamış bir *ancien régime* tarafından değil, Fransa'daki gelişmelerin pek çoğunu özümlemiş devletler tarafından yenilgiye uğratıldı. Avrupa'nın büyük bir bölümünde siyasal yapıların ve idari uygulamaların modernleşmesi, Fransız işgali ya da modellerinden ya da Fransa'ya karşı koymak için yeni siyasal ve idari stratejiler tasarlama ihtiyacından etkilendi. 1806'da Napoleon tarafından yenildikten sonra Prusya ordusunda ve

toplumunda yapılan değişiklikler, devrim öncesi dönemin Aydınlanma reformlarıyla dikkate değer bir süreklilik gösterse de, önemli bir örnektir.

Ne var ki bu dönemde askeri idarenin etkinliğini abartmamak gerekir. 1812'de 110.000 tüfek dahil büyük miktarda savaş gereci imal etmesine rağmen, Rusya'nın silah ve cephanesi yetersizdi ve mermi çapları da standart değildi. Ancak bu kısmen dönemin kitlesel askere alma faaliyetinin yarattığı baskılardan ötürüydü. 1812 Rusya için olağanüstü bir yıldı; bu yıl içinde, 200.000 kişilik güçlü bir milisin yanı sıra 420.000 düzenli asker silah altına alındı.

Savaş kaynaklardan ve hükümet yapılarından çok daha fazlasını gerektirir, ancak bu ikisi, genellikle daha fazla dikkat çeken diğer etkenler bakımından da önem taşır. Nitekim, bunlar Napoleon'un başarısızlığında da önemli olmuştu. Kaçınılmaz olmasa da, Napoleon'u vahim biçimde zayıflatan, Britanya'nın Fransa'ya muhalefetini finanse etmek için dünya çapında ticaret kaynaklarını kullanma yeteneği ve yeni imparatorluk sisteminin kararsız doğası ile kıta çapında yararlandığı, askeri amaçlarla kullanabileceği desteğin sınırlı olmasıydı. Napoleon'un kalıcı bir barış sağlayamaması, kısmen uzlaşma konusunda sergilediği isteksizliğin, ama aynı zamanda, Avrupa'nın büyük bölümündeki siyasal kimliklerin gücünü yansıtan ve onun perspektifine karşı duran yaygın gönülsüzlüğün ürünüydü. Bu nokta, V. Charles ve Hitler'in ne kadar benzer durumlarla yüz yüze geldikleri hatırlatılarak, dönemsel bir olgu gibi de sunulabilir, ancak her durumda verilecek yanıtın askeri ve siyasal tarihin özgül bir anına gönderme yapması gerekir.

Napoleon, 1792'de savaşın patlak verişinden ve devrimci siyasal sistemin savaşa odaklanışından itibaren, Fransızların düşmanları karşısındaki harekât ve örgütlenme avantajlarından yararlandı. Ne var ki bu göreli avantajlar 1800'lerde aşındı, öyle ki 1807-09'da Fransızlar, Rus, İspanyol, İngiliz ve Avusturya güçlerinin aşılması zor düşmanlığıyla yüz yüze geldiler. Avrupa askeri tarihinde sık sık görüldüğü gibi, Avrupa içinde görülen muktedirlik uçurumu kapanmıştı ve bu durum siyasal etkenlerle birleşince, sonuç hegemonik güç taarruzunun sona ermesi oldu.

Notlar ve Kaynakça

Jeremy Black / Giriş

Bu Giriş'in ilk taslağı için yaptıkları yorumlardan ötürü Tom Arnold, Brian Davies, Charles Esdaile ve Richard Harding'e teşekkür ederim.

1 Bu konuda şu kaynaklara başvurulabilir: J. Black, *A Military Revolution?* (Basingstoke, 1991), D. Parrott, "The Military Revolution in Early Modern Europe", *History Today* (1992), C. Rogers (der.), *The Military Revolution Debate* (Boulder, CO, 1995), D. Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe* (Londra, 1995) ve G. Parker, *The Military Revolution, Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (2. bs., Cambridge, 1996).

2 P. H. Wilson, "Violence and the Rejection of Authority in Eighteenth-Century Germany: The Case of the Swabian Mutinies in 1757", *German History*, 12 (1994), s. 1-26.

3 H. Watanabe-O'Kelly, "Tournaments and their Relevance for Warfare in the Early Modern Period", *European History Quarterly*, 20 (1990), s. 451-63.

4 J. Black, *Why Wars Happen* (Lodra, 1998), s. 47-138.

5 M. C. Finley, "The Most Monstrous of Wars: Suppression of Calabrian Brigandage", *Consortium on Revolutionary Europe Proceedings* içinde (1989), s. 251-61.

6 T. M. Barker, *Army, Aristocracy, Monarchy: Essays on War, Society and Government in Austria, 1618-1780* (Boulder, CO, 1982). İtalyan aristokrasisi bu konuda fazla öne çıkmadı: G. Hanlon, *The Twilight of a Military Tradition, Italian Aristocrats and European Conflicts, 1560-1800* (Londra, 1998).

7 W. Bracewell, *The Uskosk of Senj: Piracy, Banditry and Holy War in the Sixteenth Century Adriatic* (Ithaca, NY, 1992).

8 J. Glete, *Nivies and Nations. Warships, Navies and State Building in Europe and America, 1500-1860* (Stocholm, 1993); J..R. Bruijn, *The Dutch Navy of the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Columbia, SC, 1993); R. Harding, *Seapower and Naval Warfare 1650-1850* (Londra, 1999).

9 N. A. M. Rodger, *The Safeguard of the Sea. A Naval History of Britain, I. 660-1649* (Londra, 1997), s. 430-4.

10 J. A. Lynn, "The Evolution of Army Style in the Modern West, 800-2000", *International History Review*, 18 (1996), s. 507-45.

11 P. Longworth, *The Cossacks* (Londra, 1969); J. E. Thomson, *Mercenaries, Prates, and Sovereigns: State-Building and Extraterritorial Violence in Early Modern Europe* (Princeton, NJ, 1994).

12 M. Howard, *War in European History* (Oxford, 1976).

13 Örn. bkz. M. Fissel (der.), *War and Government in Britain 1598-1650* (Manchester, 1991); R. I. Frost, "The Polish-Lithuanian Commonwealth and the 'Military Revolution' ", M. B. Nbiskupski ve J. S. Pula (der.) *Poland and Europe: Historical Dimensions* içinde (Boulder, CO, 1993).

14 Örn. bkz. S. Ross'un yaklaşımı, *From Flintlock to Rifle, Infantry Tactics, 1740-1866* (2. bs. Londra, 1966).

15 Örn. bkz. B. P. Hughes, *Firepower, Weapons' Effectiveness on the Battlefield 1630-1850* (Londra, 1974) ve *Open Fire: Artillery Tactics from Marlborough to Wellington* (Londra, 1983).

16 Yararlı bir örnek olarak bkz. C. J. Duffy, *Siege Warfare, The Fortress in the Early Modern World 1494-1660* (Londra, 1979) ve *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great, 1660-1789* (Londra, 1985).

17 J. Black, *Culloden and the '45* (Stroud, 1990).

18 G. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659* (Cambridge, 1972).

19 O. Subtelny, "Russia and the Ukraine: The Diference that Peter I Made" *Russian Review*, 39 (1980) s. 10.

20 P. H. Wilson, *German Armies. War and German Politics 1648-1806* (Londra, 1998).

21 D. Showalter, "Tactics and Recruitment in Eighteenth-Century Prussia", *Studies in History and Politics (1983-84)*; J. L. H. Keep, *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia, 1462-1872* (Oxford, 1985).

22 Fransız ordusundaki komuta ve kontrol sorunları için bkz. D. Parrott, "Richelieu, *The Grands*, and the French Army" J. Bergin ve L. Brockliss (der.), *Richeliu and his Age* içinde (Oxford, 1992), s. 135-73.

23 M. A. J. Palmer, "The 'Military Revolution' Afloat: The Era of the Anglo-Dutch Wars and the Transition to Modern Warfare at Sea", *War in History*, 4 (1997), s. 148, 168, 174.

24 J. A. Lynn, "Food, Funds and Fortresses: Resource Mobilization and Positional Warfare in the Campaigns of Louis XIV", Lynn (der.) *Feeding Mars. Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present* içinde (Boulder, CO, 1993), s. 137-60.

25 P. H. Wilson, "War in German Thought from the Peace of Vestfalyato Napoleon", *European History Quarterly*, 28 (1998), s. 19-20.

26 Parker, *Military Revolution*, özellikle s. 24. Ancak bkz. S. Adams'ın eleştirileri, "Tactics or Politics? 'The Military Revolution' and the Habsburg Hegemony, 1525-1648", J. A. Lynn (der.) *Tools of War. Instruments, Ideas, and Institutions of Warfare, 1445-1871* içinde (Campaign, II, 1990), s. 28-52 ve Lynn, *"The Trace Italienne* and Growth of Armies: The French Case", *Journal of Military History*, 55 (1991), s. 297-330.

27 Parker, *Military Revolution*, s. 120-5.

28 R. Frost, *War in History*, 4 (1997), s. 485-6. İngiltere 1642-60 dönemine yapılan bir vurgu için bkz. M. J. Braddick, "An English Military Revolution?", *Historical Journal*, 36 (1993), s. 965-75.

29 D. Parrott, *War in History*, 4 (1997), s. 479.

30 B. Nosworthy, *The Anatomy of Victory, Battle Tactics 1689-1763* (New York, 1990).

31 C. Storrs, "The Army of Lombardy and the Resilience of Spanish Power in Italy in the Reign of Carlos II", *War in History*, 4 (1997), s. 376.

32 B. Steele, "Muskets and Pendulums: Benjamin Robins, Leonhard Euler and the Ballistics Revolution", *Technology and Culture*, 34 (1994), s. 348-82.

33 Hanlon, *Italian Aristocrats*, s. 346.

34 J. Pritchard, "From Shipwright to Naval Constructor", *Technology and Culture* (1987), s. 7, 9, 19-20.

Thomas F. Arnold / 16. Yüzyıl Avrupa'sında Savaş: Devrim ve Rönesans

1 Michael Roberts, "The Military Revolution, 1560-1660" (1956), en son basımı, Clifford J. Rogers (der.), *The Military Revolution Debate* içinde (Boulder, CO, 1995) , s. 13-35.

2 Ibid., s. 29.

3 Ibid.

4 Geoffrey Parker, "The 'Military Revolution, 1560-1660' –A Myth" (1976), yeni bs. Rogers'in,

Military Revolution'ı içinde, s. 37-54 ve Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988 ve 1996).

5 Geoffrey Parker, Rogers, *Military Revolution* içinde, s. 38.

6 Günther E. Rothenberg, "Maurice of Nassu, Gustavus Adolphus, Raimondo Monteuccoli and the 'Military Revolution' of the Seventeenth Century", Peter Paret (der.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* içinde (Princeton, NJ., 1986), s. 32.

7 Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and Europeann Society, 1550-1800* (Atlantic Highlands, NJ. 1991), s. 94.

8 Ibid., s. 93. Black'in 1660 sonrası kronolojiye yaptığı vurgu için bkz. "A Military Revolution? A 1660-1792 Perspective" başlıklı makalesi, Rogers, *Military Revolution* içinde, s. 95-116.

9 Clifford J. Rogers, "The Military Revolutions of the Hundred Years War" (1993). Rogers'ın *Military Revolution*'ı içinde yeniden basılmıştır, s. 55-94.

10 Ibid., s. 58, 64, 75.

11 Bert S. Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe* (Baltimore, MD, 1996), s. 210.

12 Giovan Mattheo Cicogna, *Il primo libro del trattato militare* (Venice, 1567), s. 66-67

13 François La Noue, *The Politicke and Militaire Discourses* (Londra, 1587), s. 203-10.

14 Charles Oman, *The Art of War in the Middle Ages* [1924] (New York, 1958), c. 2, s. 356. [Bu eserin birinci cildi *Ok, Balta ve Mancınık Ortaçağ'da Savaş Sanatı* adıyla Kitap 15 Alessandro Benedetti, *Diario de bello corolino*, der. Dorothy M. Schullian (New York, 1967), s. 148.

16 Sanuto, alıntı, J. R. Hale, *War and Society in Renaissance Europe, 1450-1620* içinde (Baltimore, MD, 1985), s. 70.

17 Frédérique Verrier, *Les armes de Minerve, L'umanisme militaire dans l'Italie du XV le siècle* (Paris, 1997).

18 Francesco Patrizi, *Paralelli Militari*, ikinci kitap (Roma, 1595), kapak sayfası.

Ronald G. Asch / Otuz Yıl Savaşları Dönemi 1598-1648

1 Türklere karşı savaş için bkz. J. P. Niederkorn, *Die europäischen Mächte und der "lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs II.* (1593-1606) (*Vienna*, 1993)

2 1618'den önce Avrupa'daki durum için bkz. G. Parker et al., *The Years War* (2. bs., Londra, 1997), s. 35-9.

3 H. Schmidt, "Pfalz-Neuburg zum Niederrhein, Wolfgang Wilhelm von Pfalz-Neuburg und der Jülisch-Klevische Erbfolgestreit", H. Glaser (der.), *Wittelsbach und Bayern, c.ii, 1: Um Glauben und Reich, Beiträge zur bayerischte und Kunst 1573-1657* içinde (Munich, 1980), s. 77-89; Fransa'nın siyaseti için kr. M. Greengrass, *France in the Age of Henry IV* (2. bs., Londra, 1995), s. 241-50 ve J. M. Hayden, "Contiunity in the France of Henry IV and Louis XIII, French Foreign Policy 1598-1615", *Journal of Modern History*, 45 (1973), s. 1-23.

4 S. P. Oakley, *War and Peace in the Baltic 1560-1790* (Londra, 1992), s. 42-66; P. D. Lockhard, *Denmark in the Thirty Years War 1618-1648* (Selinsgrove ve Londra, 1996), s. 71-3.

5 J. Buckhardt, *Der Dre_igjährige Krieg* (Frankfurt/M., 1992) s. 10-30, 63-128. Kr. Burkhardt, "Der Drei_gjährige Krieg als frühmoderner Staatsbildungskrieg", *Geschichte in Wissenchaft und Unterricht*, 45 (1994), s. 487-99.

6 Karma monarşi kavramı için bkz. H. G. Koenigsberger, "Dominium Regale or Dominium Politicum et Regale? Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe", Koeinigsberger, *Politicians and Virtuosi* (Londra, 1986), s. 1-26; J. H. Elliott, "A Europe of Composite Monarchies", *Past and Present*, 137 (1992), s. 48-71. Ayrıca bkz. M. Greengrass (der.) *Conquest and Coalescence. The Shaping of the State in Early Modern Europe* (Londra, 1991).

7 R. G. Asch, *The Thirty Years War. The Holy Roman Empire and Europe 1618-1648* (Basingstoke, 1997), s. 47-59.

8 C. Russell, *The Fall of the British Monarchies* (Oxford, 1991).

9 1618'den önce Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun krizi için bkz. Asch, *War*, s. 9-34 ve M. Heckel, "Die Jrise der Religionsverfassung des Reiches und die Anfänge des Drei_igjährigen Krieges", Heckel, *Gesammelte Schriften, Staat, Kirche, Recht, Geschichte*, der. K. Schaich, 2 c. (Tübingen, 1989), c. ii, s. 970-98.

10 1648'de tekil imparatorluk mülklerine verilen *ius foederis* ve *ius superioritatis* için bkz. H. Schilling, *Höfe und Allianzen Deutschland 1648-1763* (Berlin, 1989), s. 131-3 ve H. Duchhardt, *Deutsche Verfassungsgeschichte 1495-1806* (Stuttgart, 1991), s. 163-4, 180.

11 Fransa içindeki muhalefet için bkz. J. M. Constant, *Les Conjurateurs, le premier libéralisme politique Richelieu* (Paris, 1987) ve O. Ranum, *The Fronde: A French Revolution 1648-1652* (New York, 1993).

12 D. Albrecht, *Die auswärtige Politik Maximilians von Bayern 1618-1635* (Göttingen, 1962); kr., Bavyera-İspanya sorunları için E. Straub, *Pax et Impérium, Spaniens Kampf um seine Friedensordnung in Europa zarischen 1617 und 1635* (Paderborn, 1980).

13 A. Gotthard, "'Politice seint wir bäptisch'. Kursachsen und der deutsche Protestantismus im frühen 17. Jahrhundert", *Zeitschrift für historische Forschung*, 20 (1993), s. 275-320.

14 S. Lundkvist, "Die schwedischen Kriegs-und Friedensziele 1632-1648", K. Repgen (der.) *Krieg und politik 1618-1648. Europ:Aische Probleme und Perspektiven* (Munich, 1988), s. 219-41, 223; M. Roberts, *The Swedish Inperial Experience* (Cambridge, 1979), s. 28-36, ve K. Zernack, "Schweden als europäische Gro_macht in der frühen Neuzeit", *Historische Zeitschrift*, 232 (1981), s. 327-57, s. 333-43.

15 J. I. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606-1661* (Oxford, 1982), s. 25-74.

16 Mantua savaşı için bkz. D. Parrott, "The Mantuan Succession, 1627-31: A Sovereignty Dispute in early Modern Europe", English Historical Review, 112 (1997), s. 20-65; R. A. Stradling, "Olivares and the Origins of the Franco-Spanish War, 1627-1635", *English Historical Review*, 101 (1986), s. 68-94, yeni bs. Stradling, *Spain's Struggle for Europe* içinde (Londra, 1994), s. 95-120, özellikle S. 101-6.

17 D. Parrott, "The Causes of the Franco-Spanish War of 1635-59", J. Black (der.) *The Origins of War in Early Modern Europe* içinde (Edinburgh, 1987), s. 72-111 ve H. Ernst, *Madrid and Vien 1632-37. Politik und Finanzen in den Beziehungen zwischen Philipp IV. Und Ferdinand II* (Münster, 1991), s. 65-7, 81-5; kr. Stradling, "Olivares and the Origins" ve J. I. Israel, "Olivares, the cardinal-Infante and Spain's Strategy in the Low Countries (1635-1643): The Road to Rocroi", R. L. Kagan ve G. Parker (der.), *Spain, Europe and the Atlantic World. Essays in Honour of John H. Elliot* içinde (Cambridge, 1995), s. 267-95. Stradling'in aksine Israel 1635'ten sonra Olivares'in, Fransa'ya karşı verilen savaşa değil, Felemenk Cumhuriyeti'yle yaşanan çatışmaya öncelik vermeyi sürdürdüğünü vurgular.

18 Askeri devrim tartışmaları için bkz. M. Roberts, "The Military Revolution", Roberts, *Essays in Swedish History* içinde (Londra, 1967), s. 195-225, yeni bs. C. J. Rogers (der.) *The Military*

Revolution Dabate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe içinde (Boulder, CO, 1995), s. 13-35 ve Rogers'ın derlediği seçkide yer alan diğer denemeler. Ayrıca bkz. G. Parker, *The Military Revolution* (Cambridge, 1988; 2. bs. 1997), s. 6-44 ve J. Black, *European Warfare 1660-1815* (Londra, 1994), s. 3-33.

19 M. Roberts, *Gustavus Adolphus: A History of Swefen 1611-1632*, 2 c. (Londra, 1953-58), c. ii, s. 245-64, özellikle s. 255-6.

20 D. A. Parrott, "'Strategy and Tactics in the Thirty Years' War: The Military Revolution", Rogers, *Revolution Debate* içinde, s. 227-53 230-5: Parrott askeri devrim fikrine sert bir eleştiri yöneltir. Kr. M. Junkelmann, *Gustav Adolf. Schuvedens Aufstieg zur Gro_macht* (Regensburg, 1993), s. 226-31.

21 Roberts, *Gustavus Adolphus: A History*, c. ii, s. 255-6; ayrıca G. E. Rothenberg, "Maurice of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecuccoli and the "Military Revolution" of the Seventeenth Century", P. Paret (der.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* içinde (Oxford, 1986), s. 32-63, 45-9.

22 A. Aberg, "The Swedish Army from Lützen to Narva", M. Roberts (der.), *Sweden's Age of Greatness*, Londra, 1973), s. 265-87, s. 283; Junkelmann, Gustav Adolf, s. 238-9. Ayrıca bkz. M. Roberts, *Gustavus Adolphus* (Londra, 1992), s. 106. Burada Roberts ilk değerlendirmesini bazı bakımlardan düzeltti.

23 M. Junkelmann, "Feldherr Maximilians: Johann Tserclaes Graf von Tilly", Glaser, *Um Glauben und Reich*, s. 377-99, 3885-6.

24 K. Krüger, "Dänishe und schwedische Kriegsfinanzierung im Drei_igjährigen Krieg bis 1635", K. Repgen (der.) Krieg und Politik 1618-1648. *Europäische Grobleme und Perspektiven* (Munich, 1988), s. 275-98. Kr. J. Lindegren, "The 'Swedish Military State' 1560-1720", *Scandinavian Journal of History*, 10 (1985), s. 305-36.

25 1625 ile 1630 yılları arasında her köyün belirli sayıda adam sağlamasını öngören dönüşümlü bir sistem sayesinde İsveç'te yaklaşık 50.000 kişi askere alındı. Bu sistemle yetişkin erkeklerin tamamı askere alınmamış oluyordu. 25.000 kişi 1630-1631'de Almanya'ya gönderildi (Krüger, "Kriegsfinanzierung", s. 283-5; Roberts, *Gustavus Adolphus: A History*, c. ii, s. 207 vd.; F. Tallett, *War and Society in Early Modern Europe 1495-1715* (Londra, 1992), s. 83, Junkelmann, *Gustav Adolf*, s. 157-68.

26 Ancak J. A. Lynn'in bu konuda kuşkuları vardı. Bkz. "The *Truce Italienne* and the Growth of Armies: The French Case", Rogers, *Revolution Debate* içinde, s. 169-200.

27 Parker, *Revolution*, s. 6 vd., özellikle s. 24, Kr. Parker, "Defense of the Military Revolution", Rogers, *Revolution Debate* içinde, s. 337-66, 346,52. Bu deneme Parker'ın *Revolution*'ının ikinci baskısına bir ek olarak yeniden basıldı.

28 Benelüks ülkelerindeki savaşlar için bkz. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World*.

29 En azından 1630'lara kadar görece küçük güçlerin, sözgelimi Bavyera, Danimarka ya da bir bakıma İsveç'in, Otuz Yıl Savaşları'nda oynadığı önemli rolün komutanların açık savaşta genellikle hızlı karar almaya çalışmaları olgusunu açıkladığı da öne sürülmüştür. Bu devletler, Benelüks ülkelerinde İspanyol stratejisine uygun biçimde uzun bir yıpratma savaşına giremiyorlardı. Bkz. S. Adams, "Tactics or Politics? 'The Military Revolution' and the Habsburg Hegemony, 1525-1648", Rogers, *Revolution Debate* içinde, s. 253-72, 265-6.

30 Tallett, *War and Society*, s. 61-6. Kuzey Almanya'da İsveç'in denetimindeki pek çok kalenin İsveç'i Nördlingen'den sonra topyekûn yenilgiden kurtarmış olması muhtemel değildir (Parker, "In

Defense", s. 349). İsveç'i kurtaran yerli İsveç birliklerinin sarsılmaz morali ve imparatorun Fransa'ya karşı savaşa öncelik vermesiydi..

31 P. Sörensson, "Das Kriegwesen vährend der letzten Periode des Drei_igjährigen Krieges", H. U. Rudolf (der.), *Der Drei_igjährige Krieg* içinde (Darmstadt, 1977), s. 431-57, özellikle 452-3.

32 Orduların büyüklüğü için bkz. Tallett, *War and Society*, s. 5-6; Rocroi için yapılan yeni bir değerlendirme için bkz. R. A. Stradling, "Catastrophe and Recovery: The Defeat of Spain 1639-43", Stradling, *Spain's Struggle* içnde, s. 197-212, 208-10.

33 Sözgelimi emperyal general Gallas 1644'te Kuzey Almanya'da İsveçlilerle savaşırken, 11.500 atlı ve 10.000 yaya askere komuta ediyordu. Süvarinin yaklaşık üçte ikisi seferden sonra hayattaydı ve gıda maddesinin yaklaşık % 50'si elde tutuluyordu. (H. Salm, *Armeefinanzierung im Drei_igjährigen Krieg. Der Niederrheinisch-Westfälische Reichskreis 1635-1650* [Münster, 1990], s. 43.)

34 A. Corvisier, kr. xiv: "La paix nécessaire mais incertaine 1598-1635" ve xv: "Renouveau militarie et misëres de la guerre, 1635-1659", P. Contamine (der.), *Histoire Militaire de la France, I: Des origines ä 1715* içinde (Paris, 1922), s. 331-52, 353-82, 341-2, 347, 361-5. Kr. Coevisier, *La France de Louis XIV* (Paris, 1979), s. 61, 124. Burada Corvisier –çok daha ihtiyatlı biçimde– kraliyet ordularının ortalama büyüklüğünü 1635-59 dönemi için 8.000 ile 120.000 olarak verir (s. 124). Ayrıca bkz. J. A. Lynn, "Recalculating French Army Growth During the *Grand Siëcle*, Rogers, *Revolution Debate* içinde, s. 117-48 ve 124-30. Ayrıca bkz. Lynn, *Giant of the Grand Siëcle, The French Army 1610-1775* (Cambridge, 1997), s. 41-55 ve B. Kroener, "Die Entwicklung der Truppenstärken in den französischen Armeen zwischen 1635 und 1661", K. Repgen (der.), *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Drei_igjährigen Krieges* (Münster, 1981), s. 163-220.

35 Fransa 1635 ile 1659 arasında yarım milyon asker kaybetti (Corvisier, *La France*, s. 124). Kaçakların sayısı belli değildi. Kitlesel firarlar Fransa ordusunda çok yaygındı ve pek çok subayın kendi alaylarına katılmaması ya da uzun süre namevcut olması sorunun denetim altına alınmasını engelledi. (Corvisier, "Renouveau militaire", s. 363-6.)

36 Parker, *Revolution*, s. 45 ve I. A. A. Thompson, "'Money, Money, and yet more Money!' Finance, the Fiscal-State and the Military Revolution: Spain 1500-1600", Rogers, *Revolution Debate* içinde, s. 273-98, s. 283-4.

37 Parker, *War*, s. 90.

38 M. C. 't Hart, *The Making of a Bourgeois State: War, Politics and Finance during the Dutch Revolt* (Manchester, 1993), s. 43-5.

39 Junkelmann, *Gustav Adolf*, s. 303, 405.

40 Salm, *Armeefinanzierung*, s. 42, n. 34; Parker, "In Defense", s. 349, alıntı, A. Oschmann, *Der Nürnberger Exekutionstag 1649-1650* (Münster, 1991), s. 506-20.

41 Bk. Parrott, "Strategy and Tactics", s. 240. Parrott bu dönemde savaşlarla devletin büyümesi arasında herhangi bir bağlantı olduğu görüşünü kuşkuyla karşılar.

42 Bu soruna ilişkin temel çalışma: F. Redlich, *The German Military Enterpriser and his Workforce: A Study in European Economic and Social Theory*, 2 c. (Wiesbaden, 1964-65).

43 G. Mann, *Wallenstein* (Frankfurt/M., 1971; İngilizce çeviri, Londra, 1976) ve A. Arnstberger, *Hans de Witte, Finanzmann Wallenstein* (Wiesbaden, 1954).

44 Redlich, *Enterpriser*, c. i, s. 234-5; kr. Gustav Droysen, *Bernhard von Weimar* (Leipzig, 1885).

45 Salın, *Armedfinanzierung*, s. 11-26, 45-6, 172-6.

46 C. Kapser, *Die bayerische Kriegsorganisation in der zweiten Hälfe des Drei_igjährigen Krieges 1635-1648/9* (Münster, 1997), s. 133-65, 163-95, 212-16.

47 Krüger, "Kriegfinanzierung", s. 288-9; Roberts, *Imperial Experience*, s. 53; Asch, *War*, s. 164-6.

48 S. A. Nilsson, *De Stora krigens tid. On Sverige som militärstaat och bodesambället* (Uppsala, 1990), s. 284-7.

49 't Hart, *Bourgeois State*, s. 118-57, 173-84.

50 Parrott, "Strategy and Tactics" s. 241-3; Parrott, "French Military Organization in the 1630s: the Failure of Richelieu's Ministry", *Seventeenth-Century French Studies*, 9 (1987), s. 151-67; Parrott, "The Administration of the French Army during the Ministry of Cardinal Richelieu," yayımlanmamış doktora tezi (University of Oxford, 1985) ve yakın zamanlarda Lynn, *Giant*, s. 221-38. Lynn en azından subaylar için "en kötü iki dünya"yı birleştiren bir "yarı girişimcilik" sisteminden söz eder (s. 223).

51 P. T. Hoffman, "Early Modern France, 1450-1700", P. T. Hoffman ve K. Norberg (der.), *Fiscal Crisis, Liberty and Representative Government* (Stanford, CA, 1994), s. 226-52, s. 238.

52 Hoffman, "France", s. 239 ve W. Mager, *Frankreich von Ancien regime zur Moderne 1630-1830* (Stuttgart, 1980), s. 114'te Fransa'da aile başına vergi yükünün iş günlerine göre hesaplanmasına yer verir. Kadınlar ve çocuklar dahil bütün yetişkin nüfus hesaba katılırsa, vergi yükü kuşkusuz daha az olacaktır. Hoffmann, "France", s. 238'de hükümdarlığın nüfus başına düşen gelirleri (dolaylı vergiler ve diğer gelirler dahil) 1620'lerde 4.18 ve 1640'larda 9.11 iş günü olarak hesaplanır.

53 Hoffman, "France", s. 232-5; J. Collins, *Fiscal Limits of Absolutism: Direct Taxation in Early Seventeenth-Century France* (Berkeley, CA, 1988), s. 98-107.

54 R. Bonney, "Louis XIII, Richelieu and the Royal Finances', J. Bergin ve l. Brockliss (der.), *Richelieu and his Age* içinde (Oxford, 1992), s. 99-135, 108-10; Collins, *Fiscal Limits*, s. 135-65.

55 Collins, *Fiscal Limits*, s. 141, 215, 200-13, 219; Hoffman, "France", s. 244; Bonney, "Royal Finances", s. 119; kr. Bonney, *Political Change in France under Richelieu and Mazarin 1624-1661* (Oxford, 1978), s. 214-37.

56 Collins, *Fiscal Limits*, s. 209.

57 I. A. A. Thompson and B. Yun Caslilla (der.), *The Castilian Crisis of the Seventeenth Century: New Perspectives on the Economic and Social History of Seventeenth-Century Spain* (Cambridge, 1994); J. Gelabert, "The Fiscal Burden", R. Bonney (der.), *Economic Systems and State Finance* (Oxford, 1995), s. 539-76, s. 568-9; kr. J. Gelabert, "El impacto de la guerra y del fiscalismo en Castilla", J. H. Elliott ve A. Garcia Sanz (der.), *La España de Conde Duque Olivares* (Valladolid, 1990), s. 555-73.

58 D. Flynn, "Fiscal Crisis and the Decline of Spain", Journal of Economic History, 42 (1982), s. 139-47 ve E. J. Hamilton, *American Treasure and the Price Revolution in Spain 1501-1650* (1934, 2. bs. Cambridge, MA, 1965). Ancak kr. M. Morineau, *Incroyables Gazettes et fabuleux métaux. Les retours des trésors américains d'aprës les gazettes hollandaises* (Cambridge, 1985), öz., s. 77-83, 247-50.

59 I. A. A. Thompson, "Castile: Polity, Fiscality and Fiscal Crisis", Hoffman ve Norberg (der.), *Fiscal Crisis*, s. 140-80, 160-5. 16. yüzyılda Kastilya'da hükümdarlığın artan gelirleri için bkz. Gelabert, "Fiscal Burden", s. 565-6.

60 Thomson, "Castile", s. 173-4; kr. *Thompson, War and Government in Habsburg Spain 1560-1620* (Londra, 1976), s. 33-45.

61 Thompson, "The Government of Spain in the Reign of Felipe IV", Thompson, *Crown and Cortes: Government, Institutions and Representation in Early-Modern Castile* içinde (Aldershot, 1993), bl. iv, soyluların asker alımındaki rolü için öz. s. 27.

62 Thompson, "The Government of Spain in the Reign of FelipeIV", özellikle s. 79; kr. Thompon, "War and Institutionalization: the Military-Administrative,ve Bureaucracy of Spain in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", Thompson, *Crown and Cortes* içinde, bl. iii, öz. s. 36-7.

63 Thompson, "Money, Money, and yet Money!", özellikle s. 290-1.

64 Bu, "The Administration of the French Army" başlıklı tezini temel alan David Parrott'un "Strategy and Tactics"te (s. 241) savunduğu görüştü.

65 B. Yun Casalilla, "The Castilian Aristocracy in the 17th Century Crisis, Refeudalisation or Political Offensive", Thompson and Casalilla (der.), *Castilian Crisis*, s. 277-300. Casalilla şu sonuca varır: "Bu 'yeniden feodalleştirme' ne devletin kurumsal gücünde herhangi bir zayıflama, ne *señor*'un herhangi bir *a fortiori* siyasal bağımsızlığı ne de bir bütün olarak siyasal sistemde bir parçalanma anlamına geliyordu" (s. 284). Gelirlerin soylu ve nüfuzlu kişilere devredilmesinin de en azından yargılama haklarının satışı kadar önemli olduğunu belirtir. Ayrıca bkz. I. A. A. Thompson, "The Nobility in Spain", H. M. Scott (der.), *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* içinde, 2 c. (Londra, 1995), c.i, s. 174-236, s. 210-19. Thompson burada yeniden feodalleştirme yerine "reseñorialization"dan söz etmeyi tercih eder ve soyluların gücündeki artışın, hükümdarlığın mali taleplerinin büyük ölçüde olmasından ötürü, pek çok soyluyu etkileyen ağır bir iktisadi krizle çakıştığını teslim eder.

66 Asch, *Thirty Years War*, s. 189-92 ve Asch, "Estates and Princes after 1648: The Consequences of the Thity Years War", *German History*, 6 (1988), s. 113-32.

67 M. J. Braddick, *Parliamentary Taxation in 17th Century England* (Woodbridge, 1994), s. 290 ve 127-50, ayrıca s. 291-8. İngiltere'deki savaş gerçekliği için kr. Charles Carlton, *Going to the Wars: The Experience of the British Civil Wars, 1638-1651* (Londra, 1992).

Peter Wilson / Eski Rejimde Savaşlar 1648-1789

1 Örneğin, E. Luard, *War in International Society* (Londra, 1986) ve J. U. Nef, *War and Human Progress* (Cambridge, MA, 1950).

2 Bu görüşe ilişkin farklı tarihsel perspektiflerden örnekler için bkz. H. Schnitter ve T. Schmidt, *Absolutismus und Heer* (Berlin, 1987) ve O. Hintze, *The Historical Essays of Otto Hintze* (der. F. Gilbert, Oxford, 1975), özellikle s. 180-215.

3 Bu değerlendirme için bkz. S. P. Oakley, *War and Peace in the Baltic, 1560-1790* (Londra, 1992).

4 G. E. Rothenberg, *The Military Border in Croatia, 1740-1881* (Chicago, 1966); A. Balisch, "Infantry Battlefield Tactics in the Seventeenth and Eighteenth Centuries on the European and Turkish Theatres of War. The Austurian Response to Different Conditions", *Studies in History and Politics*, 3 (1983/84), s. 43-60.

5 T. M. Barker, *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and its Historical Setting* (Albany, NY, 1967); I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade (1683-1739)* (Boulder, CO, 1995); K. A. Roider, *Austuria's Eastern Question 1700-1790* (Princeton, NJ, 1982).

6 J. Brewer, *The Sinews of Power. War, Money and the English State, 1688-1783* (New York, 1989).

7 C. Tilly, *Coercion, Capital and European States, A.D. 990-1992* (Oxford, 1992), s. 122-5.

8 D. E. Showalter, *The Wars of Frederick the Great* (Londra, 1996), s. 6. 18. yüzyıl silah üretiminde teknolojinin önemi için bkz. B. R. Kroener (der.), *Europa im Zeitalter Friedrichs des Grossen* (Münih, 1989), s. 47-78.

9 C. Jones, "The Military Revolution and the Professionalization of the French Army under the Ancien Régime", C. J. Rogers (der.), *The Military Revolution Debate* içinde (Boulder, CO, 1995), s. 149-68, özellikle s. 162. Askerlerin evlilik statüleri için bkz. P. H. Wilson, "German Women and War, 1500-1800", *War in History*, 3 (1996), s. 127-60.

10 İki başarılı vaka araştırması: R. Pröve, *Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18 Jahrhundert. Göttingen und seine Militärbevölkerung 1713-1756* (Münih, 1995) ve J. Chagniot, *Paris et l'armée au xviiie siècle* (Paris, 1985).

11 Bu konuya iyi bir giriş için bkz. C. Storrs ve H. M. Scott, "The Military Revolution and the European Nobility, c. 1600-1800", *War in History*, 3 (1996), s. 1-41. İtalyan elitlerinin askeri meselelere olan ilgilerini kaybettiklerine dair biraz tartışmalı bir görüş için bkz. G. Hanlon, *The Twilight of a Military Tradition, Italian Aristocrats and European Conflicts, 1560-1800* (Londra, 1998).

12 O. Büsch, *Military System and Social Life in Old Regime Prussia 1713-1807. The Beginnings of the Social Militarization of Prusso-German Society* (1. bs. Berlin, 1962; Atlantic Highlands, NJ, 1997).

13 J. Loosterhuis, *Bauern, Bürger and Soldaten, Quellen zur Sozialisation des Mlitärsystems in preussischen Westfalen 1713-1803*, 2 c. (Münster, 1992) ve H. Harnisch, B. R. Kroener ve R. Pröve (der.), *Krieg und Frieden, Militär and Gesellschaft in der frühen Neuzeit* içinde (Paderborn, 1996).

14 J. A. Lynn, *Giant of the Grand Siècle. The French Army 1610-1715* (Cambridge, 1997); A. F. Upton, "The *Riksdag* of 1680 and the Establishment of Royal Absolutism in Sweden", *English Historical Review*, 103 (1987), s. 281-308; J. Lindegren, "The Swedish "Military State", 1560-1720", *Scandinavian Journal of History*, 10 (1985), s. 305-36; J. Childs, *The Army, James II and the Glorious Revolution* (Manchester, 1980); F. G. J. Ten Raa et al., *Het staatsche Leger 1568-1795*, 8 cilt, 11 bölüm (The Hague, 1911-59).

15 J. Lukowski, *Liberty's Folly. The Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th Century, 1697-1795* (Londra, 1991). Polonya askeri reformlarına yabancı müdahalesi için ayrıca bkz. M. G. Müller, "Staat und Heer in der Adelsrepublik Polen im 18. Jahrhundert", J. Kunisch (der.), *Staatsverfassung und Heeresverfassung* içinde (Berlin, 1986), s. 279-95.

16 P. H. Wilson, *German Armies. War and German Politics 1648-1806* (Londra, 1998); K. O. V. Aretin, *Das alte Reich 1648-1806*, 3 cilt (Stuttgart, 1993).

17 F. Redlich, *The German Military Enterprizer and his Workforce*, 2 c. (Wiesbaden, 1964-65); A. Guy, *Economy and Discipline. Officership and Administration in the British Army 1714-63* (Manchester, 1985); A. Bruce, *The Purchase System in the British Army 1660-1871* (Londra, 1980); G. Holler, *Für Kaiser und Vaterland. Offizier in der alten Armee* (Viyana, 1990).

18 J. Kunisch, *Staatsverfassung und Mächtekonflikt. Zur Genese von Staatskonflikten im Zeitalter des Absolutismus* (Berlin, 1979) ve gene aynı yazarın, *Fürst-Gesellschaft-Krieg. Studien zur bellizistischen Disposition des absoluten Fürstenstaates* (Cologne, 1992).

19 Bu görüş, tarihsel gelişimde iktisadi etkenlerin önceliğini savunanlarca öne sürülmüştür; örn. P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra, 1979).

20 J. R. Jones, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (Londra, 1996).

21 Daha ileri bir tartışma için bkz. P. H. Wilson, "War in German Thought from the Peace of Vestfalyato Nepoleon", *European History Quarterly*, 28 (1998), s. 5-50.

22 Adım, çağdaş talim el kitapları ve savaş değerlendirmelerinde yer alan standart mesafe ölçüsüydü. Tam uzunluğu ülkeden ülkeye değişiyor, ancak genellikle Avusturya'da kullanılan 62 cm.'lik ölçüye bağlı kalınıyordu.

23 Firar oranları, ciddi olmakla birlikte, sanıldığından daha düşüktü ve genelikle Fransız devrimci güçlerinin deneyimleriyle aşıldı. Bkz. M. Sikora, *Disziplin und Desertion. Strukturprobleme militärischer Organisation im 18. Jahrhundert* (Berlin, 1996).

24 Uluslara göre farklılıklara ilişkin özet bir değerlendirme için bkz. B. Nosworthy, *The Anatomy of Victory. Battle Tactics 1689-1763* (New York, 1992) ve H. Schwarz, *Gefechtsformen der Infanterie in Europa durch 800 Jahren*, 2 c. (Münih, 1977).

25 D. Chandler (der.) *Robert Parker and Comte de Mérode-Westerloo* (Londra, 1968), s. 87-8. Kriegsarchiv [Avusturya], *Kriege gegen die Französischen Revolution 1792-1797*, 2 c. (Viyana, 1905), c. ii, s. 391-3.

26 Bkz. E. Von Warnery, *Remarks on Cavalry* (Londra, 1798, yeni bs. 1997).

27 C. Duffy, *Fire and Stone. The Science of Siege Warfare 1660-1860* (Londra, 1975) ve gene aynı yazarın, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789* (Londra, 1985).

Richard Harding / Deniz Savaşları 1453-1826

1 J. Morrison (der.), *The Age of the Galley, Mediterranean Oared Vessels since Pre-Classical Times* (Londra, 1995), s. 10-11.

2 J. H. Pryor, *Geography, Technology and War, Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571* (Cambridge, 1988) s. 135-70.

3 A. C. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of Oceanic Disvoveries, 1453-1525", *American Historical Review*, lxxv (1970), s. 1892-1919; "The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth Century World War", *International Journal of Middle East Studies*, iv (1973), s. 55-76.

4 J. E. Dotson, "The Economics and Logistics of Galley Warfare," Morrison, *The Age of the Galley* içinde, s. 217-23.

5 Bk. R. Unger, *Cogs, Caravels and Galleons* (Londra, 1994).

6 J. H. Parry, *The Age of Reconnaissance: Discovery, Exploitation and Settlement, 1450-1650* (Londra, 1963), s. 19-130; A. J. R. Wood, "Seamen Ashore and Afloat: The Social Environment of the *Carrerira da India, 1550-1750*", *Mariner's Mirror*, lxix (1983), s. 35-52; G. V. Scammell, "The Sinews of War: Manning and Provisioning English Fighting Ships, 1550-1650", *Mariner's Miror*, lxxiii (1987), s. 351-67; P. E. H. Hair, "The Experience of the Sixteenth Century English Voyages to Guinea", *Mariner's Mirror*, lxxxiii (1997), s. 3-13.

7 C. Cipolla, *Guns, Sails and Empires. Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion, 1400-1700* (New York, 1965; yeni bs. Manhattan, KS, 1996), s. 21-89

8 J. Glete, *Navies and Nations, Warships, Navies and State-Building in Europe and America, 1500-1860*, 2 c. (Stockholm, 1993), c. 1, s. 110-13; D. Loades, *The Tudor Navy: An Administrative, Political and Military History* (Aldershot, 1992); J. Thomson, *Mercenaries, Pirates and Sovereigns: State-Building*

and Extra-Territorial Violence in early Modern Europe (Princeton, NJ, 1994). A. Petrotin-Dumon, "The Pirate and the Emperor: Power and the Law on the Seas, 1450-1850", J. D. Tracy (der.), *The Political Economy of Merchant Empires* (Cambridge, 1991), s. 196-227.

9 Glete, *Navies and Nations*, c. I, s. 110-12.

10 R. C. Davis, *Shipbuilders of the Venetian Arsenal: Workers and Workplace in the Pre-Industrial Age* (Baltimore, MD, 1991), s. 16-17; A. Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice, 1580-1615* (Londra, 1967), s. 56-80; J. R. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century* (Cambridge, 1974).

11 R. Murphy, "The Ottoman Attitude towards the Adoption of Western Technology: The Role of *Efrenci* Technicians in Civil and Military Applications", J-L. Basque-Grammont ve P. Dumont, *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman* içinde (Louvain, 1983), s. 292-3 ve n. 11.

12 G. Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988), s. 91-9.

13 B. Capp, *Cromwell's Navy: The Fleet and the English Revolution 1648-1660* (Cambridge, 1988), s. 15-41, 331-70.

14 J. R. Jones, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (Londra, 1996) Üç Anglo-Dan savaşına ilişkin özlü bir değerlendirme sunar. Deniz işleri P. Padfield tarafından daha ayrıntılı olarak ele alınır. Bk. *Tides of Empire: Decisive Naval Campaigns in the Rise of the West*, 2 c. (Londra, 1979 ve 1982).

15 C. R. Phillips, *Six Galleons for the King of Spain: Imperial Defence in the early Seventeenth Century* (Baltimore, 1986) , s. 213-18.

16 J. D. Davies, *Gentlemen and Tarpaulins: The Officer and Men of the Restoration Navy* (Oxford, 1991); G. Teitler, *The Genesis of the Professional Officers Çorps* (Londra, 1977); J. Aman, *Les Officers Bleus dans la marine Française au XVIIIe Siècle* (Geneva, 1976); A. K. Belik, "Structure of the Officer Corps of the Russian Navy", *The War of King Gustavus III and Naval Battles of Ruotsinsalmi* içinde (Kotka, 1993), s. 49-59.

17 J. D. Davies, *Gentlemen and Tarpaulins: The Officers and Men of the Restoration Navy* (Oxford, 1991); G. Teitler, *The Genesis of the Professional Officers Corps* (Londra, 1977); J. Aman, *Les Officers Bleus dans la Marine Française au XVIIIe Siècle* (Geneva, 1976); A. K. Belik, "Structure of the Officer Corps of the Russian navy", *The War of King Gustavus III and Naval Battles of Ruotsinsalmi* içinde (Kotka, 1993), s. 49-59.

18 E. H. Jenkins, *A History of the French Navy from its Beginnings to the Present Day* (Londra, 1973), s. 38-105; J. Tramond, *Manuel of d'Histoie Maritime de la France* (Paris, 2. bs., 1947), s. 175-293, C. de la Roncière, *Histoire de la Marine Française*, 6 c. (Paris, 1906-32), c. 5; J. W. Konvitz, *Cities and the Sea: Port Planning in early Modern Europe* (Baltimore, MD, 1978); J. Bruiyn, *The Dutch Navy in the Seventeenth and Eighteent Centuries* (Columbia, SC, 1993); J. P. Merino Navarro, *La Armada Española en el Siglo XVIII* (Madrid, 1981); E. J. Phillips, *The Founding of Russia's Navy: Peter the Great and the Azov Fleet, 1688-1714* (Westport, CT, 1995).

19 Tramond, *Manuel*, s. 283; G. Symcox, *The Crisis of French Sea Power, 1688-1697* (Lahey, 1974). Britanya üzerindeki etkisi için bkz. D. W. Jones, *War and Economy in the Age of William III and Marlborough* (Oxford, 1988).

20 D. D. Aldridge, *Sir John Norris and the British Naval Expeditions to the Baltic Sea, 1715-1727*, yayımlanmamış doktora tezi (University of London, 1972), s. 318, 330.

21 Tramond, *Manuel*, s. 311-13, Padfield, *Tides of Empire*, c. 2, s. 145-7.

22 N. Tracy, *Attack on Maritime Trade* (Londra, 1991), özellikle s. 11-63.

23 J. S. Corbett, *England in the Mediterranean: A Study in the Rise and Influence of British Power within the Straits, 1603-1714*, 2 c. (Londra, 1904; yeni bs. Westport, CT, 1987) hâlâ yararlıdır. H. W. Richmond, *The Navy in the War of 1739-1748*, 3 c. (Cambridge, 1920; yeni bs. Godstone, 1993); J. S. Corbett, *England in the Seven Years War: A Study in Combined Strategy* (Londra, 1907); P. Bamford, *Prisons and Fighting Ships: The Mediterranean Galleys of France in the Age of Louis XIV* (Minneapolis, MN, 1973), s. 272-7.

24 Glete, *Navies and Nations*, c. 1, s. 233-5.

25 C. Buchet, *La Lutte pour l'Espace Caribe et la Façade Atlantique de l'Amérique Centrale du Sud (1672-1763)*, 2 c. (Paris, 1991), c. 1, s. 164-274.

26 D. Baugh, "Great Britain's Blue Water Policy, 1689-1815", *International History Review*, x (1988), s. 35-58; J. Balack, *A System of Ambition? British Foreign Policy, 1660-1793* (Londra, 1991); J. Black, "British Naval Power and International Commitments: Political and Strategic Problems", M. Duffy (der.), *Parameters of British Naval Power, 1650-1850* içinde (Exeter, 1992), s. 39-59.

27 J. Pritchard, *Louis XV's Navy, 1748-1762: A Study of Organisation and Administration* (Quebec, 1987); Merino Navarro, *La Armada Española*, s. 83-8; S. Gradish, *The Manning of the British Navy During the seven Years War* (Londra, 1980).

28 M. Acerra ve J. Meyer, *Marines et Révolution* (Rennes, 1988), s. 27-43; Merino Navarro, *La Armada Espanola*, s. 83-8; S. Gradish, *The Manning of the British Navy During the Seven Years War* (Londra, 1980).

29 J. R. McNeill, *The Atlantic Empire of France and Spain: Havana and Louisbourg, 1700-1763* (Chapel hill, NC, 1985); D. G. Crewe, *Yellow Jack and the Worm: British Naval Administration in the West Indies, 1739-1748* (Liverpool, 1993), J. D. Harbron, *Trafalgar and the Spanish Navy* (Londra, 1988); J. Sutton, *Lords of the East: The East India Company and its Ships* (Londra, 1981); J. Boudriot, *Campagnie des Indies, 1720-1770: Vaisseaux, Hommes, Voyages, Commerce* (Paris, 1993).

30 Richmond, *The Navy in the War of 1739-1748*; P. Woodfine, "Ideas of Naval Power and the Conflict with Spain, 1737-1742", J. Black ve P. Woodfine (der.), *The British Navy and the Uses of Naval Power in the Eighteenth Century* içinde (Leicester, 1988), s. 71-90; J. Black, "Anglo-Spanish Naval Relations in the Eighteenth Century", *Mariner's Mirror*, lxxvii (1991), s. 235-8; C. E. Swanson, *Predators and Prizes: American Privateering and Imperial Warfare, 1739-1748* (Columbia, SC, 1991); J. D. Starkey, *British Privateering Enterprise in the Eighteentg Century* (Exeter, 1990), s. 121-50; C. E. Fayle, "Economic Pressure in the War of 1739-48", *Journal of the Royal United Services Institution*, lxviii (1923), s. 434-46.

31 R. Browning, *The War of Austrian Succession* (New York, 1993; Stroud, 1995), s. 307-9, 321-3, 329-44; M. S. Anderson, *The War of Austrian Succession, 1740-1748* (Londra, 1995), s. 187-92.

32 Corbett, *England in the Seven Years War*; G. S. Graham, *Empire of the North Atlantic: The Maritime Struggle for North America* (Oxford, 1958); Pritchard, *Louis XV's Navy*; Merino Navarro, *La Armada Española*, R. Middleton, *The Bells of Victory: ThePitt-Neucastle Ministry and the Conduct of the Seven Years War, 1757-1762* (Cambridge, 1985) yakın zamanda yapılan değerli bir çalışmadır.

33 J. C. Riley, *The Seven Years War and the Old Regime in France. The Economic and Financial Toll* (Princeton, NJ. 1986), s. 105-7; H. Legoherel, *Les Trésoriers Généraux de la Marine (1517-1788)* (Paris, 1963), s. 221; J. R. Dull, *The French Navy and American Independence: A Study of Arms and Diplomacy, 1774-1787* (Princeton, NJ. 1975).

34 Harbron, *Trafalgar and the Spanish Navy*, s. 34-42.

35 Glete, *Navies and Nations*, c. 1, s. 271-94, 311-13.

36 N. Tracy, *Navies, Deterrence and American Independence, Britain and Seapower in the 1760's and 1770's* (Vancouver, 1988); D. Syrett, *The Royal Navy in American Waters, 1775-1783* (Aldershot, 1989); Dull, *The French Navy and American Independence.*

37 Acerra ve Meyer, *Marines et Révolutrion*,W. S. Cormack, *Révolution and Political Conflict in the French Navy, 1789-1794* (Cambridge, 1995).

38 Glete, *Navies and Nations*, c. 1, s. 299; R. C. Anderson, *Naval Wars in the Baltic, 1522-1850* (Londra, 1910; 1969 bs.), s. 241-93.

39 W. C. Chapman, "Prelude to Chesme", *Mariner's Mirror*, Iii (1966), s. 61-76, 72-4.

40 Glete, *Navies and Nations*, c. 2, s. 375-401.

Gábor Ágoston / Avrupa'da Osmanli Savaşlari 1453-1826

1 Osmanlı tarihinin erken dönemi için bkz. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State* (Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1995) özellikle s. 19-28, 47-59, 79-90, 118-54.

2 Gyula Káldy-Nagy, "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* (bundan sonra AOH olarak anılacak), 31 (1977), s. 147-83.

3 Marshall Hodgson, *The Venture of Islam. Conscience and History in a World Civilization 3. The Gunpowder Empires and Modern Times* (Chicago and Londra: University of Chicago Press, 1974).

4 Halil İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East", V. J. Parry ve M. E. Yapp (der.), *War, Technology and Society in the Middle East* içinde (Londra, Oxford University Press, 1975), s. 204.

5 Vernon J. Parry, "La manierè de combattre", Parry ve Yapp (der.), *War, Technology and Society*, s. 224.

6 Halil İnalcık, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", İnalcık ve Donald Quataert (der.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914* içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), s. 204.

7 Gábor Ágoston, "Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries", *AOH*, 47 (1994), s. 15-48.

8 M.J. Rogers ve M. R. Ward, *Süleyman the Magnificent* (Londra, 1988), No. 45b.

9 Caroline Finkel, "Ottoman Tactics", ISAV Konferansı'na sunulan tebliğ, İstanbul, 11 Eylül 1996.

10 Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery* (New York: State University of New York Press, 1994), s. 89-121. Gritti'nin verileri için bkz. S. 93.

11 John Guilmartin, *Gunpowder and Galleys, Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).

12 İnalcık, "The Ottoman State", s. 29.

13 Rhodes Murphey, "Ma'din", *Encyclopedia of Islam* içinde (Leiden, 1954-), s. 973-85.

14 Gábor Ágoston, "Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica*, 25 (1993), s. 75-96.

15 Alıntı, Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)* 4 c. içinde (Philadelphia, PA: American Philosophical Society, 1978-85), c. 4, s. 1075.

16 Bu konuda bkz. Suraiya Faroqhi, "Crisis and Change, 1590-1699", İnalcık ve Quataert (der.), *An Economic and Social History* içinde, s. 411-636.

17 Gábor Ágoston, "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power", *Bulletin of the Turkish Studies Association*, yakında çıkacak, 1998.

18 Klára Hegyi, "The Ottoman Military Force in Hungary", Géza Dávid ve Pál Fodor (der.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent* içinde (Budapeşte: ELTE, 1994), s. 131-48.

19 Ágoston, "The Cost of Ottoman Defence in Hungary" yayımlanmamış metin.

20 Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606* (Viyana, VWGÖ, 1988), s. 290.

21 Finkel, *Administration*, s. 121-208.

22 József Kelenik, "A hadügyi forradalom hatása Magyarországon a tizenötéves háború id_szakában", *Hadtörténelmi Közlemények*, 103 (1990), s. 85-95.

23 Veriler Ö. L. Barkan'ın çeşitli araştırmalarında yayımlanan ve Gábor Ágoston'un "Az eur_pai hadügyi forradalom és az oszmánok"unda (Történelmi Szemle, 37 [1995], s. 478-9) özetlenen Osmanlı bütçelerinden alınmıştır.

24 Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 283-337; Finkel, *Administration*, s. 39-46; William J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion, 1000-1020/1591-1611* (Berlin: Claus Schwarz, 1983); Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization* (Ithaca, NY ve Londra: Cornell University Press, 1994).

25 Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi* (İstanbul, Dergâh, 1985), s. 14-15.

26 Caroline Finkel, "The Cost of Ottoman Warfare and Defence", *Byzantinische Forschungen*, 16 (1990), s. 91-103.

27 Tabakoğlu, *Gerileme*, s. 183-93.

28 Kurt Wessely, "Neuordnung der ungarischen Grenzen nach dem großen Türkenkrieg", *Die k.k. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte* (Viyana, 1973), s. 29-93.

29 Burada Virginia Aksan'ın araştırmalarını ve paha biçilmez denemelerini temel alıyorum. Virginia Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace. Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783* (Leiden: E. J. Brill, 1995), s. 100-69, ayrıca "Eighteenth Century Ottoman-Russian Warfare: New Approaches", 35. ICANAS'a sunulan (Budapeşte, 6-12 Temmuz 1997) tebliğ.

30 Ibid., s. 139-41.

31 Mehmet Genç, "XVIII.Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt*, 49 (1984), s. 89.

32 Ibid., s. 54-5.

33 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi* (Alan Yayıncılık, 1986), s. 89-97.

34 İbrahim Müteferrika, *Milletlerin Düzeninde İlmi Usuller* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990), s. 73-112.

35 Alıntı, Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of theWest, 1500-1800* (Cambridge: Canbridge University Press, 1996), s. 128.

36 Virginia Aksan, "Baron de Tott's 'Wretched Fanaticks' and Ottoman Military Reform in the Late Eighteenth Century" (yayımlanmamış metin).

Brian L. Davies / Rus Askeri Gücünün Gelişimi 1453-1815

1 A. E. Presniakov, *The Formation of the Great Russian State* (Chicago: Quadrangle, 1970), s. 199, 266.

2 Gustave Alef, "The Origins of Muscovite Autocracy: The Age of Ivan III", *Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte*, 39 (1986), s. 122.

3 Mestniçestvo'nun siyasal güdüleyicileri ve sonuçları için bkz. Nancy Shields Kollmann, *Kinship and Politics: The Making of the Muscovite Political System, 1345-1547* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1987).

4 Gustave Alef, "Muscovite Military Reforms in the Second Half of the Fifteenth Century", *Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte*, 18 (1973), s. 77-8, 122; A. V. Chernov, *Vooruzhennye sily russkogo gosudarstva v XV-XVII vv.* (Moscow: Ministerstvo Oborony SSSR, 1954), s. 33; Dianne L. Smith, "Muscovite Logistics, 1462-1598", *Slavonic and East European Review*, LXXI: 1 (1993), s. 38-9; J. L. H. Keep, *Soldiers of the Tsar, Army and Society in Russia, 1462-1874* (Oxford: Clarendon Press, 1985), s. 87-8.

5 Chernov, *Vooruzhennye sily*, s. 40-1; Marshall Poe, "The Consequences of the Military Revolution in Muscovy: A Comparative Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, XXXVIII: 4 (1996), s. 614-15.

6 Brian Davies, "The Town Governors in the Reign of Ivan IV", *Russian History/Histoire Russe* XIV: I-4 (1987), s. 80-1; N. E. Nosov, *Ocherki po istorii mestnogo upravleniia russkogo gosudarstva pervoi poloviny XVI veka* (Moskova ve Leningrad: Akademiia Nauk SSSR, 1957), s. 21, 67-75, 79.

7 Sigizmund Gerbershtein, *Zapiski o Moskovii (Mosdkova: Moskovskiy Gosudarstvennyi Universitet, 1988)*, s. 113-14.

8 B. A. Rybakov, "Voennoe iskusstvo", *Ocherki russkoi kul'tury XIII-XV vekov. Chast' pervaia* (Moskova: Moskovskiy Gosudarstvennyi Universitet, 1968), s. 411-15; Thomas Esper, "Military Self-Sufficiency and Weapons Technology in Muscovite Russia", *Slavic Review* XXVIII: 2 (1969), s. 187-9; Djurdjica Petrovic, "Firerarms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", V. J. Parry ve M. E. Yapp (der.), *War, Technology and Society in the Middle East* (Londra: Oxford University Press, 1975), s. 164-5, 187, 190-3. İtalyan ve Osmanlı barut teknolojisinin Persiya ve Orta Asya'ya yayılması konusunda bkz. Halil İnalcık, "The Sociopolitical Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East", Parry ve Yapp (der.), *War, Technology and Society* içinde, s. 207-8.

9 Gerbershtein, *Zapiski o Moskovii*, s. 114.

10 Alef, "Muscovite Miltary Reforms", s. 103; Alef, "Origins of Muscovite Autocracy", s. 123-31, J. L. I. Fennell, *Ivan the Great of Moscow* (Londra: Macmillan, 1963), s. 171-6.

11 "Sochineniya Ivana Semenovicha Peresvetova", L. A. Dmitriev ve D. S. Likhachev (der.), *Pamiatniki literatury drevnei Rusi Konets XV-pervaia polovina XVI veka* içinde (Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1984), s. 597, 599, 603, 611, 756; A. A. Zimin, *I. S. Peresvetov I ego sovremenniki* (Moskova: Akademiy Nauk SSSR, 1958), s. 356-9, 361.

12 A. A. Zimin, "K istorii voennykh reform 50-kh godov", *Istoricheskie zapiski*, LV (1956), s. 344-5, 348; Chernov, *Vooruzhennye sily*, s. 33-6, 53-6, 58; M. M. Denisova, "Pomestnaia konnitsa I ee vooruzhenie v XVI-XVII vv.', *Trudy Gosudarstvennoi Istoricheskoi Muzei*, XX (1948), s. 32. *Pomeste*'yi temel alan süvari hizmeti ile Türkik *soyurgal* ve *tımar* sistemleri arasındaki benzerlikler için bkz. Jaroslaw Pelenski, "State and Society in Muscovite Russia and the Mongol-Turkic System in the Sixteenth Century", *Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte*, XXVII (1980), s. 163-4 ve Donald Ostrowski, "The Military Land Grant Along the Muslim-Christian Frontier", *Russian History/Histoire Russe*, XIX: 1-4)1992), s. 327-59.

13 Zimin, "K istorii voennykh reform", s. 354-7; A. V. Chernov, "Obrazovanie streletskogo voiska", *Istoricheskie zapiski*, XXXVIII (1951), s. 283, 288; Richard Hellie, *Enserfment and Military Change in Muscovy* (Chicago: University of Chicago Press, 1971), s. 161; Esper, "Military Self-Sufficiency", s. 193; David Nicolle, *The Janissaries* (Londra: Osprey, 1995), s. 26, 48.

14 Poe, "The Consequences of the Military Revolution", s. 615; P. P. Epifanov, "Voisko I voennaia organizatsiia", *Ocherki russkoi kul'tury XVI veka, Chast' pervaia* (Moskova: Moskovskiy Gosudarstvennyi Universitet, 1976), s. 377-9; Davies, "The Town Governors", s. 84-5.

15 Davies, "The Town Governors", s. 78, 87-143.

16 Chernov, *Vooruzhenye sily*, s. 69-73, 82-3; Denis J. B. Shaw, "Southern Frontiers of Muscovy, 1550-1700", James Bater ve R. A. French (der.), *Studies in Russian Historical Geography. Volume One* içinde (Londra ve New York: Academic Press, 1983), s. 122-6.

17 N. I. Nikitin, *Sluzhilye liudi v zapadnoi Sibiri* (Novosibirsk: Nauka, 1988), s. 6.

18 N. I. Nikitin, *Sibirskaia epopeia XVII veka* (Moskova: Nauka, 1987), s. 52-7.

19 Giles Fletcher, "Of the Russe Commonwealth", Lloyd Berry ve Robert O. Crummey (der.), *Rude and Barbarous Kingdom: Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers* içinde (Madison: University of Winconsin Press, 1968), s. 184-6; V. A. Zoloratev (der.), *Voennaia istoriia otechestva s drevnikh vremen do nashikh dnei. Tom pervyi* (Moskova: Mosgorarkhiv, 1995), s. 156-7.

20 Michael Roberts, *The Early Vasas: A History of Sweden, 1523-1611* (Cambridge: Cambridge University Press, 1958), s. 257-8; David Kirby, *Northern Europe in the Early Modern Period: The Baltic World, 1492-1772* (Londra ve New York: Longman, 1990), s. 47, 136-9, 146, 150.

21 Zolotarev, *Voennaia istoriia*, s. 153-4; A. N. Kirpichnikov, "Oborona Pskova v 1615 g", Iu. G. Alekseev (der.), *Srednevekovaia I novaia Russiia. Sbornik nauchnykh statei* içinde (St. Petersburg: Sankt-Petersburgskii Universitet, 1966), s. 424-50.

22 Zolotarev, *Voennaia istoriia*, s.150-1.

23 V. I. Bulganov, "Perepiska gorodovogo prikaza s voevodami livonskikh gorodov v 1577-1578 godakh", *Arkheograficheskii ezhegodnik za 1965 g.* (1965), s. 290-315; *Norbert Angermann, Studien zur Livlandspolitik Ivan Groznjs* (Marburg ve lahn: J. G. Herder-Institut, 1972).

24 Janet Martin, *Medieval Russia, 980-1584* (Cambridge University Press, 1995), s. 371; G. V. Abramovich, "Novgorodskoe pomest'e v gody ekonomicheskogo krizisa poslednei ṭreti XVI v.', *Materialy po istorii sel'skogo khoziaistva I krest'ianstva SSR. Sbornik VIII* (1974), s. 5-26.

25 Peter B. Brown, "Early Modern Russian Bureaucracy: The Evolution of the Chancellery System from Ivan III to Peter the Great", yayımlanmamış doktora tezi (University of Chicago, 1978), s. 231-3, 292; E. D. Stashevskiy, *Ocherki po istorii tsarstvovaniia Mikhaila Derorovicha. Chast' pervaia* (Kiev, 1913).

26 Hellie, *Enserfment*, s. 104-40.

27 V. M. Vazhinskiy, *Zemlevladenie I skladyvanie obshchiny odnodvorstsev v XVII v.* (Voronezh: Voronezhskiy Gosudarstvennyi Pedagogicheskiy Institut, 1974).

28 V. M. Vorob'ev, "Konnost", liudnost', oruzhnost' I sbruinnost' sluzhilykh gorodov pri pervykh", in lu G. Alekseev et al. (der.), *Dom Romanovykh v istorii Rossii* (St. Petersburg: Sankt-Peterburgskiy Universitet, 1995), s. 93-108.

29 E. D. Stashevskiy, *Smolenskaia voina 1632-1634 gg.* (Kiev, 1919), s. 2-8, 128, 316.

30 Tabancaların hâlâ ithal edilmesi gerekiyordu, ancak garnizon birlikleri 16. yüzyıl tasarımı fitilli tüfeklerle donatılıyordu. Bk. Esper, "Military Self-Sufficiency", s. 198-9, 201-5; E. E. Kolosov, "Razvitie artilleriiskogo vooruzheniia v Rossii vo vtoroi polovine XVII v.', *Istoricheskie zapiski*, LXXI (1962), s. 259-61.

31 V. P. Zagorovskiy, *Belgorodskaia cherta* (Voronezh: Voronezhskii Universitet, 1969); V. P. Zagorovskiy, *Iziumskaia cherta* (Voronezh: Voronezhskiy Universitet, 1980); Carol Belkin Stevens, *Soldiers on the Steppe: Army Reform an Social Change in Early Modern Russia* (De Kalb: Northern Illinois University Press, 1995), s. 111-14.

32 G. N. Bibikov, "Opyt voennoi reformy 1609-1610 gg", *Istoricheskie zapiski, XIX* (1946), s. 1-16.

33 Hellie, *Enserfment*, s. 171; William C. Fuller, Jr., *Strategy and Power in Russia, 1600-1914* (New York; Free Press, 1992), s. 31.

34 Chernov, *Vooruzhennye sily*, s. 114-15, 137-8; Hellie, *Enserfment*, s. 168-72.

35 Brian Davies, "Village Into Garrison: The Militarized Peasant Communities of Southern Muscovy", *Russia Review*, LI (1992), s. 481-501.

36 Keep, Soldiers of the Tsar, s. 91. Carol Stevens'in *Soldiers on the Steppe*'si güney sınırı hizmet nüfusuna düşen mali yük konusunda özellikle ayrıntılıdır.

37P. P. Epifanov, "Uchenie I khitrost' ratnogo stroeniia pekhotnykh liuderi", *Uchenye zapiski moskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Kafedry istorii SSSR*, CXXXVII (1954), s. 77-98; A. Baiov, *Kurs istorii russkago voennago iskusstva* (St. Petersburg, 1909), c. I, s. 140-5; V. N. Zaruba, *Ukrainskoe kazatskoe voisko v bor'be s turetsko-tatarskoi agressiei* (Harkov: Osnova, 1993), s. 72-3.

38 A.N. Mal'tsev, *Rossiia I Belorussiia XVII veka* (Moskova: Moskovskiy Gosudarstvennyi Universitet, 1974), s. 69-70, 121-6; Yuriy Tys-Krokhmaliuk, "The Victory at Knotop", Ukrainian Review, VI: 3 (1959), s. 34-35; Baiov, *Kurs*, s. 152-9; Catherine S. Leach (çev. Ve der.), *Memoirs of the Polish Baroque: The Writings of Jan Chryzostom Pasek* (Berkeley: University of California Press, 1976), s. 73-92, 99, 168, 177; Janusz Sikorski (der.) *Polskie tradyeje wojsove* (Varşova: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1990), c. I, s. 300; Robert I. Frosti "The Polish-Lithuanian Commonwealth and the 'Military Revolution'", M. B. Biskupsi ve James S. Pula (der.) *Poland and Europe: Historical Dimensions. Volume One* içinde (New York: Columbia University Press, 1993), s. 35, 41-2.

39 Zaruba, Ukrainskoe kazatskoe voisko, s. 46-50, 63-4; Stevens, *Soldiers on the Steppe*, s. 76-97; Epifanov, 'Uchenie I khitrost'", s. 84.

40 M. D. Rabinovich, "Formirovanie reguliarnoi russkoi armii nakanune severnoi voiny", V. I. Shunkov (der.), *Voprosy voennoi istorii Rossii: XVIII I pervaia polovina XIX vv.* içinde (Moskova: Nauka, 1969), s. 221-32; Keep, *Soldiers of the Tsar*, s.103-4.

41 A. I. Zaozerskiy, *Fe'dmarshal B. P. Sheremetev* (Mokova: Nauka, 1989), s. 53-5, 57, 60, 62, 65; Keep,

Soldiers of the Tsar, s. 110-14; L. G. Beskrovnyi, *Russkaia armiia I flot v XVIII veke* (Moskova: Ministerstvo Oborony SSSR, 1958), s. 111-13.

42 Bu sayı, güney sınırının çeşitli bölümlerini savunmakta olan garnizon güçlerini, kazakları ve düzensiz Tatar birliklerini ve *sloboda* alaylarını kapsamıyordu. Keep, *Soldiers of the Tsar*, s. 105-6; Beskrovnyi, *Russkaia armiia*, s. 26.

43 Fuller, *Strategy and Power*, s. 44-6, 54-6; P. P. Epifanov ve A. A. Komarov, "Voennoe delo. Armiia I flot", *Ocherki russkoi kul'tury XVIII veka. Chast' vtoraia* (Moskova: Moskovskiy Gosudarstvennyi Universitet, 1987), s. 197-9; Beskrovnyi, *Russkaia armiia*, s. 130-3, 135, 141, 168-9, 176.

44 O. Leonov, I. Ul'ianov, *Regularnaia pekhota, 1698-1801* (Moskova: AST, 1995), s. 33-4; *Beskrovnyi, Russkaia armiia*, s. 75-8.

45 John Le Donne, *Absolutism and Ruling Class* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1991), s. 76-8.

46 Petro savaş meydanında konseyin planlarını gerektiğinde değiştirecek ya da terk edecek şekilde kendi yargılarını kullanma hakkına sahip oldukları konusunda subaylarına güvence veriyordu. Ibid., s. 69-73; Fuller, *Strategy and Power*, s. 71-5; Epifanov ve Komarov, "Voennoe delo", s. 197.

47 Keep, *Soldiers of Tsar*, s. 107; Fuller, *Strategy and Power*, s. 48-9; Beskrovnyi, *Russkaia armiia*, s. 118; Arcadius Kahan, *The Plow, the Hammer, and the Knout: An Economic History of Eighteenth-century Russia* (Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1985) s. 321, 330-2.

48 Rus ordusu, Polonya Veraset Savaşı'nda (1733-35), Bar Konfederasyonuna Karşı Savaş'ta (1768), Polonya'nın bölünmeleri (1772, 1793 ve 1795) sırasında Polonya'da; 1741-1743'te ve 1788-90'da İsveçlilere karşı; Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-63) Prusya'ya karşı, 1735-39, 1768-74, 1787-91 ve 1806-1812'de Türklere karşı; 1803-13'te Persiya'ya karşı; ve 1798-1800, 1805-07 ve 1812-15'te Fransa'ya karşı kullanıldı.

49 Walter Pintner, "The Burden of Defense in Imperial Russia, 1725-1914", *Russian Review*, XLIII: 3 (1984), s. 232; Christopher Duffy, *Russia's Military War to the West* (Londra: Routledge and Keagan Paul, 1985), s. 69-72; Beskrovnyi, *Russkaia armiia*, s. 91-3.

50 Walter Pintner, "Russia's Military Style, Russian Society, and Russian Power in the Eighteenth Century", A. G. Cross (der.), *Russia and the West in the Eighteenth Century* içinde (Newtonville, MA: Oriental Research Partners, 1983), s. 262, 264; Fuller, *Strategy and Power*, s. 171-4; Keep, *Soldiers of the Tsar*, s. 222-3.

51 Beskrovnyi, *Russkaia armiia*, s. 61-2, 148-9, 289, 310-11, 384-92.

52 B. G. Kipnis, "Razvitie taktiki russkoi armii v russo-turetskoi voine 1768-1774 g.', T. G. Frumenkov (der.) *Rossiia v XVIII veke. Voiny I uneshnaia politika, vnutrennaia politika, ekonomika I kul'tury* içinde (St. Petersburg Minerva, 1996), s. 4-5; Bruce W. Menning, "Russia and the West: The Problem of Eighteenth-century Military Models", Cross (der.), *Russia and the West in the Eighteenth Century* içinde, s. 282-8; I.. R. Klokman, *Fel'dmarshal Rumiantsev v period russko-turetskoi voiny 1768-1774 gg.* (Moskova: Akademiia Nauk SSSR, 1951), s. 106.

53 Bruce W. Menning, "Russian Military Innovation in the Second Half of the Eighteenth Century", *War and Society*, II (1984), s. 37.

54 J. L. H. Keep, "Feeding the Troops: Russian Army Supply policies During the Seven Years' War", *Canadian Slavonic Papers*, XXIX: 1 (1987), s. 24, 43; Zenon Kohut, *Russian Centralism and Uk-*

ranian Autonomy (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1988), s. 104-24; Bruce W. Menning, "G. A. Potemkin and A. I. Chernyshev: Two Dimensions of Reform and the Military Frontier in Imperial Russia", *Consortium on Revolutionary Europe Proceedings*, I (1980), s. 241-3.

55 Le Donne, *Absolutism*, s. 83-6, 306; Beskrovnyi, *Russkaia armiia*, s. 341.

56 Kahan, *The Plow*, s. 333, 336.

57 Ibid., s. 345-9; V. S. Abalikhin, "Rol" Ukrainy v obespechenii armii v otechestvennoi voine 1812 g", Shunkov (der.), *Voprosy voennoi istorii Rossii* içinde, s. 187-204.

58 Kahan, *The Plow*, s. 337; Pintner, "The Burden of Defense", s. 248.

Knud J. V. Jespersen / Baltık'ta Savaş ve Toplum 1500-1800

1 *Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling* (Stocholm, 1888-), c. II. I, s. 395-400; alıntı, Michael Roberts çevirisi, *Gustavus Adolphus. A History of Sweden, 1611-1632* içinde (Londra, 1958), c. II, s. 362-3.

2 Steward Oakley, "War in the Baltic, 1550- 1790", Jeremy Black (der.), *The Origins of War in Early Modern Europe* içinde (Edinburgh, 1987), s. 52-71. Daha kapsamlı bir deneme için bkz. Göran Rystad, Klaus-R. Böhme ve Wilhelm Carlgren (der.), *In Quest of Trade and Security. The Baltic in Power politics 1500-1900*. C. I (1500-1890) (Stockholm, 1994). Genel bağlam, ne yazık ki biraz dağınık bir tarzda, David Kirby tarafından verilmektedir. Bk. *Northern Europe in the Early Modern Period. The Baltic World 1492-1772* (Londra, 1990).

3 Baltık çatışmalarına ilişkin aşağıdaki inceleme, esas olarak 2 numaralı dipnotta listelenen eserleri temel almaktadır.

4 Klasik Avrupa büyük güç sistemine ilişkin kapsamlı bir betimleme için bkz. Derek McKay ve H. M. Scott, *The Rise of the Great Powers, 1648-1815* (Londra, 1983). İsveç savaşlarının genel hatları ve yorumu için bkz. Göran Behre, Lars-Olof Larsson ve Eva Österberg, *Sveriges historia 1512-1809. Stormaktsdröm och småstatsrealiteter* (Stockholm, 1985), s. 261 vd. Kr. Gunnar Artéus, *Krigsmakt och samhälle I Frihetstidens Sverige* (Stockholm, 1982) ve Gunnar Artéus (der.), *Gustav III:s ryska krig* (Stockholm, 1992). Danimarka'nın 18. yüzyıldaki durumuna ilişkin en iyi betimleme: Ole Feldbaek'in *Gyldendals Danmarks historie*'sinin 4. cildi (Kopenhag, 1982). Burada 1730-1814 dönemi ele alınmaktadır. Bu savaşların Danimarka'daki askeri örgütlenme üzerinde yarattığı etkiler için bkz. Knud J. V. Jespersen, "Claude Louis, Comte de Saint Germain (1707-1778): Professional Soldier, Danish Military Reformer and French War Minister", Abigail T. Siddall (der.) *Soldier-Statesmen of the Age of the Enlightenment* içinde (Manhattan, KS, 1984), s. 305-21.

5 Michael Roberts, *The Military Revolution, 1560-1660* (Belfast, 1956); biraz değiştirilerek gene Michael Roberts'in *Essays in Swedish History*'si (Londra, 1967, s. 195-225) içinde yeniden basılmıştır.

6 Geoffrey Parker, "The Military Revolution, 1560-1660" –a Myth?", *Spain and the Netherlands, 1559-1659. Ten Studies* içinde (Londra, 1979), s. 86-103; gene aynı yazarın, *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988). Kr. J. M. Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800* (Londra, 1991); Brian M. Downing, *The Military Revolution an Political Change. Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe* (Princeton, 1992) ve Clifford J. Rogers (der.), *The Military Revolution Debate* (Boulder, CO, 1995). Danimarka'daki yankılar için bk. Knud J. V. Jespersen, "Social Change and

Military Revolution in Early Modern Europe: Some Danish Evidence", *The Historical Journal*, 26 içinde (1983), s. 1-13.

7 H. Lamberg, L. Ekholm, R. Nordlund ve Sven A. Nilsson, *Det kontinentala krigets ekonomi. Studier I krigsfinansiering under svensk stormaktstid* (Kristianstad, 1971); Lars Ekholm, *Svensk krigsfinansiering 1630-1631* (Uppsala, 1974) ve Klaus-Richard Böhme, "Building a Baltic Empire", Göran Rystad et al. (der.), *In Quest of Trade and Security*, s. 177-220.

8 Paul Douglas Lockhart, *Denmark in the Thirty Years' War, 1618-1648. King Christian IV and the Decline of the Oldenburg State* (Selinsgrove, 1996); kr. Gunner Lind, *Hæren og magten I Denmark, 1614-1662* (Odense, 1994); Finn Askgaard, *Christian IV-Rigets Væebnede arm* (Kopenhag, 1988) ve Jens Carl Kirchmeier-Andersen, "Christian IV som taktiker", *Vaabenhistoriske Aarbøger*, c.33-4 (Kopenhag, 1987-88), s. 63-157, 5-107.

9 Gunnar Artéus, *Till militärstatens förhistoria. Krig, professionalisering och social förändring under Vasasönernas regering* (Stockholm, 1986); Sven A. Nilsson, *På väg mot militärstaten. Krigsbefälets etablering I den äldre Vesatiends Sverige* (Uppsala, 1989) ve donanma için, Jan Glete, *Navies and Nations: Warships, Navies and State Building in Europe and America, 1500-1860*, 2 c. (Stockholm, 1993).

10 Karş. Lind, *Hæren og magten I Danmark* ve E. Ladewig Petersen, "Christian Ivs skånke og norske fæstningsanlæg 1596-1622" (Danish) *Historisk Tidsskrift*, 95 (1995), s. 328-41.

11 Frede P. Jensen, *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570* (Kopenhag, 1982), s. 149 vd.

12 Knud J. V. Jespersen, "Slaget ved Lutter am Branberg 1626", *Krigshistorisk Tidsskrift* (Kopenhag, 1973), s. 80-9.

13 Finn Askgáard ve Arne Stade (der.), *Kampen om Skåne* (Kopenhag, 1983), s. 194-247; Nördlingen konusunda bkz. Theodore K. Rabb, *The Struggle for Stability in Early Modern Europe* (New York, 1975), s. 122.

14 Jorgen H. Barfod,. *Niels Juel. A Danish Admiral of the 17th Century* (Kopenhag, 1977), s. 73-88.

15 Genelde 1657-60 savaşları ve özelde Charles X. Gustav'ın Kopenhag'a saldırısı için bkz. Finn Askgaard, *Kampen om Østerøen. Et bidrag til nordisk søkrigshistorie på Carl Gustafs tid 1654-60* (Kopenhag, 1974).

16 Bu sayılar Jan Glete'nin denemesinden alınmıştır: "Bridge and Bulwark. The Swedish Navy and the Baltic, 1500-1809", Rystad et al. (der.), *In Quest of Trade and Security* içinde, s. 9-60; özellikle tablo 1 ve 2, s. 27-8.

17 Sayılar şu kaynaklardan alınmıştır: Parker, "Military Revolution", s. 96; André Corvisier, *Armies and Societies in Europe, 1494-1789* (Londra, 1979), s. 113 ve Danimarka için Knud J. V. Jespersen, *Gyldentals Danmarks historie*, c. 3, der. Søren Mørch (Kopenhag, 1989) ve Dr. P. H. Wilson'un bu kitabın üçüncü bölümü olarak yer alan yazısı.

18 Robert Molesworth, *An Account of Denmark as it was in the Year 1692* (Londra, 1694; yeni bs. Kopenhag, 1976), s. 224. Corvisier'ye göre, *Armiers and Societies in Europe*, s. 113. Göreve hazır askerlerin nüfusa oranı Prusya ve İsveç'te 1:25 idi. Benim hesaplamalarım aynısının Danimarka için de geçerli olduğunu gösterir. Avusturya, Fransa ve Rusya'da oran sadece 1:100 idi.

19 İsveç sorunları için bkz. örn. Behre et al., *Sveriges historia 1521-1809* ve aynı zamanda Michael Roberst'in konuya ilişkin pek çok kitabı; Danimarka'daki koşullara genel bir giriş için bkz. Jespersen, *Gyldendals Danmarks historie*; ayrıca kr. Jespersen, "The Rise and Fall of Danish Nobility,

1600-1800", H. M. Scott (der.), *The European Nobilities in the Sevententh and Eighteenth Centuries*, C. II içinde (Londra, 1995), s. 41-70.

20 Yer sorunu nedeniyle bu bölümde ancak kısmen değinebildiğim bu önemli özellik için bk. Anja Tjaden, "The Dutch in the Baltic, 1544-1721" ve Steward Oakley, "Trade, Peace and the Balance of Power. Britain and Baltic, 1603-1802", her ikisi de, Rystad et al. (der.), *In Quest of Trade and Security* içinde, s. 61-132 ve 221-56.

J. Michael Hill / Kelt Savaşları 1453-1815

1 Michael Roberts, *The Military Revolution, 1560-1660* (Belfast, 1956), *passim*; Geoffrey Parker, "The 'Military Revolution', 1560-1660 -A Myth?", *Journal of Modern History*, 48 (1976), s. 195-214.

2 James Michael Hill, *Celtic Warfare, 1595-1763* (Edinburgh, 1986), *passim*; James Michael Hill, "The Distinctiveness of Gaelic Warfare, 1400-1750", *European History Quarterly*, 22 (1992), s. 323-45; G. A. Hayes McCoy, *Scots Mercenary Forces in Ireland, 1565-1603* (Dublin, 1937), *passim*; Andrew McKerral, "West Highland Mercenaries in Ireland", *Scottish Historical Review*, 30 (1951), s. 1-14.

3 Hill, *Celtic Warfare*, s. 22-44; J. Michael Hill, "The Origins and Development of the 'Highland Charge' c. 1560 to 1646", *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 53 (1994), s. 295-307.

4 Hill, "Distinctiviness of Gaelic Warfare"; Hill, "Origins and Development of the 'Highland Charge'".

5 Hill, "Distinctiveness of Galeic Warfare".

6 Hill, *Celtic Warfare*, s. 45-156; Hill, "Origins and Development of the 'Highland Charge'".

7 Hill, "Distinctiveness of Gaelic Warfare"; Hill, *Celtic Warfare*, s. 64-181.

8 Michael Howard, *War in European History* (Oxford, 1976), s. 3-15; Sir Charles Oman, *The Art of War in the Middle Ages* yayıma hazırlayan John H. Beeler (Ithaca, NY ve Londra, 1953), s. 128-9.

9 John Dymmok'un Gallowglas tasviri, Dublin, National Library of Ireland, MS 669, f. 11 (bundan sonra NLI olarak geçecek).

10 Hayes-McCoy, *Scots Mercenary Forces*, s. 5-8, 12-17; McKerral, "West Highland Mercenaries": Hill, "Distinctiveness of Gaelic Warfare".

11 J. F. Lydon, "The Bruce Invasion of Ireland", *Historical Studies*, 4 (1963), s. 111-25; Katherine Simms, "Warfare in the Medieval Gaelic Lordships", *Irish Sword*, 12 (1975-76), s. 98-108.

12 Eoin MacNeill, *Phases of Irish History* (Dublin, 1937), s. 324-5.

13 G. A. Hayes-McCoy, *Irish Battles* (Londra, 1969), s. 48-53; Hayes-McCoy, *Scots Mercenary Forces*, s. 23-5, 58, 73.

14 Hayes-McCoy, *Irish Battles*, s. 48-67; John Dymmok, *A Treatice of Ireland*, der. Rev. Richard Butler (Dublin, 1842), s. 7; Londra, Public Record Office, State Papers, İrlanda, St. Leger'den krala, 6 Nisan 1543, SP 60/11/2 (bundan sonra SP olarak kısaltılacak).

15 Hayes McCoy, *Scots Mercenary Forces, passim*; Michael Mallett, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy* (Totowa, NJ, 1974), s. 25-50; William H. McNeil, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A. D. 1000* (Chicago, 1982), s. 77.

16 Londra, Lambeth Palace Library, Carew MSS, Sir Henry Sidney'den Sir Francis Walsingham'a, 1 Mart 1583, c. 601, s. 89; Parker, "Military Revolution", s. 196.

17 Sir Charles Oman, *A History of the Art of War in the Sixteenth Century* (New York, 1937), s. 105-207; Howard, *War in European History*, s. 26-8, 33; Parker, "Military Revolution", s. 207; J. R.Hale,

War and Society in Renaissance Europe, 1450-1620 (Londra ve New York 1985), s. 46-74; Gerald de Gaury, *The Grand Captain, Gonzalo de Córdoba* (Londra 1955), s. 83-6.

18 Howard, *War in European History*, s. 26-7, 34, 37; J. R. Hale, "The Early Development of the Bastion: An Italian Chronology, c. 1450- c. 1534", J. R.Hale et al. (der.), *Europe in the Late Middle Ages* içinde (Evanston, II, 1965), s. 466-94; Michael Roberts, "Gustav Adolf and the Art of War", Michael Roberts (der.), *Essays in Swedish History* içinde (Minneapolis, MN, 1967), s. 56-81.

19 Roberts, "Gustav Adolf", s. 59; Oman, *Art of War in the Sixteenth Century*, s. 229-43.

20 H. C. B. Rogers, *Weapons of the British Soldier* (Londra, 1960), s. 45-53; George Gush, *Renaissance Armies, 1480-1650* (Cambridge, 1982), s. 11-12; J. R. Hale, "Gunpowder and the Renaissance: An Essay in the History of Ideas", C. H. Carter (der.), *From the Renaissance to the Counter- Reformation: Essays in the Honor of Garett Mattingly* içinde (New York, 1965), s. 114; Roberts, "Gustav Adolf", s. 59; Howard, *War in European History*, s. 34; Theodore Ropp, *War in the Modern World* (New York, 1962), s. 27.

21 Gush, *Renaissance Armies*, s. 109.

22 Hill, *Celtic Warfare, passim*; Hale, "Gunpowder", s. 120-1; C. G. Cruickshank, *Elizabeth's Army* (2. bs. Oxford, 1966), s. 1.

23 Cyril Falls, *Elizabeth's Irish Wars* (Londra 1950; yeni bs. New York, 1970), *passim*; Hayes-McCoy, *Irish Battles, passim*; Rev. George Hill, *An Historical Account of the MacDonnels of Antrim* (Belfast, 1873), s. 132-40; J. Michael Hill, *Fire and Sword: Sorley Boy MacDonnell and the Rise of Clan Ian Mor, 1538-1590* (Londra, 1993), s. 77-122; Shane O'Neill'den Lord Justice'e, 2 Mayıs 1565, SP 63/13/34; Sir William Fitzwilliam'dan Cecil'e, 16 Mayıs 1565, SP 63/13/38; Shane O'Neill'den Sir Thomas Cusake'ye, 22 Mayıs 1565, SP 63/13/48;Captain Power'dan Cecil'e, 27 Aralık 1601, SP 63/210/260; Lord Mountjoy ve Konsey'den Lord Chancellor ve Konsey'e, 1 Ocak 1602, SP 63/210/1, I; Captain Wynfield'den Cecil'e, 25 Aralık 1601, SP 63/209/255; NLI, MS 669, f. 11.

24 Parker, "Military Revolution", s. 206-7; Michael Roberts, "The Military Revolution, 1560-1600", Roberts (der.), *Essays in Swedish History* içinde, s. 196; Gush, *Renaissance Armies*, s. 106-10.

25 Roberts, *Military Revolution*, s. 33-4; Roberts, "Gustav Adolf", s. 52.

26 Roberts, "Gustav Adolf", s. 60-2, 65-70; Roberts, *Military Revolution*, s. 33-4; Gush, *Renaissance Armies*, s. 113; Theodore A. Dodge, *Great Captains, Gustavus Adolphus* (Boston ve New York, 1895), s. 42-4.

27 David Stevenson, *Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century* (Edinburgh, 1980), *passim*; Roberts, "Gustav Adolf", s. 74; Stuart Reid, *The Campaigns of Montrose: A Military History of the Civil War in Scotland, 1639 to 1646* (Edinburgh, 1990), s. 58 ve *passim*.

28 Hill, "Origins and Development of the 'Highland Charge' ".

29 Ibid.

30 Stevenson, *Alasdair MacColla, passim*; Hill, "Origins and Development of the 'Highland Charge'".

31 Roberts, "Gustav Adolf", s. 75; Hill, *Celtic Warfare*, s. 45-150; Tümgeneral Hugh Mackay, *Memoirs of the War Carried on in Scotland and Ireland, 1689-1691*, der., Maitland Club (Edinburgh, 1833), s. 51-2. 18. yüzyılın ortalarında yeterince talim görmüş bir asker ortalama savaş alanı koşulları altında çakmaklı tüfeğini, barut ve mermiyle doldurma ve ateşleme görevini iki ya da üç kez gerçekleştirebiliyordu. H. L. Blackmore, *British Military Firearms, 1650-1850* (Londra, 1961), s. 277; H. Bland, *A Treatise of Military Discipline* (Londra, 1727), s. 19-34.

32 Hill, *Celtic Warfare*, s. 45-150. Killiecrankie'de İrlanda hücumunun amansız etkisine ilişkin bir betimleme için bkz. Henry Jenner (der.), *Memoirs of the Lord Viscount Dundee, the Highland Clans, and the Massacre of Glenco and etc.* (Londra, 1908), s. 20: "Pek çok ... subay ve askerin kafatasında ve boynunda, bazılarının göğüslerinde kesikler vardı; bazılarının kafatası kulaklarının üzerinden kesilmişti... Bazılarının vücudu tek bir vuruşla çaprazlama kesilmişti; mızraklar ve küçük kılıçlar jilet gibi kesiyorlardı." Üç Krallığın Savaşı sırasında İskoç alanına dair yeni ve kapsamlı bir çalışma için bkz. Reid, *Campaigns Of Montrose, passim.*

33 Steven Ross, *From Flintlock to Rifle: Infantry Tactics, 1740-1866* (Londra, 1979), s. 33. Şövalye Folard'ın kollarla ilgili fikirleri için bkz. J. Colin, *L'Infantrie an XVIIIe siècle: la tactique* (Paris, 1907), s. 36-8.

34 J. A. H. Guilbert, *Défense du système de guerre moderne ou réfutation complette du système de M ....D* .... (Neuchâtel, 1779), c. I, s. 169-71.

35 Christopher Duffy, *The Military Experience in the Age of Reason* (Londra ve New York, 1987) s. 199.

36 Herınan Maurice de Saxe, *Reveries or Memoirs upon the Art of War*, çev. W. Faucett (Londra, 1757), alıntı, Geoffrey Simcox (der.), *War, Diplomacy, and Imperialism 1618-1763* (New York ve Londra, 1973), s. 187-8.

37 W. Dalrymple, *Tacticks* (Dublin, 1782), s. 113, çev. J. F. Puységur, *Art de guerre par principes et par régles*, 2 c. (Paris 1749), c. I, s. 227.

38 Roberts, "Gustav Adolf", s. 75; B. P. Hughes, *Firepower: Weapons Effectiveness on the Battlefield, 1630-1850* (Londra, 1974), s. 10-11; David Chandler, *The Art of Warfare in the Age of Marlborough* (New York, 1976), s. 115; III. William döneminde İngiliz ordusunun gelişimine ilişkin kapsamlı bir inceleme için bk. John Childs, *The British Army of William III, 1689-1702* (Manchester, 1987).

39 Hill, *Celtic Warfare*, s. 54, 64-79; Paul Hopkins, *Glencoe and the End of the Highland War* (Edinburhg, 1986), s. 157-61; The Marchioness of Tullibardine (der.), *A Military History of Perthshire*, 2 c. (Perth, 1908), c.I, s. 266; John Spalding, *Memorialls of the Trubles in Scotland and in England, A. D. 1624- A. D. 1645*, der., Spalding Club, 2 c. (Aberdeen, 1850-51), c. II, s. 444-5; George Wishart, *The Memoirs of James, Marquis of Montrose, 1639-1650*, der. A. B. Murdoch ve H. F. M. Simpson (Londra, 1893), s. 85; Patrick Gordon, *A Short Abridgement of Britane's Distemper, from the yeare of God 1639 to 1649*, der., Spalding Club (Aberdeen, 1844), s. 101-2.,

40 Chandler, *Art of Warfare*, s. 127-8; F. G. Bengtsson, *Charles XII* (Londra, 1960), s. 85-90.

41 R. Ernest DuPuy ve Trevor N. DuPuy, *The Encyclopedia of Military History from 3500 B. C. to the Present* (2. gözden geçirilmiş bs. New York, 1986), s. 608-12; David Chandler, *Marlborough as Mlitary Commander* (New York, 1973), *passim*; C. T. Atkinson, *Marlborough and the Rise of the British Army* (New York ve Londra,1921), s. 222-36, 285-97, 339-44, 398-406; Bland, *Treatise of Military Discipline*, s. 80.

42 Parker, "Miltary Revolution", s. 213.

43 Duffy, *Military Experience in the Age of Reason*, s. 168; M. S. Anderson, *War and Society in Europe of the Old Regime 1618-1789* (Leicester ve New York, 1988), s. 36-45; Ropp, *War in the Modern World*, s. 30-1; Chandler, *Art of Warfare*, s. 14-15.

44 Hill, *Celtic Warfare*, s. 2-4, 17, 22-44, 45-63, 64-79, 80-99, 127-56; Katherine Tomasson ve Francis Buist, *Battles of the '45* (Londra, 1962), s. 67-9.

45 Hughes, *Firepower*, s. 10-11, 26, 35-6, 81-5; Hill, *Celtic Warfare*, 140-50; Jeremy Black, *Culloden and the '45* (Londra ve New York, 1990), *passim*.

46 Çeviri, J. A. H. Guilbert, *Essai général de tactique*, 2 c. (Paris, 1772), c. I, s. 216.

Jeremy Black / Devrim ve Napoleon Savaşları

Bu bölümün ilk taslağı için yaptıkları yorumlar nedeniyle Owen Connely, Charles Esdaile, Alan Forrest, David Gates, Donald Horward ve Harald Kleinschmidt'e teşekkür ederim.

1 S. P. Mackenzie, *Revolutionary Armies in the Modern Era. A Revisionist Approach* (Londra, 1997), s. 50.

2 S. F. Scott, *Response of the Royal Army to the French Revolution* (Oxford, 1978); P. Wetzler, *War and Subsistence: The Sambre and Meuse Army in 1794* (New York, 1985); J. P. Bertaud, *The Army of the French Revolution* (Cambridge, 1988); J. Lynn, *The Bayonets of the Republic Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791-94* (2. bs. Boulder, CO, 1996); T. C. W. Blanning, *The French Revolutionary Wars*, 1787-1802 (Londra, 1996).

3 S. Wilkinson, *The Rise of General Bonaparte* (Oxford, 1930); W. G. F. Jackson, *Attack in the West. Napoleon's First Campaign Re-Read Today* (Londra, 1953).

4 A. Forrest, *Conscripts and Deserters. The Army and French Society during the Revolution and Empire* (Oxford, 1989).

5 D. Chandler, *The Campaigns of Napoleon* (Londra, 1966); G. Rothenburg, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon* (Londra, 1978); J. R. Elting, *Swords Around a Throne: Napoleon's Grande Armée* (New York, 1988).

6 O'Connelly, *Blundering to Glory: Napoleon's Military Campaigns* (Wilmington, DE, 1987), s. 1-2; M. Glover, *The Napoleonic Wars: An Illustirated History* (Lawrence, KS, 1994), s. 93.

7 R. M. Epstein, *Napoleon's Last Victory and the Emergence of Modern War* (Lawrence, KS, 1994), s. 182.

8 C. Duffy, *Austerlitz* (Londra, 1977).

9 M. Raeff (der.), *The Diary of a Napoleonic Foot Soldier* (Londra, 1991).

10 Chandler, *Campaigns of Napoleon*, s. 952.

11 Bk. T. Cornell, "The Military Revolution, Effectiveness, Innovation, and the Duke of Wellington", *The Consortium on Revolutionary Europe 1750-1850. Selected Papers, 1996* (Tallahassee, FL., 1996), s. 250-9.

Katkıda Bulunanlar

Gábor Ágoston

Washington DC. Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Osmanlı tarihi yardımcı profesörü. 1998'e kadar, Budapeşte Eötvös Loránd Üniversitesi'nde Osmanlı ve Macar tarihi dersleri verdi.

Thomas F. Arnold

Yale Üniversitesi'nde yardımcı tarih profesörü. Doktora derecesini 1993'te Ohio State Üniversitesi'nden aldı. Rönesans'tan bu yana geometrinin Avrupa askeri kültürü üzerindeki etkilerini inceleyen bir kitabı tamamlamak üzere.

Ronald G. Asch

Osnabrück Üniversitesi'nde erken modern tarih profesörü. Komşu Münster Üniversitesi'nde birkaç yıl ders verdi. Yayınları: *Der Hof Karls I. Von England. Politik, Provinz und Patronage, 1625-1640* (1993) ve *The Thirty Years War. The Holy Roman Empire and Europe 1618-1648* (1997). Editörlüğünü yaptığı ya da editörleri arasında yer aldığı kitaplar: *Politics, Patronage and the Nobility, The Court at the Beginning of the Modern Age, c. 1450-1650* (1991) ve *Der Absolutismus-ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft ca. 1550-1700* (1996).

Jeremy Black

Exeter Üniversitesi'nde tarih profesörü. Aralarında, *Culloden and the '45* (1990), *War for America* (1991), *A Military Revolution? Military Change and Governmental Development, 1550-1800* (1991), *European Warfare 1660-1815* (1994), *Why Wars Happen?* (1998) ve *War and the World 1450-2000*'in (1998) bulunduğu 29 kitabın yazarı. Aralarında *War in the Early Modern World*'ün (1998) yer aldığı 12 kitabın editörlüğünü yaptı ya da editörleri arasında yer aldı.

Brian L. Davies

San Antonio Texas Üniversitesi'nde yardımcı tarih profesörü. 17. yüzyıl Rus toplumsal tarihi uzmanı. Yakında çıkacak *State Power and Community in Early Modern Russia*'nın yazarı. Halen Rusya'nın Kırım Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'yla yaptığı savaşlara ilişkin bir monografi üzerinde çalışıyor.

Richard Harding

Westminster Üniversitesi'nde baş asistan. Britanya'nın 18. yüzyılda amfibik gücünün gelişimi üzerine çeşitli makaleler yayımladı. *Amphibious Warfare in the Eighteenth Century* (1991), *The Evolution of the Sailing Navy* (1995) ve *Seapower and Naval Warfare 1650-1830*'un (1999) yazarı.

J. Michael Hill

Alabama, Tuscaloosa, Stillman College'de tarih profesörü ve *Celtic Warfare, 1595-1763* (1986) ve *Fire & Sword: Sorley Boy MacDonnell and the Rise of Clan Ian Mor, 1538-1590*'nun (1993) yazarı.

Knud J. V. Jespersen

Odense Üniversitesi'nde modern Avrupa tarihi profesörü ve Danimarka Kraliyet Sarayı'nda kraliyet tarihyazıcısı. Eserleri arasında, 3 ciltlik *Gyldendals Denmark historie: Tiden 1648-1730* (1989), 4 ciltlik *Det europæiske hus: Stat og nation, 1500-1870* (1992).

Peter H. Wilson

Sunderland Üniversitesi'nde erken modern Avrupa tarihi asistanı. *War, State and Society in Württemberg, 1677-1793* (1995); *German Armies: War and German Politics 1648-1806*'nın (1998).

Dizin

Ab

Abbas (Şah) 133, 134
Abukır Körfezi 125
Adolf, II. Gustaf 24, 187, 194, 197, 198, 210, 218, 220, 221, 223, 246
Adolphus, Gustavus 30, 57, 60, 61, 65, 66, 95, 168
Adriyatik 39, 105
Aeilian 50
Ahmed Han 161
Ahmed Paşa (Humbaracı) 153
Ahmed, III. 149
akıncılar 135
Akra 36
Alef, Gustave 157
Alesia Kuşatması 49
Alexander, I. 248, 250
Ali Paşa (Tepedelenli) 149
Ali Şah 161
Alsace 68
Altın Ordu Devleti 154
Amasra 137, 139
Amerikan Bağımsızlık Savaşı 101, 231
Amsterdam 69, 239
Anadolu isyanları 145
Anadolu Selçuklu Sultanı 128
Anglo-Felemenk Savaşları 95, 113, 115, 117
Ankara Meydan Savaşı 131
Antigua 122
Antwerp 57
Apulia 37, 39
Arcole Savaşı 241
arkebüz 43, 134, 140
Arnavutluk, Arnavutlar 36, 46,137, 145,149
askeri devrim 26, 29, 30, 34, 141
askeri girişimci 90
askeri kulluk sistemi 130
askeri rönesans 48, 51
Aspern-Essling Savaşı 249, 250
ateşli silahlar 42, 218
Auerstädt Meydan Savaşı 243
Austerlitz Savaşı 248
Avlonya 138
Avusturya Veraset Savaşları (1740-48) 90, 119, 149, 196,
Axtorna Meydan Savaşı 199
azab askeri 134, 136
Azak 148, 150, 174, 177

Ba

Babıali 149
Babür İmparatorluğu, Babürlüler 43, 133, 134
Bağdat 139
Bailen Savaşı 249
Balear Adaları 40,
Baltalar tepesi 213
baltalı harbe 46,
Baltık Savaşları 189, 196, 200
Banat 149
barut 166
barut devrimi 212
barut fabrikaları 140
barut ithali 151
barutlu silahlar 44
Bassano Savaşı 241
Bavyera 68, 83, 89
Bavyera Veraset Savaşı 102
Bayard, Pierre de Terrail 44, 48
Bayezid, I. 131, 132, 135, 138
Belgrad 21, 25, 37, 96, 138, 143, 149
Belgrad Barışı 150
Beneditti, Alessandro 46, 47, 50
Berezina Irmağı 250
Berthier, Louis-Alexander 243
biyolojik savaş araçları 140
Bizerta 38
Black, Jeremy 34, 35, 187, 188
Blenheim Savaşı 97, 228
Bohemya 18, 20, 56, 67
Bohemya isyanı 55
Bonaparte, Napoleon bkz. Napoleon
Bonneval, Comde de bkz. Ahmed Paşa, (Humbaracı)
Borodino Savaşı 186, 250
Boschawen 23
Bosna 137, 142, 145, 149

Bougie 38
Brandenburg 63, 90
Brandenburg-Prusya 86, 89, 95
Breisach 62
Breitenfeld Savaşı 61, 62, 64, 65, 216, 218
Brescia 51
Britanya donanrnası 23,
Bruce, Edward 213
Budin 139, 142, 146
Burckhardt, Johannes 54
Burke, Ulick 213
Bursa 132
Büyük Kuzey Savaşı (1700-21) 87, 117, 177, 183, 187, 190, 177, 201
Byngin, John (Amiral) 123

Ca
Cadiz 109, 118
Calabria 9, 40
Camperdown Savaşı 125
Campo Formio 241
Cape Finisterre Savaşları 122
caravel 107
Carlos, II. 18
Cebelitarık 118, 119, 122
Celali İsyanları 143, 145
cenah saldırısı 230
Ceneviz, Cenevizliler 9, 40
Cenova 93
cepheden hucum 230
cerahorlar 135
Cerbe Savaşı 40
Ceremilerin isyanı 161
Ceresole Meydan Savaşı 216
Cerignola Savaşı 215
Ceuta 38
Cezayir 40
Chandler, David 227
Charles (Arşidük) 240,242, 288
Charles, I. 55
Charles, II. 95
Charles, IV. 61, 198
Charles, IX. 140
Charles, V. 45, 49, 255
Charles, VIII. 215, 217
Charles, XII 24, 95, 227
Christian, IV. 192, 199, 206, 208
Churchill, John (Marlborough Dükü) 228
Cicona, Matteo 41
Cleves dükü 53
Colbert, Jeant-Babtiste 96, 116
Colledon 231
Colonna, Prospero 49
Communeros Ayaklanması 74
Connelly, Owen 245
Cope, John (Sir) 230
Cordoba, Gonzalo de 47
Cornwallis, Earl 239
Corvisier, André 65
Culloden Savaşı 226, 231
Cumberland 230

çakmaklı tüfek 24, 135, 166, 172 Ça
Çaldıran Meydan Savaşı 138
Çernov, A. V. 157
Çeşme Savaşı 125
çift ağızlı kılıç 219
Çin 44

Dalrymple, Campbell 233 Da
Danimarka-İsveç Savaşları (1643-45, 1652-60, 1675-78) 115, 117, 195
destur-i Rumi 134
devşirme sistemi 131
Din Savaşları 16, 20, 74
Diyarbakır 138, 142
dökümhaneler 139
Dokuz Yıl Savaşları (1594-1603) 52, 116, 117, 120, 226
Dört Gün Savaşı 114
Drake, Sir Francis 109
Dresden Savaşı 251

Eflak 149 Ef
Eğri 143
el silahları 166
Elizabeth, I. 9
Epominandas 49
Erik, XIV. 198
Erzurum 142
Eugene (Prens) 77
Euler, Leonhard 28
eyalet askerleri 136

Eylau Savaşı 244, 248, 250

Fa
Falkirk Savaşı 211, 230
Falkland Adaları 125
Farnese, Alessandro (İskender) 49
Fas 38, 41, 43, 138
Fazıl Ahmed Paşa (Köprülüzade) 141, 146
Felemenk filoları 117, 118, 125
Felemenk isyanı 31, 109
Felemenk ordusu 31, 60,61
Felemenk Savaşı 86
Felemenk Seferi 182
Ferdinand, I. 161
Ferdinand, II. 54
Filistin 36,
Finlandiya 196
Finlandiya Körfezi 24
Fırat 131
fırkateyn 24, 111
fitilli tüfek 43, 135, 180
Flanders 111, 117, 144
Fontoney Savaşı 76
Fornovo Savaşı 215, 217
Fransız Devrimi 9, 14, 16, 78, 91, 231, 233
Fransız Din Savaşları 9, 52
Fransız filoları 118, 124
Fransız istilası 149
Fransız komuta sistemi 248
Fransız korsan gemileri 110, 118, 123
Fransız lejyonları 50
Fransız milis birlikleri 19
Fransız piyadesi 41, 65
Frederick, II. (Büyük) 14, 24, 25, 90, 101, 244, 229, 235, 246
Fredrikshamm Barışı 196
Freiberg Savaşı 101
Friedland Savaşı 248
Friedlingen Meydan Savaşı 97
Friuli 37

Ga
Gabbard Savaşı 114
Galata 138
Galya Savaşı 49
Gelibolu 105, 138
Giray Han 166
Girit Savaşları 141, 146
Gonzaga, Francesco (Mantua Dükü) 48, 52, 53, 58
Granada 38
Grande Armee 248
Grenelle 238
Gribeauval, Jean de 236
Gritti, Andrea 138
Grossbeeren 251, 252
Gueterias Savaşı 112
Guicciardini, Francesco 49
Guilbert, Jacques Antoine Hippolyte (Kont) 225, 231, 233, 235, 237
Gustaf, X. Charles 200
Gustav, III. 13
Győr 143
güherçile 140, 160
gülle 139

Haçova 42,
hafif piyade 79
hafif Süvari 100
Haiti 241
Hale, J. R. 217
Halep 138, 142
Hall, Bert 35
Hannibal 49
Hanover 17, 89
Hanover piyadesi 76
Hansa Birliği 104, 191, 208
hareketli kale 167
Hasan (Uzun) 134
Hasan Paşa (Abaza) 146
Havana 122, 123
Hayes-McCoy, G. A. 214
Hazar Denizi 152
hedefe atış 99
Heilborn Birliği 69
Henry, IV. 53
Henry, VIII. 51
Henry, VIII. 51, 214
Herberstein 159
Hessen-Kassel 89
Hicaz 138
Hindistan 24, 122

Ha

Hint Okyanusu 107
Hoche, Lazare 240
Hochkirch Savaşı 101
Hohenlinden Savaşı 247
Hondschoote Savaşı 241
Hoste, Paul 28, 235
Howard, Michael 15
Huguenotlar 56, 71, 90

İb İbrahim Müteferrika 152, 153
İnebahtı 40, 41, 79, 105, 109
İngiliz deniz gücü 126
Ingiliz ordusu 84, 87
İngiliz piyadesi 76
İngiliz uzun yaylı askerleri 211
İngiltere İç Savaşı 55
İran 43, 44
İran ordusu 138
İran Savaşları 141
İsfendiyaroğlu Beyliği 137
Iskandinav Birliği 191
İskender Bey 137
İskoç mızraklıları 35
İskoç ordusu 87
İsmailov, A. V. 173
İspanyol armadası 112
İspanyol hafif süvarisi 46
İspanyol kadırga filosu 40
İspanyol kalyonları 111, 113
İspanyol piyadesi 47, 60
İspanyol Veraset Savaşı 22, 117,118, 120, 227, 228
İstanbul 40, 43, 104, 105, 137
İstanbul kuşatmaları 132
İsveç Krallığı 191
İsveç orduları 24
İsveç Ordusu 66
İsveç piyadesi 60
İsviçre mızraklıları 35, 47
İsviçre tarzı piyade taktikleri 49
İsviçreli mızraklılar 35
İtalyan devletleri 46
İtalyan savaşları 46
İtalyan tahkimat sistemi 46
İvan, III. 154, 156, 157, 158, 159, 150
İvan, IV 161, 162, 166, 167, 169, 187

Jamaica 122 Ja
James, II 10, 17, 87, 123, 231
Jankov Savaşı 62
Japonya 44
Jemappes Savaşı 239, 241
Jena Savaşı 248
Joseph, II. 80
Jourdan, Jean-Baptiste 240

kadırga 24, 104, 105,106, 107, 120 Ka
kadırga filoları 116
Kahire 138
Kalmar Birliği 190, 192
Kalmar Savaşı 193, 206
Kalmuklar 179
kalyonlar 110
Kandiye 140, 146
Kanije 146
Kanije Eyaleti 143
Karamanoğlu Beyliği 137
Karamanoğulları 132
Karaosmanoğlu Ailesi 149
Karelian cephesi 174
Karlofça 148
Kasımov Hanlığı 161
Katerina, II. 183
Kazak Orduları 165
Kazaklar 179
Kazan 164
Kazan Hanlığı 161, 166
Kazan Kuşatması 163
Kefe 137
Kelt orduları 24
Kelt piyadesi 212
Kelt savaşları 16, 230
Kıbrıs 39
Kiel Barışı 196
Killiecrankie Meydan Savaşı 227
kimyasal savaş araçları 140
Kinsale Savaşı 209
Kırım 137, 150,152
Kırım Hanlığı 21, 185
Kırım Tatarları 157, 150, 172
Kirpiçnikov, A. N. 157
Kızıl Deniz 138
Kliyoçevskiy 179

Kmelmitskiy isyanı 174
Knockdoe Meydan Savaşı 223
Koalisyon Savaşı, Üçüncü (1805-07) 182, 247
Kopenhag Barışı 195
Korfu Kuşatması 39
korsan gemileri 122
korsanlar 11
Kosova Savaşı 132
Kudüs 79
kul-devşirme sistemi 131, 136
Kulm 251
kuşatma savaşları 146
Kuşum Hanlığı 166
Kutsal ittifak 141, 148
Kutsal İttifak birlikleri 146
Kutsal İttifak Savaşı (1683-99) 146
Kutsal Roma Germen İmparatorluğu 45, 52, 54, 55, 56, 68, 89, 93
Kutuzov 184
Kuzey Yedi Yıl Savaşları (1563-70) 190, 199, 206
küçük kalibreli silahlar 159
Küçük Kaynarca Barışı 150

La
La Hogue Savayı 119
La Noue, François 41
lağımcı birlikleri 93
Lagos Savaşı 23
Laney Meydan Savaşı 222
Latin yelkenlisi 107
Laupen Savaşı 211
Lefkoşa 39
Leghorn 107, 109, 118
Leipzig Savaşı 251, 252
Livy 50
Lizbon 118
Lobositz Meydan Savaşı 97
Lochaber baltası 219
Lodi Savaşı 241
Louis, XIII. 56, 58, 59
Louis, XIV 18, 19, 28, 77, 86, 90, 116, 118, 119, 195, 242
Louis, XVIII. 252
Lützen Savaşı 61, 62, 251
Lynn, John A. 13, 14, 15, 65

Ma
Macaristan cephesi 142
Macaristan sınır kaleleri 142
Maccolla, Alexander 222, 227
MacDonell, James 219
MacDonnell'ler 222, 223
Machiavelli, Nicolo 49, 50
Mahan, Alfred Thayer (Kaptan) 116
Malaga Savaşı 119
Malplaquet Savaşı 99
Malta 39, 41, 105, 108
Malta Kuşatması 38, 39
mancınık 44
Mansfield, Kont Ernst von 67
Mantegna, Andrea 49
Mantua 48, 58
Mantuan Savaşı 71
Marengo Savaşı 246, 247
Marignano Savaşı (1515) 215, 217
Marlborough 229, 246
Marlborough Dükü 77
Mathias 54
Maurits (Nassau Kontu) 31, 50, 51, 210, 212, 220, 221
Maximillian (Bavyeralı) 57, 68
Maximillian, I. 45
Maximillian, II. 31
Mazepa, İvan 18, 175
Medine 149
Mehmed Ali Paşa 149
Mehmed Paşa (Köprülü) 141, 146
Mehmed, I. 132
Mehmed, II. (Fatih) 37, 134, 135, 136, 137, 160
Mekke 149
Mekke Şerifi 138
Melilla 38
Memlük 138
Memlük emirleri 149
Memlük ordusu 138
Memlukler 41, 241
Mercidabık 138
mermi atan sahra topu 231
Mezokerestzes Savaşı 42
Minden Savaşı 235
Minorka 22, 118, 122, 125
Minorka Savaşı 123

Miras Savaşı 86
miri levendat 150
Mısır'ın fethi 105
Moğollar 42, 44
Mohaç 37, 43, 146
Mohaç Meydan Savaşı 135, 138
Mohaç (İkinci) 146
Mollesworth, Robert 203
Mollwitz Meydan Savaşı 98
Mondovi Savaşı 18, 241
Monferrat bölgesi 53
Montrose, Hames Graham 227
Mora Yarımadası 137
Moreau, Jean 247
Morgarten Savaşı 211
Moskova 155, 160, 250
Moskova piyade alayı 175
Muhlberg Savaşı (1547) 216
Murad, I. 132
Murad, II. 132, 135
Murray, Lord George 231
Müslüman korsanlar 40,
Mustafa Paşa (Kara)
Mustafa, II. 149
Mustaribler 40,
Münster 56
müsellem 131

Na
Napoleon 9, 10, 126, 182, 237, 240, 242, 243, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254
Napoli 20, 21, 38, 47
Napoli topçu okulu 28
Narva Savaşı 178, 227
Navarino Savaşı 27, 41
Nelson, Horatio 124, 125
Nice 40
Niğbolu (Nikropolis) Savaşı 41
Nizam-ı Cedid 153
Noailes, François de 140
Nogay akınları 172
Normandiya 72, 213
Norveç 54
Novgorod 158, 160
Nördlingen Savaşı 31, 61, 62, 63
Nördlingen Savaşı 69, 199
Novi Savaşı 242
Nu-Pieds [yalınayaklar]Ayaklanması 72

O
O'Donnells, Tryconnell 219
O'Neill, Hugh 209, 219
O'Neill, Shane 209, 218, 219, 223
Olivares, Conde Dükü 59
Oman, Charles 42
Omdurman Savaşı 41
On Üç Yıl Savaşları (1554-66)1 72, 175, 176
Oran 38
Osman eli 128
Osman, I. 128
Osmanlı akıncıları 37
Osmanlı askerleri 151
Osmanlı donanması 137
Osmanlı gölü 133, 137
Osmanlı hilal biçiminde saldırı düzeni 136
Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlılar, Osmanlı Türkleri 15, 16, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 105, 125, 128, 129, 131, 134, 136, 187
Osmanlı orduları 44, 150
Osmanlı tehdidi 44,
Osmanlı tımar sistemi 162
Osmanlı topçu gücü 135, 138
Osmanlı tüfekçisi 163
Osmanlı yönetimi 142
Osmanlı-Rus Savaşı (1678-81) 146, 172, 176
Osmanlı-Rus Savaşları 185
Osmanlı-Venedik savaşları 105
Otranto Kuşatması 37,
Otuz Yıl Savaşları (1618-48) 52, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 66, 71, 72, 78, 83, 86, 146, 189, 194, 195, 202, 206
Oxenstierna, Axel 189, 197, 205

Öz
Özbekler 43

Pa
Panipat Savaşı 43
Papalık Devletleri 21
Parker, Geoffrey 23, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 61, 186, 228
Parma 10
Pavia Savaşı 215, 216, 218, 254

Pavia Meydan Savaşı 254
Pazvantoğlu (Vidinli) 149
Pepys, Samuel 116
Petervaradin 149
Petro, I. (Büyük) 10, 19, 20, 150, 163, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 185, 187
Petro, IV. Gospodar Rares (Moltavyalı) 161
Petrovna, Elizabeth 183
Pett, Peter 110
Piave 37
piyade 101, 131
piyade birlikleri 134
piyade müstahfızı 136
Polonya 16, 53, 93, 148
Polonya orduları 24
Polonya-İsveç Savaşı, Birinci (1600-11) 216
Polonya-İsveç Savaşı, İkinci (1617-29) 216
Polots 163
Poltava Savaşı 179, 227
Polybius 50
Polye Meydan Savaşı 132
Pontus İmparatorluğu 137
Prag Savaşı 25, 96
Prag Barışı 57, 68
Prestonpans Savaşı 230
Preveze Savaşı 40
Prusya ordusu 98
Prut 150
Pskov 160, 168

Qu
Quebec 120
Quilberon Körfezi Savaşı 23, 124

Ra
Ravenna Savaşı 47, 217
Reggio 40
Reid, Stuart 222
Rhine 53
Richelieu 58, 59, 71
Ridaniye Meydan Savaşı 138
Robers, Michael 30, 31, 32, 33, 34, 42, 60, 186, 196, 197, 198, 209, 221, 223
Rocroi Savaşı 64
Rodger, Nicholas 12, 13
Rodos Adası 37
Rodos Şövalyeleri 138
Rogers, Clifford 35
Rosbach Savaşı 15, 235
Rothenberg, Günther E. 34
Rudolf 54
Rumiantsev 24, 183, 184
Rus donanması 115, 125
Rus piyadesi 183
Rus topçusu 183
Rus-İsveç savaşı 196
Rus-Japon Savaşı (1904-1905) 196
Rusya orduları 24,

Safevi İmparatorluğu; Safeviler 44, 128, 133, 134
Sa
Safiyeddin (Şeyh) 128
Sakız Adası 138
Salamanca Savaşı 250
Sanuto, Marin 47
Sardunya 122
Sardunya Adası 20
Savoy-Piedmond 90, 94
Saxe, Maurice de (Mareşal) 24, 27, 77, 153, 225, 226, 235, 236, 239
Scheld Irmağı 57
Scheveningen Savaşı 114
Sekban birlikleri 144, 145
Selim, II. 138
Selim, III. 153
Selim'in topçusu 138
Sempach Savaşı 211
Sforza, Francesco (Milano Dükü) 49
Sicilya 118
Sicilya 20, 38, 118
Silezya 67
Sinop Savaşı 41,
sipahiler 131, 135
Sırp Ayaklanması 149
Smolensk Savaşı 174
Songhai 43,
Sound halici 95, 111, 115, 117, 118
Southwold Savaşı 112
St. James Günü Savaşı 114
St. Jean Şövalyeleri 37, 38, 105
Steenkerke Savaşı 228
Stevenson, David 222

Stockach Savaşı 242
Stuart, Charles Edward 211, 231
Sudan 41
Süleyman, I. (Kanuni) 43, 132, 138, 139, 141
Suudi emirleri 149
Suvorov 24, 180, 183, 184, 242

Ta
tabur cengi 134
tabur topu 100
tahkimat 40
Talavera Savaşı 250
Tartaglia 28, 51
Tatar akınları 165, 173
Tatarlar 159, 162, 166, 179
Temeşvar 142, 149
tımarlı sipahi 131, 134, 148, 150
Tilly, Kont Johann 61, 199
Toktamış 159
Tomanbay 138
top 43, 44, 45, 100, 107, 132, 166, 182
topçu 42, 93, 131, 180, 252
Toulouse Savaşı 252
Trablus 38
Trachenburg Planı 251
Trafalgar Savaşı 124, 125
Transilvanya 52, 143, 148
Transilvanya Savaşı 141
Trebbia Savaşı 242
Tudor hanedanı 218
Tunus 38, 40, 41
Turin Savaşı 96
Tushino 169, 173
tüfek 98, 221
tüfek atışı 99
Tüfekçi Bakanlığı 163
tüfekçiler 166, 167
tüfekli askerler 163
tüfeng 159
tüfenkçi atlılar 136
Türk, Türkler 16, 24, 25, 36, 37, 39, 40, 45, 51, 87, 101, 105, 109, 184
Tver 154, 159

Uk
Ukrayna 18
Ulm Savaşı 243, 247
Uyvar 146

Va
Valmy Savaşı 239
Vasiliy, II. 154, 157, 158
Vasiliy, III. 154, 157, 158, 159
Venedik 16, 39, 41, 46, 47, 50, 93, 94, 105, 107, 109, 138, 148, 149
Venedik gizli servisi 140
Verrier, Frédérique 48
Vervins Barışı 52
Victor Amadeus, II. (Savoy-Piedmontlu) 18
Vimeiro Savaşı 249
Vitoria Savaşı 252
Viyana 25, 37, 87, 144, 146
Viyana kuşatması 79

Wa
Wagram Savaşı 244, 249
Wallenstein, Albrecht von 20, 61, 65, 68
Waterloo Meydan Savaşı 253, 254
Wattignies Savaşı 239
Weimar, Bernhard von 67, 68
Wellington, Arthur Wellesley 253
White Mountain Savaşı (216)
William, III (Oranjlı) 17, 119

Ya
Yanık 143
Yanoş, Hünyadi 134
Yanya Aslanı 149
Yedi Yıl Savaşları (1756- 64) 90, 98, 99, 123, 124, 149, 184, 231, 235, 236,
yeni çeri 130
yeniçeri tüfekçileri 138
yeniçeriler 134, 135, 150
Yunanistan 46, 149

Za
Zapolya, Jan (Prens) 161
Zenta Savaşı 25
Zigetvar Kuşatması 39
Zitvatorok Barış Antlaşması 52, 143
Zonchio Deniz Savaşı 37, 40
Zutphen Savaşı (1586) 216

Macar tarihçi Gábor Ágoston anlatıyor: "Osmanlılar ateşli el silahları kullanmaya II. Murad'ın saltanatı sırasında başladılar, ancak geniş çaplı kullanım II. Mehmed döneminde gerçekleşti. 1500'de yeniçeriler tüfeğin kullanımında iyice ustalaşmıştı. II. Bayezid, yeniçerilerin sayısını artırıp hepsini daha da etkili silahlarla donattı. Yeniçerilerin iki tip silahı vardı: Kuşatma savaşlarında kullandıkları sekiz kenarlı ya da silindir namlulu, ateş borusu 130-160 cm. uzunluğunda ağır fitilli tüfekler ve 1526 Mohaç Savaşı'nı tasvir eden bir minyatürde görüldüğü gibi meydan savaşlarında kullandıkları 120-135 cm. uzunluğunda, 3 - 4.5 kg. ağırlığında, diz çökerek ya da ayakta ateşlenebilen, sehpa gerektirmeyen tüfekler." Ágoston bu kitapta yer alan "Avrupa'da Osmanlı Savaşları" adlı makalesinde Avrupa askeri sistemini derinden etkileyen Osmanlı askeri cihazını inceliyor. ***Top, Tüfek ve Süngü***'de birbirinden ilginç daha pek çok makale ve öykü var. Bu öykülerden birinde Avrupa'daki eski savaş adabıyla karşılaşıyoruz: 11 Mayıs 1745 günü saat 11.00 sularında İngiliz piyadelerinden oluşan büyük bir askeri kol, Fransa-Belçika sınırı yakınlarındaki Fontenoy köyünde mevzilenmiş Fransız hattına doğru ilerliyor. Hasımlar birbirlerine iyice yaklaşınca, bir İngiliz subayı öne çıkıp iddiaya göre büyük bir içtenlikle Fransızları ilk ateşi açmaya davet ediyor. ***Top, Tüfek ve Süngü*** 16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarındaki Napolyon savaşlarına kadar uzanan süreçte Avrupa'yı baştan başa kasıp kavuran kara ve deniz savaşlarını ve günümüz Avrupa devletlerinin savaş mekanizmalarının gelişimini ele alıyor; 16. yüzyılda Avrupa'da bir "askeri devrim"in gerçekten olup olmadığını, bu devrimin sosyal, ekonomik, siyasal, teknolojik ve kültürel boyutlarını, Avrupa ülkelerinde, Rusya'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda aldığı biçimleri birçok açıdan derinlemesine tartışıyor.

Tarih ve Coğrafya Dizisi

Kitap Yayınevi